

“แต่ก่อนหมู่บ้านเขาไม่เหมือนคอมมิวนิสต์ ไปตัดไม้เลื่อยไม้ก็ไม่ได้ ไป
 ลากเสาไม้อะไรก็ได้จะโดนยึด พอคอมมิวนิสต์เข้ามา เขาไม่ว่า เขายังบอก
 ว่า นกยังต้องทำรัง”²³

ตารางที่ 5.2 ตัวอย่างเพลงที่ฝ่ายทหารป่าและรัฐร้องโต้ตอบกัน²⁴

เพลงของทหารป่า	เพลงของรัฐ (กลุ่ม อส.)
“เพราะเขาตุ๊กยากลำบากถึงวัน จะไปไฝ่ฝันเรื่องรัฐบาล ลงกีดกอยก่า กองแล้วกองเล่าหละหนา เจ่นป้อ เจ่นอูย เฮามา ป่เกยจ่วยเหลือเฮา ซื้อครอบซื้อครัวแหล่งเมิน แหล่งแปงขุนห้วยเฮาแล้ง สดางคืบแดงเมินๆ หันเตื่อ จาวป็น้องบ้านไต้บ้านเหนือ ลงกีด กอยเตื่อะ บ่เจื่อ สักคมแย่งแย่ง ลืมแล้วว...สหาย กองไฟไต้เฮาอุ้กัน เฮาตุ๊ก เฮาจน เพราะโดนคนค้ำ รัฐบาลระยา เป็นธรรมไหนว่าค่าน ป็นฟ้าเมืองนี้จั่งมีความหมาย หากเฮาตึงหลาย ตึงอูย จายตึงจ่วยกันเป็นหมู่ โดยไต่ยกย่ำศัตรู สะยานมิดป็น ขึ้นสู่ ศัตรูจะวอดวาย”	“อ้ายเป็น อส. ถูกยกยอ ก่อเลยเต๊ะทำ ตั้งหน้าตั้งตา รักษาชาติไทย พอถึงเมื่อคืนบ้านใดหลังใดเป็นตามไฟ (ซำ) อ้ายฟังเข้าไปหวังจะได้โฆษณา พอน้องได้ยินก็ปิดประตูดัง ปั้ง! อ้ายเลยฟัง เตียวออกมา อ้ายเข้าไปอู้เรื่องชาติ ศาสนา (ซำ) เป็นหยังใดจา จาวนา จิงบ่ชอบเฮา ถ้าเดี๋ยวก่อนมีคนเตียวออกจากป่า สะปายอาก้า ก่ายหน้า อ้ายไป พอน้องได้ยินก็อดุกขึ้นตามไฟ (ซำ) แล้วเ็น ออกไป อ้าย ทปท. ไปไหนมาเจ้า ...ไปฆ่าหมู่เจ้านายมาน้อง อ้ายได้ยินหยังมาผิดใจแล้ว เป็นหยังใดจา จาวนา เปลี่ยนไป ทปท. กายเป็นขวัญใจ ...อ้ายเป็น อส. กาย เป็นหมอนจีโค อยู่ไปก็จ้ำใจขอกไปเขียนใบลา

สถานการณ์แย่งชิงมวลชนในเขตแม่แจ่มได้กลายเป็นปัจจัยเร่งสำคัญที่ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐ
 ต้องปรับตัวที่จากการสั่งการและรีดไถ มาเป็น ผู้ให้บริการ และเข้าไปคลุกคลีกับชาวบ้านมากขึ้น
 กว่าเดิม โดยเฉพาะบ้านที่รัฐประเมินสถานการณ์แล้วว่า สุ่มเสี่ยงต่อการเป็นแนวร่วมของพรรค
 คอมมิวนิสต์

เงื่อนไขข้างต้นทำให้ชาวบ้านมีโอกาสนในการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในชุมชน
 และระหว่างชุมชนกับรัฐมากขึ้น ช่วงนั้นชาวบ้านเริ่มไม่เรียกขาน ข้าราชการว่า “หมู่เจ้านาย” ²⁵

²³ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านทัพ-ไร่, ศาลาเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

²⁴ เพลงจากความทรงจำของนิกร เจริญวงศ์ ผู้ช่วยนักวิจัยท้องถิ่นของโครงการฯ

²⁵ สัมภาษณ์พ่อทองคำ นิปุณะ, บ้านยางหลวง, 3 มิถุนายน 2544

และไม่ยอมให้เจ้าหน้าที่รดไถ่อีกต่อไป (เจ้าหน้าที่เองก็ไม่กล้าเข้ามารีดไถเช่นกัน) ถึงคราวมีเรื่องเดือดร้อนเมื่อชาวบ้านไปร้องเรียนทางอำเภอก็ได้รับการสนองตอบดีขึ้น เช่น การเรียกร้องของกลุ่มเหมืองฝายให้ระงับสัมปทานเหมืองแร่ดีบุกบริเวณป่าต้นน้ำแม่แรก

“นายอำเภอตอนนั้นชื่อนายจอม ขวัญดี ตอนที่ไปฟ้องที่อำเภอ พ่อหนานโต พ่อคอนแก้ว ก็ได้ไปฟ้องนายอำเภอแล้ว แต่ว่าพ่อแก้ว แก้วชมภู ขณะนั้นอยู่บ้านป่าแดดไม่รู้ว่ามีคนได้ไปฟ้องนายอำเภอไว้ก่อนแล้ว นายอำเภอก็ได้สั่งยกเลิกไปแล้ว นายอำเภอจอม ขวัญดี ก็โกรธว่าเมื่อวานมี คนชื่อโต มาฟ้องแล้ว ก็ได้บอกยกเลิกไปแล้ว คำพ่อว่า *ไม่เชื่อนายอำเภอแล้วจะไปเชื่อหมาหรือ*”²⁶

เช่นเดียวกับการต่อรองเพื่อให้ได้มาซึ่งบริการสาธารณะของรัฐ ก็มีความรวดเร็วขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

“คอมมิวนิสต์มาก็ดีเหมือนกัน ชาวบ้านเสนอโครงการอะไรก็ง่าย ขโมยผู้ร้ายก็หายไป เจ้าหน้าที่ไม่ทุจริตชาวบ้านเหมือนตอนไม่มีคอมมิวนิสต์”²⁷

“มีการตั้ง กรป.กลางมาอยู่ที่บ้านไร่แล้วก็หมั่นนั้นแหละที่ดึงธนาคารข้าวเข้ามา ไฟฟ้าก็มาช่วงนั้น มันก็มีที่ว่าเป็นก๊วทางบ้านทัพ บ้านไร่จะเป็นคอมมิวนิสต์เลยได้ไฟฟ้าก่อนทางบ้านได้ บ้านท้องฝาย อ่างบ้านป่าห่อ (อ่างเก็บน้ำสันหนอง) ก็มาในนามนี้เหมือนกัน บ้านไร่บ้านทัพมันดังในหลวงก็มาลงที่โรงเรียนนี้ 2 ครั้ง”²⁸

นอกจากรัฐจะส่งทหารและฝ่ายปกครองเข้ามาในชุมชน เพื่อปฏิบัติการแย่งชิงมวลชนกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยแล้ว รัฐยังดำเนินการขยายสถาบันเงินกู้ในชนบทตามนโยบายขยายสหกรณ์ให้ครบทุกอำเภอด้วยการประกาศจัดตั้ง “สหกรณ์อำเภอแม่แจ่ม “ ขึ้นในเดือน

²⁶ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านยางหลวง, ศาลาเวียงหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

²⁷ สัมภาษณ์ชาวบ้านไร่คนหนึ่ง(ไม่ประสงค์ให้ออกนาม), 9 มิถุนายน 2545

²⁸ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

มิถุนายน พ.ศ. 2520 (หลังจากสหกรณ์นิคมโหล่งปงเปิดดำเนินการมาได้ 2 ปี) และให้ชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกสหกรณ์นิคมโหล่งปงสมัครเข้าถือหุ้น แรกเข้ามีจำนวนสมาชิกทั้งสิ้น 129 ครอบครัว ทุนจดทะเบียน 6,450 บาท²⁹

สหกรณ์อำเภอแม่แจ่มเปิดดำเนินการไม่ถึงปี ทางกรมที่ดินก็เร่งเปลี่ยนเอกสารสิทธิ์ที่ดินของชาวบ้านทั้งสี่บ้านจากใบแจ้งการครอบครองที่ดิน (ส.ค.1) เป็นหนังสือรับรองการทำประโยชน์ (นส.3 ก.) โดยให้เหตุผลว่า ถ้าเปลี่ยนเป็น นส.3 ก. แล้วจะทำให้พวกเขาโอนทรัพย์สินได้ง่ายขึ้น และสามารถเพิ่มมูลค่าเมื่อนำไปจำนอง

“เขา(เจ้าหน้าที่ที่ดิน)ไม่ได้บังคับว่าจะเปลี่ยนหรือไม่เปลี่ยน เขาว่าถ้าเราไม่ทำตอนที่ดินมาทำให้ที่ข้างเคียง เราก็ต้องไปทำเองที่จอมทอง ชาวบ้านจึงพากันไปเปลี่ยน”³⁰

หลังจากได้ใบ นส.3 ก. ชาวบ้านจำนวนหนึ่งนำไปเอกสารสิทธิ์แบบใหม่ไปจำนองไว้ สหกรณ์อำเภอแม่แจ่มเพื่อผู้ยืมสินเชื่อและเริ่มภาวะติดหนี้ ขณะที่การดำเนินงานของสหกรณ์ก็มีปัญหาการทุจริตของเจ้าหน้าที่ กระทั่งต้องมีการระดมเงินหุ้นจากสมาชิกอีกครั้งหลังจากเปิดดำเนินการได้ไม่ถึงสองปี ในปี พ.ศ.2523 ธนาคารเพื่อการส่งเสริมเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ปลดปล่อยเงินกู้ อัตราดอกเบี้ยต่ำ วงเงินประมาณ 1 ล้านบาท/ปีให้กับสหกรณ์อำเภอแม่แจ่มเพื่อไปปล่อยกู้กับชาวบ้านอีกทอดหนึ่ง

²⁹ ประวัติความเป็นมาสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม จำกัด (2540)

³⁰ สัมภาษณ์พ่อสิงห์ นะที, บ้านท้องฝาย, 28 พฤษภาคม 2545

2. พัฒนาการทางเศรษฐกิจของชุมชน

ก่อนจะเข้าสู่ทศวรรษที่ 2510 การติดต่อค้า-ขาย และขนส่งผลผลิตส่วนเกินทางการเกษตรระหว่างหุบเขาแม่แจ่มกับตลาดสินค้าภายนอกโดยอาศัยทางรถตามเส้นทางแม่แจ่ม-ฮอดยังไม่สามารถทำได้สะดวก เนื่องจากถนนลำรองยังอยู่ในสภาพไม่ดี ไม่มีสะพานข้ามแม่น้ำแจ่มบริเวณบ้านท่าเรือ บทบาทในการขนส่งสินค้าเกษตร และสินค้าอุปโภค-บริโภคยังต้องพึ่งพากลุ่มพ่อค้าวัวต่างที่มีความคล่องตัวในทางภูเขามากกว่าการใช้ล้อ หรือเกวียน ซึ่งเป็นที่นิยมกันในหุบเขามากขึ้น³¹

พ่อดี กุลนันท์ บ้านท่าผาเล่าว่า ตอนที่ทางรถเข้ามาใหม่ๆ ทางยังลำบากอยู่ บางที่ต้องนอนพักกลางทาง ตอนนั้นชาวบ้านปลูกถั่วเหลือง ถั่วแดง หอมแดง กระเทียมพันธุ์เดิมไว้ในไร่ นาปลูกเอาไว้กินและขายพ่อค้าวัวต่างตามบ้าน ไร่ของพ่อดีบางปีปลูกแล้วไม่ได้ขายก็เอาถั่วเหลืองใส่กระสอบป่านไปแลกของ เช่นพ่อดีได้จอบมาใช้หนึ่งด้าม³²

ด้วยเงื่อนไขการขนส่งและตลาดรองรับในระยะแรกทำให้ระบบผลิตพืชส่วนใหญ่ของทั้งสี่บ้านยังไม่ขึ้นต่อระบบตลาดภายนอกมากนัก ผืนนาไม่มีการขยายตัวอย่างก้าวกระโดดเหมือนในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พันธุ์ข้าวที่ปลูกยังเป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เช่น พันธุ์แดงกุด จวงกุด วา งคอง วา งหลวง ดอกพุด ลังเก่า พะแลและพันธุ์หมยหนองที่นิยมปลูกกันในนาที่กินน้ำแม่แรก³³ โดยเฉลี่ยปริมาณผลผลิตข้าวต่อไร่ยังอยู่ในเกณฑ์ต่ำไม่พอสำหรับการบริโภคตลอดปี

สำหรับคนไม่มีที่นาหรือมีที่นาลน้อยต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ คนสนิท และเสนอตัวไปช่วยเหลือการงานกับคนที่มีนาหลายผืนด้วยหวังว่า เจ้าของนาจะเลือกตนเป็นคนเช่าทำนาผ่า จำนวนเจ้าของนาที่จะให้ทำนาผ่าในแต่ละบ้านก็มีอยู่น้อย อำนาจในการต่อรองจึงค่อนข้างสูง และสามารถเลือกที่จะเอาใครเป็นผู้ทำ ญาติพี่น้องฝ่ายพ่อ ฝ่ายแม่ คนรู้จักสนิทชิดเชื้อกันหรือพวกคนงานหัวขบ

ทางเลือกในการผลิตข้าวสำหรับคนทั้งสี่บ้านที่มีข้าวไม่พอกินจึงฝังตรึงอยู่กับระบบไร่ข้าวหมุนเวียนที่มีการบุกเบิกด้วยแรงงานในครอบครัว หรืออาจจ้างพวกตัดฝืน ชาวปกากะญอให้เบิกแบบเหมาผืนต่ำสุด 2 ไร่ สูงสุด 10-15 ไร่

ไร่ข้าวของชาวบ้านจะอยู่บริเวณป่ารอบหุบเขา หรือบางทีก็เข้าไปตามแนวสอยของช่องเขาตามลำห้วยสาขา กลุ่มบ้านทัพ-ไร่จะทำไร่บริเวณคอดยหน้า(นะ)หม่อนหมาก สองธาร อมสิด

³¹ ล้อ ที่ใช้น้ำแม่แจ่มจะซื้อต่อมาจากทางจอมทอง หรือ ลำพูน เป็นส่วนใหญ่

³² สัมภาษณ์พ่อดี กุลนันท์ ,บ้านท่าผา, 15 พฤศจิกายน 2544

³³ ชาวบ้านบางคนเชื่อว่า ความเย็นของน้ำแม่แรกทำให้ผลผลิตต่อไร่ของพันธุ์ข้าวหมยหนองดีกว่าการปลูกในนาที่กินน้ำแม่แจ่ม

ห้วยพะลาด ห้วยหินฝน บ้านท้องฝายอยู่ทางห้วยเปียน ห้วยแพม ถัดขึ้นไปตามคอยด้านเหนือ ส่วนบ้านยางหลวงจะไปทำไร่ข้าวทางใต้หรือตะวันตกของตัวบ้าน เช่น บวกผา ห้วยชะแมค ห้วยหลวง ห้วยเอะ วังคูน เป็นต้น

การแก้ปัญหาข้าวขาดยังอยู่ในรูปของการกู้ยืมข้าวจากคนมั่งมี ดังคำกล่าว “เจ้าข้าวนี้ของ เจ้าของนั่งฟาก” เพียงแต่ดอกเบี้ยในการกู้ข้าวในระยะนี้ลดลงจากเดิม 10 แทน 18-20 ถึงเป็น 10 แทน 16 15 และ 14 ถึงตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องมาจากคนมีทางเลือกในการหาเงินตราได้ง่ายกว่ายุคก่อน และมีปริมาณข้าวที่ขายอยู่ตามร้านค้ามากขึ้นนับแต่ถนนได้รับการปรับปรุงในช่วงต้นทศวรรษที่ 2510

สำหรับการปลูกฝิ่นยังคงมีการขยายตัวของไร่ฝิ่น และจำนวนคนที่เข้าไปปลูกอยู่ แม้ว่าจะมีการประกาศให้ฝิ่นเป็นสิ่งผิดกฎหมายมาตั้งแต่ พ.ศ.2502 ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองเอาหูไปนาเอาตาไปไร่กับตัวบทกฎหมาย และได้ประโยชน์จากส่วยฝิ่น

การผลิตฝิ่นยุคนี้ต้องใช้เงินในการจ้างแรงงานและการลงทุนเพิ่มสูงขึ้น นับแต่การซื้อยาไร่ฝิ่นเก่า การจ้างแรงงานบุกเบิกไร่ (คิดอัตราไร่ใหม่ 100 บาท ไร่เก่า 20-30 บาท) การขายหญ้า (วันละ 5-10 บาท) และการกรีด (มักจ้างกันเป็นยาฝิ่น หรือเงินวัน 20-30 บาท)

ส่วนการแปลงเงินตราจากฝิ่นไปสู่ภาคเศรษฐกิจอื่นยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง

“ตอนทำไร่ฝิ่นบางคนก็มาทำบ้าน ชื่อไร่ ชื่อนา วัว ควายก็ยังเลี้ยงอยู่ นาก็ยังทำอยู่แต่ต้องเร่งทำ ได้เงินมาจากทำไร่ฝิ่น พอค่อยไปซื้อนาคนอื่นที่แม่หมุม ชื่อเกือบ 10 ไร่ และนาจอกอีกนิดหน่อยคราวนี้ก็พอกินบ้างแล้ว นาสของพ่อน้อยมีนาที่พ่อ แม่แบ่งให้ 1 ไร่ ไม่พอกิน”³⁴

“ช่วงนั้นเงินมันเขยิบ(หายาก)ได้เงินพันเท่าเงินหมื่น ถ้าได้ฝิ่น 2-3 ห่อได้เงิน สี่ห้าพันก็มากแล้ว มีเงินนักทำอะไรก็ได้ เฮือนที่ใหญ่ๆ มันได้จากยาฝิ่นหมด บ้านฟาก(เรือนไม้ไผ่)เปลี่ยนเป็นบ้านไม้กันนั้ๆ จริงๆ มันเปลี่ยนมาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หลัง พ.ศ.2500 มาแล้ว ช่วงทำไร่ฝิ่นแทบทุกห้วยจะได้ยินเสียงเลื่อยไม้ ตอนนั้นเริ่มเอาไม้สักแล้ว เลื่อยไม้มากองคน 20-30 ท่อนก็มี พ่อก็ได้ไปรับจ้างเลื่อยไม้ มีคนรับจ้างเลื่อยไม้หลายคนเป็นหมู่ๆเลื่อยสอกละ 25 สด.บ้าง 30 สด.บ้าง ถ้าเราเลื่อยไม้ไปขายเองก็ได้สอกละ 70 สด.”³⁵

³⁴ สัมภาษณ์พ่อคำคำ วงษ์ชื่อ, บ้านท่าผา, 28 กันยายน 2544

³⁵ สัมภาษณ์ชาวบ้านไร่คนหนึ่ง, บ้านไร่, 16 พฤศจิกายน 2544

ช่วงปี พ.ศ. 2506-2524 ราคาฝิ่นที่ซื้อขายกัน ณ ไร่ฝิ่นบนดอยฟากตะวันตก-ตะวันตกต่ำสุดอยู่ที่ 500-600 บาท/ห่อ สูงสุด 1,200 บาท/ห่อ ถ้าชาวบ้านคนไหนกลัวเสี่ยง ไม่กลัวถูกโกง ไม่เกรงเจ้าหน้าที่จับเพียงหอบหิ้วเอาฝิ่นข้ามไปขายถึงเมืองเถิน จังหวัดลำปางจะได้ราคาเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งเท่าตัวเป็นอย่างต่ำ

อดีตพ่อค้าฝิ่นรายหนึ่งที่บ้านไร่ เล่าว่า แก่เริ่มเป็นทั้งผู้ผลิต ผู้ขาย และผู้รับซื้อฝิ่นให้พ่อค้าชาวจอมทองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 บางทีก็อาศัยซื้อฝิ่นจากตำรวจและพวกเจ้าหน้าที่ทางรถที่ขึ้น “ไปเก็บยา” ในราคาถูกลงกว่าตั้งขายกันกลางไร่ฝิ่น แก่กับหมู่พ่อค้าฝิ่นที่คุ้นเคยกันจะเดินทางไปค้าฝิ่นถึงเมืองน่าน เชียงของ ข้ามโขงไปขายยังประเทศลาว ได้เงินกลับมาก็นำมาใช้จ่าย เปลี่ยนไปเป็นบ้านไม้หลังใหม่ ที่นา สวน และที่ไร่ เช่น บริเวณโหล่งปง เป็นต้น

เมื่อถนนได้รับการปรับปรุง และมีการสร้างสะพานข้ามน้ำแม่แจ่มตรงบ้านท่าเรือแล้ว ไร่โหล่งปงมีการขยายขยายทั้งในแง่พื้นที่การผลิต และตัวพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด ถั่วเหลือง ละหุ่ง โดยมีพ่อค้าคนกลางชาวแม่แจ่ม จอมทอง และเชียงใหม่เข้ามารับซื้อผลผลิตไปส่งให้ร้านค้าในตัวเมืองเชียงใหม่อีกทอดหนึ่ง

หลวงพ่อนวลดา นาคปัญญา แห่งวัดดอยสะเกณ อดีตท่านเป็นพ่อค้ารับซื้อผลผลิตเกษตรให้สัมภาษณ์ว่า “ โหล่งปงไปครั้งแรกมีบ้านข้างเคียงบนประมาณ 30 ครอบครัวยุค ปี 2512 ไปกันมากขึ้น บ้านทัพ บ้านไร่ บ้านท้องฝาย ประมาณ 1,500 ไร่ ยังไม่ถึง 3,000 ไร่ แต่ปี 2513 มีแม่ (มิ่ง) มาอีก 30 ครอบครัวยุค เกษียณอีก 18 ครอบครัวยุค ปี 2512-2516 ประมาณ 120 ครอบครัวยุค ตอนนั้นปลูกมันอาลู ปลูกข้าวโพดได้ราคาเท่าเดิมนี่เลย กิโลกรัมละ 2.5-3 บาท ปีหนึ่งๆ ได้หมื่นกว่า บางคนได้ 6,000 บาท ถือว่าได้เยอะ รายได้จากการทำไร่ ซื้อข้าวได้กินเป็นปีเลย ข้าวก็ปลูกด้วย ปลูกข้าวปลูกข้าวโพด มันอาลูแล้วเอาไปขายที่ร้านนิรันดร์ และ ช.สุตใจ มี 2 ร้านนี้เท่านั้น”³⁶

ขณะเดียวกันก็มีกลุ่มพ่อค้าข้างนอกเริ่มนำรถเข้ามาติดต่อซื้อข้าว-ควายจากชาวบ้านมากขึ้น โดยมีคู่ค้ารายใหญ่เป็น กลุ่มพ่อค้าวัวต่าง ที่มีข้อจำกัดในการทำมาหากินมากขึ้น เพราะทางถนนตัดถึงทุกที่ ราคาวัวขณะนั้นตัวละ 500 บาทเป็นอย่างต่ำ ชาวบ้านที่กำลังกลายเป็นอดีตพ่อค้าวัวต่างหลายคนจะเหลือวัวเอาไว้หนึ่งคู่เป็นอย่างน้อยเพื่อต่างข้าวไร่ เอาไว้ใส่ล้อ(เกวียน) ต่างผลผลิตข้าวนา ผลผลิตของตัวเองหรือรับจ้างต่างผลผลิตของชาวบ้านคนอื่นไปขาย เล่มหนึ่งบรรทุกเต็มไม่เกิน 10 บาท ส่วนคู่ค้าวัวรายอื่น นอกจากกลุ่มพ่อค้าวัวต่างก็มีชาวบ้านบางคนที่ยื่นไปหาซื้อวัว-ควายจากบ้านปกากะญอ ต้อนมาขายให้พ่อค้ากินกำไรอีกต่อหนึ่ง

³⁶ สัมภาษณ์หลวงพ่อนวลดา นาคปัญญา, วัดดอยสะเกณ, 7 มีนาคม 2545

กระนั้นก็ตาม ถ น น ไม่ได้หมายถึงแค่รายได้จากการค้าวัว-ควายของเจ้าของหรือนายหน้าเพียงกลุ่มเดียว หาก ถน น ยังหมายถึงรายได้ของหัวขโมยอีกด้วย ชาวบ้านที่เลี้ยงวัว-ควายปล่อยตามป่าช้าว่า ถน น เป็นสาเหตุให้การลักขโมยวัว-ควายในแม่แจ่มเพิ่มขึ้น ไปร้องเรียนกับเจ้าหน้าที่ทางการก็ไม่สามารถช่วยอะไรได้ กระทั่งทหารป่าเข้ามาเคลื่อนไหวในเขตอำเภอแม่แจ่ม ปัญหาลักขโมยวัว-ควาย และการลักทรัพย์ในบ้านก็ค่อยๆ หดไป

เมื่อถน น ดี กลุ่มทุนจากข้างนอกก็ตามพ่อค้าชาวจีนรุ่นแรก³⁷ เข้ามาทำมาค้าขาย และหาประโยชน์ในเขตรอบหุบเขาแม่แจ่มอย่างคึกคักขึ้น มีทั้ง พวกได้สัมปทานจากรัฐ เช่น ธุรกิจเหมืองแร่ฟลูออไรด์ของห้างหุ้นส่วนจำกัดมหาลานนาเข้ามาจ้างชาวบ้านตำบลช่างเคิ่งเป็นคนงาน เมื่อปี พ.ศ. 2515 และพวกธุรกิจเกษตร ตัวอย่างธุรกิจใบยาสูบ และโรงบ่มของพ่อเลี้ยงเหลื่อ ชาวเชียงใหม่ว่าจ้างชาวบ้านป่าแดดคนหนึ่งเป็นตัวแทนบริษัทรับสมัครคนปลูกยาสูบ โดยทางบริษัทเป็นผู้ขายเชื้อพันธุ์ ปุ๋ย และรับซื้อผลผลิต กิโลกรัมละ 1.50 - 2 บาท

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มพ่อค้าทั้งนอกและในอำเภอเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกถั่วพันธุ์แก้ว พันธุ์สะตือดำ สะตือแดง ถั่วขนไหม งาขาว พ่อค้าบางรายให้เชื้อพันธุ์ไปปลูกก่อน (สำหรับคนไม่มีทุน) และไปรับซื้อ-หักค่าใช้จ่ายที่คิดหนึ่งกึ่งถึงกลางไว้ คนที่ไม่มีหนี้ผูกพันกับขี้เถ้าเกี่ยวไปขายให้กับพ่อค้าบ้านช่างเคิ่งบน บ้านสันหนอง หรือ บางทีก็ได้ขายตรงให้กับพ่อค้าชาวจีนข้างนอกแล้วแต่ว่าใครจะให้ราคาดีกว่ากัน

การปลูกถั่วเหลืองรุ่นนั้น ปลูกเฉพาะในนาหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวไม่ได้ปลูกเป็นไร่ มีการจ้างแรงงานอยู่บ้างประปราย วันละ 3 บาทเป็นระดับปกติ 6 บาทสำหรับคนหมั่นขยันจริง ๆ ถั่วเหลืองที่ขายได้ ราคาตั้งแต่ถังละ 20- 25 บาท ทุนที่ใช้ลงทุนทำเกษตร ก็เป็นทุนที่แปลงมาจากการขายยาฝิ่นบ้าง ขายวัว-ควายบ้าง หรือไปรับจ้างแรงงานทั้งในภาคเกษตร และนอกภาค

อย่างไรก็ตาม การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจในเขตรอบหุบเขาแม่แจ่ม และที่ดอนโหล่งปงตลอดช่วงทศวรรษที่ 2510 ก็ไม่ได้วิวัฒนาการไปอย่างราบรื่นสมดังความคาดหมายของการพัฒนาประเทศ ชีวิตทางเศรษฐกิจของชาวบ้านที่หันเปลี่ยนไปปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นนอกจากฝิ่น ก่อนข้างลุ่มๆ ดอนๆ ทั้งนี้เนื่องจากเงื่อนไขที่เกิดจากรัฐ ขยายอำนาจไปแย่งชิงทรัพยากรกับชาวบ้าน เช่น กรณีความขัดแย้งที่โหล่งปงทำให้ชาวบ้านหลายครอบครัวในบ้านยางหลวง บ้านท้องฝาย ถูกโครงการปลูกสร้างสวนป่าแม่แจ่มยึดที่ดินทำไร่ไปตั้งแต่ ต้นปี พ.ศ. 2516 และเงื่อนไขที่เกิดจาก กลไก

³⁷ กรณีพ่อค้าชาวจีนคนหนึ่ง แก่เข้ามาที่ตัวอำเภอแม่แจ่มกลางทศวรรษที่ 2500 โดยอาศัยเปิดร้านค้าองศา ขายเมี่ยง ฝ้าย เครื่องของกิน ฯลฯ เป็นเจ้ามือหอย และนายทุนเงินกู้รายใหญ่ ก่อนที่สหกรณ์แม่แจ่มจะตั้ง (2520) แก่ได้ที่ดินที่หลุดจำนองมากมาย ปัจจุบันถือได้ว่าเป็นเศรษฐีคนหนึ่งของอำเภอแม่แจ่ม

ตลาด ทำให้ชาวบ้านผู้ผลิตอยู่ในฐานะเสียเปรียบ มีอำนาจต่อรองราคาผลผลิตน้อยกว่าพ่อค้าคนกลาง มีเพียงสิ่งเดียวที่ชาวบ้านมักกล่าวตรงกัน ก็คือ *ไม่มีหนี้*

“ตอนนั้นเขายังไม่เลิกปลูกฝิ่นกันทั้งหมดไปทำสวนฝิ่นแล้ว ตอนแล้งก็ลงมาทำที่โหล่งปง หลังปีใหม่เมืองเดือน 8 ทำไร่ที่โหล่งปง ไปจำก้าง(ตากเอาต่อ)ข้าวโพด เดือน 11 12 ทำไร่ฝิ่น ทำมาแล้วก็ไปทำไร่ฝิ่น มันแบ่งช่วงกัน เดือน 8 ทำที่โหล่งปงเสร็จก็มาทำนา ทำมาแล้วก็ไปทำไร่ฝิ่น แรงงานก็แรงตัวเองนี่แหละ มันไม่ต้องใช้ทุนมาก ช่วงนั้นไม่เป็นหนี้เป็นสิน ทำตามมีตามเกิด ยืมเงินคนที่มีในหมู่บ้านก่อนก็มี มันลงทุนไม่เกิน 1000...ถ้ายืมน้อยก็ไม่คิดดอกเบี้ยกัน

...

ตะกอนที่สหกรณ์ยังไม่เข้ามามันไม่ต้องลงทุนมาก ปุ๋ยยา ก็ไม่ต้องซื้อ พอสหกรณ์มา ปุ๋ยยาก็ตูมเข้ามาด้วย มันพัฒนาแล้ว ที่ดินเราถ้าไม่ใส่ปุ๋ยพืชมันก็ไม่งาม ปุ๋ยมันมาก่อนโครงการพัฒนา(ลุ่มน้ำแม่แจ่ม)”³⁸

กระทรวงส่งเสริมให้จัดตั้งสหกรณ์³⁹ ขึ้นที่โหล่งปง เมื่อปี พ.ศ. 2518 ชาวบ้านทัพ-ไร่⁴⁰ สมัครเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์ ด้วยการเสียดำหัวคนละ 50 บาท สมาชิกมีสิทธิในการกู้เงินในวงเงินไม่เกิน 7,000 บาท/ราย ดอกเบี้ยร้อยละ 12 ต่อปี กระบวนการเป็น “หนี้เพื่อหลวง” จึงเริ่มต้นขึ้นจาก “หลักพัน” ในแปลงการผลิตที่โหล่งปงขยับขึ้นเป็น “หลักหมื่น” ก่อนจะขยายวงออกไปยังแปลงการผลิตตอนในของหุบเขาเมื่อสหกรณ์อำเภอแม่แจ่ม ตั้งขึ้นในต้นปี พ.ศ. 2520

พ่ออุ่นเรือน เก่งการทำ บ้านทัพเล่าว่า ตัวเองกู้ววดแรกสุด 3,000 บาท เอาเป็นทุนไปซื้อเชื้อมันอาลู 400 กิโลกรัม (กิโลกรัมละ 5 บาท) เป็นเงิน 2,000 บาท เงินที่เหลือเป็นค่ากินใช้ ไม่ได้ใช้ปุ๋ย ใช้ยา ปีนั้นได้ผลผลิต 3,000 กิโลกรัม ขายได้ 12,000 บาท หมดปีสามารถชำระหนี้พร้อมดอกเบี้ยได้ครบ ปีที่สองจึงเพิ่มวงเงินกู้เป็น 10,000 บาท ปลูกทั้งมันและข้าวโพด แต่ปีนั้นมันที่ปลูกเหี่ยวตาย ข้าวโพดราคาไม่ดี ขาดทุน จนไม่สามารถใช้หนี้ได้⁴¹

³⁸ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

³⁹ ชาวบ้านเล่าว่า ช่วงทศวรรษที่ 2510 ทางตำบลช่วงเค้ง มีการจัดตั้ง “กลุ่มเกษตรกรชาวนา” โดยให้กำนันเป็นประธาน มีการปล่อยเงินกู้คล้ายสหกรณ์เช่นกัน แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้ไปกู้กันมากนัก

⁴⁰ เมื่อเทียบกับบ้านยางหลวงและบ้านท้องฝาย ชาวบ้านทัพ-ไร่ไปทำไร่ที่นั่นมากกว่า

⁴¹ สัมภาษณ์พ่ออุ่นเรือน เก่งการทำ, บ้านทัพ, 23 มกราคม 2545

พ่อสมบุญ จอมเมือง บ้านไร่ ภูเงินเต็มพิกัด 7,000 บาทจากสหกรณ์โหล่งปง ซื้อทั้งเชื้อพันธุ์มัน เชื้อพันธุ์ข้าวโพด และเอาเงินที่เหลือไปจ้างคนงานมาเบิกไร่- คายหญ้า ปีนั้นเกขายผลผลิตได้เงินก้อน 20,000 บาทหักเงินกู้-คอกเบี้ยได้กำไรเหลืออยู่บ้าง ในฤดูผลิตต่อไปแกจึงกู้เงินต่อ

“มันก็ไม่แน่ บางปีก็มีกำไร บางปีก็ขาดทุนมันก็เหมือนๆ กันทุกคน ตอนแรกเขาให้กู้คนละ 3,000 –7,000 บาท ต่อมาเขากู้กันเป็นหมื่น ราคา มันไม่ดีก็เลยติดหนี้สหกรณ์กันหลายปี”⁴²

ความสะดวกสบายของการขนส่งผลผลิต ตลาดรองรับที่กว้างขึ้น และการเข้ามาของสหกรณ์เพื่อปล่อยเงินกู้ในช่วงปลายยุคนี้ล้วนเป็นปัจจัยเร่งสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านทั้งสี่บ้านเข้าสู่ระบบผลิตพืชเชิงพาณิชย์อย่างเต็มตัวมากขึ้น แต่ละครัวเรือนใช้เวลา และแรงงานในระดับการผลิตอย่างเข้มข้น

พื้นที่นาหลังการเก็บเกี่ยวที่ขยายตัวเป็นไร่อั่วเหลือเป็นทั้งทางออกของชาวบ้านที่มีไร่น้อย อยู่ในเขตปลูกป่าสนของกรมป่าไม้ และเป็น แรงบีบ ให้ชาวบ้านทยอยเปลี่ยนจากการใช้แรงงานสัตว์ไปเป็นรถไถเดินตาม เพราะไม่เพียงแต่ตัดปัญหายุงยากเรื่องวัว-ควายจะบุกไปทำลายสวนอั่วเหลือ(หรือไร่ข้าว) หากยังทุ่นเวลาในการเตรียมแปลงเพาะปลูกอีกด้วย⁴³

กระนั้นก็ตาม การหันเปลี่ยนเข้าสู่ระบบพืชเชิงพาณิชย์ของชาวบ้านมิได้หมายความว่าชาวบ้านจะละทิ้งการผลิตเพื่อยังชีพของตนไป เพราะทุกครัวเรือนยังคงพึ่งพาต่อฐานทรัพยากรที่ดินมีในฐานะที่เป็น “ของหน้าหมู” ที่ใช้ร่วมกัน

3. ความเปลี่ยนแปลง “ของหน้าหมู” หลังถนนปลาทุเข้า

กระบวนการขยายอำนาจของรัฐเพื่อควบคุมพื้นที่แม่แจ่มในยุคนี้สัมพันธ์อยู่กับทิศทางการพัฒนาประเทศที่ต้องการทรัพยากรมาสนองตอบความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามแนวทงทุนนิยมมากขึ้น รัฐจำเป็นต้องขยายศักยภาพและกลไกในการใช้อำนาจของตนเพื่อควบคุมจัดการทรัพยากรในแม่แจ่มให้เบ็ดเสร็จเด็ดขาดมากขึ้น เพราะผลประโยชน์จากทรัพยากรแม่แจ่มไม่ได้มีแค่เนื้อไม้ในป่าเพียงอย่างเดียว ยังมีผลประโยชน์อื่นอีกมากมาย

⁴² สัมภาษณ์พ่อสมบุญ จอมเมือง, บ้านไร่, 23 มกราคม 2545

⁴³ การใช้ควายไถนาจะต้องเริ่มตั้งแต่เช้ามืด และหยุดลงในยามสายเพื่อให้ควายพัก

ในช่วงนี้จึงปรากฏความพยายามของรัฐในการควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าด้วยการตรากฎหมายขึ้นมาหลายฉบับ เช่น พ.ร.บ.อุทยานแห่งชาติ 2504 พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ 2507 กฎหมายเหล่านี้เริ่มประกาศใช้กับพื้นที่แม่แจ่ม และอาณาบริเวณโดยรอบตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา

ปฏิบัติการที่ควบคู่กันไปกับการประกาศเขตป่าอุทยานแห่งชาติ และป่าสงวนแห่งชาติ คือ การแบ่งสรรทรัพยากรเหล่านั้นให้กับหน่วยงานรัฐ รัฐวิสาหกิจ และผู้ประกอบการเอกชนจากภายนอกเข้าไปหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจ อาทิ ให้กรมทรัพยากรธรณีเป็นผู้อนุญาตให้ประทานบัตรเหมืองแร่แก่บริษัทและบุคคล หรือให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) และบริษัททำไม้เอกชนเข้าสัมปทานป่า และการดำเนินการปลูกสร้างสวนป่าเชิงพาณิชย์ในพื้นที่ป่าสัมปทานเดิม

นอกจากการขยายอำนาจเข้าไปควบคุมและแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรโดยการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของแล้ว รัฐยังมีความพยายามในการขยายอำนาจเข้าไปควบคุมบริหารจัดการในชีวิตประจำวันของชาวบ้านและสร้างเงื่อนไขให้ชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การขยายอำนาจรัฐเข้าไปจัดการพื้นที่แม่แจ่มไม่ได้กระทำไปบนพื้นที่ว่างเปล่าเพราะแต่ละแห่งมีอำนาจจารีตของชุมชนท้องถิ่นที่มีแบบแผนในการจัดการทรัพยากร มีประวัติศาสตร์ความเป็นมา และวิถีของสังคมวัฒนธรรมที่ผูกพันอยู่กับทรัพยากรในท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและความขัดแย้งในรูปแบบต่างๆ อาทิ ความขัดแย้งระหว่างจารีตประเพณีกับกฎหมายรัฐ การอ้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรจากหลักเกณฑ์ที่ต่างกัน

ในหัวข้อนี้จะพิจารณาความเปลี่ยนแปลง “ของหน้าหมู” ในบริบทเศรษฐกิจการเมืองช่วงที่รัฐและตลาดขยายตัวเข้าสู่ชุมชนมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะพิจารณาในฐานะที่เป็นกระบวนการทำให้ “ของหน้าหมู” กลายเป็น “ของหลวง” และ “ของใครของมัน” และกระบวนการโต้ตอบต่อรองของชาวบ้านเพื่อใช้ หรือ ยืนยัน/ ผลิตรสร้าง “ของหน้าหมู” ขึ้นใหม่ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันระหว่างรัฐ-ทุนกับชุมชน และความขัดแย้งภายในชุมชนเอง ดังกรณีที่ชาวบ้านบอกเล่า ดังต่อไปนี้

ของสาธารณประโยชน์: “ของหลวง” ที่เปิดเสรี

ราวปี พ.ศ. 2512-2513 ในช่วงรัฐบาลถนอม กิตติขจรปกครองประเทศ ชาวบ้านเล่าว่าทางอำเภอได้มีคำสั่งให้พ่อหลวง-กำนันออกไปรังวัดที่ดินสาธารณะ เช่น วัด ป่าช้า วัดร้าง หนองบึงที่อยู่ในท้องที่แล้วให้รายงานกลับไปยังอำเภอ

ความหวังดีของรัฐที่จะช่วยคุ้มครอง *ที่สาธารณะ* ด้วยมาตรการทางกฎหมายกลับส่งผล กระทบที่ไม่ได้คาดคิด เนื่องจากการใช้วิธีการรังวัดขึ้นทะเบียนและประกาศรับรองกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายโดยไม่มีการสร้างมาตรการอื่นใดมารองรับ *เท่ากับ* เป็นการเปลี่ยนสภาพ “ของหน้าหมู” ซึ่งเคยอยู่ในการควบคุมของอำนาจชุมชนให้กลายเป็น “ของหลวง”

“ของหน้าหมู” ที่ชาวบ้านเริ่มรับรู้ว่า กำลังถูกแปลงร่าง หรือแปลงเป็น “ของหลวง” ไปแล้วในหลายกรณีจึงตกอยู่ในสภาพเปิดให้ใครต่อใครเข้าถึงโดยเสรี และจำนวนมากถูกเปลี่ยนให้เป็น “ของใครของมัน” โดยมีรัฐเป็นผู้ออกเอกสารสิทธิรองรับให้ตามกฎหมาย

“สมัยจอมพลถนอม กิตติขจรให้ไปรังวัดวัดห่างป่าช้ากันไว้เป็น *ที่สาธารณะ* หลังจากนั้นจึงจะได้เขตพัสดุที่หลัง ตอนไปรังวัดมีชาวบ้านมาแย่ง เขาตัดตรงไหนเราก็ให้หยุดแค่ตรงนั้น อย่างที่ดินวัดร้างคนเอาไปทำบ้านก็มี คนสมัยโบราณที่วัดร้างเขาไม่เอาไปสร้างบ้านกลัวจิต(เกิดสิ่งไม่ดีขึ้น)”⁴⁴

“ ตอนทางการไปวัดฝั่งมุดว่าที่ไหนเป็น *ที่สาธารณะ* เป็นวัด เป็นป่าช้า ตอนวัดเข้าจริงๆ ที่วัดร้างคนก็ค่อยๆ แย่งกันหมด ที่อ่างที่หนองบึงมีที่ไหนพอระเบียบออกก็หมด คนเริ่มแย่งกัน”⁴⁵

จากคำบอกเล่า ด้านหนึ่งดูเหมือนว่า อำนาจจารีตที่กำกับการใช้ “ของหน้าหมู” ในชุมชนช่วงนี้จะถูกรื้อทิ้งไปอย่างสิ้นเชิง เพราะภาพปรากฏคือ ต่างคนต่างฮือแย่งเข้าไปเอา “ของหน้าหมู” มาเป็นของตัวเองและเผื่อให้รัฐมาออกเอกสารสิทธิรองรับตามกฎหมาย ทว่าอีกด้านหนึ่งก็พบว่า การกระทำได้กล่าวก็อาจจะได้รับการยอมรับจากชุมชนมากนัก หลายต่อกรณีของการเอา “ของหน้าหมู” มาเป็นของตนนำไปสู่ “เรื่องเล่า” ที่ให้ผลร้ายแก่คนหรือครอบครัวของผู้ล่วงละเมิดจนถึงแก่ความตาย

ตัวอย่าง ชาวบ้านคนหนึ่งในเขตบ้านทัพ-ไร่ ขยายที่นาของตนที่อยู่ใกล้กับหอผี(หอแม่เอื้อยเหี้ยม) ของเครือญาติสายหนึ่งที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนาทางเข้าบ้านไร่ โดยเจ้าของนาทำการย้ายหอไปอยู่เชิงดอยใกล้ป่าช้า หลังจากนั้นไม่นานลูกชายของแกถึงแก่ความตาย แกไปขอให้ตั้งข้าว และแม่ที่นั่งถาม “ผีพ่อเจ้าหลวง” ถึงสาเหตุ พ่อเจ้าหลวงลงที่นั่งไขความ แกบังอาจย้ายหอผี ผีจึงมาทำร้ายถ้าจะไม่ให้ภัยถึงตัวต้องย้ายหอผีกลับไปตั้งไว้ที่เดิม

⁴⁴ สัมภาษณ์พ่อทองคำ นิปุณะ, บ้านยางหลวง, 3 มิถุนายน 2544

⁴⁵ สัมภาษณ์พ่อมาลัย กุลเม็ง, บ้านทัพ, 2 มิถุนายน 2544

ฝ่ายหลวง: การขาดจินตนาการเกี่ยวกับ “ของหน้าหมู”

ช่วงปี พ.ศ. 2517-2518 ชาวบ้านในเขตบ้านช่างเคิ่งคนหนึ่งที่มีที่นาอยู่ตรงข้ามหัวฝาย เข้ามายึดที่ดินงอกริมฝั่งน้ำแจ่มเป็นของตน ปัญหาการบุกยึดที่หัวฝายเคยเป็นเรื่องระหองระแหงกัน ครั้งหนึ่งแล้ว ทางกลุ่มลูกค้านำใช้วิธีการเจรจากับเจ้าของนารายนั้น โดยอาศัยแนวเขตตามแนวไม้หลักของเหมืองที่ดีไว้ตั้งแต่รุ่นพ่อหาล้าดวงดีเป็นแก่ฝ่าย (ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2) นานเข้าๆ แนวหลักที่ปักอยู่ถูกเจ้าของนาฝั่งช่างเคิ่งดึงออก และมีตะกอนดินทรายที่ไหลมากับลำน้ำแจ่มกลบ เจ้าของนารายนั้นจึงถือโอกาสเข้ายึดที่ดินหัวฝายอีกครั้ง

หมู่ลูกค้าไปขอเจรจากับเจ้าของนา โดยมีพ่อหลวงบ้านเกาะ(ฝั่งช่างเคิ่ง)ร่วมอยู่ด้วยแต่ไม่เป็นผล เพราะเจ้าของนาอ้างกฎเกณฑ์จารีตเดิมที่กล่าวถึง ที่ดินงอกจากแม่น้ำเปลี่ยนทางไปฝั่งใด คนที่มีนาหรือที่ดินฝั่งตรงข้ามจะมีสิทธิในการบุกเบิกที่ดินผืนนั้น อีกทั้งกฎหมายที่ดินเองก็รองรับสิทธินั้นด้วย หมู่ลูกค้าได้กลับ กฎเกณฑ์นี้ใช้สำหรับที่นาหรือที่ดินสองฟาก หัวฝายเป็นของหน้าหมู่ไมใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง เขตก็มีกันไว้แล้ว

การเจรจาของทั้งสองฝ่ายตกลงกันไม่ได้ แก่ฝ่ายจึงเข้าไปปรึกษาทางอำเภอๆ เสนอว่า ให้งัดที่ดินหัวฝายเพื่อโอนเป็นชื่อของใครคนหนึ่งไปเสีย แก่ฝ่ายปฏิเสธเพราะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ ถ้าเปลี่ยนที่ดินหัวฝายเป็นของใครคนใดคนหนึ่งจะเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มลูกค้า

ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นว่า รัฐเองไม่มีจินตนาการเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรสินที่นอกเหนือไปจากของรัฐหรือเอกชน ท้ายที่สุดเจ้าของนารายนั้นก็สามารยยึดหัวฝายและเร่งล้อมรั้วปลูกพืชของตนได้⁴⁶

นอกจากนี้ การประกาศป่าสงวนแห่งชาติแม่แจ่ม (เมื่อธันวาคม 2517) ยังมีผลกระทบโดยตรงต่อการใช้ไม้ในการตีฝาย-ซ่อมฝายขนาดใหญ่

ชาวบ้านเล่าว่า ตอนที่ยังไม่มีกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติถึงคราวจะตีและซ่อมฝายครั้งใหญ่ แก่ฝ่ายต้องไปขออนุญาตเอาไม้จากการอยู่แล้ว การที่รัฐแสดงความเป็นเจ้าของป่ามากขึ้น ยิ่งทำให้กลุ่มลูกค้าประสบปัญหาย่างยากมากขึ้น และช่วงเวลานั้นชาวบ้านก็เริ่มมีการปลูกพืชเศรษฐกิจในฤดูแล้งกันมากขึ้นแล้ว หมู่ลูกค้าจึงคิดจะเปลี่ยนฝายไม้ให้เป็นฝายคอนกรีตโดยใช้วิธี

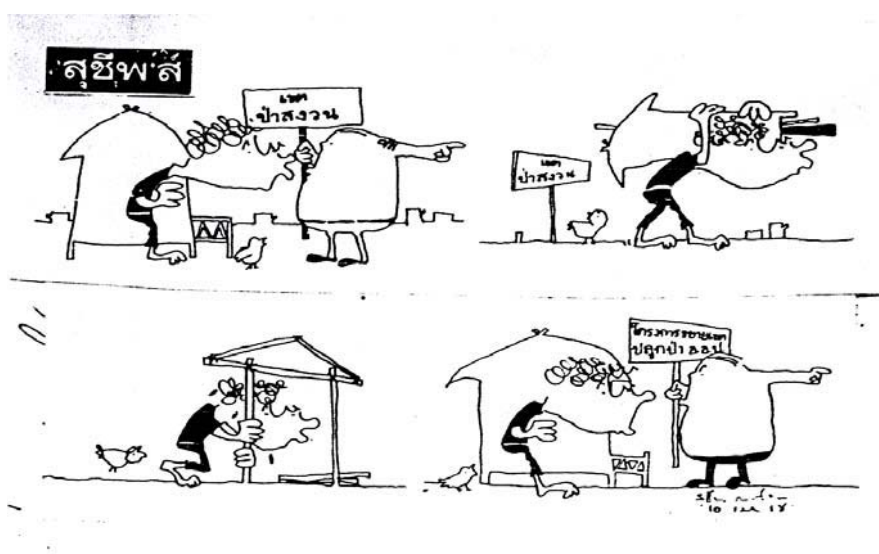
⁴⁶ สัมภาษณ์พอมาลัย กุลมิ่ง, บ้านทัพ, 2 มิถุนายน 2544: ในปี พ.ศ.2537 เมื่อน้ำแม่แจ่มตัดหลังฝายคอนกรีตที่สร้างใหม่อ้อมไปยังที่ดินของเจ้านาที่มีปัญหาแย่งชิงหัวฝาย ทางกลุ่มลูกค้าเหมืองฝายยังต้องออกเงินของกลุ่มไปซื้อที่ดินซึ่งครั้งหนึ่งเป็นที่หัวฝายจากเจ้าของนารายนั้นอยู่

การถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยมราษฎรที่บ้านพยุ ตำบลช่างเคิ่ง แต่ก็ไม่มีคืบหน้าแต่อย่างใด⁴⁷

โหล่งปง: จุดปะทะระหว่างรัฐกับชุมชน

กลางทศวรรษที่ 2510 ความขัดแย้งอันสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของอำนาจรัฐเข้าไปควบคุมแย่งยึดและกีดกันสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้านในเขตหุบเขาแม่แจ่มเริ่มปะทุขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ดำเนินโครงการปลูกสร้างสวนป่าแม่แจ่ม (โครงการที่ 3) ในระยะที่ 1 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516-2526 รวม 10,000 ไร่ บริเวณพื้นที่โหล่งปง ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม

ภาพการ์ตูนในหนังสือพิมพ์ “ประชาธิปไตย” ฉบับลงวันที่ 10 เมษายน 2518 น่าจะเป็นสื่อแนวทางที่บอกที่มาที่ไปของกรณีพิพาทนี้ได้ในระดับหนึ่ง

ภาพที่ 5.3 ภาพการ์ตูนล้อเลียนกรณีพิพาทที่ดินโหล่งปง

เดิมทีเขตป่าโหล่งปงเป็นพื้นที่ไร่ข้าวเก่าของชาวลัวะ หลังจากการตัดถนนสายแยกจากฮอด-แม่สะเรียงเข้าอำเภอแม่แจ่มในราวปี พ.ศ. 2506 ชาวบ้านในเขตตำบลช่างเคิ่งกลุ่มหนึ่งมารับจ้างหาไม้ทำหัวรั้วไปส่งให้พ่อค้าทำธุรกิจร่ม อำเภอสันกำแพง เมื่อเห็นว่าสภาพที่ดินเหมาะสมจึงทดลองปลูกข้าวไร่ ปรากฏได้ผลผลิตดีมากจึงพากันไปชักชวนหมู่ญาติพี่น้องสายใครสายมันมา

⁴⁷ สัมภาษณ์พ่อเป้ง วรรณิกา, บ้านไร่, 28 มีนาคม 2545

ปลูกข้าวไร่อยู่หลายปี ก่อนเปลี่ยนไปปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันฝรั่ง ข้าวโพด ถั่วเหลือง ในระยะต่อมา

เมื่ออายุสัมปทานป่าแม่แจ่มของ ออป. กำลังจะหมดอายุสัมปทานในปี พ.ศ. 2519 และ ออป. ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของรัฐบาลในการปลูกป่าเชิงพาณิชย์เพื่อชดเชยป่าธรรมชาติที่ตนได้รับสัมปทาน ออป. เสนอโครงการปลูกสร้างสวนป่าแม่แจ่มต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเพื่ออนุมัติเงินลงทุนในโครงการฯ และเริ่มปฏิบัติงานในพื้นที่ตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2516

ขณะเดียวกันชาวบ้านที่ไปทำมาหากินอยู่ที่นี่ก็แสดงปฏิกิริยาความไม่พอใจของตนออกมาทันทีโดยให้ *นายพลตา ปิงกุล* กรรมการสุขาภิบาลแม่แจ่ม เป็นแกนนำในการเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกิน

ภาพของการคัดค้านครั้งแรกเป็นภาพของราษฎรเฉพาะ “ตำบลช่างเคิ่ง” 3-4 หมู่บ้าน จำนวน 300 กว่าครัวเรือน โดยแกนนำได้หยิบยก “ความเป็นราษฎรไทย” ที่มีความประพฤติดีปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐบาลมาเป็นข้อเสนอลหลัก และนำตัวเลขรายได้ที่พวกเขาทำประโยชน์ให้กับรัฐเป็นข้อเสนอรอง เพื่อเรียกร้องขอความเห็นใจในการทำกินต่อไป ดังปรากฏในเนื้อหาว่า

“...ราษฎรหมู่ 5 หมู่ 9 และ หมู่ 12 ต.ช่างเคิ่ง ได้เลิกการปลูกฝิ่นตามขุนน้ำ ลำห้วยแม่แรก ห้วยแม่ปาน ห้วยแม่จี้มูก และห้วยแม่มะลอ ตามคำสั่งของ รัฐบาล เพราะท่านต้องการจะปราบปรามยาเสพติดให้โทษให้หมดสิ้นไป จากเมืองไทย พวกเขาทั้งหมดเมื่อเลิกการปลูกฝิ่นแล้วได้หันมาบุกเบิกแผ้วถางไร่เหล่าเก่าลัวะ อยู่ติดถนนสายฮอด-แม่แจ่ม เรียกว่า ไร่โหล่งปง ในบริเวณนั้นมีที่ดินประมาณหมื่นกว่าไร่ แต่พวกเขาได้เข้าบุกเบิกทำมาหากิน ปลูกพืชหมุนเวียน มีทั้งมันฝรั่ง ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ละหุ่ง ปรากฏว่าได้ผลดี มาก จะเห็นว่าเมื่อปี พ.ศ. 2515 มีรายได้เข้าสู่อำเภอแม่แจ่มประมาณสอง ล้านบาท...บัดนี้ได้มีเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้เข้าไปจับไล่ที่พวกของเขา บอกว่าจะปลูกต้นสักลงในที่ดินบริเวณนั้น ด้วยเหตุนี้ ทำให้พวกเราได้รับความลำบากมากเพราะไม่รู้จะไปทำมาหากินอะไร จะไปทำไร่เลื่อนลอย ปลูกฝิ่นอีกก็ผิดวัตถุประสงค์ของรัฐบาล จึงขอผู้ว่าราชการจังหวัดและกรม

ป่าไม้ได้พิจารณาช่วยให้พวกเขาอยู่ในที่เดิมต่อไป โดยพวกเขาจะไม่ขยายที่
ทำกินอีก”⁴⁸

เมื่อข้อเรียกร้องไม่ได้รับการตอบสนอง ทว่ามีแนวโน้มที่ ออป. จะเดินหน้ารุกไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่ด้วยการใช้รถแทรกเตอร์เข้าทำลายพืชผล ข่มขู่ให้ย้ายออก ภาพของราษฎรที่ถูกรังแกจนอับจนสิ้นหนทางในการทำมาหากินจึงถูกนำเสนอขึ้นมาพร้อมกับการอ้างสิทธิการใช้ประโยชน์อันชอบธรรมของชุมชนเหนือผืนป่าโหล่งปงก่อนที่จะเข้ามายึดครอง

“ ด้วยความเกรงกลัว ราษฎร... ต้องยอม ซึ่งขณะนี้ทุกคนสิ้นเนื้อประดาตัว
ไม่รู้ว่าจะหันไปทำมาหากินอาชีพอะไรดี จะปลูกผืนทางการก็ห้าม ที่ทาง
พวกตนก็ไม่มีเป็นของตัวเอง ..ความจริงที่ดินผืนนี้ราษฎรเข้าทำมาหากิน
เป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว แต่ต่อมาเมื่อเร็วๆ นี้ ทางกรมป่าไม้ก็ได้ประกาศยก
ที่ดินผืนนั้นเป็นป่าสงวน”⁴⁹

ช่วงแรกของการเผชิญหน้ากันในระดับพื้นที่โหล่งปง ออป. ไม่ได้ออกมาโต้ตอบทาง
สาธารณะเท่าใด หากมีความพยายามในการใช้มาตรการทางกฎหมายมาจัดการกับปัญหามวลชน
ด้วยการขอความร่วมมือจากกรมป่าไม้ให้เร่งรัดการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติอีกครั้ง⁵⁰ ตาม
หนังสือจากกองอำนวยการถึงกรมป่าไม้ ลงวันที่ 29 มีนาคม 2516

“กองอำนวยการได้ส่งหนังสือโครงการไปให้กรมป่าไม้...ได้เรียนว่า ออป.จะ
นำเสนอคณะกรรมการองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้พิจารณาต่อไป ...แต่อย่าง
ไรก็ดี เนื่องจากพื้นที่ป่าแม่แจ่มได้มีราษฎรบุกรุกโค่นล้มไม้ลง และทำการ
ปลูกพืชอย่างกว้างขวาง ทาง ออป. เกรงว่า หากมีอุปสรรคสำคัญที่จะให้โครง
การนี้ไม่บรรลุตามเป้าหมายได้ จึงขอให้กรมป่าไม้ได้โปรดพิจารณาหาทางแก้

⁴⁸ หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์, 2 มีนาคม 2516 : ตัวเน้น โดยคณะวิจัย

⁴⁹ หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์, 13 มีนาคม 2516: ตัวเน้น โดยคณะวิจัย

⁵⁰ หนังสือจาก กองอำนวยการ ออป. ที่ กษ.0800/3101 ลงวันที่ 6 กรกฎาคม 2515 หัวข้อหนึ่งเป็นเรื่องของการขอให้กรมป่าไม้ได้
โปรดพิจารณาเร่งรัดการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติเสียก่อนโดยด่วน เพื่อจะทำให้อุปสรรคในการปลูกสร้างสวนป่าลดน้อยลง
กรมป่าไม้มีหนังสือตอบที่ กษ.0705/10980 ลงวันที่ 9 สิงหาคม 2515 ว่า กรมจะได้พิจารณาดำเนินการเร่งรัดประกาศป่าแห่งนี้ให้เป็น
ป่าสงวนแห่งชาติโดยรีบด่วน (รายงานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า, 2515)

ไซ และขอได้โปรดเร่งรัดการประกาศป่าแห่งนี้เป็นป่าสงวนแห่งชาติโดยด่วน”⁵¹

ความดังกล่าว แสดงชัดว่า “ป่าโหล่งปง” ยังไม่มีสถานะเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติตาม พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติปี 2507 แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์การร้องเรียนของชาวบ้านกรณี ออป. โคนล้มต้นไม้ ถางป่า และทำการเผาป่าแปลงแรกเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2516 จนไฟได้ลุกลามไปติดห้างไร่ของชาวบ้านเสียหาย⁵² คำว่า “ป่าสงวนแห่งชาติ” จึงถูกหยิบยกมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองและโต้ตอบเพื่อกีดกันชาวบ้านให้ออกจากพื้นที่ ดังข้อความชี้แจงของ ฝ่ายรัฐในวันที่ 7 เมษายน และ 16 เมษายน 2516 ⁵³ดังลำดับต่อไปนี้

“พื้นที่ที่ ออป. จะทำการปลูกสร้างสวนป่านั้น เป็นบริเวณเตรียมการเป็นป่าสงวนแห่งชาติซึ่งราษฎรไม่มีกรรมสิทธิ์ หรือสิทธิที่จะเข้าไปอยู่ในบริเวณดังกล่าว สำหรับห้างไร่หรือเพิงพักชั่วคราวที่ถูกไฟไหม้นั้น ทาง ออป.เห็นใจราษฎร ได้ลงทุนปลูกไว้เพื่อความเป็นธรรมและมีให้ราษฎรเดือดร้อนทาง ออป.พร้อมที่จะชดเชยให้ และพิจารณารับผู้ที่ได้รับ ความเสียหายเข้าเป็นสมาชิกหมู่บ้านป่าไม้ของสวนป่าแม่แจ่มเป็นอันดับแรก”

“(ราษฎร)ต้องการให้ทางการเปิดป่าที่ ออป.จะทำการปลูกสร้างสวนป่าแปลงปี ๒๕๑๕-๒๕๑๖ เป็นที่ทำกินถาวร ท่านปลัดเชียงใหม่(นายชิต นิลพานิช)ได้ชี้แจงให้ราษฎรทราบว่า ไม่สามารถจะเปิดป่าให้ได้ เพราะทางการกำลังจะประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติอยู่”

นอกจากการใช้เงื่อนไขการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติมาเป็นข้ออ้างในการปฏิเสธข้อเรียกร้องของชาวบ้านแล้ว กรมป่าไม้ยังเริ่มยุทธวิธีปล่อยข่าว “มือที่สาม” เพื่อสร้างภาพให้การเรียกร้องของชาวบ้านเป็นเรื่องการชักใยของกลุ่มผลประโยชน์⁵⁴ ซึ่งก็สอดคล้องไปกับข่าว “การเคลื่อนไหว

⁵¹ รายงานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า(2516:73): ตัวเน้น โดยคณะวิจัย

⁵² ออป. อ้างว่า ได้มีหนังสือแจ้งไปยังอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านให้แจ้งต่อราษฎรให้ไปทำการขนย้ายห้างไร่ หรือหาทางป้องกันไฟเสียแต่เนิ่นๆ แล้ว แต่ไม่มีราษฎรสนใจ

⁵³ รายงานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า(2516:76) :ตัวเน้น โดยคณะวิจัย

⁵⁴ หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์ ,12 เมษายน 2516

ของทหารป่า” ที่ออกมาจากปากคำของสมาชิกสภาจังหวัดประจำอำเภอแม่แจ่ม⁵⁵ ที่กล่าวว่า ทหารป่าได้เข้ามาติดต่อกับให้ความคุ้มครองทรัพย์สินชาวบ้าน แต่ชาวบ้านที่ออกมาคัดค้านไม่ได้ให้ความร่วมมือแต่อย่างใด และเสนอให้รัฐหาทางป้องกันการแทรกแซงของ“มือที่สาม”⁵⁶

ในสาระสำคัญของข้อเจรจากับฝ่ายการเมือง ในวันที่ 16 เมษายน 2516 ที่ปรากฏในบันทึกข้อตกลงที่ร่างโดยฝ่ายรัฐ คือ การผ่อนผันให้ชาวบ้านทำการเพาะปลูกในพื้นที่โหล่งปงต่อไปอีกหนึ่งปีเท่านั้น (พ.ศ.2516)⁵⁷ ดังนั้น การเจรจากครั้งนี้จึงไม่ได้เป็นการแก้ปัญหา เพียงแค่ชะลอความขัดแย้งไม่ให้ลุกลามบานปลายออกไป จากนั้นเริ่มประลองกำลังกันใหม่

ทางฝ่ายรัฐได้ดำเนินการสร้างความชอบธรรมของโครงการฯ ด้วยการให้คณะกรรมการจำแนกประเภทที่ดินพิจารณาว่า การจัดสรรพื้นที่ให้ราษฎรตามที่ร้องขอมานั้นมีข้อจำกัด จากการต้องขออนุมัติเปิดป่าเป็นที่จัดสรรและต้องดำเนินการจัดสรรที่ดินเอง ทางคณะกรรมการมีมติให้ยืนยันหลักการเดิม คือ *ให้ราษฎรใช้พื้นที่ไม่เกิน 1 ปี* จากนั้นก็ส่งโครงการฯ ผ่านตามขั้นตอนจนคณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบกับโครงการปลูกสร้างสวนป่าแม่แจ่ม (โครงการที่ 3) เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2516

ด้านการปฏิบัติการในพื้นที่ ออป.ร่วมกับกลไกรัฐในท้องถิ่นพยายามทำให้ชาวบ้านดำเนินการตามบันทึกข้อตกลงในทุกกรณี ฝ่ายชาวบ้านโดยมากใช้วิธีการนิ่งเฉย คือดึง ไม่ให้ความร่วมมือในการปักแนวเขต แจ้งรายชื่อกับเนื้อที่ทำไร่⁵⁸ การรับค่าเสียหายจาก ออป. เมื่อคราวไฟไหม้ห้างไร่ของตน⁵⁹ ออป. จึงต้องจ้างแรงงานจากถิ่นอื่นมาดำเนินการปลูกสร้างสวนป่าเองในตอนกลางวัน พอตกคำชาวบ้านก็ถอนต้นกล้าไม้ที่ปลูกออก

“เขามาปลูกไม้สักเอากล้าสักมา ตอนนั้นโหล่งปงไม่มีไม้สัก เขาเพาะกล้าไว้
แล้ว ก็ชิงเชือกไว้ เอากล้ามาปลูก ไล่เราไม่ให้ปลูก ถ้าเขาปลูก ตอนกลางคืน

⁵⁵ สดท.ประพันธ์ ศศิฉาย เป็นลูกชายของปู่คำเน พ่อค้าขายข้าวย่อยบริเวณตำบลช้างเค้งตั้งแต่ช่วงรอยต่อของทศวรรษที่ 2460 -2470

⁵⁶ หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์, 6 เมษายน 2516

⁵⁷ รายงานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า (2516: 76)

ในเนื้อหาข่าวที่ออกมาจากฝ่ายรัฐหลังการเจรจากลับมีความแข็งขัดกันเอง และมีประเด็นเพิ่มเติมที่ต่างออกไป กล่าวคือ ทางมหาไศยได้เสนอทางเลือกว่า เมื่อถึงเวลากำหนด 1 ปีแล้วจะให้ไปทำกินในพื้นที่จัดสรรใหม่บริเวณบ้านแม่จาง เป็นจำนวนกว่า 2,000 ไร่ (หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์, 17 และ 19 เมษายน 2516) ด้านข่าวที่อ้างจากรายงานของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์กล่าวว่า ได้อนุญาตให้ทางราษฎรเข้าไปยึดครองทำมาหากินได้ตามปกติ โดยจะแบ่งเขตการประกอบอาชีพให้แต่ละครอบครัวได้รับที่ดินครอบครัวละ 10 ไร่ ถ้าหากได้ผลดีในปีหน้าจะให้อีกครอบครัวละ 10 ไร่ จนทำให้ชาวบ้านต่างพอใจและปลื้มใจอย่างที่สุด และพร้อมใจกันเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็น “ปงเกษตร” เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความเห็นใจของทางราชการ(หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์, 23 เมษายน 2516)

⁵⁸ มีการแจ้งรายชื่อและจำนวนเนื้อที่ทำไร่กับสวนป่าแม่แจ่มจำนวน 54 ราย นอกนั้นอีกจำนวนมากไม่ยอมแจ้งชื่อ

⁵⁹ มีชาวไร่ที่ได้รับความเสียหายจากไฟไหม้ห้างไร่ไปทำบันทึกกับทางอำเภอแม่แจ่มเพียง 11 รายจาก 36 ราย

เราก็ไปถอน ปลุกแล้วโตเร็วด้วย ฝนตกมาไม่กี่ใหญ่เร็ว คนที่มาเรียกว่า
ออป. แล้วลูกจ้างที่มาปลุกเขาเอาลั่วะมาจากบ่อหลวง ตอนมาปลุกพวกลั่วะ
จะนุ่งเสื้อสีเขียว มาเป็นลารถ มารับจ้างปลุก ปลุกเสร็จก็กลับบ้าน”⁶⁰

เดือนตุลาคม 2516 ออป. และทางจังหวัดเชียงใหม่ได้ขอความร่วมมือไปยังอำเภอแม่แจ่ม
ให้ราษฎรเชื้ด้นบันทึกยอมรับการออกจากพื้นที่หลังจากฤดูกาลเก็บเกี่ยวสิ้นสุด ปรากฏว่า มีชาว
บ้านบางส่วนยอมทำตาม อีกส่วนไม่ยอมทำบันทึก ไม่ยอมออก และกีดขวางไม่ให้คนงานทำงาน
ปลุกป่าได้สะดวก ชาวบ้านอ้างว่า บันทึกข้อตกลงที่ทำไว้เมื่อ 16 เมษายน 2516 บางข้อ ออป.เขียน
ขึ้นเองโดยไม่มีลายเซ็นค้ของพวกเขาลงนามรับทราบไว้

เรื่องราวลูกตามขึ้นอีกครั้ง ทางจังหวัดพยายามเข้าไปคลี่คลาย และเกิดบันทึกข้อตกลง
ร่วมกันทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ ขอร้องให้ชาวบ้านระงับการแผ้วถาง และออป.งคไม่ทำอะไรใดๆ ในพื้นที่
ที่ไว้ก่อน โดยโอนเรื่องไปให้คณะกรรมการจำแนกประเภทที่ดิน และคณะรัฐมนตรีพิจารณาสั่งการ
อีกทีในช่วงต้นปี พ.ศ.2517⁶¹ ถึงเวลาดังกล่าว กรม. มีมติให้คงสภาพป่าไว้ แม้ว่าราษฎรจะบุกรุกก็
ตามและให้ผู้บุกรุกไปอยู่ในท้องที่ที่ทางการจัดการให้⁶²

การกลายเป็น “ผู้บุกรุกป่า” ตามมติ กรม. คือ การปิดล้อมชาวบ้านให้อยู่ในขอบเขต
ทางสัญลักษณ์ที่เปิดช่องให้หน่วยงานรัฐในระดับปฏิบัติการใช้มาตรการขั้นเด็ดขาดในการผลักดัน
ชาวบ้านออกจากพื้นที่ เห็นได้จากกรมป่าไม้มีคำสั่งให้หน่วยป้องกันรักษาป่าที่ ชม. 26 (ท่าผา) จับ
กุมผู้กระทำความผิดเพื่ดำเนินการตามกฎหมายป่าไม้ได้ทันที⁶³

“อ้ายประพิมไปรับจ้างเบิกไร่ที่โหล่งปง แฉวใกล้ๆ สหกรณ์นิคม ให้พ่อป็น
แก้ว บ้านไร่เมื่ออายุ 16 ปี แล้วโดน ออป.จับ ดิดคุกเค็อยู่ 2 เดือนประกัน
ตัวไม่ได้เพราะเป็นเยาวชน ผู้ใหญ่ที่ถูกจับมีหลายคน พ่อป็นแก้วไปประกัน
ตัวออกมาเขาจับเพราะบุกรุกป่า”⁶⁴

⁶⁰ สัมภาษณ์หลวงพ่อนวลดา นาดปัญญา, วัดคอยสะกาน, 7 มีนาคม 2545

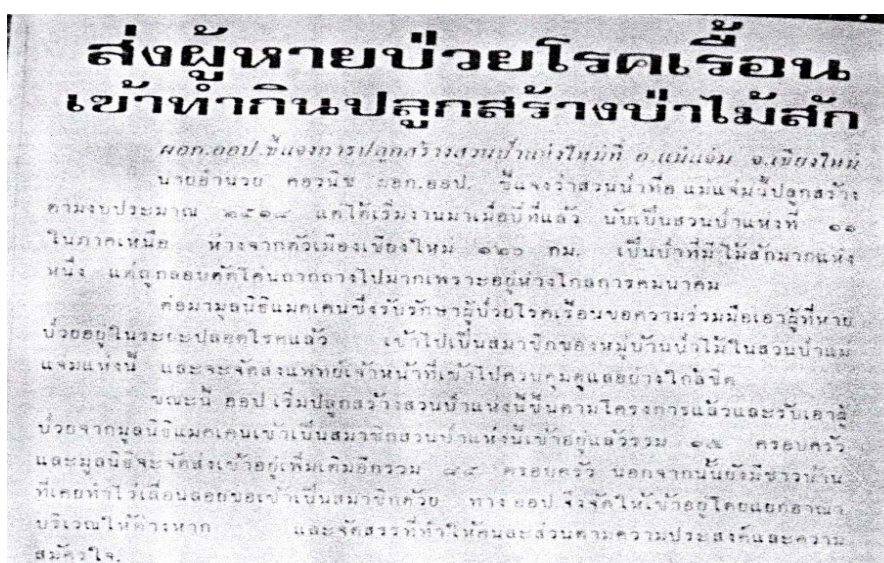
⁶¹ รายงานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า (2516:79)

⁶² รายงานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า (2517:85)

⁶³ รายงานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า (2517:85)

⁶⁴ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านท้องผาย, ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องผาย, 29 พฤษภาคม 2545

นอกจากนั้น ทาง ออป. ยังใช้มาตรการอื่นมากดดันชาวบ้าน เช่น การให้ข่าวกับสาธารณะว่ามีนายทุนหนุนหลัง ออป.เป็นผู้จัดขบวนนายทุน⁶⁵ การบิดเบือนข้อเท็จจริงเพื่อให้หน่วยงานรัฐอื่นมีมติให้การปลูกป่าดำเนินการต่อไป⁶⁶ มีการปล่อยสัตว์ป่า (หมี) ⁶⁷ และนำผู้ป่วย “โรคเรื้อน” ที่อ้างว่าปลอดเชื้อจากสถาบันสงเคราะห์ผู้ป่วยโรคเรื้อนแมคเคนเข้าไปเป็นสมาชิกหมู่บ้านป่าไม้ ⁶⁸ เพื่อให้ชาวบ้านที่มาทำไร่เกิดความเกรงกลัว

ภาพที่ 5.4 ข่าวการส่งผู้เคยป่วยด้วยโรคเรื้อนไปยังสวนป่าแม่แจ่ม

(จากหนังสือพิมพ์ไทยนิวส์, 2518)

ชาวบ้านเองก็ได้ตอบด้วยยุทธวิธีต่างๆ เช่น การถือดีดิ่ง เน้นเฉย ไม่ร่วม ไม่ยอมทำตาม หรือ กีดขวางการปลูกป่า และสานความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน ระหว่างชาติพันธุ์ที่ทำกินอยู่ในห้วงป่าให้เป็นองค์กรจัดตั้งใหม่ในรูปของ “ชาวไร่แม่แจ่ม” (ภายหลังมีชื่อ แนวร่วมพิทักษ์ปงเกษตร แม่แจ่ม ปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์) มีการจัดกลุ่ม แบ่งหน้าที่ สร้างกติการ่วมในการใช้พื้นที่ การติดต่อ

⁶⁵ หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์, 3 เมษายน 2518

⁶⁶ ประเด็นนี้เกิดจากมติของคณะกรรมการจำแนกประเภทที่ดิน เมื่อการประชุมวันที่ 6 พฤศจิกายน 2517 ที่ไม่อนุมัติให้จำแนกที่ดินป่าห้วงป่าเป็นที่ยึดครอง มติดังกล่าว อ้างว่า ราษฎรส่วนใหญ่ได้เข้าเป็นสมาชิกหมู่บ้านป่าไม้ของ ออป. แล้ว ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันประท้วงที่หน้าอำเภอแม่แจ่ม ตั้งแต่วันที่ 25 ธันวาคม 2517 โดยในช่วงระยะหลังนี้ ชาวบ้านจะพูดถึง สิทธิของพวกเขาที่เขามาทำมาหากินอยู่ที่นี่หลายปีก่อนที่ ออป. จะเข้ามา

⁶⁷ เสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

สัมภาษณ์พ่อทองคำ นิปุณะ, บ้านยางหลวง, 17 มีนาคม 2545

⁶⁸ หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์, 8 กุมภาพันธ์ 2518

สื่อสาร และขยายแนวร่วมไปยังกลุ่มทางสังคมนอกหมู่บ้าน ดังคำบอกเล่าของหลวงพ่อนวลตนา
นาถปัญโญ อดีตแกนนำการเคลื่อนไหวโหล่งปง

“กฎที่หมู่บ้านตั้ง ใครจะฝ่าฝืนไม่ได้ และให้เขาเขียนมาด้วย แล้วเอามารวม
กันเป็นกฎข้อบังคับ เอามาประชุมกัน ข้อเสียตัดออกข้อดีเก็บไว้ เราอาศัยที่
ว่าเขียนนั้นหลวงพ่อกับเป็นคนออกหัวคิด คนเขียนก็มีพ่อยัง สมวธา คนเขียน
หนังสือเก่งๆ ดีๆ โดยมากคนแต่ก่อนก็พออ่านออกเขียนได้ รู้เรื่องก็พอแล้ว

...

จัดเป็นแผนกนั้นแผนก 9 รายการ พ่อป๊วก(บ้านท้องฟ้าย) เป็นคนคุมหลวง
พ่อ เมื่อคืนหลวงพ่อไม่ได้นอนคนเดียวจะมีคนเฝ้าเปลี่ยนเวรกันเฝ้า เมื่อต่อสู้
กับรัฐบาลเราจัดตั้งแบบประชุมกัน แบ่งกันเป็นหมวดๆ บ้านหนึ่งเป็น
หมวดๆ มีหัวหน้าหมวดแต่ละบ้าน ตอนนั้นมีอยู่ 12 หมวด บ้านละหมวด
ทั้งแปด (มั่ง) ทั้งกะเหรี่ยง ทางช่างเค็งเยอะหน้อยได้ 3 หมวด แต่ละหมวดไม่
ต้องไปประกาศถ้าจะทำอะไรมีกะโหลกเป็นสัญญาณ...ถ้าเขามาให้ดีกะโล้ก
ก็ตี ถ้าเราจะไล่เขาให้รัวกะโล้กอย่างนั้นเป็นรหัสลับกันเลย เราจะรู้เหมือน
กันหมด เขาไม่รู้เรื่องของเรา...

ภาพที่ 5.5 การชุมนุมของชาวไร่โหล่งปงที่ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่
(ภาพจากพ่อบุญยัง สมวธา)

ไปศาลากลาง ไม่ต่ำกว่า 1,000 คนตอนนั้น เอรธไปกัน ของหลวงพ่อคันหนึ่ง และ คนอื่นๆ อีก ก็ช่วยกันออกค่าน้ำมันอย่างนั้น ไม่มีใครให้เงินใคร รถของนายเพชร (พ่อค้ารับซื้อผลผลิตอีกคนหนึ่ง) ก็ต้องช่วยกันก็เพราะอยากได้กันทุกคน ใครๆ ก็จะไปช่วยกันหลวงพ่อไปเคลื่อนไหวกทั้งหมด 9 ครั้ง เชียงใหม่ กรุงเทพฯ คนอนุมัติคือ ทวิช กลิ่นประทุม ว่า 7 วันจะให้ได้ พอมา พวกเราเอาเป็นล้อมหมดเลย ถ้าไม่ให้พวกเราจะเอาเป็นจ่อไว้ที่หลังคาเป็นช่องๆ ในแต่ละบ้าน ถ้าไม่อนุญาตเขาก็ออกไปไม่ได้สักคน พวกเรายอมตายเรายื่นคำขาดแล้ว พวกเรามากันหมด ล้อมเขาอยู่ตรงกลางแล้ว พวกเราสะพายปืนหมด ปืนคาร์บินก็มี”⁶⁹

กระทั่ง เข้าสู่ปี พ.ศ. 2518 ชาวบ้านจึงเริ่มใช้มาตรการขั้นสุดท้ายด้วยการจับอาวุธขึ้นสู้ และยื่นคำขาดให้พิจารณาการจัดสรรที่ดิน จนนำไปสู่การเจรจากับฝ่ายการเมืองอีกครั้ง และได้ขอยุติให้มีการแบ่งเขตที่ดินระหว่างชาวบ้านกับ ออป. โดยในส่วนของที่ดินชาวบ้าน ก็ใช้หลักการจัดการเชิงซ้อน กล่าวคือ รัฐเป็นเจ้าของที่ดิน ส่วน ชาวบ้านเข้าใช้ประโยชน์ในรูปแบบของการเช่าทำกิน ในอัตราค่าเช่าต่ำ ระยะยาว 50 ปี ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2518 เป็นต้นไป

ภายใต้ปฏิบัติการโต้ตอบการขยายอำนาจของรัฐเข้ามาจัดการทรัพยากรของชาวบ้านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516-2518 ไม่ได้เป็นการต่อสู้แบบตัวใครตัวมัน หรือเป็นการโต้ตอบในชีวิตประจำวันแบบขอไปที แต่มีลักษณะของกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่ม “ชาวไร่” ที่คำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก ความเป็นธรรมทางสังคม และขยายขอบเขตของ การเมืองในการแย่งชิงที่ดินในเขตป่า ไปเป็นประเด็นสาธารณะ ด้วยการประสานงานกับกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมอื่น เช่น นักศึกษา นักการเมืองสายสังคมนิยม และสื่อมวลชนให้เป็นพลังหนุน

สำหรับ “สื่อสาธารณะ” ได้กลายเป็นเวทีในการนำเสนอภาพของตนเพื่อช่วงชิงโต้ตอบกับภาพลักษณ์และปฏิบัติการของรัฐในแต่ละสถานการณ์ เช่น การนิยามตนเองเป็น “ราษฎร” ในหลายความหมาย

- “ราษฎร” ผู้มีความประพฤติดี ปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐ (ไม่ปลุกปั่น ไม่ทำอะไรเลื้อนลอย)
- “ราษฎร” ผู้ทำประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อบ้านเมือง (หาเงินให้อำเภอ 2 ล้านบาทต่อปี)
- “ราษฎร” ที่ถูกกลั่นแกล้งจนไร้ทางสู้

⁶⁹ สัมภาษณ์หลวงพ่อนวลดา นาถปัญโญ, วัดดอยสะเกณ, 22 ธันวาคม 2544 และ 7 มีนาคม 2545

“ราษฎร” ที่ถูกเหยียดหยามไม่มีอะไรจะสูญเสียนอกจากชีวิต⁷⁰

เกือบจะทุกครั้งที่มีโอกาส ชาวบ้าน จะยืนยันสิทธิชอบธรรมตามธรรมชาติของพวกเขาในพื้นที่ป่าที่ตนเป็นผู้บุกเบิกก่อนที่รัฐจะเข้ามายึดครอง

จากกรณีพิพาทโหล่งปง จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านทุกคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกัน ชาติพันธุ์ต่างกัน และมีตำแหน่งที่อยู่ในกิจกรรมการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ต่างกัน (ผู้ผลิตรายย่อย รายใหญ่ พ่อค้าคนกลาง) กลับร่วมมือกันอย่างแข็งขันเพื่อเรียกร้องสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรในเขตป่าจากรัฐ

พื้นที่โหล่งปง จึงไม่ได้มีนายแค่ทรัพยากรทางกายภาพที่แต่ละคนจะเข้าไปหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ทว่าเป็นทรัพยากรทางสังคม เป็น “ของหน้าหมู” ที่ก่อเกิดขึ้นมาจากแรงขับเคลื่อนในการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อผลิตซ้ำระบบคุณค่า และอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท่ามกลางเงื่อนไขความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกับอำนาจภายนอก

พิพาทเหมืองแร่: การสร้างขอบเขต “ของหน้าหมู”

เขตตำบลท่าผา ช่วงเวลานี้มีการสัมปทานแร่อยู่ทั้งหมด 3 สัมปทาน คือ 1.สัมปทานของนางลัดดา พันธภา เป็นแร่ดีบุก เนื้อที่ 284-3-40 ไร่ (ปี 2519-2533) อยู่บริเวณต้นน้ำแม่เม้ง ใกล้กับบ้านปากกะญอผาผึ้ง 2.หจก. ส.นาคะรัตน์ไผ่นั่น เป็นแร่ฟลูออไรด์ เนื้อที่ 118-0-98 ไร่ (ปี 2521-2546) อยู่บริเวณโป่งเหม็น และ 3.บริษัท เหมืองแร่ลานทอง จำกัด เป็นแร่ดีบุก เนื้อที่ 291-2-59 ไร่ (ปี 2523-2543) ซึ่งอยู่บริเวณป่าต้นน้ำแม่แรก

สองในสามสัมปทานที่ถูกคัดค้านจากชาวบ้านตั้งแต่ยังไม่ได้เริ่มทำแร่ตามใบอนุญาตประทานบัตร และทั้งสองสัมปทานเป็นแร่ดีบุกที่เข้าไปทำในเขตป่าต้นน้ำของชุมชน ในขณะที่อีกเหมืองเป็นแร่ฟลูออไรด์อยู่บริเวณเขตป่าระดับต่ำและห่างไกลจากชุมชนออกไป

การคัดค้านเหมืองดีบุกของนางลัดดา พันธภา เกิดในช่วงเดือนกันยายน พ.ศ.2518 โดยอาศัยรูปแบบความสัมพันธ์ของแกนนำชาวบ้านที่เคยร่วมกันต่อสู้กรณีโหล่งปง และมีความรู้จักสนิทสนมคุ้นเคยกัน คือ พ่อดวงคำ ทาวดี พ่อหลวงบ้านอมเม้งในขณะนั้น กับ พระตีนุเส บ้านผาผึ้ง กับนายนวนตา ปิงกุล อดีตแกนนำคัดค้านกรณีพิพาทโหล่งปง ซึ่งในขณะนั้นเป็นสมาชิกสภาจังหวัดประจำอำเภอแม่แจ่ม พวกกันไปร้องเรียนกับทางจังหวัดเชียงใหม่ และผ่านบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ไทยนิวส์ เรื่อง การทำแร่ ที่มีผลกระทบต่อที่นาและน้ำใช้ของชุมชน

⁷⁰ อ่านเพิ่มในเนื้อหาว่า “ออป.เผาป่าไม่แคร์ราษฎรผู้จน ชาวบ้านนับร้อยคิดอาวุธเตรียมสู้” (หนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย, 28 มีนาคม 2518)

การคัดค้านเหมืองหินของบริษัท เหมืองแร่ลานทอง จำกัด เกิดในช่วงปี 2520 โดยอาศัยรูปแบบความสัมพันธ์เดิมที่มีอยู่ในชุมชน คือ กลุ่มลูกค้ำ หรือกลุ่มเหมืองฝายในบ้านยางหลวง ซึ่งอยู่ท้ายน้ำเป็นตัวขับเคลื่อนหลัก และประสานกลุ่มเหมืองฝายที่อยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่แรกด้วยกันเพื่อต่อรองกับรัฐ และผู้นำทางการ

พ่อกอนแก้ว สารินจา แก่เหมืองที่ร่วมคัดค้านเหมืองแร่อย่างเอาการเอางานคนหนึ่งกล่าวว่า ตอนที่เขาจะไปขุดแร่หินที่หลังป่ากล้วย แก่เป็นแก่เหมือง และเป็น อส. ประจำอำเภอด้วย แก่ทราบข่าวนี้จากพ่อลา วงษ์ชื่อ ลูกค้ำคนหนึ่งผ่านไปเห็นหนังสือให้อนุญาตขุดบ่อแร่ที่หลังป่ากล้วย ในเขตต้นน้ำขุนน้ำแม่แรกที่บ้านก้านัน ก็เลยเดือดร้อนกันขึ้นมา

หลังจากทราบข่าว แก่เหมืองก็เรียกลูกค้ำที่ส่วนใหญ่เป็นคนบ้านยางหลวง บ้านป่าแควมาพูดคุยกันและกระจายข่าวผ่านไปทางลูกค้ำเหมืองเส้นอื่น ให้คนจากบ้านพระบาท บ้านเหล่านาเฮือนป่าแคว มาร่วมกันคัดค้านที่อำเภอ และมีส่วนหนึ่งขึ้นไปบุกยึดเครื่องมือของโรงงานทำเหมือง

“ตอนนั้นพ่อเลี้ยงเป็นคนทางในเมือง คิดว่าเขาคงจะเป็นส.ส. แต่ก็ไม่ได้เห็นเขา เขาไม่ได้มาให้ลูกชายมาแทน ยังหนุ่มอยู่ นั่งกอดอกอยู่ข้างหน้าผา เพราะเขากลับพวกพ่อ ตอนนั้นยังได้ยึดจอบเสียมเขาอยู่ เขามาสร้างที่พักคนงานได้ชุดกันบ้างแล้ว

.....

(ผู้นำทางการคนหนึ่ง)ไม่พอใจ มาถามว่า เอ็งไปเดือดร้อนอะไรนักหนา นาใครเยอะกว่ากัน กูยังไม่เดือดร้อนเลย พ่อเป็นแก่เหมืองก็คิดว่าตัวเองทำหน้าที่ถูก เพราะถ้าเกิดว่าให้ทำเกิดว่าฝนแห้งแล้งน้ำไม่พอกินจะทำอย่างไร จะไม่ได้กินข้าว ก็เลี้ยงไปว่า เอาทางตรงดีกว่า กลัวว่าน้ำแห้งแล้วก็จะเดือดร้อนทั้งหมด เขาคำพ่อต่างๆ นาๆ ว่า เป็นวอก เป็นหมา กับคนที่ไปต่อต้านการขุดแร่ อังฆ่าอังยิง เราก็อ้างว่าเราไม่ได้บอกให้ใคร ไม่ได้บอกให้บ้านให้เหมืองเราทำที่ถูก เลียงไปอย่างนั้น จนคำพ่อแก้วว่า ไ้แอ้งจ้อว้อ ให้เขาล้อเลียนจนถึงบัดนี้”⁷¹

⁷¹ สัมภาษณ์พ่อกอนแก้ว สารินจา, บ้านยางหลวง, 30 มิถุนายน 2545

ด้วยเงื่อนไขสถานการณ์การเมืองในช่วงแย่งชิงมรดกกับพรรคคอมมิวนิสต์ในปี 2520 อาจเป็นปัจจัยหนุนให้การคัดค้านเหมืองแร่ดิบของนายทุนภายนอกที่ได้รับสัมปทานจากรัฐ ลื่นสุดลงอย่างรวดเร็ว ภายหลังกลุ่มเหมืองฝายรวมตัวกันที่อำเภอ และมีการเจรจารวมกันกับฝ่ายรัฐ

แต่การรวมตัวของลูกค้านี้เพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าหรือต่อรองกับอำนาจภายนอกในยุคนั้นก็ช่วยตอกย้ำให้เห็นขอบเขตของ “ของหน้าหมู” ที่อยู่ในความรับรู้เข้าใจของชาวบ้านว่า เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างป่าต้นน้ำ น้ำในลำน้ำแม่แรก กับระบบผลิตของพวกเขาและการจัดความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขาเอง ในฐานะคนกินน้ำแม่เดียวกัน

แบ่งดงหลวงอีกครั้ง

ราวปี พ.ศ. 2519 ป่าดงหลวง หรือพื้นที่พิธีกรรมของผีใหญ่ในเมืองแจ่มถูกตัดแบ่งอีกครั้งด้วยโครงการก่อสร้างโรงเรียนยางหลวงแห่งใหม่

ในช่วงปีพ.ศ. 2512-2513 ทางบ้านยางหลวงเคยไปสำรวจรังวัดเขตป่าดงหลวงให้เป็น “ที่สาธารณะประโยชน์” ตามคำสั่งการอำเภอมารั้งหนึ่งแล้ว และมีการวางแนวเขตระหว่างพื้นที่พิธีกรรมกับพื้นที่ทำการผลิต โดยใช้ทั้งอำนาจจารีต และการขึ้นทะเบียนเป็น “ที่สาธารณะ” เป็นกติกากำกับ

การก่อสร้างโรงเรียนยางหลวงหลังใหม่เป็นการขยายขนาดของโรงเรียนหลังเก่าบริเวณวัดยางหลวงที่มีนักเรียนเพิ่มขึ้น ทางอำเภอโยนเรื่องให้ชาวบ้านเป็นคนเลือกสรรที่ดินกันเอง แรกนั้นมีข้อเสนอจะเอาโรงเรียนไปลงบริเวณพื้นที่วัดร้างเก่า(วัดดง)ใกล้ลำน้ำแม่แรก-แม่แจ่ม⁷² ชาวบ้านอีกกลุ่มเห็นว่า สถานที่ตั้งคับแคบใกล้แม่น้ำกลัวเด็กพลัดตก บางคนมองว่า การตั้งโรงเรียนที่วัดดงจะต้องมีการจัดซื้อที่ดินเพิ่มเติม และอาจจะเอื้อประโยชน์ให้กับผู้นำบางคนได้ ชาวบ้านอีกกลุ่มจึงเสนอให้ไปใช้ที่ป่าบริเวณขอบ “ดงหลวง” ใกล้ๆ กับที่ไร่ซึ่งผู้นำบางคนไปจับจองใช้ประโยชน์ไว้

การสร้างโรงเรียนบริเวณป่าดงหลวงจึงเป็นการใช้ “ของหน้าหมู” เพื่อสร้างสมบัติสาธารณะแบบใหม่ทับลงไป อีกทั้งยังเป็นการใช้ “ของหน้าหมู” เพื่อเป็นทางออกของความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันภายในบ้านยางหลวง ทำให้ “ดงหลวง” มีสภาพของแบ่งซอยพื้นที่ การซ้อนทับของการนิยามความหมาย การใช้ประโยชน์และการจัดการทั้งในฐานะ “ของหน้าหมู” แบบดั้งเดิม ในชุมชนเมืองแจ่ม ที่สาธารณะประโยชน์ในกฎหมายของรัฐ และที่ตั้งของโรงเรียนอันเป็นสมบัติสาธารณะชุดใหม่

⁷² ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของชมรมหมอเมืองแม่แจ่ม

หลองข้าวหลวง: “ของหน้าหมู” ใหม่ในบ้าน

ต้นทศวรรษที่ 2520 ยังมี “ของหน้าหมู” ประเภทอื่นที่ถูกผลิตสร้างขึ้นใหม่ นั่นคือ หลองข้าวหลวง หรือธนาคารข้าว ที่ตั้งขึ้นในแทบทุกบ้าน “หลวง” ที่ห้อยติดท้ายคำแสดงความเกี่ยวข้องกับรัฐ เพราะหลองข้าวแต่ละแห่งเกิดขึ้นจากเงื่อนไขการเมืองที่เจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาสนับสนุนชาวบ้านเพื่อเป้าหมายในการแข่งขันมวลชนกับทหารป่า โดยเลือกเน้นการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจเรื่อง การขาดข้าวบริโภค เป็นจุดหลัก

“บ้านไร่” เป็นบ้านแรกใน 4 บ้านที่เริ่มก่อตั้งหลองข้าวหลวงก่อนบ้านอื่น พ่ออุ๋นใจ โพธิ์นา อดีตหัวหน้ากลุ่มหลองข้าวหลวงเล่าความเป็นมาว่า ทางชาวบ้านเริ่มคิดกันว่า จะหาทางแก้ไขปัญหาเรื่องการขาดแคลนข้าวในชุมชน อย่างไร จึงชวนกันรวบรวมข้าว โดยมีหน่วยปฏิบัติการจิตวิทยามวลชน และตำรวจตระเวนชนแดน (ต.ช.ด.) เอาข้าวมาร่วม และช่วยออกแรงสร้างหลองข้าวใหม่ให้อีกด้วย

“เขาเห็นหมูเฮาซอมข้าวกัน ตั้งหลองข้าวหลวง เขาก็เลยช่วยเสริม มันเริ่มจากการคุยกันว่า คนที่กินข้าว คนที่ไม่มีข้าวจริงๆ ก็มี กู้ข้าวกัน ดอกข้าวก็แพง ก็อยากช่วยเหลือ ก็ตั้งกลุ่มหลองข้าวหลวง เอาข้าวมาซอมกันให้กู้ช่วยเหลือ คุยกันหลายคนก็เห็นดีด้วย ก็สมัครเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่ม เก็บข้าวซอมกันคนละ 3 ถัง ถ้าไม่มีข้าวก็เก็บเป็นเงิน ตามการประเมินราคาข้าว 3 ถัง แล้วถึงจะให้กู้ออกไปได้ ครั้งแรก ไม่มีที่เก็บข้าว เพราะตอนนั้นยังไม่ได้ทำหลอง ก็เลยเอาไปฝากไว้ที่หลองข้าวบ้านพ่ออุ๋นใจ ได้ปีหนึ่ง พ่ออุ๋นใจ เป็นหัวหน้ากลุ่ม หลังจากนั้นข้าวไม่พอเก็บที่หลองข้าวบ้านพ่ออุ๋นใจ ก็เอาไปฝากบ้านพ่อบุตร และทำหลองข้าวสำรองไว้ที่บ้านนายเลิศจากบ้านนายเลิศก็มาทำหลองข้าวไว้ที่อยู่ปัจจุบันหมู่ ปจว.เข้ามาเห็นเขาก็เอาข้าวมาซอมช่วยอีก มา 2 ครั้ง ครั้งแรกช่วยเป็นข้าวเปลือก ครั้งที่ 2 เป็นข้าวขาว หมู่ ปจว.เขาก็ไม่ได้ทิ้ง เขาจะมาเยี่ยมมาเก็บข้อมูลเป็นช่วงๆ เขาคงกลัวหลองข้าวหลวงจะยุบ ที่ตั้งกลุ่มหลองข้าวหลวง ทางบ้านไร่เป็นบ้านที่ตั้งกลุ่มนี้ก่อนบ้านอื่น”⁷³

⁷³ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน ครั้งที่ 3, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2544

การกู้ข้าวจะให้สิทธิกับสมาชิกของบ้านไร่ที่เป็นคนยากจนก่อน โดยคำนวณข้าวสำรองว่าจะให้กู้ได้เท่าไร และการกู้จะเป็นแบบรายปีคิดดอกเบี้ย 10 เปอร์เซ็นต์ต่ำกว่าการกู้ข้าวแบบเดิม 2-3 เปอร์เซ็นต์ และต้องนำข้าวกู้มากินก่อนจึงจะมีสิทธิกู้ใหม่ ชาวบ้านอธิบายการที่ต้องเก็บดอกเบี้ย 2 เปอร์เซ็นต์เป็นการเพื่อข้าวสำรอง เพราะหลงข้าวจะมีปัญหาเรื่องหนี้สินข้าว

หลังจากบ้านไร่ ก็ย้ายมาบ้านทัพ บ้านใต้ ซึ่งกลุ่มผู้ริเริ่มตั้งหลงข้าวหลวงนิยมตัวเองว่าเป็น “พวกซ้ายนิดๆ” จึงไม่แปลกถ้าจะถูกโจมตีจากชาวบ้านบางกลุ่มว่าเป็น “หลงข้าวคอมมิวนิสต์”

สำหรับเงื่อนไขในการให้กู้และดอกเบี้ยจะคล้ายคลึงกัน ใช้วิธีการหารจำนวนสมาชิก เช่น มีข้าวในหลง 120 ถัง สมาชิกทั้งหมด 30 คน สมาชิกแต่ละคนก็มีสิทธิกู้ได้ คนละ 4 ถัง หากสมาชิกบางคนไม่กู้ คนที่ต้องการกู้มากกว่า 4 ถัง ก็ไปขอสิทธิการกู้ข้าวจากคนที่ไม่ต้องการกู้ได้ ถ้าไม่ให้สิทธิก็กู้ไม่ได้

ส่วนคณะกรรมการหลงข้าวหลวงก็จะมีค่าตอบแทนให้ต่อปีต่างกันไป คนละ 5 ถึงบ้าง 10 ถึงบ้าง ทุกบ้านจะเล่าตรงกันว่า ช่วงตั้งหลงข้าวใหม่ๆ มีปัญหาแย่งกันกู้ ข้าวไม่พอให้กู้ บางแห่งต้องได้เก็บข้าวเพิ่มเติม บางคนต้องการใช้สิทธิตัวเองกู้ ทั้งที่ตัวเองมีข้าวเหลือพอกิน ส่วนคนที่ไม่มีข้าวจริงๆ ก็จะมีคนมีข้าวทำไม่ ข้าวของตัวเองก็มีเหลือกิน บางคนก็ไปขาย

ทางคณะกรรมการกลุ่มก็ขอร้อง ทางคนมีข้าวพอกินว่า เราตั้งหลงข้าวหลวงขึ้นมาก็เพื่อเอาข้าวจากคนมีมาช่วยเหลือคนจน ขออย่ากันสิทธิกันเลย ก็ขอร้องไปทางคนมีบ้าง บางคนก็เห็นด้วยกับการช่วยเหลือนี้ก็ให้ข้าวมาเพิ่มให้กับหลงข้าวหลวงก็มี

ดังนั้น คำนิยามว่า “หลงข้าวหลวง” ซึ่งมีนัยส่อไปในทางที่รัฐเป็นผู้สร้าง หรือรัฐเป็นเจ้าของ⁷⁴ ก็ไม่ได้คำนิยามที่หยุดนิ่ง หรือ มีผลให้ชาวบ้านรู้สึกแปลกแยกกับของสิ่งนี้ เหมือนเช่นในหลายกรณี (ตัวอย่าง ป่าอนุรักษ์) เพราะชาวบ้านเองไม่ได้ยึดติดอยู่กับแค่ชื่อ แต่เป็นเรื่องของการปฏิบัติการที่กระทำต่อ ทรัพยากรที่พวกเขาเห็นว่า มีประโยชน์ต่อส่วนรวม และช่วยสร้างความเป็นธรรมในสังคมเพิ่มมากขึ้น

⁷⁴ ชาวบ้านหลายคนกล่าวว่า “ของหลวง” เป็นคำนิยามที่เริ่มใช้กันมาตั้งนานแล้ว แต่ช่วงตั้งแต่ถนนเข้ามาจะใช้กันมากขึ้น “ของหลวง” เป็นคำกว้างครอบคลุมสิ่งของต่าง ๆ ที่รัฐสร้าง หรือ รัฐได้นิยามไว้ เช่น ป่าเองก็เป็นของหลวง และ ของหลวงยังถูกใช้ในสถานการณ์ต่างๆ กันไป เช่น เมื่อปี 2544 เมื่อคณะวิจัยเริ่มทำการวิจัยมีปัญหาความขัดแย้งเรื่อง แม่น้ำแจ่มเปลี่ยนทิศทาง และเกิดดินถล่มขึ้นอีกฝั่งหนึ่ง เจ้าของนาที่เสียนาไปต้องการได้คืนจึงส่งรถขุดมาตัดทางน้ำบริเวณดินถล่มนั้น จนเป็นเรื่องขัดแย้งขึ้นมา เมื่อมีการเจรจาไม่มีข้อยุติ ทั้งสองฝ่ายจึงละเอาที่นั้นไว้เป็น “ที่หลวง” ก่อน

กินสลากแยกบ้าน: จากระดับเมืองไปเป็นระดับหัววัด

ราวปี 2522 เป็นช่วงที่การเมืองในการแย่งชิงมวลชน และการปะทะกันของฝ่ายรัฐบาล และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยทวีความดุเดือดขึ้น และช่วงหนึ่งที่ชาวบ้านเริ่มเข้าสู่ระบบตลาดในการปลูกพืชเชิงพาณิชย์อย่างเต็มตัวขึ้น เงินตราเริ่มแพร่สะพัดบ้างทั้งจากไร่ฝิ่น ไร่ถั่ว ไร่มัน และการขายวัว-ควาย งานประเพณีกินสลากแต่ละหัววัดตั้งแต่เดือน 12 เป็นต้นไป

วันหนึ่ง พระครูปิยศีลาภรณ์ พิมล ปิยธรรมโม เจ้าคณะตำบลช้างเค็ก ได้เสนอให้มีการกินสลากพร้อมกัน คือ ทุกวัดจัดงานกินสลากให้ตรงกันทั้งหมด ข้อเสนอดังกล่าวได้ทำให้เกิดข้อถกเถียงขึ้นในหมู่ศรัทธาแต่ละบ้าน โดยทางคณะสงฆ์ให้เหตุผลอธิบายว่า การกินสลากแยกบ้านหรือที่ละบ้านที่ละวัด เป็นการสืบทอดประเพณี “คนไปกินมากกว่าตน” มีการเปิดบ่อนเล่นการพนัน มีการลักขโมย พอเล่นการพนันหมดตัวแล้วอยากได้เงินก็ไปลักวัวลักควายทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน มีการทะเลาะวิวาทและเกิดอุบัติเหตุอยู่เป็นประจำ

ทางคณะศรัทธาจำนวนหนึ่งที่ไม่เห็นด้วย ก็ใช้ “ความเป็นพี่น้องเครือญาติ” ที่เกิดขึ้นจากงานตานสลากมาเป็นเหตุผลคัดค้าน และเชื่อว่า การจัดแยกเท่ากับการตัดพื้ตัดน้อง เพราะต่างคนต่างต้องตานบ้านตนเอง จนทำให้คณะสงฆ์ต้องมีการประชุมกันใหม่อีกครั้ง

“ตอนลงมติครั้งแรกๆ นั้น ก็มีคนไม่เห็นด้วยกับการกินสลากพร้อมกันหมดมีเยอะเหมือนกันก็ตอนแรกชาวบ้านไม่ค่อยยอม อ้างตัดพื้ตัดน้อง แต่ทางสงฆ์ก็ว่ามีงานอื่นๆ ก็มีเยอะที่พี่น้องไปหากันอย่างงานปอยหลวงหรืองานศพก็ไปหากันอยู่แล้ว การไปมาหากันก็สะดวกกว่าแต่ก่อน ทางคณะสงฆ์ก็ประชุมกันหลายรอบ แต่แล้วในที่สุดคณะสงฆ์ก็เลยตัดสินใจว่ากินบ้านใครบ้านมันขอสงวนปีเดียวไปก่อน ถ้าไม่ใช่อะไรปีหน้าค่อยว่ากันอีก ถ้าไม่ดีแล้วค่อยเปลี่ยนแปลงทุกคนก็พอใจ”⁷⁵

การกินสลากแยกบ้านจึงเริ่มขึ้นตั้งแต่ปีนั้นเป็นต้นมา และถือว่าเป็นรูปแบบของการหัดตัวของขอบเขต “ของหน้าหมู่บ้าน” ในทางวัฒนธรรมจากระดับเครือข่ายหัววัดทั้งหมดในหุบเขาแม่แจ่มเป็นแค่ “ของหน้าหมู่บ้าน” ในระดับวัดของแต่ละบ้าน

⁷⁵ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านยางหลวง,ศาลาวัดยางหลวง,4 กรกฎาคม 2545 : การที่กลุ่มเสวนาหยิบยกเรื่องนี้ขึ้นมาพูดถึงเพราะในปี 2544 ที่ผ่านมามทางบ้านยางหลวง ได้ขอกินสลากแยก เนื่องจากอาจารย์ท่านหนึ่งจะพาคณะทัวร์จากภายนอกไปร่วมงาน

4. สรุป

ในช่วงเวลานี้ มีภาพปรากฏที่แสดงให้เห็นว่า รัฐ ต้องการเข้ามาควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในเขตแม่แจ่มมากขึ้นด้วยการตรากฎหมายขึ้นมารอบครองและกีดกันสิทธิของชาวบ้านหลายฉบับ เช่น พ.ร.บ.อุทยานแห่งชาติ 2504 พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ 2507 นอกจากนั้นยังมีการแบ่งสรรทรัพยากรให้กับหน่วยงานรัฐ รัฐวิสาหกิจ และผู้ประกอบการเอกชนจากภายนอกเข้าไปหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

นอกจากการขยายอำนาจเข้าไปควบคุมและแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากร โดยการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของแล้ว รัฐยังมีความพยายามในการขยายอำนาจเข้าไปควบคุมบริหารจัดการในชีวิตประจำวันของชาวบ้านและสร้างเงื่อนไขให้ชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การขยายอำนาจรัฐเข้าไปจัดการพื้นที่แม่แจ่มไม่ได้กระทำไปบนพื้นที่ว่างเปล่า เพราะแต่ละแห่งมีอำนาจจาริตของชุมชนท้องถิ่นที่มีแบบแผนในการจัดการทรัพยากร มีประวัติศาสตร์ความเป็นมา และวิถีของสังคมวัฒนธรรมที่ผูกพันอยู่กับทรัพยากรในท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและความขัดแย้งในรูปแบบต่างๆ ท่ามกลางบรรยากาศทางการเมืองที่มีการแบ่งแยกขั้วทางอุดมการณ์อย่างชัดเจน

ภายใต้บริบทดังกล่าวจะเห็นทิศทางของความเปลี่ยนแปลง “ของหน้าหมู่บ้าน” ในฐานะที่เป็นกระบวนการทำให้ “ของหน้าหมู่บ้าน” กลายเป็น “ของหลวง-ของรัฐ” และ “ของใครของมัน-ของส่วนตัว” และกระบวนการโต้ตอบต่อรองของชาวบ้านเพื่อใช้ ยืนยัน หรือผลิตสร้าง “ของหน้าหมู่บ้าน” ขึ้นใหม่ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันระหว่างรัฐ-ทุนกับชุมชน และความขัดแย้งภายในชุมชนที่มีความสลับซับซ้อนอย่างยิ่ง

ยุคการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม

(กลางทศวรรษที่ 2524- กลางทศวรรษที่ 2530)

“เนื่องจากเป็นอำเภอที่กั้นการประชากรยากจน มีการศึกษาต่ำ ขาดพลานามัย จึงทำให้อำเภอแม่แจ่มเป็นอำเภอค่อนข้างจะล้าหลังเมื่อเปรียบเทียบกับอำเภออื่นๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังปรากฏว่า มีปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับการตัดไม้ทำลายป่าและต้นน้ำธาร มีการปลูกฝิ่นกันมากที่สุดในแห่งหนึ่งในจังหวัดภาคเหนือ และในช่วงปี 2514-2523 ก็เกิดปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ ... โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม...มีวัตถุประสงค์ที่จะแก้ปัญหาที่สำคัญ ๆ 3 ประการ คือ ปัญหาสถานะแวดล้อมถูกทำลาย ปัญหาสังคมและความมั่นคงของชาติ และปัญหาเศรษฐกิจ”¹

จากกรอบของรัฐและองค์กรข้ามชาติที่ระบุถึง ความจำเป็นอย่างยั่งยืนในการพัฒนาแม่แจ่มทำให้ภาพของ “ความล้าหลัง ยากจน และมีปัญหา” ถูกสร้าง เน้นย้ำ และซ้อนทับลงบนภาพของพื้นที่สีชมพู ประหนึ่งว่า คนแม่แจ่มยามนั้นทุกคนอ่อนเปลี้ยเสียขา ไร้พลัง จนต้องขยับที่ทางให้กับโครงการพัฒนาเข้ามาจัดการชีวิตในทุกด้าน

การระดมสรรพกำลังจากหน่วยงานต่างๆ ของรัฐเข้ามาไว้ภายใต้โครงสร้างการบริหาร และดำเนินงานของโครงการพัฒนาเดียวกัน คือ รูปแบบหนึ่งของการขยายอำนาจรัฐเข้าไปในเขตแม่แจ่มอีกระลอกหนึ่ง

เป็นระลอกที่เปรียบได้ดังพายุฝนเดือนเจ็ดเหนือ มีความรุนแรง รวดเร็ว และก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในหลายมิติ จึงไม่น่าสงสัยว่า ทำไมชาวบ้านทั้งสี่บ้านจะใช้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มเป็นเส้นแบ่งยุคสมัย และหลายคนเรียกสั้นๆ ว่า “ช่วงพัฒนา”

¹ ประเสริฐ พันธชาติ และคณะ (2532: 1): ตัวเน้นโดยคณะวิจัย

1. กลุ่มน้ำแม่แจ่มที่ต้อง “พัฒนา” ?

ในปี พ.ศ. 2521 องค์การพัฒนาระหว่างประเทศของสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย-ยูเอสเอ (United State Agency For International Development in Thailand -USAID/Thailand) ได้ทำเรื่องถึงรัฐบาลสหรัฐอเมริกาเพื่อขอความช่วยเหลือด้านการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมในเขตลุ่มน้ำแม่แจ่ม เช่นเดียวกับสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ป.ป.ส.) ที่หมายมั่นปั้นมือให้ยูเอสเอช่วยสนับสนุนงบประมาณการปลูกพืชอื่นทดแทนการปลูกฝิ่นในพื้นที่อำเภอแม่แจ่มโดยอ้างเหตุผลว่า เป็นพื้นที่ที่มีการปลูกฝิ่นมากที่สุดในประเทศไทย

ข้อเสนอทั้งสองเกิดขึ้นท่ามกลางกระแสอันเชี่ยวกรากของการปะทะขัดแย้งทางการเมืองการทหารระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

หน่วยงานพัฒนาอย่างยูเอสเอ- USAID ที่มีเป้าหมายยุทธศาสตร์เพื่อยุติการเคลื่อนไหวของลัทธิคอมมิวนิสต์เห็นชอบต่อข้อเสนอทั้งสอง และต้องการให้มีโครงการพัฒนาที่เน้นทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิต และการเพิ่มผลผลิตการเกษตรของประชาชนไปพร้อมๆ กันด้วย จึงจัดส่งคณะที่ปรึกษามาศึกษาแนวทางจัดทำโครงการและพิจารณารายละเอียดร่วมกับผู้แทนกรมต่างๆ ซึ่งในหลักการจะเป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ทั้งหมด

ด้วยเหตุนี้ทางยูเอสเอจึงขอเปลี่ยนหน่วยงานรับผิดชอบจากสำนักงานคณะกรรมการปราบปรามยาเสพติดมาเป็นสำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เพื่อความคล่องตัวในการบริหารงาน ขณะที่รัฐบาลไทยได้จัดตั้ง “คณะกรรมการประสานงานโครงการพัฒนาพื้นที่สูง”(Highland Area Development :HAD)ทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการประสานงานระดับชาติ เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2522²

คณะกรรมการชุดนี้ร่วมกับยูเอสเอพิจารณากำหนดพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แจ่มเป็นอาณาเขตของการดำเนินงานโครงการฯ โดยอ้างว่า “ประชากรที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่แจ่ม นอกจากปัญหาเรื่องการปลูกฝิ่นแล้วยังมีปัญหาความยากจน ขาดไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี ปัญหาสถานะสิ่งแวดล้อม สังคม และความมั่นคง ถ้าจะแก้ไขเฉพาะการปลูกฝิ่นอย่างเดียวก็ไม่สามารถช่วยให้ประชากรดังกล่าวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ ดังนั้น จึงได้กำหนดแผนและแนวทางการพัฒนาขึ้นอีกรูปแบบหนึ่ง คือ เน้นเรื่อง การพัฒนาอาชีพ เป็นอันดับแรก”

เมื่อการจัดทำรายละเอียดโครงการฯ การสำรวจหาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของบริเวณลุ่มน้ำแม่แจ่ม³ และการสำรวจเบื้องต้นทางเทคนิคเพื่อก่อสร้างอ่าง

² ปี พ.ศ.2522 องค์การยูเอสเอ อนุมัติงบประมาณช่วยเหลือโครงการพัฒนาพื้นที่สูง (Highland Area Development) ในขั้นต้นประมาณ 5 ล้านเหรียญสหรัฐ

³ สำรวจโดยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เก็บน้ำในพื้นที่ตอนใต้ลุ่มน้ำแม่แจ่ม⁴ แล้วเสร็จมีการลงนามในสัญญารับความช่วยเหลือภายใต้ชื่อ “โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม” (Mae Chaem Watershed Development Project) จาก USAID เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม 2523

ทางรัฐบาลสหรัฐอเมริกาสนับสนุนงบประมาณช่วยเหลือแบบให้เปล่าเป็นจำนวนเงิน 10 ล้านดอลลาร์สหรัฐภายในระยะเวลา 7 ปี (พ.ศ.2524-2530) และแบ่งการพัฒนาออกเป็น 3 ระยะครอบคลุมพื้นที่ 7 ตำบล ในเขตลุ่มน้ำแม่แจ่ม (4,290 ตารางกิโลเมตร) ดังนี้

ระยะที่ 1 ดำเนินการในพื้นที่ตำบลช่างเคิ่งและตำบลท่าผา ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2524-2528 เป็นจำนวนเงิน 4.4 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

ระยะที่ 2 ดำเนินการในพื้นที่ตำบลบ้านจันทร์ และตำบลบ้านทับ ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2525-2529

ระยะที่ 3 ดำเนินการในพื้นที่ตำบลแม่นาจร ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม และตำบลบ่อสะหลี อำเภอฮอด ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2526-2530

ตามเงื่อนไขของสัญญาฉบับนี้ รัฐบาลไทยต้องให้หน่วยงานปฏิบัติทั้งหมดตั้งงบประมาณสมทบโครงการฯ เป็นเงิน 11 ล้านดอลลาร์สหรัฐ (ราว 230 ล้านบาทไทย) รวมค่าใช้จ่ายของทั้งสองประเทศเป็นเงิน 21 ล้านดอลลาร์สหรัฐ และมีเงื่อนไขข้อปลีกย่อย เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการโครงการระดับจังหวัดและอำเภอ การจัดตั้งผู้จัดการระดับสนาม การจัดตั้งสำนักงานโครงการขึ้นที่อำเภอแม่แจ่ม และการจัดตั้งหน่วยประสานสัมพันธ์เพื่อรับและฝึกอบรมเจ้าหน้าที่อันเป็นกำลังสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน

การขับเคลื่อนงานพัฒนาของโครงการฯ จะใช้กลไกของกระทรวงหลัก 4 กระทรวง คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงสาธารณสุข รวมถึงสำนักนายกรัฐมนตรี และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ แต่ละหน่วยงานมีหน้าที่รับผิดชอบในส่วนต่างๆ ภายใต้กลไกในการดำเนินงานหลัก 5 ประการ

ประการแรก การเพิ่มผลผลิตข้าวและพืชเศรษฐกิจอื่นๆ ด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

หนึ่ง-การขยายพื้นที่เพาะปลูกให้เพียงพอต่อการผลิต โดย จัดสรรที่ดินให้แก่ผู้ไม่มีที่ดินทำกินหรือผู้ที่มีที่ดินน้อย พัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการชลประทานขนาดเล็ก จัดพัฒนาที่ดินในรูปแบบต่างๆ ทั้งในพื้นที่รับน้ำชลประทานและน่านน้ำฝนเพื่อให้การเพิ่มผลผลิตเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

⁴ สํารวจโดยสำนักงานชลประทานที่ 1 เชียงใหม่

สอง-ขยายกิจการงานส่งเสริมการเกษตร ตามแผนส่งเสริมการเกษตรแห่งชาติให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น โดยเพิ่มอัตรากำลังเจ้าหน้าที่ส่งเสริม (อัตราส่วน 1:400) การเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารงานการเกษตรด้วยการเพิ่มเครื่องมือ ยานพาหนะต่างๆ

สาม-จัดบริการสินเชื่อเพื่อสนับสนุนการผลิตของเกษตรกร โดยมุ่งเน้นไปยังการจัดทำแผนงานปรับปรุง “สหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม” ให้สามารถขยายงานบริการได้ในระดับหมู่บ้านเพื่อให้สหกรณ์สามารถให้สินเชื่อในรูปเงินสด วัสดุเพื่อเพิ่มผลผลิต การพัฒนาที่ดิน การบริโภคและเป็นศูนย์รวมเงินทุนของหมู่บ้าน เป็นตลาดซื้อ ขาย ผลผลิต และร้านค้าหมู่บ้าน

สี่-จัดสถานีทดลองการเกษตรเพื่อสนับสนุนการผลิต เพื่อเป็นศูนย์ติดต่อและแลกเปลี่ยนทางวิชาการจากหน่วยงานต่างๆ และฝึกอบรมเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ของโครงการ

ประการที่สอง การฟื้นฟูสภาวะแวดล้อมและการป้องกันสภาพแวดล้อม มีการดำเนินการดังนี้

หนึ่ง-การป้องกันไฟป่า ด้วยการจัดอบรมเจ้าหน้าที่และชาวบ้าน จัดหาวัสดุอุปกรณ์กำลังคนเพื่อป้องกันและดับไฟป่า และตั้งหอตรวจการไฟไหม้ป่าขึ้น

สอง-การอนุรักษ์ดินตามไหล่ถนนและป่าเบญจพรรณ มีการจัดหน่วยบำรุงถนนภายในลุ่มน้ำเพื่อป้องกันการชะล้างหน้าดิน

สาม- การปลูกไม้ใช้สอยประจำหมู่บ้าน

สี่- การซ่อมบำรุงถนนป่าไม้ เพื่อ ขนส่งกล้าไม้ในเขตปลูกป่า เป็นแนวป้องกันไฟและสนับสนุนการดับไฟป่า และเป็นเส้นทางสนับสนุนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่

ประการที่สาม การปรับปรุงการตลาดผลผลิต ทางโครงการฯ จะให้การสนับสนุนทางด้านวัสดุอุปกรณ์ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์เพื่อให้การเพิ่มผลผลิตคล่องตัวขึ้น และให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการซื้อ-ขายผลผลิตทางการเกษตรส่วนเกิน และแข่งขันกับกลไกการตลาดของรัฐได้

ประการที่สี่ การปรับปรุงการพัฒนาชุมชน ด้วยการเพิ่มความสำนึก ความรับผิดชอบ ความพอใจในการพัฒนาชุมชนให้กับชาวบ้าน และเร่งเร้าให้ชาวบ้านเกิดความริเริ่มจัดทำโครงการการบริหารโครงการและการประเมินผลงาน

ประการที่ห้า การเป็นโครงการตัวอย่าง เพื่อจะทำให้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มเป็นต้นแบบของการพัฒนาชนบท ทางโครงการฯ จึงวางแนวทางไว้ 3 ประการ คือ การเป็นโครงการที่ลงทุนต่ำ การใช้แรงงานในท้องถิ่นมากกว่าจ้างแรงงานจากภายนอกลุ่มน้ำหรือการใช้เครื่องจักรกล และกิจกรรมที่จัดทำขึ้นเป็นกิจกรรมที่พัฒนาต่อเนื่องด้วยตัวเองได้โดยการสร้างและพัฒนาโครงสร้างต่างๆ ของกลไกบริหารของรัฐให้เป็นพื้นฐานที่แข็งแกร่งและมั่นคง

เมื่อเริ่มดำเนินการจริงจนจบปีงบประมาณ 2524 ทางโครงการฯ ได้สรุปปัญหาหลัก 2 ประการ คือ การเบิกจ่ายเงินสนับสนุนจากรัฐบาลไทยไปยังกระทรวงหลักเป็นไปอย่างล่าช้า⁵ และข้อจำกัดจากแนวนโยบายของรัฐในการจัดการป่า กล่าวคือ โครงการฯ ต้องการพัฒนาที่ดินและการเกษตร ทว่าติดขัดกับ มติ ครม.14 มกราคม 2518 ไม่อนุญาตให้ราษฎรได้เอกสารสิทธิในที่ดินและไม่ให้อาศัยอยู่ในบริเวณต้นน้ำ

ความล่าช้าของการดำเนินงานในระยะที่ 1 เป็นเหตุให้การดำเนินงานในระยะ 2 ปี 2525 หยุดชะงัก เพราะไม่มีการต่อสัญญาในระยะสอง หลังจากประเมินโครงการแล้วเสร็จในปีปลายปี 2526 โครงการฯ มีการปรับแผนใหม่และแก้ไขข้อตกงในสัญญาความช่วยเหลือบางประการ เป็นต้นว่าเงินช่วยเหลือและตัดพื้นที่ดำเนินงานออก 2 ตำบลคือ ตำบลบ้านจันทร์⁶ และตำบลบ่อสะหรี่ จึงเหลือพื้นที่ดำเนินการในระยะสอง (2527-2530) คือ ตำบลบ้านทัพ แม่นาจรและแม่ศึก

ส่วนตำบลช่วงเค็ง กับ ตำบลท่าผา ยังคงดำเนินการต่อไปอีก โดยนำเงินจากระยะที่ 2 ไปใช้จ่ายในระยะที่ 1 ได้เท่าที่จำเป็น⁷ ต่อมาก็มีการขยายเวลาโครงการระยะที่สอง ซึ่งเป็นเขตพื้นที่สูงออกไปอีก 2 ปี (กรกฎาคม 2530 – มิถุนายน 2532) รวมระยะเวลาดำเนินงานในโครงการทั้งสิ้น 9 ปี

2. ชุมชนกับการพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้โครงการพัฒนาฯ

ตามกรอบการพัฒนาของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มระยะที่ 1 ทั้งสี่บ้านเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่เป้าหมาย บ้านท้องฝายสังกัดอยู่ตำบลช่วงเค็ง ที่เหลือสามบ้าน คือ บ้านทัพ บ้านไร่ และบ้านยางหลวงอยู่ในตำบลท่าผา

เมื่อเริ่มต้นโครงการ แต่ละบ้านจะมีเจ้าหน้าที่ประสานสัมพันธ์ (จปส.) 1-2 คนเข้ามาประจำในแต่ละบ้าน จปส. มีทั้งคนนอกและคนในพื้นที่ แต่ละคนผ่านการฝึกอบรมจากหน่วยงานต่างๆ ที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มเพื่อให้ทำหน้าที่ส่งผ่านความรู้ด้านการพัฒนา กระตุ้นชาวบ้านให้ดำเนินกิจกรรมในด้านต่างๆ ตามที่โครงการฯ วางกรอบเอาไว้

ในขั้นต้นจะมีการแบ่งซอยบ้านแต่ละบ้านเป็นหมวด เช่น บ้านยางหลวงแบ่งออกเป็น 10 หมวด แต่ละหมวดจะมีหัวหน้า รองหัวหน้า เป็นผู้ประสานเชื่อมสมาชิกในหมวด -ระหว่างหมวด

⁵ ปัญหานี้ยังเกี่ยวพันกับโครงสร้างการบริหารของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มเอง ที่มีการรวมศูนย์อำนาจ และหน่วยงานของรัฐแต่ละหน่วยต่างส่งเจ้าหน้าที่ของตนลงไปปฏิบัติงานเฉพาะส่วนงานที่ตนสังกัดสั่ง ไม่ได้มีการประสานงานในระดับสนามร่วมกับหน่วยงานอื่น (ดูเพิ่มในประเสริฐ พันธชาติ และคณะ, 2532 : 21-22)

⁶ การตัดตำบลบ้านจันทร์ออกจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม น่าจะเกี่ยวข้องกับ การดำเนินงานโครงการหลวงบ้านวัดจันทร์ที่มีหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐเข้าร่วมในโครงการ ฯ อยู่แล้ว

⁷ มณี เอื้อวิโรจน์ (2529:4)

และใช้ศาลาประจำหมวดที่รัฐสั่งให้สร้างขึ้นเป็นสถานที่ประชุม รับฟังข้อมูลข่าวสารจากโครงการ ฯ และข่าวภายนอก

กลไกของหมวดที่สร้างขึ้นใหม่จะทำงานร่วมกับกลไกปกครองในระดับตำบลและหมู่บ้าน เพื่อตอบสนองต่อปฏิบัติการของสี่กระทรวงหลัก คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงสาธารณสุข ที่ต่างปฏิบัติหน้าที่ในขอบเขตงานของตน

บางหน่วยงานเมื่อลงไปปฏิบัติจริงจะมีการจัดตั้งกลุ่มชาวบ้านขึ้นใหม่หรือใช้วิธีการแบ่งชาวบ้านออกเป็นคณะกรรมการหลายฝ่าย มีการจัดช่วงชั้นในการบริหารให้เหมือนกับส่วนงานราชการ ตัวอย่าง การจัดตั้งหมู่บ้าน อพป. (หมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง) ที่มีการตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน ประธาน รองประธาน เลขา เหรัญญิก กรรมการฝ่ายพัฒนา ฝ่ายปกครอง ฝ่ายปราบปราม เป็นต้น บางครั้งก็มีการแบ่งโดยใช้เกณฑ์ของเพศ-วัย เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหนุ่มสาว เป็นต้น

ช่วงการพัฒนาหมู่บ้านแม่แจ่ม ชาวบ้านแต่ละคนจึงสังกัดอยู่ในกลุ่ม หมวด หรือ ฝ่ายที่ถูกตั้งขึ้นมาจากทางรัฐหลายกลุ่ม กระทั่งบางคนได้ได้ไม่ครบว่า *ตัวเองสังกัดอยู่กลุ่มไหนบ้าง*

เนื่องจากการพัฒนาในโครงการพัฒนาหมู่บ้านแม่แจ่มมีอยู่หลายส่วน และมีโครงการที่ดำเนินงานอยู่เป็นจำนวนมาก ในที่นี้จะเลือกเน้นไปยังส่วนงานที่ส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชน และระบบเศรษฐกิจในชุมชนเป็นหลัก

2.1 การพัฒนาหมู่บ้าน

การปรับปรุงพัฒนาหมู่บ้านตามเขตการปกครองเป็นแนวทางหลักประการหนึ่งของโครงการพัฒนาหมู่บ้านแม่แจ่ม *โครงการพัฒนาหมู่บ้าน* แยกออกเป็น 4 ลักษณะ คือ การพัฒนาแหล่งน้ำ การพัฒนาชุมชนและการคมนาคม (ธนาคารข้าว โรงฝึกงาน อาคารประชุม ถนน สะพาน ฯลฯ) การพัฒนาสาธารณสุข (จัดทำส้วมสาธารณะ หัวส้วม ฯลฯ) และ การจัดหาเครื่องมือเครื่องใช้ใน การพัฒนาการเกษตรและการพัฒนาหมู่บ้าน (เครื่องพ่นยากำจัดศัตรูพืช เครื่องมือช่างไม้ช่างปูน ฯลฯ) เพื่อให้ชาวบ้านสามารถเห็นรูปธรรม และเปรียบเทียบได้ว่า *อะไร คือ “การพัฒนา” อะไร ไม่ใช่ “การพัฒนา”*

การเปลี่ยนผ่านไปสู่ “การพัฒนา” ได้นั้น รัฐจะต้องทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่ ภาวะที่พวกเขาดำรงอยู่ในทุกด้านยังไม่พัฒนา (ไม่สะอาด ไม่เรียบร้อย ไม่มีความรู้) ถ้าจะพัฒนาได้ ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิด และดำเนินกิจกรรมไปในแนวทางที่รัฐกำกับ-ชี้นำ แต่ก็ให้ว่าชาวบ้านจะเออออห่อหมก หรือเดินตามการพัฒนาที่เข้ามาทั้งหมด แต่ละคนอาจจะเลือกที่จะรับ เลือกทำ เลือกปฏิเสธ หรือทำไปในทางตรงกันข้ามกับที่รัฐวางไว้

“พอหมดการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ก็มีแต่การพัฒนาแทนเช่น ทำรั้วบ้านแบบใหม่ ทำห้องส้วม ถึงขยะ กิน แบบใหม่ ทำงานแบบใหม่ เมื่อแต่ก่อนนั้นเขาคงจะคิดว่าพวกเราเหมือนยาง(ปกากะญอ)ไม่มีการพัฒนา สอนคองหน่อไม้ถนอมอาหาร ทำปุ๋ยหมัก ทำศาลาทุกหมวดป๊อกบ้าน มีการติดข้าวสารทางราชการ การเกษตรต่างๆ ให้อ่าน แจกหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้านวันละ 2 ฉบับ แต่ก็ไม่ค่อยได้อ่านกัน

...

การศึกษาก็ให้มีการเรียนโรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่ แจกแบบเรียนให้กับคนไม่รู้หนังสือ แม่ๆ ยังได้มาเรียน ก. ไก่ ข. ไข่อยู่ เป็นแบบเรียนที่เขียนได้ในหนังสือเลย มีครูมาสอนด้วย แต่คนไม่นิยมเรียนกัน มาเรียนได้วันสองวันก็เลิกกันไป ยุบไป ทางครูใหญ่โรงเรียนแม่แจ่มก็เข้ามาประชาสัมพันธ์ประชุมผู้ปกครองแนะนำให้ส่งลูกหลานไปเรียนต่อให้มากขึ้น

...

เอาที่กระตุกมาให้แต่ก็ไม่ต่อเนื่อง หมดโครงการแล้วก็เลิกที่ไม่ต่อเนื่อง เพราะว่าถึงทอไปก็ไม่ได้ขาย ไม่มีตลาด คนที่จะนุ่งก็ไม่ชอบนุ่งกันแล้ว หันมานุ่งกางเกงยีนส์กัน คนแต่ก่อนนั้นผู้หญิงเขาไม่นุ่งกางเกงกันเลยจะเริ่มมีนุ่งกางเกงกันเมื่อมีร้านขายของ ตั้งแต่ตั้งโรงเรียนมัธยมแล้ว ตั้งแต่ถนนเข้ามาเขาเอาของเหล่านี้มาขายจากข้างนอก”⁸

“มีหน่วยงานมาบอกให้เราเริ่มพัฒนาหมู่บ้าน ล้อมรั้วบ้าน เขาเอารถให้ไปลากไม้จะเอาไม้อะไร ก็เลมมาทำรั้วบ้าน ก็ตัดมาใครจะเอาเท่าไรเขาก็ให้ไม่ให้ใครรบกวน เจ้าหน้าที่ไม่ให้จับ พอใจจะเอามาล้อมรั้วและเอามาสร้าง

⁸ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านยางหลวง, ศาลาวัดยางหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

บ้านก็ได้ ทำประตูโงงตามปากทางเข้าซอย หมูไปรับจ้างเลื่อยไม้ ขายไม้
แล้วโดนจับ ถ้ามันฉลาดมันก็น่าจะบอกว่าเลื่อยไม้ไปทำรั้วบ้าน ไปพัฒนา
บ้าน บ้านผมอยู่บ้านท้องฝาย ถ้าบอกอย่างนี้มันก็จะพ้นไปไม่ถูกจับ”⁹

“ช่วงโครงการพัฒนาเข้ามา มีเจ้าหน้าที่ทางอำเภอชื่อ ...เป็นหัวหน้าโครง
การลุ่มน้ำ มันไม่ถูกกับทางบ้านเรา (ทัพ-ไร่) แต่¹⁰ที่เหมือนนกกระดัว เขาเอา
แค่อุปกรณ์มาออกแบบให้ แต่ชาวบ้านเป็นแรงงานไปทำ ไม่มีค่าจ้างแรงงาน
ให้ ...แล้วก็ได้ปุ๋ย รางรินที่บ้านลัวะ แทงค์น้ำที่วัดคอยกู”¹¹

จากข้อมูลโครงการพัฒนาหมู่บ้านที่ดำเนินงานในเขตสี่บ้าน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 -2529 พบว่า มีโครงการก่อสร้างถาวรวัตถุรวมกันทั้งสิ้น 27 โครงการ (จาก 592 โครงการทั่วพื้นที่) แต่ละบ้านจะมีจำนวนโครงการ และลักษณะของโครงการที่ต่างกันไป เช่น บ้านยางหลวง มีการสร้างโรงฝักอบรมทอผ้า ทางบ้านทัพมีการเทพื้นคอนกรีตในศาลาอเนกประสงค์ แต่ก็โครงการร่วมที่เป็นพื้นฐานของพัฒนาหมู่บ้าน คือ การสร้างรั้วบ้าน การขุดน้ำบ่อ การปรับปรุง หรือการสร้างยุงนางข้าว และการปรับปรุงระบบเหมืองฝาย ดังรายละเอียดในตาราง

⁹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านท้องฝาย, ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องฝาย, 29 พฤษภาคม 2545

¹⁰ ช่องที่บากไว้เพื่อแบ่งน้ำเข้านา

¹¹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

ตารางที่ 6.1 โครงการพัฒนาหมู่บ้าน 4 บ้าน ในโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม¹²

บ้าน	ปีที่ดำเนินโครงการ	โครงการ
บ้านทองฝาย (3 โครงการ)	ปี 2526	1.โครงการปรับปรุงซ่อมแซมบ่อน้ำ 17 บ่อ 2.โครงการสร้างขี้ผึ้งฉนวนอาคารข้าว
	ปี 2528	โครงการทำรั้วบ้าน
บ้านยางหลวง (10โครงการ)	ปี 2526	1. โครงการขุดน้ำบ่อบริโลก บ้านท่าผา บ่อหนึ่ง 2 โครงการขุดน้ำบ่อบริโลก บ้านท่าผา บ่อสอง 3. โครงการซ่อมรางรินท่าผายางหลวง 4.โครงการสร้างโรงฝีกอบรมทอดผ้า บ้านท่าผา 5.โครงการปรับปรุงขี้ผึ้งฉนวนอาคารข้าว บ้านท่าผา-ยางหลวง
	ปี 2528	1.โครงการคาดลำเหมือง บ้านท่าผา 2.โครงการทำรั้วบ้านท่าผา 3..โครงการขุดบ่อน้ำบริโลก บ้านท่าผา 4.โครงการขุดบ่อน้ำ บ้านท่าผา
	ปี 2529	โครงการขุดบ่อน้ำบ้านท่าผา
บ้านทัพ-ไร่ (14 โครงการ)	ปี 2526	1.โครงการสร้างประตูน้ำ บ้านทัพ-ไร่ 2.โครงการปรับปรุงขี้ผึ้งฉนวนอาคารข้าว บ้านไร่
	ปี 2527	1.โครงการสร้างรั้วบ้าน บ้านทัพ-ไร่ 2.โครงการก่อสร้างสะพานในหมู่บ้าน บ้านทัพ-ไร่ 3.โครงการก่อสร้างถังเก็บน้ำ วัดบ้านไร่ 4.โครงการก่อสร้างประตู ปิด-เปิดน้ำ บ้านทัพ-ไร่
	ปี 2528	1.โครงการขุดน้ำบ่อบริโลก บ้านไร่ 2.โครงการสร้างรางริน บ้านทัพ-ไร่ 3..โครงการคาดลำเหมือง บ้านทัพ-ไร่
	ปี 2529	1.โครงการเสริมสร้างรางรินคอนแมนนอก บ้านไร่ 2.โครงการฝายน้ำล้นขนาดเล็กเหมือนนกกระต๊ว 3.โครงการเทพื้นคอนกรีตศาลาอเนกประสงค์ บ้านทัพ 4.โครงการสร้างรางรินบ้านไร่ 5.โครงการขุดบ่อน้ำบ้านไร่

¹² ปรับปรุงจากเอกสาร โครงการพัฒนาหมู่บ้าน ภายใต้อาณัติความช่วยเหลือจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม 2525-2530 (2532)

2.2 การพัฒนาด้านการเกษตรและการรับจ้าง

“เพราะเขาคิดว่า เราคนแม่แจ่มเป็นคนยากจน ไม่มีการพัฒนา มันก็เลยมาเปลี่ยนหมดเลยว่า การทำมาหากินก็ทำไม่ถูกต้อง ทำไรก็ต้องทำเป็นขั้นบันได ใส่ปุ๋ยเคมี การปลูกพืช ต้องทำการปลูกแบบเป็นแถวเป็นแนวอย่างนี้ แต่ต่อมาเมื่อโครงการเลิกเราก็ปลูกพืชแบบเดิมการจะปลูกพืชแบบสาธิตก็ไม่ได้นิยมทำอีกแล้ว มันซ้ำ”¹³

การพัฒนาด้านการเกษตรของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มดำเนินการไปควบคู่กับการพัฒนาป่าไม้ ที่ดิน และแหล่งน้ำ โดยมีเป้าหมายหลักให้ชาวบ้านมีที่ดินทำกินถาวร ไม่ไปบุกเบิกป่าเพิ่ม มีแหล่งน้ำในการเกษตร สามารถเพิ่มผลผลิตข้าวต่อไร่ และการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทนการปลูกฝิ่นเพื่อยกระดับมาตรฐานชีวิตและรายได้ให้ดีขึ้น

เบื้องต้นของการทำงานในปี พ.ศ. 2524 การขยายพื้นที่เพาะปลูกพร้อมกับการออกเอกสารสิทธิที่ทำกิน (ส.ท.ก.) ค่อนข้างมีข้อจำกัดอย่างมากโดยเฉพาะบริเวณต้นน้ำ เนื่องจากความขัดแย้งระหว่างแนวทางการพัฒนาของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม กับแนวทางในการจัดการป่าของรัฐ ดังข้อพิจารณาหัวข้อหนึ่งในที่ประชุมของคณะกรรมการบริหารโครงการระดับส่วนกลาง เมื่อปีพ.ศ. 2525 ความว่า

“(ที่ประชุม) ได้พิจารณาถึงปัญหา ความขัดข้อง และอุปสรรคต่างๆที่เป็นเหตุให้ทาง USAID เห็นว่าไม่ได้เป็นไปตามเงื่อนไขอีกเรื่องหนึ่งคือ การจัดสรรที่ดินให้ราษฎรทำกินโดยเฉพาะอยู่ในเขตป่าสงวน แต่ในโครงการยังทำไม่ได้เนื่องจากขัดกับมติคณะรัฐมนตรี พ.ศ.2518 ที่ให้อพยพชาวเขาออกจากเขตลุ่มน้ำชั้นหนึ่งทั้งหมด จึงเป็นการขัดกับวัตถุประสงค์ของโครงการ”

14

¹³ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านยางหลวง, ศาลาอเนกประสงค์วัดยางหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

¹⁴ ประเสริฐ พันธชาติ และคณะ (2532:22)

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้นำเรื่องนี้เข้าหารือกับคณะรัฐมนตรีเมื่อ 26 มีนาคม 2525 เพื่อขอให้คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติในหลักการเป็นนโยบาย เฉพาะเรื่องของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแจ่มเท่านั้น¹⁵

เมื่อช่องทางในระดับนโยบายเปิด ทางสำนักงานยูเนสโกให้ป่าไม้เขตจังหวัดเชียงใหม่ เข้ามารับผิดชอบปรับปรุงวิธีการออกเอกสารสิทธิที่ทำกิน (ส.ท.ก.) และได้อนุมัติงบประมาณจำนวนหนึ่งเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานให้กับกรมป่าไม้ เพื่อให้มีความคล่องตัวในการดำเนินงานด้านนี้มากขึ้น ดังนั้น การออกเอกสาร ส.ท.ก. ทั้งนอกเขตต้นน้ำลำธาร และในเขตต้นน้ำลำธาร จะได้รับอนุมัติเป็นกรณีพิเศษ ตามมติ ครม. เมื่อ 11 พฤษภาคม 2525 รายละเอียด 15 ไร่

การก่อสร้างขั้นบันไดดิน (Bench Terrace) คือ รูปแบบการพัฒนาที่ดินที่ได้รับการส่งเสริมมากที่สุด ทางโครงการฯ มีสมมติฐานว่า การทำไร่ของชาวบ้านเป็นการทำไร่เลื่อนลอย ก่อให้เกิดการชะล้างทำลายหน้าดิน และการทำลายป่า ถ้าสามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกให้มีสภาพเป็นเกษตรแบบถาวร มีระบบการป้องกันการชะล้างพังทลายของหน้าดิน มีการบำรุงดินเป็นอย่างดี และชาวบ้านมีเอกสารสิทธิในที่ดินทำกินของตน ชาวบ้านจะมีความมั่นใจในการพัฒนาพื้นที่ที่ตนถือครองอยู่ และไม่ละทิ้งที่ดินที่ได้รับการทำขั้นบันไดดินเข้าไปบุกรุกทำลายป่าเพิ่มเติมอีก

การดำเนินงานในการก่อสร้างขั้นบันไดดินจะมีรูปแบบดังนี้

หนึ่ง-การคัดเลือกพื้นที่ร่วมกันระหว่างกรมป่าไม้ และกรมพัฒนาที่ดิน

สอง-สำรวจและออกแบบก่อสร้างขั้นบันไดดิน ทำแผนที่ขอบเขต แผนที่ระดับ และจำแนกสมรรถนะของดิน

สาม-ประชุมชี้แจงเกษตรกรเจ้าของพื้นที่ เพื่อสร้างความเข้าใจที่ดีต่อการสร้างขั้นบันไดดิน

สี่-การก่อสร้างขั้นบันไดดิน โดยสถานพัฒนาที่ดินเชียงใหม่ กรมพัฒนาที่ดิน วางแนวระดับตามที่ออกแบบไว้ และควบคุมการก่อสร้าง โดยจ้างแรงงานจากเกษตรกรเจ้าของพื้นที่ และเกษตรกรอื่นในพื้นที่ คิดค่าแรงเฉลี่ยไร่ละ 2,014 บาท

ห้า-ทำการปรับปรุงบำรุงดินด้วยปุ๋ยหมักและทำแปลงสาธิตระบบการปลูกพืชในพื้นที่ขั้นบันไดดิน โดยมีระบบการปลูกพืชดังนี้ ข้าวไร่สลับกับถั่วลิสงหรือถั่วเหลือง ข้าวโพดสลับกับถั่วลิสงหรือถั่วเหลือง และปลูกถั่วเขียว ถั่วดำ และถั่วเหลืองแดงหลวงตามเป็นพืชครั้งที่สอง

หก-ส่งเสริมการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ก่อสร้างขั้นบันไดดิน

¹⁵ มติ เซอร์วิโรจน์ (2529:3)

เมื่อพิจารณาการดำเนินงานก่อสร้างขึ้นบันไดดิน จะพบว่า โครงการฯ มุ่งเน้นไปที่รูปแบบของการจัดการที่ดินเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำตามหลักวิทยาศาสตร์การเกษตรมากกว่าการจัดสรรที่ดินให้กับผู้ไม่มีที่ดินทำกิน หรือมีที่ดินน้อยตามที่กล่าวอ้างไว้ในแนวทางการดำเนินงานข้อหนึ่ง

เมื่อโครงการฯ ไม่ลงไปถึงข้อเรื่อง การกระจายทรัพยากรที่ดินในท้องถิ่น เจ้าของที่ไร่โดยมากจึงยินยอมพร้อมใจให้โครงการทำขึ้นบันไดดินในพื้นที่ของตน เพราะเจ้าของที่ดินคาดว่าเขาจะได้รับทั้งประโยชน์จากการปรับแต่งที่ดิน การได้ค่าจ้างแรงงาน และมีโอกาสในการได้รับสิทธิในที่ทำกินง่ายกว่าพื้นที่ไร่ทั่วไป

“นาขึ้นบันไดคนที่ได้ก็เป็นเจ้าของที่ใครที่มัน ที่บ้านเราก็คงเดิมทีของใครคนนั้นก็ได้อีก ที่ว่าจะไปทำนาขึ้นบันไดตรงที่ของใครนั้นเขาจะดูแล ที่ตรงไหนสมควรจะทำได้เขาก็จะไปทำตรงนั้น ที่ค่อยสูงจริงๆ เขาก็ไม่ทำ เขาจะเลือกทำที่ว่าจะจะเป็นประโยชน์สำหรับชาวบ้าน อย่างที่ของพ่อ เขาเห็นว่าสมควรจะทำเขาก็จะทำให้ เจ้าของเขาก็ยอมให้ทำเพราะเขาปรับให้ที่มันดีขึ้นอย่างที่ว่ามันชันเขาก็ปรับให้มันเสมอกันได้

...

ทั้งหมดบ้านจะปรับให้รวมแล้ว 20-30 ไร่ เขาก็มีกำหนด เขาจะดูเงินที่เฉลี่ยมาว่ามีเงินจ้างได้เท่าไรเขาก็จะจ้างเท่านั้น เขามีเจ้านาย มีเสมียน มีเลขาฯ มาคุมงาน ผู้ชายได้วันละ 38 บาท ผู้หญิงได้ 35 บาทไปทำที่บ้านไร่แถวห้วยฮวก”¹⁶

“ทางบ้านได้ ตอนที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข้ามา เราก็ได้นาขึ้นบันได ได้ทั้งที่ และค่าจ้างรายวัน ที่ใครอยู่ที่นั้นก็ได้นางาม เป็นหลักเป็นต่อไม่กี่ชุดออกเป็นนางาม ทางบ้านมานตอนนี้อาได้ออก ส.ป.ก. ให้แล้ว กรมพัฒนาที่ดินมาทำอย่างให้ โครงการมาช่วยเรื่องนาขึ้นบันไดให้ ถ้าไม่อย่างนั้นก็ยังไม่ได้ ส.ป.ก.”¹⁷

หลังงานก่อสร้างขึ้นบันไดดินแล้วเสร็จ ขึ้นบันไดดินบางแห่งไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้อย่างมีประสิทธิภาพนัก เนื่องจากปัญหาหลายประการ เช่น การเพาะปลูกข้าวในขึ้นบันได

¹⁶ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

¹⁷ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 3, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2545

ดินไม่สามารถพึ่งพาน้ำฝนได้เพียงอย่างเดียว การปลูกถั่วเหลืองมักจะมีปัญหาน้ำขังจนรากเน่าต้นตาย ชาวบ้านหลายคนจึงไม่ได้สนใจบำรุงรักษาขั้นบันไดดินตามที่โครงการคาดหมายให้เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม การขยายพื้นที่เพาะปลูกด้วยการทำขั้นบันไดดินอย่างต่อเนื่อง ตลอดระยะเวลาโครงการฯ ที่ตั้งเป้าไว้ 15,600 ไร่¹⁸ ใน 5 ตำบล และงานรับจ้างที่ครอบคลุมไปถึงส่วนการก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ เช่น ถนน อาคาร อ่างเก็บน้ำ สะพาน รางริน ได้กลายเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญสำหรับชาวบ้านหลายคน เพราะราคาค่าจ้างของโครงการฯ จะสูงกว่าค่าจ้างในภาคเกษตรทั่วไป

บางคนยังใช้การรับจ้างแรงงานในโครงการฯ เป็นช่องทางในการหมุนเงินด่วนมาใช้ยามจำเป็นด้วยวิธีการ “ขายรายวัน” กล่าวคือ คนที่เป็นแรงงานรับจ้างจะไปขอกู้เงินกับชาวบ้านด้วยตนเองโดยเอาค่าจ้างรายวันที่ตนจะได้รับ เช่น ได้รับเงินค่าจ้าง 60 บาท ไปขอกู้เงินมาใช้ก่อน 50 บาท เมื่อถึงเวลาโครงการฯ จ่ายเงินค่าจ้างเป็นงวดก็ให้เจ้าหน้าที่ไปรับเงินค่าจ้างแทนตัวเองทั้งหมด¹⁹

บางคนที่มีความคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่ก็สามารถผันตัวเองจากแรงงานรับจ้างขาประจำกลายเป็นคนคุมงาน ทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมให้ญาติพี่น้องได้ใช้เป็นช่องทางในการเข้าถึงงานรับจ้างของโครงการฯ จนหลายครั้งก่อให้เกิดการวิวาทวิวาทกันเองในหมู่บ้าน

“พ่อได้ไปรับจ้างทำรางริน ทำสะพาน ทำท่อน้ำ รับจ้างเป็นรายวัน เงินโครงการพัฒนามันเข้ามาทำนาขั้นบันได ครั้งแรกไปทำที่แม่หม่ม บ้านม่าน จากนั้นมาที่บ้านบนนา ตันตาล แม่สีก ละแปเป ถึงบ้านเด็ก จากนั้นเขาจะส่งไปที่แม่แทนแล้วไม่ไป เขาก็ว่าถ้าพ่อไม่ไปจะไปทำที่ไหนอีก พ่อขอหัวหน้าส่งไปที่ยางสำน ไปทำได้ 3 เดือน หัวหน้านั้นถามว่าจะเอากี่คน พ่อก็ว่าจะเอาลูกหลานไปด้วย 7 คน จากเมี่ยงสำนมา ก็มีไ้กรแก้วไปทำงานที่ไหนเขาก็ไม่ให้ทำ มันไปหาพ่อที่เมี่ยงสำน พ่อเสร็จจากเมี่ยงสำนก็ออกมา ไปหาหัวหน้าชื่อศักดิ์ทวี ว่า หลานพ่อกับคนหนึ่งไปทำงานที่ไหนก็ไม่รับ มันก็ว่าจะส่งหลานพ่อไปแม่หม่ม มันว่าจะไปกันกี่คน พ่อว่าจะไปกับคุ้มมันอีกเป็น 3 คน มันก็ส่งไปแม่หม่ม ก็ขอลายเซ็นของศักดิ์ทวีไปหาหัวหน้าแม่หม่ม คนงานทางแม่หม่มก็ว่า ไ้ 3 คนนี้มันมาด้วยเส้น งวดแล้วไ้กรมันไปขอทำงานมันไม่ได้”²⁰

¹⁸ เมื่อสิ้นสุดโครงการฯ มีการก่อสร้างขั้นบันไดดินทั้งสิ้น 15,850 ไร่ (ประเสริฐ พันธชาติและคณะ ,2532:59-60)

¹⁹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 3, ศาลาเอนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2545

²⁰ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท้องฝาย, ศาลาเอนกประสงค์บ้านท้องฝาย, 29 พฤษภาคม 2545

“โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มมีการจ้างงานขึ้นบันได ได้วันละ 40 บาท ถือว่าได้ดีแล้วตอนนั้น โดยการเฉลี่ยให้กับทุกคนในครอบครัวของบ้านได้ แต่ว่าญาติที่อยู่ที่บ้านไร่น่าได้เอามาทำด้วย พอคืนามสกุลเดียวกันทำให้เขาว่า นินทาเอา เพราะว่ามีนามสกุลเดียวกัน เพราะว่าหลานไม่มีงานทำ ก็เลยชวนให้มาทำงานขึ้นบันไดได้วันละ 40 บาท แต่ได้เป็นหัวหน้าคนงานเลยได้วันละ 45 บาท ตอนคุมงานก็จะตายจะยัง เพราะว่าถ้าเขาได้เลิกงานก่อนเที่ยง เขาก็จะชอบใจ บ่ายโมงตรงถ้าเป่านกหวีดให้ลงทำงาน เขาก็จะด่าว่าเรา อ่างทุบตีก็มี บางทีเราไปตรวจดูยังนอนหลับอยู่ตามพื้นหญ้าได้ตื่นไม้บ้างก็มี บางทีบ่ายสองแล้วยังไม่ตื่นลงมาทำงาน ก็ไปดักเตือน เขาก็ด่าตามหลัง ว่ากันว่า ที่แม่นาจรทำร้ายเจ้าหน้าที่คุมงานก็มี ตอนหลังต้องเอาตำรวจไปตรวจคุม ตอนที่ทำงานขึ้นบันไดนั้น ไม่มียาบ้ามีแต่กัญชาเสฟแล้วทำให้ก็เกียจ ถ้าเป็นตอนนี้อย่าได้กินยาบ้า รับรองทำงานเพียบแน่ๆ”²¹

สำหรับชาวบ้านอีกหลายคนก็ไม่ได้พึ่งพาอยู่กับการจ้างงานในโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มอย่างเดียว เพราะในช่วงนี้เริ่มมีแนวโน้มของการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคเกษตรไปยังภาคอื่น เช่น ภาคบริการในเมือง

“ช่วง 2526-2527 เริ่มทอผ้าแต่ไม่ได้ทอเป็นอาชีพก็เอาไปตามบ้านประสาคนหนุ่ม รับจ้างในบ้านนอกบ้าน คนรุ่นเดียวกันนี้ก็จะเริ่มออกไปรับจ้างทางเชียงใหม่ อยู่บ้านคุณหญิงคุณนาย อยู่ตามร้านบ้าง คนที่ออกไปรับจ้างเขาก่อนก็จะมาถามว่า ใครใคร่ออกไปรับจ้างด้วยไหม ก็ชวนไปด้วยกัน คนอายุ 14-15 ก็เริ่มออกไปรับจ้างกันแล้ว บางคนไปอยู่สักปีก็กลับ ได้มา 5,000-6,000”²²

บางคนก็อาศัยหน่วยงานอื่นของรัฐที่ดำเนินการในเขตแม่แจ่มเป็นแหล่งหารายได้ เช่น งานปลูกสร้างสวนสนที่บริเวณปางตอง บ้านแม่ขี้มูก ตำบลบ้านทับ ที่จ้างงานเป็นรายเดือนๆ

²¹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านยางหลวง,ศาลาวัดยางหลวง,4 กรกฎาคม 2545

²² สัมภาษณ์วันเพ็ญ วัฒนา, บ้านท้องฝาย, 28 พฤษภาคม 2545 และเพิ่มเติมในเวทีเสวนาประวัติศาสตร์ ชุมชนบ้านท้องฝาย,ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องฝาย, 29 พฤษภาคม 2545

700-800 บาท²³ บริเวณปลูกสวนของโครงการนี้จะพื้นที่ปลูกฝืนของชาวบ้านทัพ-ไร่ โดยหน่วยจัดการต้นน้ำของกรมป่าไม้จะให้คนงานดำเนินการปลูกสวนทับลงไปบนพื้นที่ไร่ฝืน ชาวบ้านหลายคนที่เคยถูกรัฐเบียดขับออกจากที่ดินตั้งแต่ป่าโหล่งปง เมื่อกลางทศวรรษที่ 2510 ผ่านพื้นที่ไป 10 ปี พวกเขาถูกรัฐเนรเทศโดยรัฐอีกครั้ง

“ทางรัฐบาลเขาก็เริ่มปราบปรามตั้งแต่นั้นมา หมู่ อพป. หมู่ต้นน้ำก็เริ่มกระจายเข้าพื้นที่ หมู่ปลูกสวนสวนตามป่าต้นน้ำก็เริ่มไล่ปลูกตามพื้นที่ไร่ฝืนเก่า เริ่มล้อมเข้ามาเรื่อยๆ เดิมจากโหล่งปงแล้วเราไปทำไร่มันเขาเอาไม้สักมาไล่ ไปทำไร่ยา(ฝืน)ก็เอาสนมาไล่ เราก็มาทำไร่ถั่ว คนเมืองแจ่มก็โดน “เน” (เนรเทศ)ตลอด”²⁴

มาตรการกดดันบนพื้นที่ปลูกฝืนด้วยการปลูกสวนไล่ทับที่ไร่ แม้จะยังไม่เข้มงวดเด็ดขาดแบบใช้กำลังเข้าบุกตัดเผา แต่ก็ทำให้ชาวบ้านหลายคนตัดสินใจเลิกปลูกฝืน และหันเปลี่ยนเส้นทางมาปลูกพืชเศรษฐกิจในเขตป่ารอบบ้าน ซึ่งสอดคล้องกันพอดีกับการขยายตัวของตลาด การส่งเสริมพืชเศรษฐกิจและเพิ่มผลผลิตเกษตร(นา-ไร่)ของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 โครงการฯ ได้พยายามผลักดันให้ชาวบ้านเพิ่มผลผลิตข้าวด้วยการเปลี่ยนชนิดพันธุ์ข้าว จากพื้นเมืองให้เป็นพันธุ์ข้าว กข.โดยมีการจัดทำแปลงสาธิต แนะนำวิธีการปลูกข้าวเป็นแถวเป็นแนว จัดการแข่งขันการปลูกข้าวในแปลงนาสาธิตเพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านหันมาเปลี่ยนพันธุ์ข้าวและปรับเทคนิคในการทำนาของตน

ข้าวพันธุ์ใหม่ทำให้ปริมาณข้าวต่อไร่เพิ่มขึ้นจากเดิมที่ใช้ข้าวพันธุ์เก่า เช่น ข้าวแดงกุดหรือข้าวดอกพุด ที่ปลูกในนาгинน้ำแม่แจ่ม เมื่อ ปี พ.ศ.2506-2524 จะได้ผลผลิตอยู่ระหว่าง 35-65 ถัง/ไร่ หลังจากเปลี่ยนมาปลูกข้าวพันธุ์ กข. ตำสุดจะอยู่ที่ 70 ถัง/ไร่ สูงสุดอาจได้ข้าวถึง 110 ถัง/ไร่ ถ้าใส่ปุ๋ยเพิ่มเข้าไปอาจจะได้มากถึง 150 ถัง/ไร่²⁵

กระนั้นก็ตาม ข้าวพันธุ์ กข. ก็ไม่ได้ให้ผลผลิตดีในทุกแปลง นาตั้งแพมที่มีน้ำไม่สมบูรณ์และแร่ธาตุไม่ค่อยดินก็อาจได้ข้าว กข.เพียง 70 ถัง/ไร่ นอกนั้นยังมีนาอีกหลายแห่งที่ชาวบ้านไม่เลือกใช้ข้าวพันธุ์ กข. เช่น นาгинน้ำแม่แรกบางฝืนยังคงใช้ข้าวเหนยนองอยู่ หรือนาที่อยู่ต่ำ เช่น

²³ สัมภาษณ์พ่อต๋อย พูลผล, บ้านท้องฝาย, 5 พฤษภาคม 2545

²⁴ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

²⁵ รวบรวมข้อมูลจากแบบสอบถามในพื้นที่ศึกษาตั้งแต่เดือนมีนาคม –กรกฎาคม 2545

นาลุ่มวัดบ้านทัพ ปลุกข้าวพันธุ์ กข. ไม่ได้ เพราะพันธุ์นี้มีลำต้นเดี่ยว เสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วมตายได้
ง่ายกว่าข้าวพันธุ์เดิม

นอกจากการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวแล้ว ทางเจ้าหน้าที่ยังส่งเสริมให้ชาวบ้านใช้ปุ๋ยเคมีทั้งในระดับหมู่บ้านเป้าหมายที่ต้องการดูผลการเพิ่มผลผลิตข้าวโดยรวม และระดับนารายแปลงโดยใช้วิธีการรับสมัครตัวแทนชาวบ้านที่จะเข้าร่วมทดลองการใช้ปุ๋ย พร้อมให้คำแนะนำการเตรียมแปลง วิธีการใช้ปุ๋ยสูตรให้เหมาะกับชนิดของดิน และระยะของการเพาะปลูก

โครงการฯ ยังมอบปุ๋ยให้กับชุมชนแต่ละแห่ง เป็นต้นทุนประมาณ 20-30 ลูก และ แนะนำให้มีการจัดตั้ง “กลุ่มปุ๋ย” ขึ้นในชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านบริหารจัดการปุ๋ยกันเอง อย่างกรณีบ้านทัพ-ไร่ ก็ใช้วิธีแบ่งให้กู้เป็นกิโลกรัม (คนละ 10-20 กิโลกรัม) ถึงเวลาใช้คืนก็เก็บเป็นเงินพร้อมดอก และเอาเงินนั้นไปซื้อปุ๋ยเข้ามาเพิ่ม หรือบางปีอาจได้ปุ๋ยฟรีจากพื้นที่ปฏิบัติของโครงการฯ บนภูเขา

“หมูลุ่มน้ำเป็นผู้หญิง ถามว่า เราจะเอาปุ๋ยไหม เขาเอาปุ๋ยไปให้ยาง (ปกากะญอ)บนดอยแต่เขาไม่เอา เขาว่ากลัวดินจะเสีย ก็มาถามว่ากลุ่มปุ๋ยจะเอาไหมมีอยู่ 90 ลูก กลุ่มก็บอกเอา ก็เลยได้มาสบทบอีก ถ้าสมาชิกคนไหน ยืม คิราคาสอบละ 400 บาท ถ้าเอามาคืนก็เอาเงินมา 410 บาท ค่าดอก 10 บาท ได้เงินมากกว่าเดิมก็เอาไปสมทบซื้อปุ๋ยเพิ่มขึ้น ปีหนึ่งเขา ยืม 2 ครั้ง ทำนาครั้ง ทำไร่ครั้ง”²⁶

ปริมาณข้าวที่เพิ่มขึ้นจากข้าวพันธุ์ใหม่และการเร่งผลผลิตด้วยปุ๋ย ทำให้ชาวบ้านที่มีนาขนาดปานกลางลดปริมาณการขาดข้าวในแต่ละปีลงได้บ้าง ทว่าจะมีอยู่อีกจำนวนหนึ่งยังคงต้องพึ่งพาการกู้ข้าวจาก *หลองข้าวหลวง* หรือ ซื้อข้าวกินตามร้านค้าในเขตช่างเคิ่ง หรือร้านค้าตามบ้านที่เริ่มเปิดตัวมากขึ้น

ด้าน การส่งเสริมพืชเศรษฐกิจ (ถั่วเหลืองสจ.4, สจ.5) ก่อนจะมีโครงการฯ ชาวบ้านทั้งสี่บ้านจะปลูกถั่วเหลืองพันธุ์แก้ว ปลูกหอมแดง หอมขาว(กระเทียม) งา ข้าวโพด เพื่อการค้าอยู่แล้ว โดยมากจะเป็นการปลูกในแปลงนาหลังฤดูเก็บเกี่ยว พื้นที่ไร่นาบ้าน ไม่มีการใช้ปุ๋ย ยาสารเคมีเข้าช่วย และมีอัตราการลงทุนในภาคเกษตรด้วยการไปกู้เงินจากสถาบันการเงินค่อนข้างต่ำ(ยกเว้นคนที่ไปทำไร่บริเวณโหล่งปง)

²⁶ สัมภาษณ์พ่อเปี้ย เจริญวงศ์, บ้านไร่, 13 มีนาคม 2545

ยุคนี้หน่วยงานด้านการเกษตรที่ทำงานอยู่ภาคใต้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มได้ตอบสนองนโยบายในการผลิตถั่วเหลืองเพื่อการบริโภคในประเทศ ตามแนวโน้มของความต้องการในการบริโภคถั่วเหลืองที่เพิ่มขึ้นในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (2525-2529) โดยใช้พื้นที่ปฏิบัติงานโครงการเป็นพื้นที่เป้าหมายในการส่งเสริมการปลูกถั่วเหลืองพันธุ์ใหม่ คือ สจ.4 สจ.5²⁷

“รัฐบาลกำลังสนใจในการเพิ่มผลผลิตถั่วเหลือง ให้มีปริมาณผลผลิตต่อไร่สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ โดยให้มีการใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรแผนใหม่ เช่น ส่งเสริมให้เกษตรกรใช้เมล็ดพันธุ์ใหม่ที่มีประสิทธิภาพดีกว่าพันธุ์เก่า สนับสนุนให้มีการใช้ปุ๋ย เชื้อจุลินทรีย์ สนับสนุนให้เกษตรกรหาเงินทุนเพื่อนำมาซื้อปัจจัยในการผลิตและปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตอย่างเพียงพอ ...โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม ได้มอบหมายให้คณะทำงานเร่งรัดเพิ่มผลผลิตพืชไร่ จัดทำแผนและการดำเนินงานการเร่งรัดการเพิ่มผลผลิตพืชไร่ เพื่อให้เกษตรกรในพื้นที่ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มมีรายได้เพิ่มขึ้นจากที่ได้ปัจจุบัน”²⁸

จากการสำรวจข้อมูลพื้นที่ปลูกถั่วเหลืองในโครงการฯ พบว่า ในปี พ.ศ. 2524 มีพื้นที่ปลูกถั่วเหลืองอยู่เพียง 2,149 ไร่ ถึงปี พ.ศ. 2528 ขยายพื้นที่ปลูกออกไป 5,531 ไร่หรือประมาณสองเท่าเศษ หนึ่งปีต่อมาพื้นที่เพาะปลูกขยายเป็น 8,486 ไร่ และเมื่อสิ้นสุดปี พ.ศ. 2531 พื้นที่ปลูกถั่วเหลืองทั้งหมดขยายตัวออกไปถึง 17,279 ไร่²⁹ หรือประมาณ 800 % ภายในเวลา 7 ปี

ระยะต้นของการส่งเสริมปลูกถั่วเหลืองของโครงการฯ ชาวบ้านจำนวนมากเลือกที่จะเข้าสู่การผลิตถั่วเหลืองพันธุ์ใหม่ด้วยการประหยัดต้นทุน ไม่ใส่ปุ๋ยใส่ยา และไม่คอยกู้ยืมเงินจากสหกรณ์มาลงทุนเท่าใดนัก อีกทั้งยังมีชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่งยังคงรักษาระดับการผลิตเพื่อยังชีพด้วยการใช้พื้นที่ปรอบบ้านผลิตข้าวไร่ไว้บริโภค เห็นได้จากตัวเลขการสำรวจข้อมูลของโครงการ

²⁷ ถั่วพันธุ์ สจ.4 จะขึ้นได้ดีในที่ชื้นแฉะ จึงเหมาะที่จะปลูกในฤดูฝน ส่วน พันธุ์ สจ.5 เหมาะสำหรับปลูกฤดูแล้ง เพราะเก็บเกี่ยวแล้วฝักจะไม่แตก (พิพัฒน์ สุวัชรังกูร และดารณี ศรีสง่า, 2536: 239)

²⁸ รายงานผลการปฏิบัติงานการเร่งรัดการเพิ่มผลผลิตพืช โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม, 2528:79

²⁹ เนื้อที่ปลูกถั่วเหลืองในเขตอำเภอแม่แจ่ม ปี 2531 คิดเป็น 7.8 % ของเนื้อที่ปลูกทั้งหมดในเชียงใหม่ในปีเดียวกันคือ 220,609 ไร่ (พิพัฒน์ สุวัชรังกูร และดารณี ศรีสง่า, 2536:239)

๔ เมื่อมกราคม 2528 พบว่า ทั้งสี่บ้านยังมีพื้นที่ทำข้าวไร่อยู่ราว 174 ไร่ (บ้านท้องฝาย 20 ไร่ บ้านไร่ 47 ไร่ บ้านทัพ 2 ไร่ และบ้านยางหลวง 105 ไร่)³⁰

แต่เมื่อรัฐส่งเสริมให้มีการเร่งผลผลิตข้าวเหลืองต่อไร่โดยใช้ปุ๋ยเร่ง และมีชาวบ้านหลายรายได้เงินได้ทองจากการขายข้าวเหลืองเพิ่มขึ้น คนที่ได้กำไรก็หาซื้อจอบจายของกิน เครื่องใช้ไม้สอยสิ่งอำนวยความสะดวกเข้ามาในบ้าน คนอื่นจึงเริ่มกล้าเสี่ยงเข้าสู่ระบบสินเชื่อเพื่อการลงทุนเร่งผลผลิตให้ได้มากขึ้น และพากันปลูกข้าวเหลืองมากขึ้น

ข้อมูลจากสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่มก็สอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน ในปี พ.ศ. 2525 สหกรณ์ฯ ปลดปล่อยเงินกู้แก่สมาชิกเพียง 361,000 บาท ถึงปี พ.ศ. 2529 วงเงินที่ปล่อยกู้เพิ่มขึ้นเป็น 1.5 ล้านบาท เมื่อสิ้นสุดปีสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่มทำกำไรได้สูงสุดตั้งแต่เปิดดำเนินการมา 9 ปี (กำไร 192,062 บาท) ระหว่างปี พ.ศ. 2527-2529 สหกรณ์การเกษตรแม่แจ่มได้รับคำชมว่าเป็นสหกรณ์ที่สามารถชำระเงินกู้ให้แก่กรมส่งเสริมสหกรณ์ได้หมดทุกปี ซึ่งเป็นความสำเร็จที่หาได้ยากในบรรดาสหกรณ์การเกษตรของประเทศ³¹

ส่วนพวกที่ยังปลูกข้าวไร่อยู่ก็ค่อยๆ เลิกปลูกไป เพราะประสบปัญหาฝูงนกกรมกินข้าวไร่จนผลผลิตได้น้อยไม่คุ้มกับแรงงานที่ลงไป

“ตะกอนปลูกไร่ข้าวกันเกือบทุกม่อนดอย พอเห็นคนอื่นปลูกแล้วได้ดี ก็เลิกมาปลูกเหมือนเขาบ้าง ข้าวไร่ก็น้อยลง ไร่ข้าวที่เคยทำอยู่ไกลๆ ก็ทิ้งไว้เป็นป่า ถ้าอยู่ใกล้ๆ ก็เปลี่ยนมาปลูกถั่ว ปลูกหอม ...พวกที่ยังปลูกข้าวไร่อยู่ก็ได้ข้าวน้อย นกกินด้วย ตะกอนเขาทำกันมาก นกก็กระจายกันไปกิน แต่พอข้าวไร่น้อยลง นกก็มีที่กินน้อยลง...ป่าถูกเบิกมากๆ ก็ช่วงปลูกข้าวเหลืองที่เกษตรมาส่งเสริม พันธุ์ สจ.4 สจ.5 ทางกรมกว่าจะมาสั่งไม้ให้เบิกใหม่ ก็โละหมดแล้ว”³²

“ก่อนปลูกข้าวเหลือง สจ. ก็ปลูกข้าวไร่ไม่ได้ใส่ปุ๋ย ไปเอาหญ้าอย่างเดียว พอเขามาส่งเสริมปลูกข้าวเหลืองปีแรกนั้นไม่ได้ใส่ปุ๋ย ได้ข้าวเหลืองไม่มาก พี่ไปทำ(ไร่ถั่ว)ที่ห้วยดินเหนียว แลวสันห้วยขวาง ปลูกไม่มากแค่ 2 ถึง ทำประมาณ 7-8 ไร่ ไปฟันไร่กับฟัว เห็นเครื่องบินมากิดว่าเป็นป่าไม้ก็วิ่งไป

³⁰ รายงานผลการปฏิบัติงานการเร่งรัดการเพิ่มผลผลิตพืช โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแจ่ม (2528:19)

³¹ Alan D. Roth, et al, (1987:221)

³² เสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 3, วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2544

แอบ ปีแรกที่ปลูกได้ถั่ว 40 ถัง เป็นพันธุ์ สจ.4 ปลูกได้ 2-3 ปีเริ่มใช้ยา ใช้ปุ๋ย
ได้ถั่วเป็นร้อยถัง ได้เห็นเงินหมื่น

...

ตอนนั้น เริ่มใช้ทุน พี่ซื้อที่ไว้ 2 งานตอนที่ผัวไปทำงานที่อ่างสั่นหนอง ได้
เงินมาซื้อที่ไว้ 2 งานกว่า ราคา 2,000 ก็เอาที่ดินนี้ไปจำนองที่สหกรณ์ได้เงิน
มา 4,000 เอามาลงทุนซื้อปุ๋ย ซื้อยา ขายถั่วเหลืองแล้วได้เงินมาหมื่นกว่าบาท
พอหักค่าปุ๋ย ค่ายาแล้วก็ได้กำไร เอาเงินมาสร้างบ้านที่ค้างไว้จนเสร็จ”³³

“บางคนที่มีหน้อยเขาก็เบิกเอา 10-20 ไร่ บางคนทุนน้อยก็เอา 5-6 ไร่ พอได้ผล
ผลิตมากขึ้น เขาไม่ได้ประกันราคาหรือหาตลาดให้ ขายใครขายมัน บางคนได้
ขายแพง ได้ขายถูก มีพ่อค้ามารับซื้อก็มี พันธุ์ สจ. ต้องใส่ปุ๋ย เบิกพื้นที่กันมาก
จ้างคนด้วย เอาวันกันด้วย ได้ผลผลิตมากก็ขายได้กำไรบ้าง ...ปลูกกันมากๆ
เข้า ราคาไม่ดี ก็เริ่มเป็นหนี้กัน”³⁴

“ประมาณปี 2527-2528 ถั่วเหลืองเข้ามาพร้อมโครงการลุ่มน้ำแม่แจ่ม ตอน
นั้นไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านแล้ว ต้องหาซื้ออุปกรณ์ไฟฟ้า ตู้เย็น ทีวี พัดลมต่างๆ
เริ่มส่งลูกเรียน ขายวัวควาย ซื้อรถไถ เริ่มลงทุนทำงานหนัก ลงทุนมากขึ้น
ต้องหาเงินจะห้ามแต่ไม่มีใครฟังต่างคนต่างอยากได้ ถั่วเหลืองทำกัน
มากๆ ประมาณ 5 ปีก็ค่อยๆ ลดลงๆ”³⁵

ปริมาณการผลิต/พื้นที่เพาะปลูกถั่วเหลืองที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นในช่วงโครงการพัฒนาลุ่มแม่
น้ำแจ่มและผลประกอบการของสหกรณ์การเกษตรที่มีกำไรสุทธิจากการปล่อยสินเชื่อ และซื้อ-ขาย
สินค้าการเกษตรที่มีมูลค่าเพิ่มขึ้นในทุกปี เป็นเหรียญอีกด้านหนึ่งของพื้นที่ป่าแม่แจ่ม ตามคำกล่าว
ของชาวบ้านที่ว่า “ถั่วมาป่วนอด ”

“เขาเริ่มส่งเสริมถั่วเหลืองสจ. 4 สจ. 5 ช่วงที่เริ่มเบิกป่ากันมากๆ ก็ตอนที่หมู่
เกษตรเข้ามาส่งเสริมให้ปลูก ไม่ได้แย่งที่กัน เราพอใจที่ป่าตรงไหนเราก็ไป

³³ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

³⁴ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 3, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2544

³⁵ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 3, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2544

ฟินเอา เอาแรงเราบ้างจ้างบ้าง อย่างถ้าสนี่เราจะเอาที่ เรากี่หมายไว้ คนอื่นก็เอาที่ป่าต่อจากเราไป ปันกันไป ป่าไม้ยังไม่มาห้าม ตอนที่มาห้ามจริงๆ ก็ไม่มี แค่มาชอรั้งว่าอย่าไปบุกรุกที่ป่ามากเกินไป เอาที่ไหนก็ให้ทำที่นั่น อย่าทำเลื้อนล่อย ไร่อยู่ไหนก็ให้ทำที่นั่น ให้ทำจริงๆ ถ้าไม่ทำเขาจะมายึดแต่จริงๆ เขาก็ไม่ยึด”³⁶

ภาพที่ 6.1 ถั่วมาป่าออก

การลดลงของพื้นที่ป่าแม่แจ่มภายใต้การส่งเสริมพืชเศรษฐกิจของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มไม่เคยถูกหยิบยกมากล่าวถึง หรือนำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับปัญหาการทำลายป่าของลุ่มน้ำแม่แจ่มแต่อย่างใด โครงการฯ มีเพียงสมมติฐานจากภาพเชิงประจักษ์ที่สร้างขึ้นว่า ปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าเกิดจากการทำไร่เลื่อนลอย ไฟป่า และการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าในเขตพื้นที่ห่างไกลเท่านั้น

ทางแก้ ก็คือ การควบคุมการทำไร่เลื่อนลอยด้วยการพัฒนาที่ดินให้เป็นเกษตรถาวร และออกเอกสารสิทธิ การจัดตั้งอาสาป้องกันไฟป่า และการสร้างถนนเข้าไปในพื้นที่ห่างไกลเพื่อให้เจ้าหน้าที่สามารถป้องกันการทำลายป่าจากการตัดไม้ และสามารถควบคุมไฟป่าได้อย่างทั่วถึง และส่งเสริมให้มีการปลูกป่าใช้สอย -ป่าต้นน้ำเพิ่มเติมอีกด้วย

³⁶ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

แม้ว่าโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มจะไม่ได้ตระหนักว่า การลดลงของพื้นที่ป่าเป็นผลมาจากแนวทางของการพัฒนาพืชเศรษฐกิจของโครงการฯ เอง ทว่าเอกสารบรรยายสรุปของอำเภอแม่แจ่ม เมื่อปี พ.ศ. 2535 ก็ออกมายอมรับว่า การบุกรุกพื้นที่ป่าของอำเภอแม่แจ่มเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากแนวทางการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจ

“รัฐบาลและเอกชนได้ใช้แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตรในรูปแบบของการเพิ่มผลผลิตการเกษตรแบบแผนใหม่ที่ต้องอาศัยเทคโนโลยีการเกษตรแบบพึ่งพา และเน้นการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชชนิดเดียวเป็นจำนวนมาก จึงทำให้เกษตรกรได้ทุ่มเทการปลูกพืชชนิดเดียวมากขึ้น ก่อให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่า ต้องการทุนและแรงงานเพิ่มขึ้นแต่ผลผลิตที่ได้จำหน่ายได้ในราคาต่ำ ทำให้เกษตรกรมีหนี้สินเพิ่มขึ้นทุกปี”³⁷

2.3 การทอดผ้าขายช่วงการพัฒนาลุ่มน้ำ

ช่วงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม แม่บ้านในแต่ละบ้าน คือ กลุ่มเป้าหมายหนึ่งของโครงการฯ ที่พยายามผลักดันให้พวกเขามีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งในฐานะแรงงานรับจ้างของโครงการฯ (จ่ายค่าแรงต่ำกว่าผู้ชาย) และในฐานะขององค์กรแม่บ้านหรือกลุ่มแม่บ้านที่มีงบประมาณสนับสนุน หรือวัตถุประสงค์ที่รัฐคิดว่า จำเป็นต่อการประกอบอาชีพ เช่น กี่ทอดผ้า จักรเย็บผ้า รวมไปถึงการจัดหลักสูตรฝึกอบรม สาธิต และการดูงานให้กับกลุ่มแม่บ้านในด้านการทำอาหาร/ขนม การทำเกษตร และการทอดผ้า เพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับกลุ่ม และครอบครัวตัวเอง

ก่อนที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มจะเข้ามา รัฐเข้ามาสัมพันธ์กับการทอดผ้าของแม่บ้านแค่เพียงผู้กำกับ “การนำเสนอภาพของแม่บ้านชนบท” ในงานฤดูหนาวจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีปลัดอำเภอในสมัยนั้นเป็นคนพาแม่บ้านท้องฝ่าย 3-4 คน ไปแสดงโชว์การทอดผ้า และจัดดินชั่งให้คนที่มาเที่ยวงานชม

ขณะที่ไปโชว์งานฤดูหนาวจังหวัดเชียงใหม่มีนางลำดวน โนทา ช่างทอดผ้าคนหนึ่งที่บ้านท้องฝ่ายร่วมอยู่ด้วย ลำดวนเคยทอดผ้าทูลเกล้าถวายสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถในปี พ.ศ.2514 หลังจากนั้นเธอมีโอกาสทอดผ้าถวายพระเนตรอีกครั้งในปี พ.ศ. 2518 ต่อมานางลำดวน โนทา และนางบุปผา ปิงกุล ได้เป็นตัวแทนบ้านท้องฝ่ายไปสาธิตการทอดผ้าในงานศิลปาชีพครั้ง

³⁷ บรรยายสรุปอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ (2535:11)

แรก ณ สวนอัมพร กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2522 และเริ่มต้นดำเนินโครงการ “กลุ่มทอผ้าจากบ้านท้องฝาย” ภายใต้การสนับสนุนของโครงการส่งเสริมศิลปาชีพ

เนื้อหาการดำเนินงานของ “โครงการกลุ่มทอผ้าจากบ้านท้องฝาย” จะมีการนำช่างทอฝีมือดีไปฝึกทอผ้า และจัดตั้งขึ้นของท้องถิ่นอื่นเพิ่มเติม ณ ตำนกภูพิงศ์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ จากนั้นให้กลับมาทอผ้าขายประยุกต์เพื่อให้ได้มาตรฐานและสีตามที่โครงการส่งเสริมศิลปาชีพต้องการ โดยให้นางลำดวง โนทาเป็นผู้ช่วยควบคุมคุณภาพ และรวบรวมส่งให้เจ้าดารารัตน์ ณ ลำพูน ผู้จัดการร้านจิตรลดา สาขาเชียงใหม่³⁸

เมื่อโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแจ่มเริ่มต้น เจ้าหน้าที่ของรัฐ และเจ้าหน้าที่ประสานสัมพันธ์เข้ามาจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านขึ้นในทุกบ้าน สำหรับบ้านท้องฝายมีทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐ และโครงการพัฒนาขององค์กรเอกชน คือ โครงการวนเกษตรแคว้-แม่แจ่ม³⁹ ซึ่งมีเนื้องานพัฒนาการเกษตรที่สูงให้ความสนใจเข้ามาสนับสนุนงบประมาณให้กลุ่มแม่บ้านดำเนินกิจกรรมด้านการทอผ้าเป็นอาชีพเสริม แต่ปัญหาของกลุ่มแม่บ้าน ก็คือ ไม่มีตลาดรองรับที่แน่นอน และไม่มีต้นทุนที่จะแข่งขันกับแม่ค้ารายย่อยที่มีความสัมพันธ์กับตลาดภายนอกมากกว่า

“ตอนพัฒนากรอำเภอเข้ามาปีแรกให้งบประมาณ 4,500 บาท เอาเงินนี้เป็นเงินหมุนเวียน ไปหาซื้อฝ้ายมาขายบ้าง เอาฝ้ายไปทอแล้วขายผ้าหักเงินค่าฝ้ายบ้าง หลังจากนั้นก็ได้งบประมาณอุปกรณ์ ได้ก็มา 15 หลัง ถ้าทอผ้าเสร็จก็ไปส่งผ้าให้ประธานกลุ่มขายต่ออีกที”⁴⁰

“ฝรั่งแคว้ มาสนใจเรื่องผ้า จะจกลายผ้าให้แม่บ้าน เอาเงินมาให้แม่บ้านไปซื้อฝ้าย เขาบอกว่า จะเอาต้นทุนคืนให้เราพัฒนากรกลุ่ม แคว้เขารับปากว่าจะหาตลาดให้ นานไปแคว้ก็ไป พัฒนาชุมชนก็เข้ามาช่วยฝึกอบรม ส่งเสริม

³⁸ “สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถกับการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติศึกษาเฉพาะงานศิลปหัตถกรรม” (มมป.: 134)

³⁹ อยู่ภายใต้การดำเนินงานขององค์กรแคว้-นานาชาติ ซึ่งเข้ามาปฏิบัติงานในประเทศไทยเมื่อราวเดือนตุลาคม 2522 โดยได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลไทย ให้ปฏิบัติงานช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ชาวกัมพูชาที่ลี้ภัยผู้พลัดถิ่นชายแดนไทยด้านจังหวัดปราณบุรี ต่อมาปี 2523 ได้จัดตั้ง โครงการวนเกษตรแคว้-แม่แจ่มขึ้น ภายใต้แผนแม่บทของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม โดยมุ่งเน้นงานพัฒนาการเกษตรที่สูง เพื่อพัฒนาชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงและละว้า จำนวน 40 หมู่บ้านในตำบลช่างเคิ่ง ท่าผา และบ้านทับ (ประเสริฐ พันธชาติ และคณะ, 2532:72)

⁴⁰ สัมภาษณ์นางแสงจันทร์ ธิยะนา, ประธานกลุ่มแม่บ้านท้องฝายคนปัจจุบัน, 20 เมษายน 2545

ผ้าตีนจกขายประยุกต์เพื่อเป็นสินค้า เราก็ขอเขาอีก เขาก็บอกจะหาตลาดให้
ตอนนั้นก็ขายไปเรื่อย ๆ ยังไม่มีตลาด คนซื้อก็ไม่มากนัก”⁴¹

ด้านบ้านยางหลวง มีโครงการสร้างโรงฝึกรอบมทอผ้าในปี พ.ศ.2526 และเจ้าหน้าที่เอาก็
กระตุกมาให้ 9 หลัง พร้อมทั้งจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านขึ้นมารองรับงานพัฒนาด้านต่างๆ แต่กิจกรรมส่งเสริม
การทอผ้าของกลุ่มก็ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะพวกเธอไม่นิยมทอที่กระตุกและไม่เห็นว่า
ทางการจะหาตลาดรองรับให้ ราคาผ้าที่ขายอยู่ตอนนั้น เช่น ตีนจกก็มีราคาค่อนข้างต่ำ แม่บ้านจึง
เลือกที่จะไปทำการเกษตร หรืออาศัยงานรับจ้างอื่นแทน⁴²

เช่นเดียวกันทางบ้านทัพ-ไร่ ในระยะแรกของการตั้งกลุ่มแม่บ้าน ถั่วเหลืองพันธุ์ สจ.4
สจ.5 ยังไม่ปลูกกันอย่างแพร่หลายนัก กลุ่มแม่บ้านแข่งขันกันระดมทุนด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ขาย
ไม้ซาง ปลูกถั่วขายร่วมกัน ปล่อยเงินกู้ภายในกลุ่ม และเปิดร้านของชำ ภายหลังที่มีการขยายตัว
ของการผลิตถั่วเหลืองอย่างเข้มข้น แม่บ้านเกือบทุกคนต้องใส่ใจดูแลกับแปลงถั่วของครอบครัวตน
เป็นพิเศษ งานทอผ้าจึงสะดุดหยุดลง

“ถั่วเหลืองเข้ามาผู้หญิงทำงานหนักขึ้น ตอนไม่ปลูกถั่วเหลืองผู้หญิงยังพอ
มีเวลาได้พัก พอใส่นาเสร็จก็ได้พัก เลี้ยงหมูอยู่บ้านตัว สองตัว เลี้ยงลูก
ทอผ้าอยู่บ้าน พอถั่วเหลืองเข้ามา เดือนเมษา พฤษภาคม ก็ไปถางไร่ มิถุนาก็
ใส่ถั่วอีก”

“ตอนปลูกถั่วเหลืองพอหลังวันที่ 15 เมษายนเป็นต้นไป เราต้องไปดูแล ต้อง
ไปเอาหญ้าตลอดจนกว่าจะเกี่ยวถั่ว เดินไปไร่ทุกวันๆ บางทีก็นอนที่ไร่มิ
พอเกี่ยวถั่วเหลืองเสร็จ สักพักก็ต้องปลูกนา ไปเอาหญ้าอีก ช่วงนั้นทีวี ดู
เย็นยังไม่มี ถั่วเหลืองจะมีคนมารับซื้อ เขาจะมารับไหม่แล้วก็ซื้อไป กิโล 6
บาทเป็นคนแถวสันป่าตอง พอค้าคนกลางเริ่มเข้ามามากขึ้น ถ้าเราไม่ขาย
ให้เขา เขาก็ไม่ซื้อให้เรา”

“ช่วงปลูกถั่วเหลืองไม่ได้ทำเองไปรับจ้างเขาตลอด ช่วงรับจ้างก็ไม่ได้จกดิน
ขึ้น ไปรับจ้างเขาหลายๆที่ จะมีช่วงที่เราปลูกถั่วเหลืองที่ขึ้นขึ้นจะไม่ค่อย

⁴¹ สัมภาษณ์นางคำป้อ นามประเทศ, บ้านท้องผ่าย, 29 พฤษภาคม 2545

⁴² สัมภาษณ์นางวิไล บุญเทียม, บ้านยางหลวง, 7 พฤษภาคม 2545

ได้ขาย ดินหนึ่ง 50 บาทยังไม่ได้ขาย แล้วมันก็หายไปพักหนึ่ง มันมาขายได้
ตอนหลังนี้ ตอนที่เขามาส่งเสริมได้สัก 10 ปีมานี้ที่ดินขึ้นขายได้มีราคาขึ้น
มา ตะกอนก็จกไว้นุง”⁴³

ท่ามกลางการขายตัวของพืชเศรษฐกิจอย่างถั่วเหลือง ผู้หญิงบ้านทัพ-ไร่ที่อยู่ในวัยแรงงานเกือบทุกรายกล่าวตรงกันว่า ตนไม่มีเวลาได้จก ได้ทอดผ้าเลย เพราะต้องทำงานหนักขึ้น นอกจากคนเฒ่าที่ทอดผ้าใช้เป็นส่วนใหญ่แล้ว ทัวทั้งบ้านก็เห็นจะมีเพียง แม่สา ทานา คนเดียวเท่านั้นที่ยังคงจกดินขึ้น เย็บหน้าหมอนและทอดผ้าขายอยู่อย่างต่อเนื่อง เพราะแรงงานในครัวเรือนของแม่สาไม่มีผู้ชายแม้แต่คนเดียว การทำนาและทำสวนถั่ว สวนหอมเพื่อขายก็ทำได้ไม่มากนัก และต้องพึ่งพาการจ้างแรงงานคนอื่น การทอดผ้าจึงเป็นรายได้หลักประการหนึ่งของครอบครัวแม่สา⁴⁴

แม้ว่าขึ้นประยุกต์ และผ้าทอดที่โครงการต่างๆ เข้าไปส่งเสริมจะยังไม่สามารถต่อช่องกับตลาดได้อย่างกว้างขวางมากนักในช่วงนี้ แต่ขึ้นดินจกของเก่าก็เป็นที่ยอมรับในแวดวงของนักสะสมผ้าและตลาดค้าผ้าโบราณมาตั้งแต่ก่อนทศวรรษที่ 2520 เป็นอย่างน้อย ต่อมา(นับแต่ทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา) ความนิยมขึ้นดินจกและผ้าทอดมือประเภทต่างๆ ขายตัวเข้าไปหมู่ชนชั้นกลางในประเทศอย่างรวดเร็ว

แม่ฝอยทอง สมวธา บ้านช่างเค้งบนเล่าว่า ราวปี พ.ศ. 2529-2530 น้องสาวของเพื่อนที่ทำงานสรรพากรด้วยกัน เป็นเจ้าของร้านขายผ้าทอดอยู่บริเวณตลาดสมเพชร กลางเมืองเชียงใหม่ เมื่อรู้ว่าแม่ฝอยทองเป็นคนแม่แจ่ม จึงชักชวนให้เอาขึ้นดินจกมาขายให้ทางร้าน

“ กลับมาถามแม่ของแม่ว่า แม่ขึ้นดินจกแม่มีไหม แม่ก็เอาให้ดูถามแม่ซื้อที่ไหน แต่ก่อนแม่อยู่บัว บ้านท้องฝายไปอยู่บ้านช่างเค้งเป็นคนจกให้แม่ อยู่บ้านติดกัน แม่ก็เริ่มไปบ้านท้องฝายก่อน เพราะมีเครือญาติอยู่ แต่เดิมมีโครงการพระราชินีส่งเสริมก่อนแล้ว แต่ส่งเสริมแบบประยุกต์ จะใช้ไหมไหมพรหมวิทยาสาสตร์ แม่เอากที่ได้จากท้องฝายไปส่งร้าน Welcome เขาว่า ไม่ใช่เอกลักษณ์แม่แจ่ม เขารู้ดียิ่งกว่าเรา เพราะเขาขายผ้า ตอนนี้เราเริ่มไปบ้านอื่น บ้านไร่ บ้านไค้ บ้านนาเฮือน บ้านแม่ปาน ที่คงเอกลักษณ์เดิมแม่แจ่ม บอกเขาว่าให้ทำไป แล้วแม่จะเอาไปขายให้ แม่เข้ามาทุกอาทิตย์ ตอน

⁴³ สัมภาษณ์นาย(แม่)สุน, บ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

⁴⁴ สัมภาษณ์นางจันแก้ว มุทุมม, บ้านไร่, 2 กรกฎาคม 2545

หลังกมา ชาวบ้านคุยให้ฟังว่า เหมาะกับนุช ⁴⁵เข้ามา จะมาส่งเสริมผ้าจาก ผ้า
ทอ ผ้าแผ่น”⁴⁶

ช่วงต้นทศวรรษที่ 2530 บทบาทของกลุ่มแม่บ้านกับการทอผ้าเพื่อเป็นสินค้า ก็เริ่มเห็นทิศทางในการต่อเชื่อมกับตลาดภายนอกได้มากขึ้น จนในยุคต่อไป ดินจกและผ้าทอได้กลายเป็นฐานทรัพยากรอันสำคัญ และ เป็นเวทีในการแย่งชิงความหมาย อธิบายประวัติศาสตร์แม่แจ่มจากกลุ่มคนต่างๆ มากมาย

3. “แม่แจ่ม” หลังการพัฒนาลุ่มน้ำ

โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม ยุติการดำเนินโครงการในระยะที่ 1 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 และระยะที่ 2 ซึ่งเป็นเขตพื้นที่สูง เมื่อ ปีพ.ศ.2532 ด้วยการประเมินผลความสำเร็จของตัวเลขรายได้ต่อหัวประชากรที่เพิ่มขึ้น ความเจริญทางวัตถุ และตราประทับสำหรับ “คนแม่แจ่ม” ว่าได้เข้าเคลื่อนเข้าสู่ภาวะ “การพัฒนา” แล้ว

“ผลกระทบทางเศรษฐกิจและรายได้ของประชากรสามารถมองเห็นในลักษณะกว้าง ๆ เช่น ปริมาณผลผลิตทางเกษตร การค้าขาย การเพิ่มปริมาณสิ่งอำนวยความสะดวกของประชาชน และการขนส่ง รวมทั้งรายได้จากภาษีอากรของรัฐ ทำให้เห็นว่าประชากรอำเภอแม่แจ่ม ในปัจจุบัน(2532)มีรายได้เพิ่มขึ้นจากกว่าเดิมเป็นอันมาก ส่วนการพัฒนาสังคมถึงแม้งานด้านนี้เป็นงานที่ต้องใช้เวลายาวนานก็ตาม แต่ก็พอเห็นผลกระทบได้อย่างชัดเจนขึ้นพอสมควร เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวเขากับคนไทยพื้นเมืองและหน่วยงานราชการต่างๆ ในพื้นที่”⁴⁷

เป้าหมายทางยุทธศาสตร์เรื่องการปราบคอมมิวนิสต์ และการลดพื้นที่การปลูกฝิ่นก็ได้รับผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจอย่างยิ่ง และโครงการๆ นี้ยังช่วยปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของ “รัฐ” ในสายตาชาวบ้านแม่แจ่มไปในทิศทางบวก

⁴⁵ เดชา และนุสรุา เตียงเกตุ เข้ามาทำโครงการส่งเสริมการทอผ้าพื้นเมือง เมื่อปี พ.ศ. 2533

⁴⁶ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่มครั้งที่ 3, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2544

⁴⁷ ประเสริฐ พันธชาติ (2532:5)

การปรับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ กับชุมชน ด้วยการใช้โครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำแฉ่ม เป็นหัวหอกทำให้ รัฐค่อนข้างประเมินว่า ปัญหาความมั่นคง และการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐของชาวแม่แฉ่ม เมื่อทศวรรษ 2510-2520 น่าจะหมดสิ้นไป แม่แฉ่มกำลังคืนสู่โครงสร้างการบริหารราชการแบบปกติได้อีกครั้งหนึ่ง นั่นก็หมายรวมถึง การเข้ามาควบคุมแย่งยึด และแทรกแซงการจัดการทรัพยากร และการบริหารของรัฐในเขตอำเภอแม่แฉ่มน่าจะเข้าสู่ภาวะปกติได้เช่นกัน

ปี พ.ศ.2529 รัฐ ชิมลงด้วยการเปิดให้บริษัทเชียงใหม่ทำไม้ จำกัด ที่เคยได้รับอนุญาตให้ทำไม้ในโครงการสัมปทานไม้กระยาเลยพื้นที่โครงการแม่แฉ่ม ลุ่มน้ำแม่หยอด (ขม.15) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 กลับเข้าไปสัมปทานป่าอีกครั้ง หลังจากทีคณะรัฐมนตรีมีมติให้ยุติการดำเนินการชั่วคราวตั้งแต่วันที่ 22 มกราคม 2522 เป็นต้นมา ในปี พ.ศ.2529 มีจำนวนไม้ที่ทำออกจากป่าทั้งสิ้น 6,000 ท่อน ปีต่อมาเหลือ 1,999 ท่อน

อย่างไรก็ตาม การสัมปทานป่านาฮ่อง ตำบลแม่ศึกต้องสะดุดหยุดลงใน ปี พ.ศ.2531 เมื่อเหตุการณ์วิวาทกันระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่เข้ามาจับกุมชาวบ้าน 5 คน ซึ่งเป็นตัวแทนของคณะศรัทธาเข้าไปตัดไม้ในป่ามาซ่อมวิหารลูกกลมบานปลายเป็นการคัดค้านสัมปทานป่า หลังจากทีตัวแทนชาวบ้านพยายามเข้าไปชี้แจงและขอให้ถอนคำแจ้งความ ทางอำเภอปฏิเสธ

การเลือกปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทำให้คำถามถึงความถูกต้อง ชอบธรรมเกิดขึ้นในหมู่ชาวบ้าน เพราะขณะที่ภาครัฐเข้มงวดกวาดขัน และยึดถือกฎหมายกับชาวบ้านที่ใช้ป่า ไม่ยอมแม้กระทั่งให้นำไม้มาสร้างวัดของชุมชน แต่กลับปล่อยให้บริษัทเอกชนตัดไม้อยู่ในป่าเดียวกันอย่างถูกกฎหมาย

ปัญหาต่างๆ ที่เคยสั่งสมมาทีละเล็กละน้อยตั้งแต่สัมปทานป่าเข้ามา เช่น ตะกอนดิน และเศษไม้ไหลมาพังฝายและสะพาน หรือทางซักลากไม้บางเส้นทับไปบนลำเหมือง โดยชาวบ้านมักเป็นฝ่ายยอมให้บริษัททำไม้ ตอนนี้กลายเป็นเรื่องใหญ่เรื่องสำคัญ ต้องหยิบยกมาขยายผลเพื่อสร้างพลังร่วมในการลุกฮือขึ้นมาคัดค้านสัมปทานป่า

ข่าวคราวความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านนาฮ่อง กับ บริษัทเชียงใหม่ทำไม้ จำกัด กระจายผ่านชาวบ้านไปยังนักวิจัยท่านหนึ่ง ที่มีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ องค์การพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมที่กำลังจับประเด็นปัญหาสัมปทานป่า

กรณีป่านาฮ่อง จึงยกระดับจากความขัดแย้งจากพื้นที่สู่ความรู้ของสาธารณะ และการคัดค้านสัมปทานป่าของชาวบ้านนาฮ่อง กลายเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเรียกร้องให้หยุดการ

ล้มปทานป่าทั่วประเทศ⁴⁸ กระทั่ง 17 มกราคม 2532 (หลังจากมีปัญหาน้ำท่วมใหญ่ภาคใต้ปลายปี 2531) รัฐบาลจึงมีคำสั่งที่ 32/2532 ให้ล้มปทานไม้หวงห้ามทุกชนิด⁴⁹ สิ้นสุดลง

สำหรับพื้นที่ป่านอกล้มปทานในแม่แจ่ม จากคำบอกเล่าของชาวบ้านและข้อมูลของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มเอง ยืนยันว่า รัฐให้ความสนใจเป็นพิเศษกับป่าต้นน้ำ การควบคุมไฟป่า ไร่เลื่อนลอย และการปลูกป่าสนแทนพื้นที่ปลูกฝิ่น มากกว่าป่าในระดับความสูงที่ต่ำลงมา ซึ่งถูกกระบวนการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว คือ ถั่วเหลือง ของโครงการพัฒนาด้านการเกษตรทำให้ป่าอยู่ในสภาพพื้นที่เปราะบางรับการขยายตัวของการเพาะปลูก

หน่วยงานที่รับผิดชอบอย่างกรมป่าไม้ ถูกจัดวางไว้ในตำแหน่งของเจ้าหน้าที่เทคนิค วิ่งไล่จับพื้นที่ไร่ของชาวบ้านมาแปรรูปเป็นขั้นบันไดดิน ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกป่าไม้พื้น ปลูกป่าชุมชนที่เป็นไม้ใช้สอย และไปสำรวจจริงวัดเพื่อออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกิน (ส.ท.ก.) ให้ทั้งป่าต้นน้ำและป่าที่ต่ำลงมา

แรงตึงเครียดระหว่างหน่วยงานรัฐที่เข้ามาควบคุมทรัพยากรป่าไม้กับชาวบ้านพื้นราบในยุคนี้คลี่คลายลงไปกว่ายุคก่อนอย่างเห็นได้ชัด ทว่าปัญหาไม่ใช่ว่าจะหมดไป เพียงกำลังเพาะบ่มและเปลี่ยนย้ายจุดขึ้นไปปะทะกับชุมชนบนภูเขาแทนในระยะต่อมา

พอเข้ากลางทศวรรษที่ 2530 พื้นที่ป่าแม่แจ่ม ตั้งแต่ป่าต้นน้ำจนถึงรอบหุบเขาได้รับการควบคุมจากรัฐอย่างเข้มงวดและจริงจังมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากนโยบายการขยายเขตป่าอนุรักษ์และป่าเศรษฐกิจ กรมป่าไม้เริ่มโชว์ตัวเลข และขึ้นบัญชีให้ ป่าแม่แจ่มเป็นพื้นที่ที่มีการบุกรุกทำลายและตัดไม้เถื่อนสูงสุดในจังหวัดเชียงใหม่⁵⁰ ในระหว่างนี้มีการขยายหน่วยงานรักษาป่า และกำลังเจ้าหน้าที่เพื่อสอดส่องตรวจตราการใช้ป่าอย่างต่อเนื่อง

สำหรับชาวบ้านจำนวนมากที่ไม่เคยเผชิญหน้ากับมาตรการเข้มงวดเช่นนี้ ถึงกับเกิดอาการตื่นตระหนก เพราะทางหนึ่งชาวบ้านต้องพยายามดิ้นรนเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจท่ามกลางความเสียเปรียบในกลไกตลาดและตัวเลขหนี้สินที่กำลังเพิ่มขึ้น อีกทางหนึ่งก็ต้องคอยระมัดระวังเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ใครโดนจับก็ต้องวิ่งเต้นกับเจ้าหน้าที่อย่างสุดกำลัง

⁴⁸ ข้อมูลส่วนใหญ่มาจากเพิ่มข้อมูลของโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ และอ้างอิงอยู่ในบทความ “องค์กรประชาชนกับการพิทักษ์ทรัพยากร กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่แจ่ม” (สันติพงษ์, 2536 :9)

⁴⁹ ยกเว้นล้มปทานป่าชายเลนยังดำเนินการอยู่

⁵⁰ บรรยายสรุปอำเภอแม่แจ่ม (2535: 11-13) และสรุปคำบรรยายของนายไพโรจน์ ลิ้มจรรย์ ห้วยน้ำฝายงานอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ป่าไม้เขตจังหวัดเชียงใหม่ ในเวทีเสวนาปัญหาแม่แจ่ม 8 เมษายน 2536

“ที่ปิดป่าตอนนั้น สนั่น เป็นรัฐมนตรี ที่เรารู้ยังไม่มีใครปราม ตอนที่เริ่มมีการปรามไม่ให้ฟันไร่ต่อไป ตอนที่ไอโธเป็นพัฒนา เป็นหมู่บ้านไม่ส่งเสริม แล้วมันก็ไม่ให้เบิก หมู่ปราบปรามเป็นหมู่ทางยางแล เข้ามาคลุกคลีกับหมู่ไอโธ หมู่ปราบปรามยางแลที่เราได้เป็นมาเริ่มแรกตอนเราทำไร่ได้ยืนเสียงนกหวีด ก็พากันวิ่ง...วิ่งหนีเข้าเหล่า แย่งกับเจ้าหน้าที่ก็มี...พอเป็นอย่างนี้หลายครั้งไม่รู้จะทำอย่างไรก็คุยกันในหมู่บ้าน มีพ่อหลวง ผู้ช่วยกรรมการหมู่บ้านมาคุยกัน เราจะทำอย่างไรกันดี

...

ไอบุรณ์ไปโดนจับที่ไร่แม่เม้ง มันไปเบิกไร่แล้วเก่าของคนอื่น มันจะเอาไร่เก่าเขาไปลงแล้วเจียวตอนนั้นอายแก้ว (โต)เป็นป่าไม้ห้วยดอย จะมาจับคนบ้านห้วยริน แต่ไม่พบตัว ก็ไปเห็นหมู่ไอบุรณ์เขากำลังตากไรอยู่ก็เลยจับหมู่นี้ไปแทน โดนจับไปขัง หมู่ไอซัซก็มาช่วยไปคุยกับป่าไม้ กำนันโต(ตำบลท่าผา) เข้าไปหาป่าไม้ ป่าไม้ก็ด่ากำนันโตออกมา ไอซัซมันปากเจ็บ มันเอาเงินไปวางช่วยไอบุรณ์ออกมา”⁵¹

การควบคุมพื้นที่ป่าแม่แจ่มอย่างเข้มงวดของรัฐ ได้กลายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชาวบ้านเลือกที่จะประนีประนอมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ด้วยการยอมรับการอนุรักษ์ป่า และสร้างสถาบันอย่างเป็นทางการในการจัดการป่าของแต่ละบ้านขึ้น ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2535 เป็นต้นมา

“พ่อหลวงก็ไปเชิญเอาป่าไม้มาคุยกัน เลี้ยงเหล้าเลี้ยงข้าวกัน ป่าไม้ก็มา เราก็ก็นั่งคุยกับป่าไม้ ทางป่าไม้ก็ขอให้เราตั้งกรรมการอนุรักษ์ป่า ที่ทำกินก็จะป็นให้เป็นที่ทำกิน ที่อนุรักษ์ก็ขอให้อนุรักษ์ไว้ถ้าใครฝ่าฝืนก็จะถูกจับ ถูกปรับ คนบ้านบนนา ยางแล บ้านเอน ไปฟันไร่หมู่ป่าไม้มาจับไปเสีย มันว่า คนบ้านท้องฝายเขาฉลาด เขาเอาเหล้าอมป่าไม้เงินได้ไร่ ใครจะเอาที่ไหนก็เอาเสีย แล้วหมู่ป่าไม้แม่จอมเป็นหัวหน้ามา ก็เอาสีไปหมายเขต ไร่ใครจะเอากว้างแคไหนก็ทำเขตเสีย หมายไว้ ไม่ให้เบิกเพิ่มออกไปอีก ถ้าคนไหนได้ไร่แล้ว ขายไร่เก่าไปฟันใหม่ ก็จะโดนยึดทั้งที่เก่าและใหม่ ไหมด้วย ที่จริง ๆ ก็ที่บ้านท้องฝายนี้ พอตกลงกับป่าไม้แล้ว ทำไรก็สบายใจเรา”⁵²

⁵¹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท้องฝาย, ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องฝาย, 29 พฤษภาคม 2545

⁵² เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท้องฝาย, ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องฝาย, 29 พฤษภาคม 2545

“มีโครงการปลูกป่าเฉลิมพระชนมพรรษา ตั้งแต่ห้วยหลวง ขึ้นมาถึงสันอ่าง บ้านสันหนอง ทางกรมป่าไม้จึงให้ชาวบ้านตั้งกลุ่มอนุรักษ์ เดิมก็ให้ชาวไร่ ทำไร่ก่อนใดก็ให้รักษาป่าม่อนนั้น แล้วต่อมาหมู่ป่าไม้ก็ให้ชาวไร่เป็น สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ ตั้งกลุ่มขึ้นมา ห้ามตัดไม้อย่างจริงจัง กลุ่มอนุรักษ์ทาง รัฐให้ทำทุกหมู่บ้าน แต่บางหมู่บ้านก็ไม่ได้ตั้ง มีพื้นที่เป้าหมาย คือ ทางบ้าน ทัพ ไร่ ท้องฝาย ขึ้นไปถึง ทางเม่อวม ทางป่าไม้เขาให้เงินสนับสนุน”⁵³

“ป่าไม้ได้เอาเงินมาให้ตั้งกลุ่ม ตั้งคณะกรรมการ พอถึงฤดูแล้ง ก็ได้ไปทำ แนวกันไฟร่วมกัน เขาจ้างคนละ 100 บาท เป็นเงินหลวงให้มา ป้อนกันไม่ให้ไฟไหม้ป่า เงินที่เป็นค่าแรงส่วนหนึ่งเป็นกองกลาง ส่วนหนึ่งบริหารใน บ้าน(ท้องฝาย)”⁵⁴

“ก่อนบ้านไร่จะตั้งกลุ่มอนุรักษ์ ชาวบ้านยังเบิกไร่ไหม้กันได้อยู่ หมู่ป่าไม้มา อบรมชาวบ้านให้ตั้งกลุ่มอนุรักษ์ให้หวงห้ามเขตใครเขตมัน แบ่งที่กัน บ้าน ไร่มีกลุ่มอนุรักษ์ ใครบ้านอื่นจะมาฟันไม้ในเขตบ้านไร่ไม่ได้ ถ้าเป็นคนบ้าน เสา ก็บอกคณะกรรมการว่าจะขอตัดไม้ก็พิจารณากันไป ที่ฟันไร่เก่าก็ให้ถึงแค่นั้น จะเบิกเพิ่มอีกไม่ได้ ชาวบ้านว่ากัน”⁵⁵

“กลุ่มอนุรักษ์เขาตั้งขึ้นมาได้เมื่อ 10 ปีมานี้ เมื่อสมัยชาวบ้านได้ทำอะไรแล้ว เหลืองแล้ว ทางหน่วยป่าไม้ได้มาจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์เพื่อรักษาป่า รักษาไฟ ป่า แบ่งป่ากันเขตกันเพื่อไม่ให้ชาวบ้านบุกรุกป่า ป่าไม้ได้ให้เงินสบทบ ส่วนหนึ่ง บ้านไร่เราได้เอาเงินส่วนนั้นแบ่งไปให้ชาวบ้านกู้ยืม ส่วนหนึ่งเอา ไปรักษาป่า”⁵⁶

แต่อย่างไรก็ตาม ความพยายามของรัฐในการเข้ามาควบคุมป่าแม่แจ่ม ด้วยการส่งเจ้าหน้าที่ มาทักท้วงการใช้ประโยชน์ และสนับสนุนให้ชาวบ้านแบ่งเขตป่า และตั้งกลุ่มอนุรักษ์ก็ดำเนินการ

⁵³ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 3, ศาลาเอนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2544

⁵⁴ สัมภาษณ์พ่อใจมา ศรีโสดา, บ้านท้องฝาย, 8 ธันวาคม 2544

⁵⁵ สัมภาษณ์พ่ออินคำ นิปุณณะ, บ้านไร่, 15 ธันวาคม 2544

⁵⁶ สัมภาษณ์พ่อใจนะทิ, บ้านไร่, 2 ธันวาคม 2544

ในเขตป่ารอบบ้านเป็นส่วนใหญ่ ส่วนพื้นที่ป่าประเภทอื่นที่รัฐมีโครงการจัดการและใช้ประโยชน์อยู่ก็ยังคงดำเนินการต่อไป เช่น การปลูกป่า การขยายเขตอนุรักษ์ การให้สัมปทานเหมืองแร่

ในปี พ.ศ. 2530-2531 กรมทรัพยากรธรณีได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนเข้าประทานบัตรเหมืองแร่ลิกไนต์เพิ่มเติมอีก 2 เหมืองบริเวณตำบลแม่ศึก และเหมืองทั้งสองนี้ถือเป็นเหมืองแร่ลิกไนต์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในอำเภอแม่แจ่มในยุคนั้น แม้ว่าจะเป็นเหมืองที่ตั้งอยู่ในเขตป่าห่างไกลชุมชน แต่ระหว่างการดำเนินการก็ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม มลพิษ และอุบัติเหตุกับชุมชนรายทางที่รถแร่วิ่งผ่าน และเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ชาวบ้านแม่แจ่ม และกลุ่มคนในแม่แจ่มลุกขึ้นเรียกร้องให้รัฐเข้ามาจัดการปัญหานี้อยู่หลายครั้ง

ตารางที่ 6.2 รายชื่อผู้ได้รับประทานบัตรเหมืองแร่

ผู้รับสัมปทาน	ประทานบัตร เลขที่	ประเภทแร่	ลักษณะ	พื้นที่สัมปทาน	อายุสัมปทาน
บริษัท เอกธัญ จำกัด	22806/14043	ถ่านหิน	หาบ	291-2-18 ไร่ ตำบลแม่ศึก	7 ต.ค.2530 - 6 ต.ค.2555 (25 ปี)
บริษัท เอกธัญ จำกัด	22808/14094	ถ่านหิน	หาบ	173-1-18 ไร่ ตำบลแม่ศึก	9 ก.พ. 2531 - 8 ก.พ. 2556 (25 ปี)

กรณีเหมืองแร่ที่มีการลุกขึ้นคัดค้านของชาวบ้านในเขตรอบ ๆ หุบเขาอย่างจริงจัง คือ เหมืองแร่บ้านบนนา

ราวเดือนมิถุนายน 2532 บริษัทเหมืองบ้านปู จำกัด ได้ขออนุญาตประทานบัตรเหมืองแร่ลิกไนต์บริเวณบ้านบนนา หมู่ 6 และหมู่ 14 ตำบลช่างเคิ่ง เป็นเนื้อที่ราว ๆ 800 ไร่ โดยทางบริษัทใช้ระยะเวลาตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2532 ถึง พ.ศ. 2534 ให้ผู้นำท้องถิ่น และชาวบ้านบางคนติดต่อซื้อที่ดินล้อมรอบแปลงสัมปทานไปเรื่อย ๆ และขงเรื่องไปยังทางหน่วยราชการเพื่อขอย้ายโรงเรียนบ้านบนนา และติดต่อเช่าที่ราชพัสดุเพื่อเปิดเหมืองขึ้น การดำเนินการดังกล่าวสำเร็จได้ไม่ยากเย็นนัก

วันที่ 22 มีนาคม 2534 ทางอำเภอเปิดให้บริษัทเข้ามาชี้แจงกับชาวบ้าน ปรากฏว่า มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งไม่เห็นด้วยกับการสัมปทานเหมืองแร่ และมีที่ท่าว่า เรื่องจะไม่ลงเอยง่ายนัก ทางบริษัทจึงชะลอการขอเปิดเหมืองออกไปอีก

หลังจากการประชุมครั้งนั้น กลุ่มนายหน้าพยายามเล่นเกมสยบปัญหามวลชนด้วยการหวานล่อมให้ชาวบ้านที่ยังไม่ยอมขายที่ดินขายให้ และพยายามทำให้เห็นว่า โครงการทำเหมืองแร่จะทำให้มีการจ้างงานในบ้านขึ้น ด้านกลุ่มคัดค้านซึ่งประเมินว่า การคัดค้านเพียงแค่ 2 บ้าน และทำหนังสือร้องเรียนกับทางราชการไม่ค่อยได้ผล (ทำหนังสือถึงอำเภอ 3 ครั้ง และทางจังหวัดอีก 1 ครั้ง) พวกเขาขยายแนวร่วมของการคัดค้านออกไปบ้านอื่น โดยมีฐานสำคัญอยู่ที่เหมืองฝายบ้านทัพ-ไร่ และใช้ประเด็นผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม น้ำ และชุมชนในเขตอำเภอแม่แจ่มมาเป็นประเด็นหลักในการประสานแนวร่วม

“ตอนประท้วงเรื่องเหมืองแร่บนนา คนทางท้องฝายก็ไปร่วมด้วยเพราะถ้าทำเหมืองแร่ ทรายจะลงน้ำแจ่ม น้ำล้างแร่ก็จะลงน้ำแจ่มเข้านาก็ไม่ดี เรื่องมาทางหัวหน้าเหมืองฝายๆก็ประชุมลูกด้ามแล้วพากันไปร่วม เหมืองแร่บนนายังไม่ได้ทำ แต่ถ้าทำก็จะมีปัญหาอย่างที่กล่าวนมา ถ้ามีข่าวว่าจะเปิดสัมปทานเหมืองแร่บนนาให้ทำใหม่อีก เราก็ต้องไปคัดค้านอีก ถ้าเปิดทำจริงน้ำก็จะกลายเป็นทะเลทราย”⁵⁷

การขยายแนวร่วมออกไปทำให้พลังในการต่อรองของกลุ่มคัดค้านภายในบ้านมีความหนักแน่นขึ้น และชี้ให้เห็นในบ้านเห็นว่า บริษัทได้ซื้อที่ดินไปแล้วก็จริง แต่ไม่สามารถเปิดเหมืองทำได้ ถ้าคนแม่แจ่มไม่เห็นด้วย

แม่ฝอยทอง สมวธา ซึ่งอยู่ในเหตุการณ์ที่ชาวบ้านจะเผาอำเภอ เล่าว่า วันที่ 15 สิงหาคม 2535 ชาวบ้านบนนาและบ้านอื่นได้เดินขบวนมาสมทบกันที่ว่าการอำเภอ เรียกร้องให้นายอำเภอ (นายณพพร ต้อนรับ) กำนันปรีชา และสจ.อุทัย ลงมาพบเพื่อชี้แจงกับชาวบ้านและมีการขับไล่คนทั้ง 3 ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่รอไม่ไหวได้ถือคบเพลิงขึ้นไปบนที่ว่าการอำเภอเพื่อจะเผาอำเภอ ทั้ง 3 คนจึงลงมาพบชาวบ้าน หลังจากนั้นไม่นานนายอำเภอก็ถูกย้าย

วันที่ 5 กันยายน 2535 ชาวบ้านหมู่ 3 4 6 7 8 12 14 ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ทำหนังสือยื่นถึงผู้ว่าราชการจังหวัด ผ่านทางนายอำเภอแม่แจ่ม เพื่อคัดค้านการทำเหมืองแร่บ้านปุบบริเวณโรงเรียนบ้านบนนา จากนั้นไม่กี่วันก็มีการชุมนุมใหญ่เพื่อกดดันทางการเมืองให้ทางจังหวัดตอบข้อเรียกร้องโดยด่วน ทางอำเภอได้เรียกแกนนำชาวบ้านทั้งบ้านบนนา ตัวแทนกลุ่ม

⁵⁷ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท้องฝาย, ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องฝาย, 29 พฤษภาคม 2545

เหมืองฝายบ้านทัพ-ไร่ นายหน้าค้าที่ดินให้บริษัท และหมอฟิสิกส์ แพทย์ประจำโรงพยาบาลแม่แจ่ม เข้าไปปรึกษาหารือกัน

วันที่ 18 กันยายน 2535 ทางสำนักงานทรัพยากรธรณี จังหวัดเชียงใหม่ ทำหนังสือถึงผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่เพื่อขอความเห็นในการไม่อนุญาตคำขอประทานบัตรเพื่อยื่นต่ออธิบดีกรมทรัพยากรธรณี ก่อนพิจารณาเสนอต่อกระทรวงอุตสาหกรรมเพื่อให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมลงนามคำสั่งไม่อนุญาตคำขอประทานบัตรของบริษัท เหมืองบ้านปู จำกัด

แกนนำชาวบ้านคนหนึ่งให้ข้อมูลว่า การคัดค้านเหมืองแร่บ้านปูในวันนั้นที่มีคนไปร่วมจำนวนมาก เพราะทุกคนเกรงผลกระทบเรื่อง สิ่งแวดล้อม น้ำแม่แจ่ม และผลเสียที่จะเกิดกับชุมชน โดยมีข้อเปรียบเทียบกับผลเสียที่เกิดจากการขุดแร่ที่นาฮ่อง มีคนถูกรถแร่ชน ยาเสพติดแพร่ระบาด ถนนหนทางเสียหาย และสุขภาพเสียเพราะสภาพแวดล้อมที่อยู่เต็มไปด้วยฝุ่น

เรื่องรองๆ ที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือ คนที่มาร่วมไม่ชอบพฤติกรรมของนายอำเภอแม่แจ่มในขณะนั้น เนื่องจากมีข่าวลือหนาหูว่า ถ้านายอำเภอคนนี้อยู่ต่ออีก แม่แจ่มจะล่มจม ชาวบ้านยืนยันว่า การมาชุมนุมกดดันเรื่องเหมืองแร่บนนาเท่ากับได้กดดันนายอำเภอไปในตัว

4. ปฏิบัติการของกลุ่มปัญญาชนใน “แม่แจ่ม”

“เรื่องราวและความสำคัญของงานศิลปกรรมแม่แจ่มเริ่มปรากฏต่อสายตาของคนทั่วไปราวสิบกว่าปีมานี้เองจากผลงานบุกเบิกความรู้ด้านจิตรกรรมฝาผนังล้านนาของรองศาสตราจารย์สน สิมাত্রังแห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร...ซึ่งทำให้เราได้สัมผัสคุณค่าความงามของภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดป่าแดด ติดตามมาด้วยการศึกษาค้นคว้าเครื่องนุ่งห่มโบราณของชาวแม่แจ่มในอดีตโดยมีอาจารย์วิถิ พานิชพันธ์ แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่และอาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นผู้บุกเบิกในด้านนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์เผ่าทอง ได้กลายเป็นผู้ผลักดันให้มีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมการทอขึ้นดินจกแม่แจ่มอีกครั้งหนึ่ง ในขณะนั้นราว พ.ศ. 2530 ผู้เขียนได้...ทำการวิจัยโครงการสร้างสถาปัตยกรรมปูนปั้นในอุโบสถ ซึ่งชาวบ้านยางหลวงเรียกว่า “กัจจกฐ”...ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ได้เปิดเผยให้เห็นความสำคัญของแม่แจ่มในอดีตอีกมิติหนึ่ง... จากการให้ความสนใจศึกษาค้นคว้าทางศิลปกรรมที่วัดยางหลวง ประกอบกับการรื้อฟื้นการทอผ้าดินจกแบบแม่แจ่มในเขตตำบลท่าผา โดยนักวิชาการภายนอกดังกล่าวมี

ส่วนส่งเสริมให้ความรักและหวงแหนวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นของชาว
แม่แจ่มปรากฏชัดเจนขึ้นไปอีก”⁵⁸

อาจารย์ ม.ล. สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงความ
เป็นมาของความสัมพันธ์ระหว่างนักวิชาการกลุ่มหนึ่งกับงานศิลปกรรมในแม่แจ่มโดยมีจุดเริ่มอยู่ที่
การนำภาพ “จิตรกรรมฝาผนังวัดป่าแดด” ตำบลท่าผา สื้อออกมาให้สาธารณชนได้เห็นถึงคุณค่าของ
งานช่างในท้องถิ่น ก่อนที่นักวิชาการอีกหลายท่านรวมถึงตัวอาจารย์เองจะเข้าไปทำการศึกษาวิจัย
งานศิลปะแขนงอื่นเช่น ฝาท่อเครื่องนุ่งห่มโบราณหรืองานสถาปัตยกรรมปูนปั้น ตลอดจนไปถึง
บทบาทของนักวิชาการในสายงานนี้ที่มีส่วนในการส่งเสริมให้เกิดการตื่นตัว รื้อฟื้นวัฒนธรรม
ประเพณีแม่แจ่มขึ้นมาอีกครั้ง

อาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ หนึ่งในผู้ที่ถูกกล่าวอ้างเคยให้สัมภาษณ์ไว้ในนิตยสารฉบับหนึ่ง
ว่า ตัวเองเข้ามาทำรายงานด้านจิตรกรรมฝาผนังในแม่แจ่มตั้งแต่สมัยเรียนอยู่ที่คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร ตอนนั้นได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้านว่า จะออกไปทำการ
เกษตรตอนเช้า ตกบ่ายก็มาทอผ้า ตัดเสื้อ

หลังจากนั้นสิบสองปีได้กลับเข้ามาแม่แจ่มในฐานะนักวิจัย ให้กับสถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พบว่า กี้ออผ้าจำนวนมากถูกทิ้งให้ฝุ่นจับอยู่ใต้ถุนเรือน ชาวบ้านละทิ้ง
อาชีพการทอผ้าที่มีมาแต่ดั้งเดิม เพราะการทอผ้าไม่สามารถอยู่ได้ ชาวบ้านได้เงินจากการเกษตร
เพียง 2,000 บาทต่อปี ตัวเองและนักศึกษาที่ลงไปครั้งนั้น จึงรวมเงินกันซื้อหมู 21 ตัวให้กับ
ชาวบ้านยากจน และให้เขาบนบานต่อหน้าพระสงฆ์ว่า จะไม่ขายหมูจนกว่ามันจะออกลูก ⁵⁹

ขณะที่อาจารย์วิจิ พานิชพันธ์ อาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวกับชาวบ้านป่าแดดที่มาทำงาน
บ้านในเมืองเชียงใหม่ เข้า-ออกหุบเขาแม่แจ่ม เพื่อศึกษารวบรวมผ้าโบราณ รวมถึง เก็บข้อมูลเกี่ยว
กับงานศิลปกรรมในเขตแม่แจ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 เป็นอย่างน้อย ต่อมาเมื่อคณะจิตรศิลป์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เปิดหลักสูตรการเรียนการสอนขึ้น (พ.ศ.2526) อาจารย์เป็นคนหนึ่งที่นำนัก
ศึกษาคณะจิตรศิลป์เข้าไปทัศนศึกษาในเขตอำเภอแม่แจ่ม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 เป็นต้นมา ⁶⁰

⁵⁸ สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์,ม.ล. กับริณญักษ์ บุญรัตน์ (2538:22-23)

⁵⁹ Bangkok Metro Magazine (2000:20)

⁶⁰ สัมภาษณ์อาจารย์วิจิ พานิชพันธ์, วัดยางหลวง, 2 พฤศจิกายน 2545 :ตัวอย่างงานศึกษาของอาจารย์ เช่น การบรรยายเกี่ยวกับ
“จิตรกรรมวัดกองแขก กับแนวทางการศึกษาจิตรกรรมล้านนา” ในจดหมายข่าวล้านนาคดี,ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (บก.)โครงการ
ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ปีที่ 2 ฉบับที่ 2,2529(24-29)

อาจารย์ทั้งสองตัดสินใจซื้อที่ดินอยู่ติดกันในเขตปอ๊กบ้านป่าแ่ง หมู่ 4 บ้านป่าแดด ตำบลท่าผา และเริ่มนำผ้าป่า-กฐินจากภายนอกเข้ามาบำรุงวัดป่าแดดอย่างต่อเนื่อง เช่น ปีพ.ศ. 2532-2535 เป็นการบูรณะหอธรรม ซื่อที่นาของปู่ย่าที่อยู่ติดวัดป่าแดดมอบให้เป็นที่ดินธรณีสงฆ์ ต่อมาก็เริ่มหาเงินมาสนับสนุนการบูรณะโบสถ์วัดยางหลวง เป็นต้น

ด้านอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ รู้จักแม่แจ่ม ผ่านภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดป่าแดด และได้รับข้อมูลเพิ่มเติมจากอาจารย์ทำนุ หริพิทักษ์⁶¹ ที่เคยมาเขียนรูปภาพจิตรกรรมฝาผนังและเคยสนทนากับสามเณรสัทสน์ นະติกา ที่มีความประสงค์จะสร้างห้องสมุดสามเณรขึ้น

อาจารย์ ส. ศิวรักษ์ ได้จัดส่งเจ้าหน้าที่ของโครงการคณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา (ศพพ.) เข้ามานิมนต์สามเณรสัทสน์ไปศึกษาดูงานหลายพื้นที่ เช่น หมู่บ้านเด็ก ปฐมอโศก สวนโมกข์ และสามเณรสัทสน์ได้เข้าร่วมค่ายของ ศพพ. ที่จัดขึ้นในจังหวัดอุบลราชธานี ราวปีพ.ศ. 2529 การไปค่ายครั้งนั้นทำให้สามเณรสัทสน์รู้จักกับนายเดชา เตียงเกตุและเพื่อน จนเป็นที่มาของการเขียนโครงการโรงเรียนสามเณรขึ้นในเวลาต่อมา

“ปีต่อมา (2530) *เหมาะ(เดชา เตียงเกตุ)* เข้ามาเที่ยวแม่แจ่ม ชวน*เบิร์ต*(เพื่อนอีกคน) มาด้วยเลยได้คุยกัน เรื่องโครงการห้องสมุดต่อ จบโครงการแล้วอยากได้โรงเรียนสามเณร เพราะว่าตอนนั้นที่วัดป่าแดดก็มีการเรียนนักเรียนอย่างเดียว อยากให้เณรได้เรียนวิชาทางโลกเสริมเข้าไป *เหมาะกับเบิร์ต* เขาสนใจเลยขอเขาเขียนโครงการให้ เลยได้เจ้าหน้าที่ 2 คนทำงานให้ 6 เดือนที่วัดป่าแดด...ปีเดียวกันอาจารย์ชยันต์ วรรธนะภูติได้ส่งนักวิจัยเข้ามาแม่แจ่มหลายคน พอจะหมดโครงการของ ศพพ. อาจารย์ สุลักษณ์อยากได้ประวัติเจ้าคุณโพธิ์ วัดพันตอง และต้องการคนทำงานร่วมกับเจ้าคุณโพธิ์ อาจารย์ชยันต์แนะนำ ให้จ้าง*เหมาะ*ไปอยู่กับเจ้าคุณโพธิ์ตามสัญญาอีกหนึ่งปี”⁶²

ในปีพ.ศ. 2530 อาจารย์สุลักษณ์ ศิวลักษณ์ เข้ามาในแม่แจ่มเป็นครั้งที่สองเพื่อเป็นเจ้าภาพในการอุปสมบทสามเณรสัทสน์ และให้การสนับสนุนกับกิจกรรมของพระสัทสน์ และวัดป่าแดดอยู่เป็นระยะจนถึงปัจจุบัน

⁶¹ ลูกชายอาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์

⁶² สัมภาษณ์พระสัทสน์ วชิรญาโณ, วัดป่าแดด, 13 มีนาคม 2545

ด้าน *เดชา เติงเกตุ* หลังจากหมดหน้าที่กับโครงการประสานงานพระสงฆ์ภายใต้ความร่วมมือระหว่างมูลนิธิศึกษาและพัฒนาชนบทและ สมาคม YMCA ได้กลับเข้ามาในแม่แจ่มอีกครั้งเพื่อช่วยงาน *นุสรา เติงเกตุ* ทำ “โครงการส่งเสริมรายได้กลุ่มสตรีแม่แจ่ม”⁶³ โดยมีพื้นที่ดำเนินการอยู่ในเขตตำบลท่าผา 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ 3 บ้านเหล่า หมู่ 4 บ้านป่าแดด หมู่ 6 บ้านยางหลวง

วิไล บุญเทียม ขณะนั้นดำรงตำแหน่งประธานกลุ่มแม่บ้านยางหลวงเล่าว่า “เหมาะทำงานให้วัดป่าแดดจึงมาบ้านได้(ยางหลวง)บ่อย ๆ ต่อมาไม่นาน *นุส* (*นุสรา*) ก็เข้ามา มาที่บ้านเห็นพี่กับแม่อยู่ใจ ทอผ้า *นุส*อยากจะทำ ขยายให้ *นุส* ผืนหนึ่ง 300 บาท จากนั้นเขาเห็นของเก่าอะไรต่างๆ ก็จะขอซื้อ พอซื้อไปแล้วก็กลับทำความคุ้นเคย และชวนให้ตั้งกลุ่มแม่บ้านให้เป็นกลุ่มทอผ้า และ(*นุส*)จะนำไปขายให้ ตัวเองก็สนับสนุนเต็มที่ ...พี่ไปประกาศให้สมาชิกแม่บ้านที่สนใจจะทอผ้าให้ *นุส* ก็มีคนสนใจทอให้ตอนนั้นมี 3 คน คือ แม่ปิ่น แม่ผัน และพี่ *นุส*เอาฝ้ายมาให้พี่เป็นคนแจกฝ้าย ใครทอผ้าได้กี่เมตรก็วัดไปตามนั้น ตอนเอาเงินมาจ่ายปรากฏว่า ได้เงินดี ฝ้ายทอขาวล้วนเมตรละ 25 บาท จากนั้นสมาชิกกลุ่มแม่บ้านก็สนใจมากยิ่งขึ้น มีคนทอให้ *นุส*ที่บ้านยางหลวงประมาณ 30 คน คราวนี้ *นุส*เอาฝ้ายมาให้ห่อใหญ่เลย ห่อละประมาณ 60 กิโลกรัม พอทอได้มาก *นุส*ก็เอาไปขาย ถ้าไปขายที่เชียงใหม่ *นุส*จะให้แม่บ้านแต่ละบ้านเปลี่ยนกันไปด้วย... ต่อมาไม่นาน มีฝรั่งแคนาดามาพร้อมรัฐมนตรีสายสุริย์ สุจริตกุล ให้เงินสนับสนุนกลุ่มแม่บ้าน 3 บ้านเป็นเงิน 2 แสนบาท มอบให้กับตัวพี่เองที่โรงเรียนวัดป่าแดดเพื่อสนับสนุนกิจกรรมทอผ้าพื้นเมือง เงินที่ได้มาก็มอบให้ *นุส*เก็บไว้บริหาร เพราะว่าเราไว้ใจ ... ตอนนั้นฝ้ายทอมือจะขายดีมากเป็นที่นิยมกัน ทำอย่างนี้ได้ 2-3 ปี เงินต้นและกำไรรวม 3 แสนบาท พอดีเจ้าของเงินที่ให้ร่วมโครงการจะกลับไปแล้วและได้มอบเงินนั้นทั้งหมดให้สมาชิกกลุ่มแม่บ้านทั้งสามบ้านไปบริหารเอง พี่เองก็ไม่มีรู้เรื่องเงินอีกเลยเพราะลาออกจากประธานแม่บ้านแล้ว”⁶⁴

ช่วงระหว่างการทำโครงการฝ้ายทอ *เดชา*และ*นุสรา* ย้ายถิ่นฐานมาอยู่ในเขตหุบเขาแม่แจ่ม โดยอาศัยช่วยดูแลบ้านให้กับอาจารย์วิดิ พานิชพันธุ์ และเป็นหูเป็นตาช่วยเหลือปรับปรุง ดูแลบ้านให้อาจารย์เผ่าทอง ทองเจือที่อยู่ติดกันด้วย

การดำเนินโครงการเกี่ยวกับการทอผ้า ในปี พ.ศ. 2533-2534 ของ *นุสรา* และงานโครงการพัฒนาของมูลนิธิพัฒนาชนบท ซึ่ง *เดชา* เป็นเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ราวปี พ.ศ. 2535-2536 ทำให้ทั้งสองมีโอกาสในการสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ราบ และบนภูเขา เช่น ชุมชนปกากะญอ บ้านแม่หลุ รวมถึงการต่อสายกับกลุ่มข้าราชการ และกลุ่มกิจกรรมในอำเภอแม่แจ่มหลายกลุ่ม

⁶³ อยู่ใน โครงการพัฒนาเศรษฐกิจและความเป็นผู้นำกลุ่มสตรี ได้รับทุนสนับสนุนจากประเทศแคนาดา

⁶⁴ สัมภาษณ์นางวิไล บุญเทียม, บ้านยางหลวง, 7 พฤษภาคม 2545

กระทั่งยุคต่อมาคนภายนอกทั้งนักพัฒนา สื่อมวลชน นักวิจัย นักศึกษา-อาจารย์ หรือนักท่องเที่ยวที่จะเข้าไปยังหุบเขาแม่แจ่ม และคนในแม่แจ่มอีกหลายกลุ่มจำต้องพึ่งพาความรู้ และเครือข่ายทางสังคมที่ทั้งสองสานต่อขึ้น และสามารถกล่าวได้ว่า ทั้งสอง คือ หัวเรี่ยวหัวแรงหลักในการเคลื่อนไหวทางสังคมและมีอิทธิพลต่อการจัดการวัฒนธรรม “แม่แจ่ม”

นอกจากปัญญาชนสายศิลปวัฒนธรรม และกลุ่มพัฒนาทางเลือกที่เติบโตมาจากการงานด้านศาสนาแล้ว ยังมีกลุ่มปัญญาชนอีกกลุ่มที่ทำงานอยู่ในองค์กรพัฒนาภาคเอกชนภาคเหนือที่เข้ามาในแม่แจ่มแบบส่วนตัว และการทำงานเคลื่อนไหวทางสังคมเฉพาะกิจ

คนที่อาศัยฐานจากความสัมพันธ์ส่วนตัว เช่น นายชัชวาลย์ ทองดีเลิศ นักพัฒนาท่านหนึ่งในเขตภาคเหนือ ชัชวาลย์รู้จักคุ้นเคยกับผู้หญิงบ้านท้องฝายคนหนึ่ง ⁶⁵ที่มาทำงานกับหลวงพ่อนิพนธ์ จากนั้นเขาจึงชักชวนให้เธอมาช่วยดูแลลูกของคนที่บ้าน ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้ นักพัฒนาท่านนี้มีโอกาสเข้าไปคลุกคลีกับคนในเขตบ้านท้องฝาย บ้านทัพ-ไร่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528

ระหว่างทำ “โครงการศึกษาวัฒนธรรมชุมชนเพื่อการพัฒนา” ในปี พ.ศ. 2529 ชัชวาลย์ไม่ได้เลือกพื้นที่บ้านท้องฝายเป็นพื้นที่ดำเนินงานของโครงการ เพียงใช้โอกาสเยี่ยมเยียนชาวบ้านในวาระต่างๆ แลกเปลี่ยนพูดคุยเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความเชื่อเรื่องผี วัตร การค้าทอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย อันเป็นฐานคิดในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร ตามข้อเสนอขององค์กรพัฒนาเอกชนสายวัฒนธรรมชุมชนกลุ่มหนึ่ง

“พี่ไปคุยแล้วรู้ว่า มีปัญหาจะไปแลกกับเขา พี่สนใจเรื่องเหมืองฝาย ไปถ่ายสไลด์ ช่วงนั้นกระแสน้ำอยากเปลี่ยนเป็นฝายปูนแรง เราก็ไปวิจารณ์กัน กลุ่มอื่นๆ ก็ไม่ได้สัมพันธ์กัน ไม่มีการมานั่งคุยนั่งวิเคราะห์กัน เหมาะก็ทำอบรมสามเณรไป พี่นุ⁶⁶ไปตามนาฮ่อง ตอนนั้นก็มีคุยอยู่บ้างว่า จะทำอย่างไรให้การค้านสัมปทานป่าทุกจุดมาเจอกันได้” ⁶⁷

ในราวปี พ.ศ. 2533-2534 ขณะที่ชัชวาลย์ดำรงตำแหน่งสำคัญในชมรมนักพัฒนาภาคเหนือ และเป็นหัวหน้าขององค์กรพัฒนาเอกชน เขาเองมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาและช่วยดูแล “โครงการส่งเสริมรายได้กลุ่มสตรีแม่แจ่ม” ของนุสรดา เตียงเกตุ อีกด้วย

⁶⁵ ลูกสาวของแม่ดี บุญเทียม, บ้านท้องฝาย

⁶⁶ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

⁶⁷ สัมภาษณ์นายชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, เชียงใหม่, 2 สิงหาคม 2545

ัชชาวลย์ ประเมินว่า บทบาทจริงของตนกับการก่อตัวขององค์กรชาวบ้านแม่แจ่มเริ่มขึ้นเมื่อการคัดค้านโครงการทำไม้ป่าสน ขององค์กรอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ภายใต้การบริหารงานของโครงการหลวงบ้านวัดจันทร์ปะทุขึ้นในราวปี พ.ศ. 2535

“ตอนที่เข้าไปสัมพันธ์จริงๆ ก็ช่วงเริ่มต้นคัดค้านป่าสนวัดจันทร์ ปี 2535 ที่ไปช่วยแนะว่า เราต้องใช้มุมมองการเชื่อมโยงกับกลุ่มเหมืองฝายข้างล่าง แล้วทางแม่แจ่มก็ยกกันไปช่วย จนเกิดกลุ่มฮักเมืองแจ่มขึ้นมา”⁶⁸

ปัญญาชนกลุ่มหนึ่งได้กล่าวไปข้างแล้ว คือ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ และกลุ่มนักพัฒนาสายรณรงค์ปัญหาทรัพยากรในภาคเหนือกลุ่มหนึ่ง คนเหล่านี้เข้าไปสนับสนุนกระบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของชาวบ้านในประเด็นคัดค้านสัมปทานป่านาฮอง ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม เมื่อปี พ.ศ. 2531 โดยทราบข้อมูลจากนักวิจัยท่านหนึ่งของสถาบันปริทัศน์นรงค์ที่ทำวิจัยอยู่ในพื้นที่ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม

เป้าหมายขณะนั้นเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า และโครงการฯ ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเผยแพร่ปัญหาสัมปทานป่านาฮองไปสู่สาธารณะ เชื่อมประสานกลุ่มชาวบ้านที่ประสบปัญหาสัมปทานป่าทั้งหมดให้เป็นเครือข่ายผลักดันให้รัฐบาลประกาศยกเลิกการสัมปทานป่า หลังจากการปิดป่า เครือข่ายเฉพาะกิจก็สลายไป

เมื่อเกิดกรณีความขัดแย้งเรื่องทรัพยากร เช่น การคัดค้านเหมืองแร่ หรือ ปัญหาโครงการทำไม้สนเขาที่วัดจันทร์ในปีพ.ศ. 2535 นักพัฒนาภาคเอกชนกลุ่มนี้จะเข้าไปมีบทบาทหนุนเสริมการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน จนกล่าวได้ว่า ปัญญาชนกลุ่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางการเมืองเกี่ยวกับ “สิ่งแวดล้อม” ของแม่แจ่ม

5. “ของหน้าหนู” ในยุคการพัฒนาของรัฐ

ช่วงเวลานี้ แม่แจ่ม ได้กลายเป็นพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาโครงการขนาดใหญ่ที่รัฐและองค์กรระหว่างประเทศทุ่มงบประมาณมหาศาลกว่า 20 ล้านเหรียญสหรัฐลงมาในพื้นที่ เพื่อผลักดันให้ชาวบ้าน ก้าวไปสู่ภาวะ “การพัฒนา” ทางเศรษฐกิจ สังคม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรตามแนวทางการอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่า

⁶⁸ สัมภาษณ์ัชชาวลย์ ทองดีเลิศ, เชียงใหม่, 2 สิงหาคม 2545

การเข้ามาพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการสนับสนุนให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยว ใช้ปุ๋ยเคมีเร่งรัดให้เพิ่มผลผลิต และสร้างปัจจัยที่เอื้อต่อระบบการผลิตและจำหน่าย ด้วยการปล่อยสินเชื่อผ่านระบบสหกรณ์ สร้างตลาดรองรับ และปล่อยให้ชาวบ้านขยายพื้นที่ทำการผลิตโดยไม่มีหน่วยงานจัดการป่าเข้าไปยุ่มย่ามทำให้ชาวบ้านจำนวนมากหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจตัวหลัก (ถั่วเหลือง) กระทั่งมีตัวเลขชี้วัดถึงความสำเร็จจากการดำเนินการในด้านเพิ่มกำลังการผลิตถั่วเหลืองของอำเภอ ยอดกำไรจากผลประกอบการของสหกรณ์และสภาพทั่วไปที่เห็นชาวบ้านแม่แจ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น

ในด้านกลับของการขยายตัวของไร่ถั่วเหลือง ที่มีเนื้อที่อย่างเป็นทางการราว 1.5 หมื่นไร่ ภายใน 7 ปี คือ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าให้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร โดยแต่ละบ้าน สามารถแยกพื้นที่ในการเบิกป่าทำไร่ถั่วเหลืองได้ ดังนี้

กลุ่มชาวบ้านทัพ-ไร่ โดยมากจะบุกขึ้นไปเบิกป่าดอยหนาม่อนหมาก หลังบ้านไร่ (ดอยลูกนี้มีการบุกเบิกทำข้าวไร่ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2470) และอมสิด

บ้านท้องผาย โดยมากไปเบิกกันทางก๊วคู ห้วยเปียน

บ้านยางหลวง จะขยายไปทำไร่กันทางแม่หม่ม บ้านม่าน ห้วยหลวง และไปตามสอยเขาริมลำน้ำแม่แจ่ม

การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่ไร่ในยุคนี้ มีความเปลี่ยนแปลงวิธีคิดเรื่อง สิทธิในการพื้นที่ป่า ซึ่งเดิมการปลูกข้าวไร่ จะเน้นไปที่ “สิทธิการใช้” อันขึ้นอยู่กับความสามารถในการใช้แรงงานของแต่ละครอบครัว เงื่อนไขทางระบบนิเวศน์ และมีความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น เพื่อนบ้าน เครือญาติ เป็นกลไกในการรับรองสิทธิการใช้ที่ดินของแต่ละครอบครัว หรืออาจกล่าวได้ว่า พื้นที่ป่าที่ใช้ทำข้าวไร่ เป็นของหน้าหมู่บ้านหนึ่งของชุมชน

หลังจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มส่งเสริมให้มีการเร่งผลผลิต มีการใช้ปุ๋ย-ยาเคมี และสร้างเงื่อนไขเกี่ยวกับเอกสารสิทธิ์แบบเอกชนขึ้น “พื้นที่ไร่” จึงกลายเป็นสิ่งที่ต้องครอบครองเป็นเจ้าของอย่างถาวร

“คนแต่ก่อนการทำไร่ข้าวจะไม่มีการจอง ทำปีนี้นั่นพอปีหน้าก็จะย้ายไปอีก เปลี่ยนพื้นที่ ไปเรื่อยๆ หลายๆ ปีก็จะกลับมาทำที่เดิม เพราะแต่ก่อนไม่ได้ใช้ปุ๋ยใช้ยาอะไร ถ้าทำในที่เดียวก็จะสู้กับหญ้าที่ขึ้นมาไม่ได้ ใครจะทำได้ ไหนก็ได้ เหล่าเก่าคนอื่นก็ทำได้ แต่เริ่มมีการจองที่หลัง เริ่มจองกันจริงๆ จังๆ ก็เมื่อทำถั่วเหลืองพันธุ์ สจ. 4-5 ...แต่ที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข้ามาที่ดีอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ช่วยให้สิทธิได้ง่าย แต่ก็ไม่ได้ให้ขยายพื้นที่ ถ้าใคร

ขยายพื้นที่เขาจะไม่ออกไปให้ ถ้าได้ไปตรวจมีตอไม้ใหม่ๆ ก็ไม่ได้ไป(สทก.) เพราะว่าเขาได้ประสานกับป่าไม้อีกที”

“แต่ก่อนตอนปลูกข้าวไร่ ปีนี้ทำที่นี่ ปีหน้าไปทำที่ใหม่ ใครจะไปเอาที่ไหนก็ไม่ได้หวงกัน พอช่วงถั่วเหลืองเข้ามาก็จะจับจองเป็นของใครของมัน ถ้าเราไปพื้นที่แล้วมีคนมาบอกว่าเป็นที่ไร่อายุเก่าสมัยปู่ย่าตายายของเรา ก็ต้องคืนที่ไร่นั้นให้เขา ถ้าเราไปทำไร่ในที่เขา ปลูกแล้ว มีคนมาบอกว่าเป็นที่ของเขา เขาก็จะให้เราทำจนเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วก็ต้องย้ายออกจากที่เขา”

“มันเริ่มจับจองเป็นเจ้าของ ตั้งแต่ไร่ถั่วมานี้แหละ ปี 28-29 ใครมีทุนมากก็เบิกคอยไปเรื่อยๆ ไม่มีปัญหาแย่งกัน คนไหนก็ไม่ได้เบิกกันมาก อย่างง่กก็คนละ 4-5 ไร่ ถ้าจะขาย เปลี่ยนมือก็ต้องลัก(แอบ)ขาย”⁶⁹

ช่วงเปลี่ยนผ่านจาก *สิทธิการใช้* ไปเป็น *สิทธิความเป็นเจ้าของ* (แม้จะไม่สมบูรณ์ตามกฎหมาย) ชาวบ้านยังคงเอาเรื่องของสิทธิการใช้*แบบใครใช้ก่อน* หลัง มาเป็นหลักการเบื้องต้นเพื่อเข้าครอบครองพื้นที่ไร่อายุเก่า เช่น ตระกูลนี้ ครอบครองนี้เคยใช้ก่อนก็ให้เป็นสิทธิครอบครองแก่ตระกูลนั้นไป ถ้าคนทำได้ลงแรงไปแล้ว ตระกูลของคนที่เคยใช้ก่อนมาอ้างสิทธิก็จะให้ทำคนลงแรงทำต่อไปอีกหนึ่งปีถึงจะเอาคืน แต่ก็ใช่ว่าการอ้างสิทธิการใช้ก่อน-หลัง จะไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้าน

พรหมมินทร์ มุตาทิน สารวัตรกำนันของบ้านยางหลวงเล่ากรณีขัดแย้ง 4 กรณีในบ้านยางหลวงให้ฟัง

“ช่วงพัฒนาลุ่มน้ำเข้ามาทำอะไรต้องอ้างของพ่อใคร แม่มันแล้วที่นี่ ปู่ย่าตายายได้พื้นที่ไหนก็จะอ้างแล้วเอาไปเป็นของตัวเอง ก็มีการขัดแย้งแย่งที่กันเกิดขึ้น ที่ขัดกันเท่าที่ได้ไปตัดสินมียู่สี่ราย รายแรกที่ดินห้วยเสียง เถียงกันต่างที่ว่า พ่อของตัวเองได้ไปพื้นที่ก่อน ก็เลยได้ตัดสินให้แบ่งครึ่งกันเลย

...

⁶⁹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านยางหลวง, ศาลาวัดยางหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

อีกรายอยู่ที่แม่หม่มเหนือ มีปู่...(ก)ว่า พ่อเขาเคยฝันไปก่อน ปู่...(ก)จะไล่ฟัน
 ปู่...(ส) ปู่...(ส) ก็ว่าเป็นของพ่อของแม่เขามาก่อน แต่จริง ๆ แล้ว ปู่...(ส)
 ได้ไปขอเหล่าเก่าเขา ขอทำไปเรื่อย ๆ หลายครั้งแต่ต่อมาก็จะยึดเป็นของตัวเอง
 เอง อันนี้ไปได้ตัดสินก็เลยตัดสินใจแบ่งครึ่งอีก ง่าย ดี !!!

...

ที่ขัดแย้งกันอีกก็มีคือ ระหว่างพ่ออู๋...(อ) กับแม่...(ค) ที่แม่หม่ม ได้ไปไกล
 เกลี่ย อันนี้เป็นไรที่ฮ้องแม่หม่ม พ่ออู๋...(อ) ได้ฟัน(เผ็ดฉาง) แม่...(ค) ก็
 บอกว่าพ่อของเขาได้ฟัน ไปๆ มาๆ คิดว่า พ่อของแม่...(ค)ได้ฟันก่อน พ่อ
 อู๋...(อ)ได้ไปขอทำ แต่ก่อนเขาไม่พิถีพิถันในเรื่องนี้เรื่องที่ดิน เรื่องก็ถึง
 กำนันแต่ว่า พ่ออู๋...(อ)นั้นเป็นพ่อบุญธรรมของกำนัน แล้วขอไปไกล
 เกลี่ยให้ กำนันก็ไม่ไป หลีกไปหลีกมา ก็เลยให้ตัวเองไปไกลเกลี่ยให้ ก็เลย
 ตกลงแบ่งครึ่งกันอีก เพราะต่างก็บอกว่าได้ฟันไปเมื่อแต่ก่อน พ่อแบ่งครึ่ง
 แล้วก็เรียบร้อย ไม่เกิดเรื่องขึ้นอีก แต่ตามหลักแล้วแม่...(ค)น่าจะได้ทั้ง
 หมด เพราะว่าพ่อของแม่...(ค)ได้ฟันไว้ก่อนแล้ว

...

อีกรายหนึ่งเป็นปู่...(ค)กับ ปู่...(ป) ซึ่งตายไปแล้วไม่นานนี้ ขัดแย้งกันที่บ้าน
 ม่าน แต่ตัวเองก็ไม่รู้ว่า ใครได้ไปบุกเบิกก่อน ปู่...(ป) ก็ว่า พ่อเขาได้ไปเบิก
 ก่อน ปู่...(ค) ก็ว่าเป็นของเก่าของพ่อแม่เขา ปู่...(ป) ก็จะไปทำ ปู่...(ค) ถ้าจะ
 ไปทำจะเอาผิดไปไล่ฟัน เรื่องก็เลยถึงกำนัน ก็ได้ไปไกลเกลี่ยให้ได้แบ่งครึ่ง
 กันอีก เรื่องก็เงียบไป ที่ขัดแย้งกันนี้ก็เป็นคนข้างหลังกันหมด คนที่ได้ทำไป
 ก่อนก็ได้ตายกันไปแล้ว”⁷⁰

จากคำบอกเล่าจะเห็นได้ว่า ทั้งสี่กรณีเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้บ้าน และเคยเป็นพื้นที่ไร่ข้าวเก่า
 มาก่อนทั้งสิ้น ในแต่ละช่วงเวลาจึงมีการใช้ประโยชน์ของที่ดินซ้อนกันในแต่ละครอบครัว แต่ละ
 สายเครือญาติ ซึ่งเป็นเรื่องปกติ

เมื่อต่างฝ่ายต่างต้องเข้าครอบครองเป็น “เจ้าของ” จึงเลี่ยงไม่ได้ที่จะอ้าง “อดีต” ว่า
 ตระกูลของตนหรือบรรพบุรุษทางใดทางหนึ่งของตนเคยทำกินมาก่อน ทุกกรณีชาวบ้านมักจะรู้กัน
 อยู่ภายในชุมชนว่า ใครเป็นคนทำก่อน-มาหลัง แต่ทุกคนก็ไม่อยากเข้าไปยุ่งเกี่ยว และโยนให้เป็น

⁷⁰ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านยางหลวง, ศาลาเวียงหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

เรื่องของผู้นำทางการ หรือคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นคนจัดการ ผลจึงออกมาในรูปของการแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วนเท่าๆ กัน ซึ่งเป็นระบบคุณค่าอีกชุดหนึ่ง

“คนรุ่นที่เห็นเขาบุกเบิกขอไปใกล้เกลี้ย เขาก็ไม่ไป อย่างพ่อ...ก็รู้เหมือนกันว่าใครได้ไปพันตรงนั้นก่อน คนที่รู้ก็ไม่อยากไปตัดสิน เขามาให้พ่อ...ให้ไปตัดสินก็จะไม่ไป ไม่อยากยุ่งเรื่องการขัดแย้ง ทั้งสามสี่รายที่เกิดขึ้นมานี้เกิดขึ้นก่อนที่จะได้กำหนด(ปี 2537) อยู่ในช่วงทำไร่ถั่วเหลือง ส่วนกำหนดใหม่ไม่มีเรื่องนี้เกิดขึ้นแล้วเพราะว่าถั่วเหลืองก็ไม่ได้ทำแล้ว ช่วงหลังๆ มาก็ได้ปลูกเป็นพืชยืนต้นไว้ของใครของมันอยู่แล้ว”⁷¹

ดังนั้น ภายใต้บริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจของโครงการลุ่มน้ำแจ่ม พื้นที่ป่าหน้าหมู่บ้านเคยเป็นของชุมชนแม่แจ่มโดยมีวิถีคิด เรื่อง สิทธิการใช้ (ใช้ทำอะไร หาเห็ดหน่อ หาเห็ด กีบตองตึง ฯลฯ) จึงมีการหัดตัวลงอย่างรวดเร็วและมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิถีคิด อันนำไปสู่การเปลี่ยนความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่มีต่อพื้นที่ป่าให้เป็นลักษณะ “ความเป็นเจ้าของ” (ของใครของมัน) เพื่อจะสามารถทำการผลิตพืชเชิงเดี่ยวในระบบตลาดได้อย่างเต็มที่⁷²

การเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่มีต่อพื้นที่ป่าในลักษณะ “ความเป็นเจ้าของ” รวมถึง การเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดการแรงงาน เทคโนโลยี ปุ๋ยยาเคมี และระบบนิเวศน์อันเนื่องมาจากการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม ยังเป็นกรอบช่วยอธิบายการเสื่อมสลายไปสำหรับ “ของหน้าหมู่บ้าน” อีกหลายประเภท คือ ป่ากีบตองตึง พื้นที่เลี้ยงวัวควาย หนองบึง และวังปลา

กรณีป่ากีบตองตึง เช่น ม่อนคุ่ม บริเวณบ้านยางหลวง หรือฝั่งตรงข้ามคือ ม่อนท่าผา เคยเป็นป่าที่ชาวบ้านเคยใช้กีบตองตึง และหาอาหารป่ามากินตั้งแต่ก่อน

เมื่อเศรษฐกิจแม่แจ่มเฟื่องฟูในยุคฝิ่น และรัฐไม่ได้เข้มงวดกับการใช้ไม้สักของชาวบ้านเหมือนครั้งสัมปทานป่าต่างชาติ กระทั่ง ชาวบ้านทยอยเปลี่ยนการสร้างเรือนจากไม้ฟากเป็นไม้แป้น และเปลี่ยนหลังคาจากตองตึงเป็นดินขอหรือกระเบื้องลอน การกีบตองตึงในป่ามางเรือนจึงลดลงเหลือเพียงเรือนของคนจนๆ หรือไม่ก็เอาตองตึงไว้มุงเล้าสัตว์

⁷¹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านยางหลวง, ศาลาวัดยางหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

⁷² ปัจจุบัน ชาวบ้านยังคงเรียกร้องให้รัฐออกเอกสารสิทธิเพื่อรับรองความมั่นคงในการถือครองที่ไรที่ตนอย่างต่อเนื่อง

ในช่วงที่ยังทำข้าวไร่กันอยู่ ป่าเก็บตองยังเห็ด ไข่มดส้ม แมลงกินได้ให้หาอยู่ โดยไม่ถูกเปลี่ยนให้เป็นไร่ข้าว เพราะผืนป่าเก็บตองเป็นป่าเหียง สภาพดินไม่เหมาะสมแก่การทำข้าวไร่ หลังจากส่งเสริมให้เร่งผลผลิตถั่วเหลืองด้วยปุ๋ย-ยาเคมี ข้อจำกัดของพื้นที่ที่เคยมีได้ถูกทำลายลง ป่าเก็บตองก็ไม่วายถูกเปลี่ยนให้เป็นไร่ถั่วเหลืองไปด้วย

“ป่าเก็บตอง ที่เราจะใช้มาทำบ้านไม่มีให้เก็บแล้ว (เป็นไร่ถั่ว) ไม่ได้คุยกัน ว่า จะอนุรักษ์ เพราะว่า หลังจากเรือนเปลี่ยนเป็นกระเบื้องแทน มุงกระเบื้อง มุงได้ตลอดชีวิต ถ้าเป็นตองตึงก็ปีไหนปีนั้นได้เปลี่ยนคนที่ยังมุงตองตึงก็ ไม่อยากไปก้าวก่ายคนอื่น...คนมุงตองตึงส่วนใหญ่ก็เป็นคนจนเลยไม่ค่อย ไปต่อต้านอะไรใครได้”⁷³

พื้นที่เลี้ยงวัว-ควายรวม ในเขตป่ารอบบ้านจะมีอยู่ 4 พื้นที่หลัก คือ ดงปู่ทา บริเวณห้วยเปียน และ ปางน้อยแสน สิบห้วยขวางและโป่งขี้ช้าง ในบริเวณห้วยหลวง ชาวบ้านจะเข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกัน เป็นสถานที่เลี้ยงและแปรงคอกวัว-ควายของคนทั้งสี่บ้านมาอย่างยาวนาน กระทั่งชาวบ้านทยอยขายวัว-ควายไปตั้งแต่ถนนเริ่มคึกคัก และเริ่มมีการขยายตัวของการปลูกพืชเศรษฐกิจในแปลงนาฤดูร้อน

เมื่อเข้าสู่ยุคพัฒนาลุ่มน้ำ การจัดการเวลาและแรงงานจะเริ่มเข้มข้นขึ้นตามลำดับเพื่อให้สอดคล้องกับวงจรการเพาะปลูกเพื่อขาย หรือการไปรับจ้างแรงงาน เทคโนโลยีทางการเกษตรใหม่ที่เข้ามาแทรกตัวในการผลิต เช่น รถไถ มีความจำเป็นมากขึ้น เนื่องจากเหตุผลอย่างน้อย 2 ประการคือ

หนึ่ง – จะย่นระยะเวลาในการผลิต จากเดิมที่ใช้ควายเตรียมแปลงตกอยู่ราวๆ เกือบเดือน เมื่อเปลี่ยนเป็นรถไถใช้เวลา 2-3 วันก็เสร็จ หลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จก็ต้องเตรียมแปลงปลูกพืชเศรษฐกิจ ฤดูร้อนอีก การใช้รถไถจึงมีความสำคัญยิ่ง

สอง-เมื่อมีการเร่งผลผลิตด้วยปุ๋ยส่งผลให้แปลงนามีหญ้ารก ควายจะไถนาได้ช้าลง และไถลำบากกว่าเดิม

การขยายตัวของถั่วเหลืองในเขตป่ารอบบ้าน ก็เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่ง ที่ทำให้พื้นที่เลี้ยงวัวควายหดแคบลง และเจ้าของไม่สามารถปล่อยวัว-ควายได้ตามอำเภอใจเหมือนอดีต เพราะอาจจะมีปัญหากับเจ้าของไร่และสวนที่ปลูกพืชไว้ได้

⁷³ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2544

“มันไม่มีที่เลี้ยง ทางคอกก็เป็นไร่ไปน้ก ออกเลี้ยง มากี่เป็นไร่เป็นสวนอีก ปล่อยไปเลยก็ไม่ได้มันไปเข้าสวนเขา ก็ได้ปรับกัน เขาเริ่มทำสวนเมื่อไม่นานมานี้ ประมาณ 20 กว่าปี”⁷⁴

ด้วยเงื่อนไขที่กล่าวข้างต้น วัว-ควายจึงลดความสำคัญลงในระบบการผลิตของแต่ละครัวเรือน การใช้สถานที่ทั้งสี่ แห่งเพื่อแปงคอก หรือปล่อยวัว-ควายให้อยู่ร่วมกันก็ลดความสำคัญลงไปโดยปริยาย ที่สุดพื้นที่เลี้ยงวัว-ควายรวม ก็เปลี่ยนสภาพการใช้และคนใช้ จาก “ของหน้าหมู่บ้าน” เป็น “ของใครของมัน” ไปในที่สุด

ยุคของการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มยังมีการสูญสลายไปของ หนองบึง ริมน้ำแม่แจ่ม ปลา และวังปลา ซึ่งเคยเป็นฐานทรัพยากรสำคัญในการดำรงชีวิตของชาวบ้านอีกด้วย

ก่อนการพัฒนาชาวบ้านจำนวนมากยังคงไปหาปลาชนิดต่างๆ ตามวังปลาในลำน้ำแม่แจ่ม หรือหาตามลำห้วย ลำเหมืองบ้าง แต่ก็เริ่มมีการหาปลาด้วยวิธีการใหม่ๆ เช่น ใช้ไฟฟ้า และระเบิด ปลาอยู่บ้าง ไม่มากนัก

การหาปลาในรูปแบบดังกล่าวสัมพันธ์อยู่กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมอยู่ไม่น้อย เพราะแต่เดิมการหาปลาจำนวนมากจะเป็นสอดคล้องกับช่วงเวลาของงานบุญ และต้องระดมคณะศรัทธาของวัดไปช่วยกันหา ถ้าหากินเอง เอาไปขายบ้าง แลกข้าวบ้าง ก็เป็นเรื่องของแต่ละกลุ่ม แต่ละคนไปซึ่งจะไม่มีใครมาเก้นกำลังตัว ต่อมาเมื่อมีการผลิตฝิ่นเฟื่องฟู เงินตราสะพัด และเงื่อนไขเรื่องเก็บค่า ฆ่าสัตว์ของรัฐผ่อนคลายลง งานบุญ-งานปอยในแม่แจ่ม เปลี่ยนจากเลี้ยงด้วยเนื้อปลามาเป็นเนื้อวัว-ควาย ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน พิธีกรรม กับทรัพยากรชนิดนี้ค่อยๆ จางลงไป ครั้นถนนหนทางดี ตลาดขยายตัว ความต้องการบริโภคมีจำนวนมากขึ้น ปลาขนาดใหญ่ตามลำน้ำแม่แจ่มเริ่มก็เข้าสู่กระบวนการกลายเป็นสินค้า รูปแบบของการหาปลาปริมาณมาก ใช้แรงงานน้อย เช่น ระเบิด ไฟฟ้า และยาเบื่อเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ปลาที่อยู่ตามวังลึกๆ บริเวณที่แม่น้ำแม่แจ่มไหลเข้าไปกลางป่าตอนใต้ยังมีให้เห็นอยู่

กระทั่งโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มเริ่มดำเนินการไปเกือบสิ้นสุด ชาวบ้านเริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงของลำน้ำแม่แจ่มอย่างชัดเจน

⁷⁴ สัมภาษณ์พ่อหนานสุวรรณ นัคคีย์, บ้านยางหลวง, 28 กันยายน 2544

“ปลาน้ำแฉะมันหายไป ตั้งแต่ เขาทำถนน ทราयीให้ลงน้ำบ้าง ว่างปลาก็
ตื่นเงินไป ปลาก็โดนระเบิด โดนไฟฟ้าช็อต ช่วงปี 2530 มันแฉะ ปลา
เริ่มหาย เดียวนี้ปลาน้ำแฉะมันเป็นปลาพันธุ์ใหม่”⁷⁵

“ปลาน้ำแฉะแต่ก่อนนัก(มาก) ไปอยู่จับ(วิธีจับปลาอย่างหนึ่ง) ม่วน ! ใคร
อยากไปทำจับที่ไหนก็ทำ ปลานัก อยู่จับตั้งแต่ท้องฝายล่องไปถึงสุบล่อง มี
ปลาต๊อบ ปลาตึก ปลาเหียน ปลามุด ปลามะหวา ปลากังหลวง ปลาแคะหลวง
ปลาฝา ปลามันหายไปตอนที่ปลาใหม่มาปล่อย ช่วงตั้งอ่างสันหนองเอามา
ปล่อย”⁷⁶

การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์แม่น้ำ ยังส่งผลกระทบถึง หนอง-บึง ที่เคยเอาไว้เก็บผัก
หาปลาริมน้ำแฉะอีกด้วย

“ช่วงที่เริ่มบุกกรุป่า หรือที่สาธารณะ หนองบึง ก็ช่วงที่ปลูกข้าวเหลือง สจ.
อีกอย่างก็คือ แต่ก่อน ถนนมีไม่มาก รถก็ไม่มี พอสร้างถนน ทราयीถึงน้ำ
แฉะ น้ำก็สูงขึ้นๆ ถ้าช่วงหน้าน้ำ น้ำทะลักเข้าหนองบึงตะกอนทราयीเข้ามา
ด้วย ที่หนองบึงก็ตื่นเงินไป คนที่มีนาใกล้บึง ใกล้หนองก็ถมเบ็กเป็นที่นา
ไปเสีย”

รายงานจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แฉะกล่าวว่า ตลอดระยะเวลาของโครงการพัฒนาลุ่ม
แม่น้ำมีโครงการก่อสร้างถนนใหม่ไปบนภูเขาเพื่อใช้ในการคมนาคมขนส่งสินค้าทางการเกษตร
เป็นระยะทางทั้งสิ้น 287.35 กิโลเมตร⁷⁷ บวกกับถนนเก่าของ กรป.กลางที่สร้างตั้งแต่ ปี 2519-2527
จากแม่น้ำจรถึงขุนยวมอีก 84 กิโลเมตร และถนนย่อยเข้าหมู่บ้านที่สร้างไว้ไม่ต่ำกว่า 120
กิโลเมตร⁷⁸ รวมกันราว 500 กิโลเมตร

⁷⁵ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แฉะ ครั้งที่ 3, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2544

⁷⁶ สัมภาษณ์พ่อเปี้ย รุ่ยยัง, บ้านท้องฝาย, 26 ตุลาคม 2544

⁷⁷ ประเสริฐ พันธชาติและคณะ(2532:53-54)

⁷⁸ ประเสริฐ พันธชาติและคณะ (2532:15-16)

หลังจากจบโครงการฯ คณะทำงานสรุปรูปแบบการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม มีข้อเสนอต่อภาครัฐในปี พ.ศ. 2532 ว่า “ไม่ควรก่อสร้างถนนเพิ่มอีก และต้องดำเนินการป้องกันการชะล้างของถนนหรือไหล่ถนน เพื่อลดความเสียหายของถนนและการเกิดตะกอนในลำน้ำ “

ดูเหมือนจะสายเกินไป

การสูญหายไปของหนองบึง ริมแม่น้ำ ปลาและวังปลาในน้ำแม่แจ่ม ที่เคยเป็นทั้งฐานการผลิตของชาวบ้าน ในฐานะ“ของหน้าหมู่บ้าน” ระดับเมือง คือ ตัวชี้วัดความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ในลำน้ำแม่แจ่ม และเป็นข้อเท็จจริงที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มน่าจะนำไปประเมินผลความสำเร็จของการพัฒนาเศรษฐกิจ และการอนุรักษ์ดิน-น้ำ ภายใต้วัย

6. สรุป

ช่วงเวลานี้ แม่แจ่ม ได้กลายเป็นพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาโครงการขนาดใหญ่ที่รัฐและองค์กรระหว่างประเทศทุ่มงบประมาณลงมาในพื้นที่ เพื่อผลักดันให้ชาวบ้านก้าวไปสู่ภาวะ “การพัฒนา” ทางเศรษฐกิจ สังคม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรตามแนวทางการอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่า

การเข้ามาพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการสนับสนุนให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยว และปล่อยให้ชาวบ้านขยายพื้นที่ทำการผลิต มีการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำไร่ถั่วเหลือง เกือบ 1.5 หมื่นไร่ภายในเวลา 7 ปี

การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่ไร่ในยุคนี้เกิดความเปลี่ยนแปลงวิธีคิดเรื่อง “สิทธิในการใช้พื้นที่ป่า” ซึ่งเดิมการปลูกข้าวไร่จะเน้นไปที่ “สิทธิการใช้” อันขึ้นอยู่กับความสามารถในการใช้แรงงานของแต่ละครอบครัว เงื่อนไขทางกายภาพ และความสัมพันธ์ทางสังคมในบ้าน ระหว่างบ้าน อันเป็นกลไกในการรับรองสิทธิการใช้ที่ดินของแต่ละครอบครัว และในเมื่อใครไม่ใช่ผู้นั้นก็สามารถขอเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ หรือ อาจกล่าวได้ว่า “พื้นที่ป่า” ที่เหมาะแก่การทำข้าวไร่เป็น “ของหน้าหมู่บ้าน” ชนิดหนึ่งของชุมชนทั่วทั้งหุบเขา

หลังจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มเข้ามาส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขาย ใช้ปุ๋ย-ยาเคมี และสร้างเงื่อนไขเรื่อง สิทธิแบบเอกชน-แบบของใครของมัน “พื้นที่ไร่” จึงกลายเป็นสิ่งที่ต้องครอบครองเป็น “เจ้าของ”

แน่นอนว่า การใช้แต่เดิมต้องมีซ้อนทับกันของครอบครัวหรือสายตระกูลของผู้ใช้ เมื่อเปลี่ยนไปสู่การครอบครองเป็นเจ้าของ จึงนำไปสู่ ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้าน ด้วยกันเอง และต้องใช้อำนาจของกลุ่มผู้นำทางการเข้ามาช่วยตัดสินความ

การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดและความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่มีต่อพื้นที่ป่าในลักษณะ “ความเป็นเจ้าของ” รวมถึง การเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดการแรงงาน เทคโนโลยี ปุ๋ยยาเคมี และที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์อันเป็นผลพวงมาจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม ยังเป็นกรอบช่วยอธิบายว่าทำไม “ของหน้าหมู” อีกหลายประเภท คือ ป่าเก็บตองตึง พื้นที่เลี้ยงวัวควาย หนองบึง และวังปลา ถึงสูญสลายไปท่ามกลางการพัฒนา

อย่างไรก็ตาม ชุมชนก็เริ่มมีการผลิตสร้างของหน้าหมูแบบใหม่ๆ ขึ้น บนเงื่อนไขของความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งระหว่างชุมชนกับอำนาจภายนอก หรือภายในชุมชนเอง เห็นได้ชัดจากการยอมรับการจัดการป่าแบบเป็นทางการ ในรูป “ป่าชุมชน” และความพยายามเชื่อมประสานกันภายในชุมชนรอบหุบเขาแม่แจ่มเพื่อหยุดยั้งการแย่งชิงทรัพยากร เช่น กรณีเหมืองแร่ บ้านบนนา เป็นต้น

“แม่แจ่ม” เมืองในอ้อมกอดภูเขา...ของใคร ?

(กลางทศวรรษที่ 2530 – กลางทศวรรษที่ 2540)

“การที่เราจะบอกคนอื่นว่า เราเป็นอะไรนั้นมันน่าจะมาจากหมู่เฮาคนท้องถิ่น ไม่ใช่ให้คนอื่นเป็นผู้มาบอกมาอธิบาย แต่บางครั้งคนอื่นที่เขามานั้นเสียงดังกว่า และสามารถสื่อสารกับคนนอกได้ดีกว่า บางอย่างเกี่ยวกับท้องถิ่น เราอยากจะบอกว่า ใ้ ม่ ใ ช้ แต่ก็ไม่รู้จะแก้อย่างไร เพราะคนเขารับอย่างนั้นไปแล้ว เขาไม่เชื่อเรา”¹

“ที่เขาทำอย่างนี้ทำให้เมืองแจ่มเรามีชื่อเสียงไปไกล มันก็ดี แต่ถ้าคิดอีกทีก็เหมือนเอาชื่อเสียงเมืองแจ่มไปขายกิน มันเป็นของเขา แต่เขาเอาไปประกาศแต่คนเมืองแจ่มแท้ๆ ไม่ได้มีปากมีเสียง...แม่แจ่มเฮาเสียเอกลักษณ์ สิ่งเก่าๆ ไปหมดแล้ว เหลือแต่ชื่อเสียง แต่เดี๋ยวนี้ชื่อเสียงก็ถูกเอาไป แต่คนแม่แจ่มเราไม่รู้...ตอนนี้ไม่เหลืออะไรแล้ว เหลือแต่หนี้”²

“ขายผลผลิตในทุกวันนี้ ขายแล้วไม่ได้อะไร คนที่มาเที่ยวในแม่แจ่มไม่รู้ถึงความเดือดร้อนอันนี้ ผลผลิตขายไม่ได้ราคา ค่าปุ๋ย ค่ายา ราคาสูงขึ้น ค่าแรง ค่าพันทกที่สูง แต่ราคาผลผลิตเท่าเดิม ถ้าเราไม่ทำก็ไม่มีเงินไปใช้หนี้ เรามันเป็นคนเกษตรถ้าไม่ทำก็ไม่มีอะไรจะทำอะไร อย่างปีนี้ได้ ปีหน้าไม่ได้ก็ขาดทุนไปอีก”³

ถ้อยความข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งของการระบายความรู้สึกอัดคับข้องใจของคนในหุบเขาแม่แจ่มผ่านเวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนซึ่งคณะวิจัยโครงการ “ของหน้าหมู”: ประวัติศาสตร์ตัวตนของชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม จัดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

เวลาที่กำหนดขึ้นในยุคนี้จึงขีดแบ่งด้วยความรู้ถึงถึงการเปลี่ยนแปลงของหุบเขาแม่แจ่มในกระแสนิยมของคนภายนอก

¹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 3, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 22 ธันวาคม 2544

² เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

³ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

1. รัฐบาลกับการจัดการพื้นที่แม่แจ่ม

การจัดการป่า หลังจากที่รัฐปล่อยให้ผืนป่าแม่แจ่มเป็นพื้นที่รองรับการพัฒนาพืชเศรษฐกิจของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มกระทั่งป่าหลายหมื่นไร่กลายเป็นไร่ถั่วภายในระยะเวลาไม่ถึง 10 ปี เข้าสู่กลางทศวรรษที่ 2530 รัฐเริ่มปรับเปลี่ยนท่าทีในการจัดการป่าแม่แจ่มใหม่⁴ ด้วยการเข้มงวดกวดขันกับการใช้ป่าของชาวบ้านมากขึ้น มีข่าวกระเซ็นกระสายมาจากนอกหุบเขาตลอดเวลาว่าจะมีโครงการอพยพหมู่บ้านบนภูเขาออกจากป่าอนุรักษ์ สอดรับไปกับคำประกาศของนายอำเภอคนใหม่ที่สนองตอบนโยบายด้วยการประกาศว่าจะดำเนินคดีกับผู้กระทำผิดกฎหมายป่าไม้อย่างเด็ดขาด⁵

ภาวะดังกล่าวมีผลกระทบโดยตรงต่อชุมชนบนที่สูงมากกว่าชุมชนพื้นราบ เพราะต้องเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่รัฐที่เข้ามาเข้มงวดกวดขันกิจกรรมการใช้ป่า การขยายไร่ถั่วเหลืองของคนพื้นราบและคนบนภูเขาด้วยกันเอง รวมถึงการเข้ามาแสวงหาประโยชน์ในป่าของคนบ้านอื่นในรูปการตัดไม้เถื่อน ขุดหน่อไม้จำนวนมากไปขาย เป็นต้น

กระนั้นก็ตาม เจอนใจในการปฏิบัติการของรัฐก็ทำให้ชุมชนบนที่สูงและในเขตพื้นราบใกล้ป่าต้องหาทางปรับตัว ต่อรอง ยอมประนีประนอมกับรัฐด้วยการแสดงออกถึงศักยภาพในการจัดการป่าอย่างเป็นทางการมากขึ้น เช่น วงขอบเขตป่าของหมู่บ้าน ตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่า กำหนดกฎกติกาในการใช้ บทลงโทษ และสร้างกิจกรรมทางวัฒนธรรมเพื่อสื่อสารกับคนภายในบ้าน ระหว่างบ้านและภายนอกมากขึ้น บางพื้นที่ เช่น *บริเวณลุ่มน้ำแม่หลู* ทางฟากตะวันออกเฉียงใต้ของหุบเขาแม่แจ่มมีการสานตัวของชุมชนในรูปเครือข่ายเพื่อจัดการทรัพยากร และจัดการปัญหาร่วมกันมาตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2530

การเข้ามาจัดการป่าแม่แจ่มของรัฐมีทั้งการควบคุม กวดขัน กันเขต และกีดกันไม่ให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่า การสนับสนุนให้ชาวบ้านมีกิจกรรมอนุรักษ์ป่าตามกรอบที่รัฐวางไว้ให้ รวมถึงการเปิดโอกาสให้กลุ่มธุรกิจ รัฐวิสาหกิจ และหน่วยงานบางหน่วยของรัฐเข้าไปใช้และหาผลประโยชน์จากป่าแทนชาวบ้าน

⁴ เมื่อเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (2535-2539) รัฐเปลี่ยนแนวทางการจัดการป่าตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติเมื่อปี 2528 ที่เดิมที่กำหนดให้มีป่าอนุรักษ์ 15 % เป็น 25% ของพื้นที่ประเทศไทย

⁵ นายไพโรจน์ แสงภูวงษ์ กล่าวในเวทีสาธารณะที่จัดร่วมกับกลุ่มฮักเมืองแจ่ม, ศาลาว่าการอำเภอแม่แจ่ม, วันที่ 8 เมษายน 2536

‘หน่วยงานของกองอนุรักษ์ต้นน้ำ กรมป่าไม้ (ภายหลังรวมตัวอยู่โครงการพัฒนาป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สวนป่าสิริกิติ์) มีบทบาทในการทำงานด้านนี้มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2536 กิจกรรมของโครงการฯ มีหลายรูปแบบคล้ายคลึงกับองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น การจัดกิจกรรมบวชป่า ปลูกต้นไม้ ทำแนวกันไฟ ส่งเสริมระบบวนเกษตร และพยายามเข้าไปมีส่วนในการจัดตั้งเครือข่ายชาวบ้านร่วมกับโครงการพัฒนาของภาคเอกชน เช่น โครงการแคว้ ที่ให้การสนับสนุน “เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่แรก” อยู่

กรณีที่เป็นข่าวโด่งดังไปทั่วประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 คือ โครงการทำไม้สนเขา ขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้(ออป.) ภายใต้โครงการหลวงบ้านวัดจันทร์ ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

ป่าสนวัดจันทร์ ตั้งอยู่ห่างจากหุบเขาแม่แจ่มขึ้นไปทางเหนือราว 100 กิโลเมตร ที่นี่เป็นป่าต้นน้ำอีกผืนหนึ่งของลุ่มน้ำแม่แจ่ม และเป็นป่าที่มีลักษณะเฉพาะ มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมากเนื่องจากอยู่ในเขตรอยต่อของระบบนิเวศน์ป่าสองชนิด (transition zone/ecotone) นั่นคือ *ป่าดิบเขา-ป่าเต็งรัง* มีไม้สนเขาชนิด 2 ใบและ 3 ใบ⁷ ขึ้นปกคลุมอยู่ราว 150,000 ไร่ ประชากรในเขตตำบลบ้านจันทร์ส่วนมากเป็นชาวปกากะญอประมาณ 4,000 คน (ข้อมูลปี 2535) นอกนั้นเป็นชาวลีซู และชาวม้งที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ขอบนอกของป่าสน

ตำบลบ้านจันทร์ เป็นพื้นที่ที่ถูกตัดออกจากพื้นที่ดำเนินการของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มตั้งแต่การประเมินความก้าวหน้าระยะที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2526 เนื่องจาก มีโครงการหลวงบ้านวัดจันทร์เป็นแกนกลางในการประสานหน่วยงานรัฐและรัฐวิสาหกิจเข้าไปพัฒนาพื้นที่แทนอยู่แล้ว

กิจกรรมหนึ่งของการพัฒนา คือ *การทำไม้สนเขา* ขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ที่มีบริษัท JAAKKO POYRY จากประเทศฟินแลนด์ร่วมกับคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และกรมป่าไม้เป็นคณะที่ปรึกษาเพื่อทำการวิจัยถึงความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจของการทำไม้และอุตสาหกรรมต่อเนื่อง

ช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 –2534 เป็นการศึกษาทำแผนแม่บทการพัฒนาอุตสาหกรรมป่าไม้ ศึกษาความเป็นไปได้ ติดต่อขอเงินสนับสนุนจากแหล่งทุนต่างประเทศเพื่อเตรียมโครงการให้พร้อมก่อนจะมีการดำเนินการเปิดโรงเลื่อย ซึ่งคาดหมายในเบื้องต้นว่า จะสามารถทำการตัดไม้สนเขาในพื้นที่ได้ในปลายปี พ.ศ.2534⁸

ชาวปกากะญอในตำบลบ้านจันทร์เคยทำหนังสือคัดค้านในนามสภาตำบลบ้านจันทร์ยื่นให้กับทางจังหวัดแล้วหนึ่งครั้งเมื่อเดือนมีนาคม 2532 แต่เรื่องเงียบหายไปกระทั่งเดือนตุลาคม 2534 ทางอำเภอแม่แจ่มได้เชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในพื้นที่ตำบลบ้านจันทร์มาร่วมประชุมเพื่อทำความเข้าใจตามที่ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่(นายไพรัตน์ เตชะรินทร์) ได้เสนอให้ ออป. ทำความเข้าใจกับราษฎรในพื้นที่อย่างใกล้ชิดก่อนเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาตามมาภายหลัง หลังจากการประชุมชี้แจงในวันนั้นเสร็จ ออป.ออกมาแถลงข่าวจะเริ่มตัดไม้สนแปลงแรกในปี พ.ศ. 2535

⁷ สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2535)

⁸ ก่อนหน้านั้นมี โครงการเจาะยางสนเพื่อการพาณิชย์ ดำเนินการล่วงหน้าไปก่อนแล้ว

การทำไม้สนท่ามกลางกระแสเชิงวรากของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการเติบโตของกระบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวบ้าน-ประชาชนหลังเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 ทำให้หน่วยงานรับผิดชอบอย่างองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ตกเป็นเป้าการวิพากษ์วิจารณ์ และการคัดค้านของชาวปกากะญอวัดจันทร์ คนแม่แจ่ม คนฮอด-จอมทอง และกลุ่มทางสังคมที่ร่วมไม้ร่วมมือกันอย่างแข็งขัน กระทั่ง ออป.ต้องดำเนินการรื้อถอนโรงเลื่อยออกจากป่า และคณะกรรมการบริหารงานโครงการหลวงบ้านวัดจันทร์ยอมยุติโครงการทำไม้ชั่วคราวในวันที่ 15 มิถุนายน 2536

เดือนพฤศจิกายน 2536 สถานการณ์ความขัดแย้งในเขตป่าต้นน้ำแม่แจ่มก็ตกเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์อีกครั้ง เพียงแต่สถานที่และคู่ขัดแย้งเปลี่ยนไป จากป่าสนบ้านจันทร์เป็นป่าต้นน้ำแม่แจ่ม ทางทิศตะวันออกของหุบเขาแม่แจ่ม จากคู่ขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านเป็นชาวบ้านด้วยกันเอง ฝ่ายหนึ่งบุกขึ้นไปเบิกป่าทำไร่ถั่ว อีกฝ่ายเป็นกลุ่มลูกค้ำเหมืองฝ่ายบ้านยางหลวงที่ได้รับผลกระทบเรื่องปริมาณน้ำลดลง

กลุ่มลูกค้ำเหมืองฝ่ายพยายามใช้กลไกของรัฐในระดับต่างๆ เข้ามาจัดการปัญหาด้วยการร้องเรียนผ่านอำเภอ ป่าไม้ สภาตำบลจนถึงผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ แต่กลไกเหล่านี้ก็ไม่ค่อยจะตอบสนองต่อการจัดการปัญหามากนัก ท้ายที่สุดปัญหาความขัดแย้งลุกลามเป็นการขับไล่ผู้นำระดับตำบล และคลี่คลายไปได้หลังจากเกิดฝนตกหนัก-น้ำท่วมใหญ่ ในปี พ.ศ.2537

สำหรับชุมชนบนพื้นที่สูง เจอนโยบายในการจัดการป่าของรัฐได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านเข้าร่วมกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเรียกร้องให้สาธารณชนเข้าใจสถานการณ์ปัญหาบนพื้นที่สูง ผลกระทบต่อชีวิตวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นนโยบายขยายเขตอนุรักษ์ทับที่ทำกิน-ชุมชนอันเป็นเหตุให้พวกเขาออกมาเรียกร้องให้รัฐทบทวนนโยบาย รวมถึงการเสนอทางออก เช่น การให้รัฐเร่งออก พรบ.ป่าชุมชน ฉบับประชาชน เพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่ากับรัฐอย่างแท้จริง

การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในหลายครั้งได้นำไปสู่การเจรจาและเกิดข้อตกลงกับรัฐบาลเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น การทำโครงการกันพื้นที่ชุมชนและที่ทำกินออกจากเขตป่าอนุรักษ์ของชาวปกากะญอ บ้านแม่มะลอในกลางปี พ.ศ. 2539 แต่กระบวนการแก้ไขปัญหในระดับพื้นที่ก็เต็มไปด้วยอุปสรรค มีการแทรกแซงทางการเมืองของกลุ่มต่างๆ ที่ก่อให้เกิดปมความขัดแย้งรูปแบบใหม่ๆ ระหว่างชาวบ้านต่างบ้าน ต่างชาติพันธุ์ คนต้นน้ำ-ท้ายน้ำ จนไม่สามารถดำเนินการใดๆ ต่อไปได้

สำหรับนโยบายการขยายเขตป่าอนุรักษ์ เช่น การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เดิมทีชาวบ้านทั้งสี่บ้าน (บ้านทัพ บ้านไร่ บ้านท้องฝาย และบ้านยางหลวง)ไม่คิดว่าจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ทำกินของตนเท่าใดนักเมื่อเทียบพื้นที่ทำกินของชุมชนบนภูเขา กระทั่งปี

พ.ศ.2544 กลุ่มชาวบ้านที่ปลูกหอมแดงได้ร่วมกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) เรียกร้องให้รัฐบาลเข้ามาดูแลราคาหอมแดงตกต่ำ ระหว่างนั้นแกนนำชาวบ้านมีโอกาสนในการแลกเปลี่ยนและเชื่อมโยงข้อมูลกับองค์กรชาวบ้านกลุ่มอื่นที่ติดตามการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ของรัฐ ได้คิดว่า พื้นที่บริเวณปากตะวันตกจนถึงตอนใต้จะมีการประกาศจัดตั้งอุทยานแห่งชาติแม่โถขึ้น อุทยานแห่งนี้มีพื้นที่ 618,750 ไร่ เป็น 1 ใน 22 อุทยานแห่งชาติที่เตรียมประกาศในเขตพื้นที่ภาคเหนือ ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด 8,439,947 ไร่

ชาวบ้านหลายคนสะท้อนปัญหานี้ว่า พื้นที่ไร่ที่พวกเขาทำอยู่ตอนนี้ก็อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติทั้งหมด พวกเขาไม่เคยมีใบเอกสารสิทธิ เพียงรับรู้กันอยู่ว่า เป็นที่ไร่ของใคร ถ้ารัฐจะประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติก็เกรงว่า ที่ไร่จะถูกยึดคืนไม่สามารถทำกินได้อีกต่อไป อีกหลายคนเห็นว่าความเข้มงวดของกฎหมายจะทำให้พวกเขาไม่สามารถพึ่งพาอาศัยป่าได้อีก

ปลายปี พ.ศ. 2544 ชาวบ้านพื้นราบหลายหมู่บ้านได้ร่วมกับ “เครือข่ายปกากะญอกลุ่มน้ำแจ่ม”⁹ 3 กลุ่มน้ำ (แม่หลุ แม่หยอด แม่มุ) 22 บ้าน และชาวม้ง ยื่นหนังสือคัดค้านการประกาศจัดตั้งอุทยานแห่งชาติแม่โถผ่านทางอำเภอแม่แจ่ม

“ตอนที่ประท้วงเรื่องอุทยานเรารู้ว่า ถ้าเขาประกาศจริงเราก็จะกระทบโดยตรงจะเข้าไปเก็บอะไรในป่าก็ไม่ได้แล้ว ที่รู้ว่าจะมีผลกับเราอย่างไรนั้นเรารู้มาจากพ่อหลวง พ่อหลวงไปประชุมที่อำเภอ พ่อหลวงก็มาประชุมบอกลูกบ้าน ตอนผู้หญิงไปประท้วงพ่อบ้านก็ไม่ได้ว่าอะไร บอกว่าไปก็ไปด้วยกัน พวกกันไปหลายๆ เขาอยากได้หมู่บ้านผู้ช่วยทำอาหาร ผู้หญิงจะกล้ากว่าผู้ชาย เวลาขึ้นเวทีผู้หญิงจะขึ้นก่อน ผู้ชายบางที่เขาก็กินเหล้า ...

ที่ประท้วงเรื่องอุทยาน ยางกับแข่ (ปกากะญอกับม้ง)จะเดือดร้อนมากกว่าไต เวลาไปประท้วงก็ไปร่วมกัน ไร่ที่เราทำอยู่ไม่มีใบ เขาก็จะยึดคืนหมด ไร่ที่ทำอยู่ตอนนี้บนดอยก็ไม่มีใบ ถ้าเราไม่ได้ทำ ไม่ได้หาเราจะเอาเงินที่ไหนมากินมาใช้จ่าย พี่จะเอาที่ไหนมาใช้ แก๊สก็แพงขึ้นๆ ที่รัฐเขาช่วยก็ช่วยอะไรก็ไม่มีรู้ เงินที่เอามาให้ก็ไม่ได้แปลว่าต้องใช้คืนเขา”¹¹

⁹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านทัพ-ไร่, ศาลาเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

¹⁰ เครือข่ายนี้จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2541 (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน บุญตา และอัจฉรา (บก.),2542:146-148)

¹¹ กลุ่มผู้หญิง ในเวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านทัพ-ไร่, ศาลาเนกประสงค์วัดบ้านทัพ,15 มีนาคม 2545

ทางอำเภอออกมาชี้แจงความคืบหน้า อุทยานแห่งชาติแม่โถได้ผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการอุทยานแห่งชาติไปแล้ว กรมป่าไม้กำลังเสนอร่างพระราชกฤษฎีกากำหนดพื้นที่อุทยานฯ ให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อเสนอเรื่องให้คณะรัฐมนตรีอนุมัติก่อนจะประกาศในพระราชกิจจานุเบกษาต่อไป

หลังจากนั้นมาชาวบ้านจำนวนหนึ่งในสี่บ้าน และบ้านอื่นในหุบเขาแม่แจ่มเริ่มติดตามข่าวสารการเคลื่อนไหวของการประกาศจัดตั้งเขตอุทยานแห่งชาติแม่โถ และร่วมผลักดันพรบ.ป่าชุมชน ฉบับประชาชนมากขึ้นเป็นลำดับ

การจัดการน้ำ จากที่กล่าวไว้ในบทที่ 5 ว่า การเข้ามาจัดการป่าของรัฐและส่งเสริมพืชเศรษฐกิจในฤดูแล้งได้กลายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มเหมืองฝายหลวงบ้านทัพ-ไร่ เรียกร้องให้รัฐเข้ามาสร้างฝายคอนกรีตแทนฝายไม้ตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2510 แต่เรื่องเงียบหายไป

ขณะที่ในช่วงของการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม รัฐได้เริ่มเข้ามาแทรกแซงตัวระบบการจัดการน้ำในรูปของโครงการก่อสร้างรางริน ประตุน้ำ และสนองตอบต่อข้อเรียกร้องในการเปลี่ยนแปลงตัวฝายของชุมชนให้เป็นฝายคอนกรีตมากขึ้น

ฝายเหมืองบน ก้นลำน้ำแม่แรกเป็นฝายลูกแรกในจำนวนฝายทั้งสิ้นลูกในพื้นที่ศึกษาที่ได้รับการอนุมัติงบประมาณจากกรมชลประทานให้สร้างฝายคอนกรีต ราวปี พ.ศ. 2528 ครั้งนั้นนายช่างสำรวจของกรมชลประทานเห็นว่า น่าจะยุบฝายเหมืองหลวงที่อยู่ใกล้มารับน้ำจากฝายคอนกรีตลูกเดียวกันและสร้างประตูรับน้ำแยกออกไปทั้งสองฟากของตัวฝาย

หลังจากฝายแล้วเสร็จ เริ่มทดน้ำเข้านาปรากฏว่า น้ำที่เข้ามาตามลำเหมืองของฝายเหมืองหลวงมีปริมาณน้อยลงไม่เพียงพอต่อพื้นที่เพาะปลูก ทางแกฝายเหมืองหลวงจึงไปพบนายอำเภอแจ้งความจำนงว่า ตนจะขอกลับไปกินน้ำจากฝายลูกเดิม

“ฝายลูกนั้น (เหมืองหลวง)มันดี ชลประทานปิด หมู่กรมทางทำทางเอาดินมาถมท่อ ปี 30 พวกมันมาขุดหาเหมืองเก่า พอได้กินเหมืองเก่า ก็ได้กิน(น้ำ)ดี ฝายที่เหมืองเก่าได้กินดี ทราบไม่เยอะ ฝายนี้(คอนกรีต) 4-5 วันได้มาขุดทรายออก”¹²

ประสบการณ์ของ **ฝายหลวงแม่แจ่ม** ในการเผชิญหน้ากับความรู้ในการจัดการชลประทานของเจ้าหน้าที่รัฐในช่วงการพัฒนาลุ่มน้ำก็ไม่ได้ต่างกันนัก

¹² บันทึกสัมภาษณ์พ่อดี กุลนันท์, บ้านยางหลวง, วิทยุทัศน์ “เหมืองฝาย” ของโครงการหลักนิเวศน์ล้านนา ผลิตเมื่อปี 2541

“ตอนหน่วยพัฒนาลุ่มน้ำมาสร้างฝายเล็กๆ แบ่งน้ำเข้าตามขนาดปากท่อที่วางไว้ เพื่อเอาน้ำไปช่วยทางเขื่อน ถ้าน้ำเข้ามากจะทำให้เสียประโยชน์เปล่า ชาวบ้านก็ว่า ถึงน้ำจะเข้ามากแต่น้ำที่เหลือมันจะไหลลงน้ำแฉ่มเหมือนกัน แต่เจ้าหน้าที่ไม่ฟัง พอ น้ำไม่พอกิน เราต้องทุบปากท่อให้กว้างขึ้น ฝายตอนนั้นยังเป็นฝายไม้อยู่”¹³

การปะทะกันระหว่างความรู้ของช่างกรมชลประทานที่พยายามเข้ามาควบคุมการใช้น้ำในเขตแม่แฉ่ม กับ ความรู้ในการจัดการน้ำของกลุ่มเหมืองฝายเกิดขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2535-2536 เมื่อโครงการก่อสร้างฝายคอนกรีตของกรมชลประทานที่ลูกด้ามรอกอยมายาวนานกว่า 17 ปีเริ่มต้นขึ้น

“ตอนเขามาสร้างฝายคอนกรีต เขาดามเฮว่า มีนารับน้ำก็ไร่ เราแจ้งไป 1,000 กว่าแจ้งเผื่อไว้จริงๆ ก็มีอยู่ 400 กว่า แล้วทางเขาก็ออกแบบมาเอง ขนาดเราเผื่อจำนวนนาไปนัก(มาก)แล้ว น้ำยังไม่พอกิน ตอนทำท่อส่งใหม่ ๆ น้ำไม่พอ เขาเอามาถามว่า ...เขาว่า ถ้าเอาน้ำเข้าท่อมากๆ จะเอาน้ำไปเสียทิ้งเปล่าๆ เราถือว่า ไม่เสียทิ้งหรอก พอเอาน้ำเข้านาที่เหลือก็ลงน้ำแฉ่มไปเหมือนเก่า”¹⁴

“เริ่มแรกที่เขามาสร้างฝาย พอถามว่าหัวหน้าครับ ลงท่อ 1 ลูกน้ำจะพอกินหรือเพราะชาวบ้านใช้น้ำมาก พอขอร้องให้วางท่อ 2 ลูก เขาว่าไม่ได้ เขาวิจารณ์ว่า 1 ลูกพอน้ำเข้าเท่านั้นพอแล้ว พอถามว่า น้ำที่เหลือเอาไปใช้ที่ไหน เขาว่าจะปล่อยไปทางใต้ ไม่ใช่มีแม่แฉ่มที่เดียว ถ้าน้ำไม่พอชลประทานจะอย่างไร เขาว่าต้องพอ ถ้าทำเสร็จ น้ำไม่พอจะไปหาที่ไหน ถ้าไม่พอจะทุบท่อได้ไหม เขาว่าไม่ได้ ต้องไปแจ้งอำเภอ”¹⁵

การเข้ามาจัดการน้ำของรัฐด้วยการสร้างฝายคอนกรีตดูประหนึ่งว่า รัฐได้ตอบสนองต่อความต้องการของกลุ่มลูกด้ามตามที่ได้เคยถวายฎีกาไปแล้ว และเทคโนโลยีการจัดการน้ำแบบใหม่ก็น่าจะเหมาะสมกับข้อจำกัดในการใช้ไม้สร้างฝายขนาดใหญ่ การใช้แรงงานอย่างเข้มข้นและ

¹³ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท้องฝาย, ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องฝาย, 29 พฤษภาคม 2545

¹⁴ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แฉ่ม ครั้งที่ 3 , ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 ธันวาคม 2544

¹⁵ บันทึกสัมภาษณ์พ่อเป้ง วรรณิกา, บ้านไร่, วัตถุประสงค์ “เหมืองฝาย” ของโครงการหลักนิเวศน์ล้านนา ผลิตเมื่อปี 2541

ระบบการผลิตดูแลของชาวบ้าน แต่เมื่อพิจารณาจากการขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐ กับ กลุ่มลูกค้าน้ำเหมืองฝาย แสดงชัดว่า รัฐไม่ค่อยได้สนใจเงื่อนไขที่เป็นจริงของการจัดการในระบบเหมืองฝายของชาวบ้านว่าเป็นอย่างไร มีความละเอียดซับซ้อนในการจัดการน้ำเพียงใด เพราะโจทย์ที่รัฐกำลังต้องการตอบ คือ การแสวงหาน้ำให้กับเขื่อนภูมิพลเพื่อสนองตอบแก่ความต้องการใช้ในที่ราบลุ่มภาคกลางมากกว่า

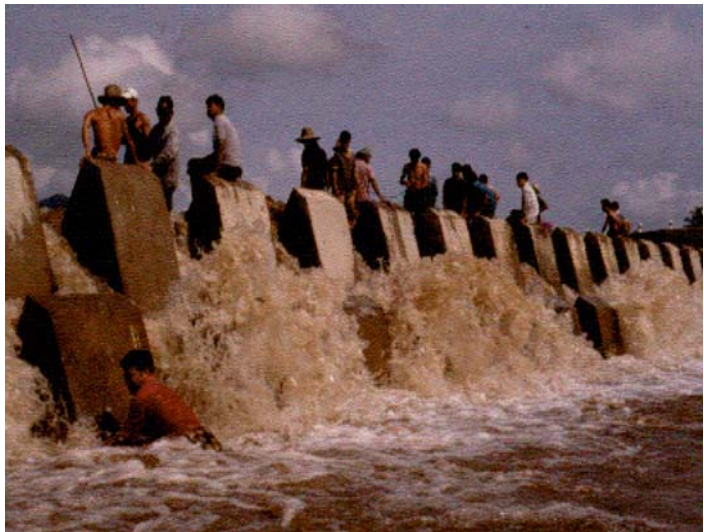
ความรู้ชลประทานที่อ้างว่า ถูกต้องตามหลักวิชาการก็คือ อำนาจในการกำกับ-ควบคุมการใช้ น้ำของกลุ่มลูกค้าน้ำเหมืองฝายให้เป็นไปตามที่รัฐต้องการ และถ้าความรู้ตามหลักชลประทานเกิดปัญหาขึ้นมา ทางออกของชาวบ้านด้วย “การทูปเพื่อแก้ไขใหม่” ก็ไม่อาจทำได้ง่าย เพราะถือว่าฝ่ายคอนกรีตเป็นทรัพย์สินที่รัฐเป็นผู้สร้าง อำนาจการตัดสินใจก็ต้องเป็นของรัฐด้วย

เมื่อฝ่ายคอนกรีตสร้างเสร็จ ปัญหาใหม่ที่ฝ่ายหลวงพบ ก็คือ ตะกอนดินทรายที่ชะล้างมาตามลำน้ำแม่แจ่มเริ่มกองท่วมท้นอยู่เต็มหน้าฝาย ทะลักเข้าไปตามลำเหมือง เมื่อเข้าช่วงน้ำหลากกลางปี พ.ศ. 2537 ทรายที่อยู่หน้าตัวฝายก็มีส่วนในการดันให้น้ำแม่แจ่มไหลสลับหลุดออกจากตัวฝายไปกินที่นา-ที่สวนทางฝั่งข้างเคียง และไหลวกกลับไปเข้าฝั่งนาริมน้ำหลายผืน

“ตอนนั้นฝายพังครั้งแรก น้ำจะมาแรงกว่าฝายไม้ เพราะน้ำจะไหลเป็นร่องเดียว ถ้าเป็นฝายไม้เวลาน้ำมามากๆ น้ำแจ่มจะแผ่ออกเป็นลำกว้าง น้ำจึงไม่แรงเท่า ครั้งนั้นนาเสียไปมากเพราะน้ำพัดไป ทรายเข้าไปถมบ้าง มีหลายเจ้ายังทำนาไม่ได้จนถึงเดี๋ยวนี้”¹⁶

กลุ่มลูกค้าน้ำระดมกันไปหาไม้มาตีหลักเพื่อโอบน้ำแจ่มกลับเข้าสู่ลำเหมืองในฤดูการผลิตปี 2537-2538 หลังจากการถวายฎีกาในปี พ.ศ.2538 ปีต่อมากรมชลประทานก็อนุมัติงบประมาณสร้างฝายระบายน้ำล้นขึ้นอีกลูกหนึ่งในเส้นทางที่น้ำแจ่มสลับไป

¹⁶ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท้องฝาย, ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องฝาย, 29 พฤษภาคม 2545

ภาพที่ 7.1-7.2 กลุ่มลูกค้ำฝายหลวงพยายามจัดการกับเศษไม้หน้าฝายระบายน้ำล้นที่สร้างขึ้นใหม่

ต้นทศวรรษที่ 2540 กลุ่มลูกค้ำฝายพยายามติดต่อไปทางอำเภอหลายครั้งให้นำรถดัคมมาชุดทรายหน้าฝาย เนื่องจากเจ้าของนาทางต่งแพมที่อยู่เหนือฝายขึ้นไปร้องเรียนผ่านมาทางกลุ่มว่าทรายหน้าฝายที่สะสมอยู่ทำให้ระดับน้ำแฉ่มในช่วงฤดูฝนสูงขึ้นจนท่วมที่นาของพวกเขา

ชาวบ้านกล่าวว่า ทางอำเภอแจ้งกลับมา ได้ทำเรื่องไปแล้ว ตอนนี้ไม่มีงบประมาณสนับสนุน ทางกลุ่มตัดสินใจจะจ้างรถดัคมมาชุดเอง เมื่อบอกไปทางอำเภอๆ ตอบว่า ทรายหน้าฝายเป็นส่วนงานรับผิดชอบของกรมเจ้าท่า เกรงว่าถ้าทางกลุ่มดำเนินการเองจะผิดกฎหมาย

เรื่องราวคาราคาซังมาจนกระทั่งถึงงาน “งานสืบชะตาแม่น้ำแฉ่ม” ที่มีหน่วยงานรัฐร่วมจัด และได้เชิญกลุ่มลูกค้ำให้เข้ามาเสวนาในเวทีชาวบ้านเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2545 กลุ่มลูกค้ำจึงใช้โอกาสในเวทีนี้เล่าความจริง และเรียกร้องผ่านไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้มาจัดการกับปัญหา “ทรายหน้าฝาย” โดยด่วน

การพัฒนาด้านท่องเที่ยว

“ยังเข้าใกล้อำเภอแม่แฉ่มเข้าไป ภูมิประเทศก็ยังสวยงามมากขึ้น การทำนาบนไหล่เขาเป็นภาพที่น่าดูมาก ...คันทลาดหล่นกันเป็นขั้น ๆ ตามความลาดของเชิงเขา เป็นภาพที่สวยงามน่าดู และหาดูได้ยากจากแหล่งที่อื่น ๆความแปลก และความสวยงามของป่าเขาลำเนาไพรในป่าสงวนแห่งชาติแม่แฉ่มนี้ประกอบขึ้นด้วยสิ่งที่สร้างขึ้นด้วยธรรมชาติทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ที่ร่มรื่นเขียวจีหรือดอกไม้ป่า หรือที่ภูเขาสูงลดหล่นกันไปในรูปแบบต่าง ๆ กัน หรือน้ำตกน้อยใหญ่ที่ตกลงกระทบ

โชคหินส่งเสียงดังไปทั่วบริเวณ...ปัจจุบันทางอำเภอแม่แจ่ม โดยนายจอม ขวัญดี ...ได้พยายามปรับปรุง บริเวณอุทยานแห่งนี้เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถไปเที่ยวและพักผ่อนหย่อนใจได้ โดยสะดวก ถึงแม้ว่าการคมนาคมยังไม่สามารถจะตัดผ่านออกไปติดต่อกับสายคอยอินทนนท์-จอมทองได้ในขณะนี้¹⁷ก็ตาม ผมก็เชื่อว่า เพื่อความเจริญของท้องถิ่น และเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวของอำเภอแม่แจ่ม การสร้างทางดังกล่าวคงจะได้รับความร่วมมือด้วยดีจากทุก ๆ ฝ่าย และบรรลุผลสำเร็จในที่สุด¹⁸”

นี่คือ งานสารคดีท่องเที่ยวชิ้นหนึ่งในนิตยสาร อสท. (ต้นปี พ.ศ. 2520) ที่นำเสนอภาพของ “แม่แจ่ม” ในฐานะอุทยานธรรมชาติ ที่มีความสวยงาม

เนื้อความข้างต้นยังแสดงให้เห็นอีกว่า ทางอำเภอมีความพยายามในการผลักดันให้แม่แจ่มเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติมาตั้งแต่ยุคการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยยังคงคุกรุ่น

หลังจากนั้น การผลักดันเรื่องการท่องเที่ยวในแม่แจ่มของภาครัฐเจียบหายไป กระทั่งโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มดำเนินการแล้วเสร็จมีการประเมินว่า เริ่มมีนักท่องเที่ยวในรูปแบบ “ทัวร์ป่า” เข้ามาในหมู่บ้านบนภูเขาเพิ่มขึ้น เนื่องจากพื้นที่อำเภอแม่แจ่มมีหมู่บ้านชาวเขาอยู่มาก และมี กิจกรรมที่ได้รับความนิยม ก็คือ การล่องแพ และขี่ช้าง ซึ่งนับว่าเป็นการกระจายรายได้สู่ประชาชนที่สำคัญมากอย่างหนึ่ง

คณะกรรมการสรุปรูปแบบการพัฒนาหลุ่มน้ำแม่แจ่มได้เสนอแนวทางการปรับปรุงการท่องเที่ยวในอนาคตโดยให้เร่งสำรวจกิจกรรมท่องเที่ยว เช่น แผนที่เส้นทางที่นักท่องเที่ยวเดินทางสู่หมู่บ้านชาวเขา และศึกษาผลกระทบด้านบวก-ลบ และประโยชน์ที่องค์กรประชาชนจะได้รับเมื่อเทียบกับประโยชน์ของกิจกรรมการท่องเที่ยวของฝ่ายอื่นๆ โดยหยิบยกความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นระหว่าง ผู้จัดทัวร์ และชาวบ้าน ที่มีส่วนต่างของรายได้ที่ได้รับจากนักท่องเที่ยวอย่างมาก เช่น ผู้จัดทัวร์ได้ 1,500 บาทแต่ให้ชาวบ้านเป็นค่าพักแรมเพียง 10 บาท เป็นต้น

ล่วงเข้ากลางทศวรรษที่ 2530 การท่องเที่ยวในแม่แจ่มเริ่มก่อเป็นรูปเป็นร่างขึ้น

รายงานบรรยายสรุปของอำเภอแม่แจ่ม ปี 2535 รวบรวมและนำเสนอแหล่งท่องเที่ยวสำคัญๆ ในอำเภอแม่แจ่มไว้ 9 แห่ง เช่น จิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดป่าแดด น้ำออกสู บ่อน้ำแร่เทพพนม ผาสะกาบ และหมู่บ้านทอผ้าตีนจก เป็นต้น ในรายงานยังอ้างอีกว่า ทางอำเภอได้เริ่มสนใจที่

¹⁷ ผู้เขียนเล่าว่า เดือน เมษายน 2520 ถนนจากแม่แจ่มขึ้นสู่ดอยอินทนนท์ ตัดเกือบเสร็จแล้ว เหลือเพียง 500 เมตร จะบรรจบกับถนนไปจอมทอง และทางจังหวัดกำลังตกลงกับอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์เพื่อขออนุญาตให้รถผ่านได้

¹⁸ พิชัย (2520:33,55-56)

จะส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยมีการประสานงานกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย(ททท.) รวมทั้งได้มีการประกวดคำขวัญอำเภอแม่แจ่ม เพื่อเป็นจุดขายในการเชิญนักท่องเที่ยว คือ

“เที่ยวบ่อน้ำแร่ ล่องแพน้ำแจ่ม พักแรมน้ำตก ผ่าดินจกยอดน้ำมื่อ “

ปี พ.ศ. 2537 ทางอำเภอริเริ่มแผนการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวแม่แจ่มด้วยการจัด “งานเทศกาลมหรพรมผ้าดินจกแม่แจ่ม ครั้งที่ 1” ขึ้น โดยเลือกเอาบ้านท้องผาย เป็นสถานที่จัดงาน เพื่อสนองตอบนโยบายของรัฐ และแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างบทบาทของสถาบันสูงสุดของไทยกับการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมในท้องถิ่นแม่แจ่ม

“เพื่อเป็นการสืบทอดศิลปหัตถกรรมแขนงนี้ให้คงอยู่สืบไป อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ภายใต้การนำของ นายไพโรจน์ แสงภู่วงษ์ นายอำเภอร่วมกับราชการและเอกชนจัดงานเทศกาลหัตถกรรมผ้าดินจกอำเภอแม่แจ่ม ครั้งที่ 1 ขึ้นระหว่างวันที่ 30 เมษายน-2 พฤษภาคมที่บ้านท้องผาย หมู่ที่ 8 ต.ช่างเคิ่ง อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ อีกนัยหนึ่งเพื่อเป็นการสนองต่อนโยบายของรัฐบาลที่ได้สนับสนุนให้ปีนี้เป็นปีศิลปวัฒนธรรมไทย อีกทั้งเป็นการร่วมกันสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งทรงให้การสนับสนุนอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมผ้าชิ้นดินจกของแม่แจ่มไว้โดยให้การฝึกอบรมราษฎรที่มีฝีมือทางด้านนี้ ไปรับการอบรมเทคนิคขั้นสูงจากพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ และนำความรู้ที่ได้มาถ่ายทอดแก่ราษฎรคนอื่นๆ ทั่วไปทำให้ผลงานของชาวแม่แจ่ม นอกจากจะคงเอกลักษณ์ของผ้าชิ้นดินจกไว้แล้วยังสนองความต้องการของตลาดได้เป็นอย่างดี”

อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการนำเสนอภาพวัฒนธรรมชาวบ้าน ผ่านงาน “ เทศกาลมหรพรมผ้าดินจก” โดยไม่มีการอธิบายความหมายเชิงคุณค่าของวัฒนธรรมที่ตนเสนอขายก็ดูกระไรอยู่ ครั้นจะให้ทางอำเภอเป็นผู้อธิบายเองก็ไม่มีฐานความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นเพียงพอ ดังนั้นจึงต้องหันไปพึ่งพาความรู้จากผู้เชี่ยวชาญภายนอกมาเป็นคนช่วยอธิบาย

“สำหรับความหมายของผ้าดินจกนั้น นุสรรา เตียงเกตุ นักอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมผ้าดินจกแม่แจ่ม ได้เล่าให้ฟังว่า “ ดินจกแม่แจ่มมีเอกลักษณ์ที่

โดดเด่นแตกต่างจากแหล่งอื่น และยังมีบทบาทเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของสตรีชาวแม่แจ่มตั้งแต่เกิดจนตายมานับตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ สตรีชาวแม่แจ่มจะต้องมีที่ดินของตนเองอย่างน้อย 1 ฝืน หากใครมีฐานะดีอาจจะมีถึง 20 ฝืน เพื่อนำไปทำบุญหรือไปงานเทศกาลสำคัญๆ หรือแม่กระทั่งนำผ้าขึ้นที่ดินจกไปถวายทานแก่พระสงฆ์เมื่อตนเองได้ละจากโลกนี้ไปแล้ว ซึ่งเชื่อว่าบุญกุศลเหล่านี้จะส่งผลให้ผู้ตายมีขึ้นที่ดินจกไปสู่อีกโลกหนึ่ง ซึ่งความเชื่อนี้ยังสืบทอดมาจนถึงยุคปัจจุบัน¹⁹

ภายในงานเทศกาลมหรพรมผ้าขึ้นดินจกแม่แจ่มครั้งที่ 1 มีการจัดขบวนแห่ที่แสดงหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ งานประเพณี โขวขึ้นดินจกโบราณ แสดงสินค้าผ้าทอขึ้นดินจก การแข่งขันกีฬา รวมถึงการประกวดขึ้นดินจก ซึ่งเผยให้เห็นความแตกต่างระหว่างระบบคุณค่าของ ความงามในขึ้นดินจกของคณะกรรมการตัดสินต่างกลุ่มต่างวัย และความสงสัยเกี่ยวกับคุณสมบัติของคณะกรรมการตัดสินที่ไม่ได้มาจากช่างทอ

“ปีแรกที่เขาจัดเขาเชิญคนเฒ่าคนแก่ที่จกดินขึ้นเก่งๆ แถวบ้านเรา อย่างท้องฝ่ายก็มีแม่ปิ่นไปร่วมเป็นกรรมการตัดสิน สืบขึ้นที่คนเฒ่าชอบและคิดว่างามจะเป็นสีแจ้ๆ แต่คณะกรรมการที่เป็นคนรุ่นใหม่จะเห็นว่าสีทึมๆ สวยงามกว่าเพราะคนรุ่นใหม่ชอบสีทึมๆ พอปีต่อมาก็ไม่เอาคนเฒ่าไปเป็นคณะกรรมการตัดสินแล้ว.ตอนนี้คณะกรรมการที่ตัดสินจกดินขึ้นจกขึ้นไม่เป็นกันสักคน”²⁰

แม่ฟอยทอง สมวธา หนึ่งในคณะกรรมการตัดสินผ้าขึ้นดินจกในปีนั้นออกมาอธิบายความข้างต้นว่า ในปีแรกที่จัดงานคณะกรรมการที่ตัดสินจะประกอบไปด้วยผู้ค้าขายขึ้นดินจก หรือข้าราชการที่มีความรู้และได้ศึกษาเกี่ยวกับดินจกมาบ้าง มีการได้เชิญคนเฒ่าคนแก่ที่จกดินขึ้นจากบ้านทัพ-ไร่ บ้านท้องฝ่าย มาเป็นที่ปรึกษาชี้แนะ แต่ไม่ได้ร่วมอยู่ในคณะกรรมการตัดสิน งานในปีต่อๆ มาได้มีการปรับปรุงคณะกรรมการตัดสินประกวดขึ้นดินจกใหม่ โดยแต่งตั้งหัวหน้ากลุ่มทอผ้า ประธานแม่บ้าน และชาวบ้านที่จกดินขึ้นเป็นมาร่วมเป็นคณะกรรมการ

¹⁹ หนังสือพิมพ์เดลินิวส์, 3 พฤษภาคม 2537 : เน้นตัวเอียงโดยคณะวิจัย

²⁰ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านท้องฝ่าย, ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องฝ่าย, 29 พฤษภาคม 2545

ภาพที่ 7.3 การตัดสินใจซื้อสินค้าของกลุ่มแม่บ้านในงานเทศกาลซื้อสินค้าแม่แจ่ม

หลังจากงานครั้งที่ 1 ทางอำเภอยังคงแสดงบทบาทนำในการฟื้นฟูผ้าตีนจกด้วยกำหนดให้กลุ่มแม่บ้านทุกบ้านต้องใส่ชิ้นตีนจกเวลาออกงานสำคัญของทางราชการส่งผลให้ตลาดค้าขายชิ้นตีนจกภายในหุบเขาคีตกักขึ้นมาระยะหนึ่ง ขณะที่หน่วยงานพัฒนาของรัฐระดับอำเภอก็ใช้วิธีการจ้างช่างทอ ช่างจกฝีมือดีจากบ้านท้องฝาย บ้านทัพ-ไร่ ให้ไปช่วยฝึกการทอผ้า จกตีนขึ้นกับกลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านอื่นและอำเภออื่นที่ยื่นความจำนงมา

อย่างไรก็ตาม ในส่วนการกำหนดนิยามความหมายของ “ชิ้นตีนจก และผ้าทอแม่แจ่ม” รวมถึง “วัฒนธรรมแม่แจ่ม” ทางอำเภอก็ต้องเว้นที่ทางไว้ให้กับ ปัญญาชนนักพัฒนา ที่เข้าไปคลุกคลีอยู่ในแม่แจ่มเป็น ผู้กำหนด/อธิบายความหมายให้กับคนภายนอกอยู่ตลอดเวลา²¹

กลุ่มผู้หญิงที่มาร่วมเวทีเสวนาประวัติศาสตร์เล่าว่า ตั้งแต่องานเทศกาลมหรหรรรมผ้าตีนจกเปิดตัวขึ้น ตีนจกลายเก่าเริ่มขยับราคาจากหลักร้อย เป็นหลักพัน และมีแนวโน้มของการเปลี่ยนสีที่ใช้ในการจกตีนขึ้นออกมาในลักษณะสีโทนขรึมตามความต้องการของตลาด

“ตอนนี้ขึ้นที่ขายได้ และเขาสั่งก็จะออกเป็นสีทึมๆ เราต้องดูความต้องการข้างนอกว่า ต้องการสีแบบไหนหรือนิยมสีแนวไหนเราจะจกสีตามนั้น ผู้หญิงบ้านเรารุ่นหลังมานี้จะชอบสีแบบย้อนธรรมชาติ สีจะออกจางลง ไม่แจ่ม สีที่ใช้จกตีนขึ้นของคนตะกอนจะเป็นสีเข้ม แดงก็แดงเข้ม เหลืองก็

²¹ เสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 3, วัดบ้านทัพ, 15 ธันวาคม 2544

เหลืองเข้ม พอจกออกมาแล้วสีจะเข้มมาก ตอนนี้สีเข้มๆ ไม่นิยมกันแล้ว
จะเหลือแต่ชั้นของคนเฒ่าเท่านั้น”²²

ในระยะหลังหน่วยงานปกครองในระดับท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลก็เริ่มเห็นช่องทางในการใช้ “ภาคการผลิตผ้าทอของผู้หญิง” เป็นกิจกรรมหนึ่งในการต่อรองเพื่อดึงงบประมาณมาสู่หน่วยงานตน เช่น ในปี พ.ศ. 2542 อบต.ท่าผา ผลักดันให้กลุ่มผู้หญิงแต่ละบ้านรวมกลุ่มสมาชิกเพื่อตั้ง “ศูนย์ส่งเสริมผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือตำบลท่าผา” ขึ้น มีการระดมเงินหุ้นจากสมาชิกหุ้นละ 10 บาทร่วมกับงบประมาณที่ อบต.สนับสนุนอีก 12,000 บาท และให้หน่วยงานพัฒนาชุมชนของอำเภอ โครงการเครือข่ายในการหาตลาดให้²³

กระนั้นก็ตาม ความพยายามในการพัฒนาการท่องเที่ยวอำเภอแม่แจ่มด้วยการใช้ “งานเทศกาลมหรพรมพื้นถิ่นแม่แจ่ม” เป็นหัวหอกในการประชาสัมพันธ์นับแต่ปีพ.ศ. 2537 ก็ประสบปัญหาในแง่ของจำนวนนักท่องเที่ยว

คณะผู้จัด²⁴ พยายามจัดปรับช่วงเวลาของการจัดงานให้ใกล้เคียงกับงานเทศกาลท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่ เช่น เทศกาลไม้ดอกไม้ประดับ หรืองานปีไหมสาเกต รวมถึงการใช้เวทีสื่อมวลชนในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์งานอยู่อย่างต่อเนื่อง แต่ดูเหมือนจะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร และเมื่อลองเปรียบเทียบระหว่าง งานเทศกาลมหรพรมพื้นถิ่นแม่แจ่ม กับงานวัฒนธรรมที่จัดขึ้นที่บ้านยางหลวง จะเห็นได้ชัดเจนว่า งานเทศกาลฯ ที่ประกาศตัวตนเป็น ประเพณีประเพณีใหม่ของรัฐยังไม่สอดคล้องกับรสนิยมการท่องเที่ยวของชนชั้นกลางมากนัก

ระยะหลังมีกระแสข่าวหนาหู ทางอำเภอมีแนวโน้มที่จะโอนงานเทศกาลฯ ไปให้องค์กรปกครองในระดับท้องถิ่น เช่น อบต. เทศบาล เข้ามาแบกรับภาระการจัดงานนี้แทน

2. พัฒนาการทางเศรษฐกิจของชุมชน

การปลูกพืชเศรษฐกิจในช่วงเวลานี้ ได้เกิดข้อจำกัดในเรื่องของการใช้ที่ดินในเขตป่าเนื่องมาจากนโยบายของการจัดการป่ารัฐ และปัญหาเรื่องระบบนิเวศน์แปรปรวนอย่างหนัก ปี 2535-2536 เกิดความแห้งแล้ง กอปรกับราคาถั่วเหลืองที่เป็นพืชหลักๆ เริ่มตกต่ำ และการดูแลค่อนข้างยุ่งยาก ในพื้นที่ไร่ ชาวบ้านจึงหันไปปลูกพืชอื่นๆ เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กันมากขึ้น

²² เสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท้องฝาย, ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องฝาย, 29 พฤษภาคม 2545

²³ สัมภาษณ์นางเกษร วรรณิกา, บ้านป่าแดด, 7 ธันวาคม 2544

²⁴ นอกจากข้าราชการอำเภอแล้ว ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนในท้องถิ่นที่ทำกิจกรรมทางสังคมในตัวอำเภอแม่แจ่ม

สำหรับพื้นที่โหล่งปง จะมีการลงหอมแดง กะหล่ำ ผักกาด ถั่วแดง ถั่วเหลือง หรือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ พืชผักบางประเภท เช่น ข้าวโพดทำพันธุ์ จะมีการทำระบบพันธะสัญญากับบริษัท การเกษตร เช่น คาร์กิลล์ ที่เข้ามาทำส่งเสริมให้ชาวไร่เพาะปลูก ด้วยการเอาเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยา มาขาย และรับซื้อผลผลิตในราคาประกัน

อดีตผู้จัดการสหกรณ์นิคมโหล่งปงท่านหนึ่ง ให้สัมภาษณ์เมื่อเดือนกันยายน ปี 2536²⁵ ว่า พื้นที่โหล่งปงตอนนั้น มีทั้งหมด 4,865 ไร่ (เพิ่มขึ้น 1,555 ไร่ จากปี 2518 ที่มีการตกลงทางการ เมืองกับรัฐบาลแบ่งที่กัน คือ 3,310 ไร่) แต่ก่อนมีการซื้อขายที่ดินเปลี่ยนมือเฉลี่ยปีละ 20 ราย สองปี(2535-2536) ที่ผ่านมา มีการซื้อขายเปลี่ยนมือที่ดินมากขึ้น และมีการเพิ่มการใช้สารเคมีมากขึ้น เนื่องจากปัญหาฝนแล้ง และราคาพืชผลการเกษตรตกต่ำ สมาชิกที่ขายที่ดินส่วนใหญ่เป็นหนี้สหกรณ์ มีการขายฝาก หรือเอาที่ดินไปจำนองกับคนอื่น ๆ หรือสหกรณ์เพื่อกู้ยืมเงินไปแล้วไม่สามารถใช้คืนได้

เขากล่าวเพิ่มเติมว่า หนึ่งปีของโหล่งปงจะมีการผลิตอย่างน้อย 2 ครั้ง ครั้งแรกจะเป็นหอมแดง ราว 80 % ที่เหลือเป็นถั่วเหลือง ผักกาด ครั้งที่สอง เป็นข้าวโพดทำพันธุ์ 60 % นอกนั้นเป็นถั่วแดง กับข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ชาวบ้านโดยเฉพาะในเขตบ้านทัพ-ไร่ ที่ไม่มีที่ดินไม่มากนัก ก็ใช้วิธีการเช่าที่ดินทำการเพาะปลูก โดยคิดราคาต่อหนึ่งฤดูการผลิต อยู่ที่ไร่ละ 2,000-2,500 บาท หลังจากปี 2537-38 เป็นต้นมา ราคาเช่าทำไร่ในโหล่งปงขึ้นเป็น 3,000-3,500 บาท

หลังน้ำท่วมใหญ่ในแม่แจ่มเมื่อ ปี 2537 ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงราคาค่าจ้างแรงงานในภาคการเกษตรแม่แจ่มอย่างมาก เนื่องจาก ชาวสวนลำไยจากลำพูน-เชียงใหม่ ได้นำรถมารับคนในเขตตัวอำเภอแม่แจ่มไปขึ้นลำไยโดยให้เงินค่าจ้างวันละ 100 บาท ซึ่งสูงกว่าราคาค่าจ้างทั่วไปในภาคเกษตรของชาวบ้านในเขตรอบๆแม่แจ่มที่จ้างกันอยู่ประมาณวันละ 50-60 บาท

ราคาค่าจ้างที่เกิดจากความต้องการแรงงานของชาวสวนลำไยได้ดันให้ต้นทุนการเกษตรในแม่แจ่มเพิ่มขึ้นอีก คนที่ยังปลูกถั่วเหลืองอยู่ก็ ตัดสินใจเลิกปลูกถั่วเหลืองหันไปหาพืชตัวอื่น ดังคำบอกเล่าของแม่บ้านคนหนึ่ง

“ที่เลิกปลูกถั่วเหลืองเพราะทุนมันสูง ทำหลายปีเข้าหุ้รอกเอาไม่ไหว ถั่วได้น้อยลง ต้องไปเอาหญ้า(ถางหญ้า)ตลอด หัวไม้ได้เข้ารั่ม ตะกอนบ้านเฮาไม่ต้องไปเอาหญ้า ปีแรก ๆ ที่ปลูก หญ้ามันไม่ค่อยมี หลังมารก ค่าจ้างไปเอาหญ้าวันละ 100 มันไม่คุ้ม มันต้องจ้างตลอด ถ้าจ้างหมู่วะยาง ค่าแรงมัน

²⁵ สัมภาษณ์นายพัฒนา คำลือ, โหล่งปง, 13 กันยายน 2536 : ผู้วิจัยขณะนั้นทำงานให้กับองค์กรพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่ง

จะถูกหน้อย ถ้าจ้างไต่ เขาไม่ค่อยอยากไป ว่ามันไกล รถก็ไม่มี ต้องเดินขึ้น
คอยไป ก็เลยหยุด หันมาปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสบายกว่า”²⁶

ขณะที่การทำนาในช่วงเวลานี้ก็มีต้นทุนสูง และมีการเปลี่ยนแปลงในระบบการจ้างทำนา
ผ่า กล่าวคือ ช่วงเวลานี้เจ้าของนาต้องเป็นผู้ร้องขอให้คนมาเช่านาผ่าของตน โดยคนเช่าทำนาผ่า
มักจะได้สิทธิทำสวนหอมในฤดูแล้งต่อไปอีก หรือบางกรณีอาจจะมีการแบ่งครึ่งใช้ที่ดินระหว่างเจ้า
ของนาหรือผู้เช่าคนละครึ่ง แต่ส่วนมากแล้วผู้เช่ามักจะได้สิทธิเต็มในฤดูแล้ง เช่นเดียวกับการจ้าง
บุกเบิกนาผืนใหม่ ตัวอย่างนาที่เสียหายจากน้ำท่วมเมื่อปีพ.ศ. 2537 นาที่งอกออกจากดินริมตลิ่ง
อัตราการจ้างบุกเบิกเดิม เจ้าของที่ดินจะให้สิทธิผู้ลงแรงบุกเบิก 3 ปีในการเข้าทำการผลิต ปัจจุบัน
ต้องยืกระยะเวลาไปเป็น 5 ปีเป็นอย่างต่ำ

ปัญหาหนี้สินของชาวบ้านเพิ่มสูงขึ้น สถาบันการเงินที่เข้ามาเปิดดำเนินการ เช่น ธนาคาร
เพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ธนาคารอาคารสงเคราะห์ ธนาคารกสิกรไทย ยังไม่นับรวม
แหล่งเงินกู้อื่น เช่น สิ้นปราง นิมชีเสี่ยง และการกู้ในกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชน โดยตัวเลขยอดหนี้ที่
สูงที่สุดในระดับครัวเรือน คือ การกู้หนี้มาสร้างบ้านใหม่ เช่น กู้ธนาคารอาคารสงเคราะห์ 150,000
บาท ผ่อนใช้เดือนละ 2,000 บาทในเวลา 15 ปี ดังนั้น ชาวบ้านจะต้องใช้ที่ดินและดอกรวมกันทั้ง
หมด 360,000 บาท

ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าเปรียบเทียบว่า “ตอนที่สหกรณ์เข้ามาถ้าเทียบกับธกส.เข้ามา ธกส.
จะมีคนไปกู้มากกว่า สหกรณ์จะกู้ได้ไม่เกิน 6-7 หมื่น ธกส.มันได้ 7-8 หมื่น แล่นก็มี ธกส.ให้วง
เงินกู้สูงกว่า เรามีเงินกู้หลายระบบ ระยะสั้น ระยะยาว ระยะปานกลาง สหกรณ์มี 2 ระยะ คือ
ระยะสั้น กู้ได้ไม่เกิน 5 หมื่น และระยะยาว ถ้าแบ่งเงินที่กู้มาเอาลงการผลิตจะต้องดูพื้นที่ที่จะทำ
ก่อน ถ้ามีสัก 3 ไร่ ต้องกู้เงินประมาณ 25,000 ถึงจะพอปลูกได้บางที่แทบจะไม่พอด้วยซ้ำ เช่น เรา
เอาไปซื้อเชื้อหอมแดง เขาก็หักไป 1 หมื่น ที่เหลือก็เอาเป็นค่าไถดิน ค่าแรง ถ้าจะเทียบของพ่อก็จะ
ประมาณ 80% ที่เอามาลงทุนเกษตร ไม่ได้เอาไปใช้จ่ายอย่างอื่นมากกว่าลงเกษตร ที่สหกรณ์ยังมี
เงินให้กู้ซื้อรถ กู้สร้างบ้าน บางคนเขาก็ไปกู้ มีบริษัทเอกชนอย่างนิมชีเสี่ยง สิ้นปราง มาโฆษณา
ตามบ้านให้กู้เงิน ต้องการเงินด่วนก็สามารถกู้ได้”

ชาวบ้านหลายคนยังเปรียบเปรยอีกว่า ช่วงนี้ จับคนในบ้านมา 100 คนจะมีสัก 1 คนเท่านั้น
ที่ไม่มีหนี้ ถ้าไม่มีสหกรณ์ ธกส. ก็ต้องมายืมกองทุนหมู่บ้าน เงินกู้ ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้เอาไปลง
ทุนในภาคเกษตรทั้งหมด ต้องแบ่งไปใช้จ่ายในครัวเรือนบ้าง ส่งลูกเรียนบ้าง รักษาพยาบาลบ้าง
บางคนก็ใช้ไปเพื่อการไปทำงานต่างประเทศ

²⁶ กลุ่มสตรี เสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านทัพ-ไร่, วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

ต้นทุนในภาคเกษตรที่เพิ่มขึ้น หนี้สิน และความต้องการหาเม็ดเงินมาจับจ่ายใช้สอย หรือ ช่วยในการผ่อนชำระหนี้ ทำให้การทำงานนอกเกษตรกลายเป็นแหล่งรายได้อีกหนึ่งแหล่งหนึ่งที่ชาวบ้าน ทั้งที่บ้านต้องดิ้นรน ทั้งการทอผ้า จกดินขึ้น อพยพมารับจ้างแรงงานต่างถิ่น โดยจะมีการเกาะกลุ่ม รวมตัวของคนแม่แจ่มอยู่ตามหอพักต่างๆ ในเมืองเชียงใหม่ มีการเชื่อมต่อข้อมูลข่าวสารกับทาง บ้าน เพื่อหาแหล่งงานในเมืองไว้รองรับคนที่ออกมาทำงาน รวมถึงการเชื่อมกับทางบ้านในยาม ที่เกิดวิกฤตทางจิตใจ ด้วยการให้ทางบ้านช่วยจัดพิธีกรรม เช่น ไหว้ผีให้อยู่เนื่องๆ

3. ทวิลักษณ์ลุ่มน้ำแม่แจ่ม

สถานการณ์แย่งชิงทรัพยากรในเขตแม่แจ่มนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน และ ชุมชนด้วยกันเองเริ่มปรากฏให้เห็นอีกครั้งในช่วงต้นทศวรรษที่ 2530 หลังจากรัฐได้ดำเนินการ พัฒนาเศรษฐกิจสังคมในลุ่มน้ำแม่แจ่มขนาดใหญ่ และพลิกกลับเข้ามาควบคุมทรัพยากรอย่างเข้ม จวดเพื่อป้องกันการหาประโยชน์จากการควบคุมพื้นที่ป่านั้นไปยังหน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ กลุ่มบริษัทเอกชนต่างๆ

ในที่นี้จะยกตัวอย่างกรณีตัวอย่าง 2 กรณี ที่เป็นเสมือนภาพของความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่ แจ่มที่เกิดขึ้นระหว่างปีพ.ศ. 2535-2537

3.1 ป่าสนวัดจันทร์: การเมืองต้นน้ำ กับ ปลายน้ำ แบบที่ 1

เดือนตุลาคม 2535 ชาวบ้านในเขตบ้านจันทร์ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน คณาจารย์ และนักกิจกรรมทางสังคมที่รวมตัวกันในนาม “ชมรมเพื่อเชียงใหม่” และ กลุ่มนักศึกษาได้ร่วมมือ กันเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการทำไม้สนขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ที่ตำบลบ้านจันทร์อย่าง เป็นทางการด้วยการยื่นหนังสือให้กับผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่

ด้วยเงื่อนไขสถานการณ์ที่โครงการฯ กำลังเปิดดำเนินการทำไม้ ทำให้กลุ่มคัดค้านหลัก คือ ชาวป่าแก่อายุบ้านจันทร์กับกลุ่มแนวร่วมอื่นสานตัวกันอย่างรวดเร็ว มีการแบ่งงานกันทำ ในหลายระดับ เช่น งานติดต่อประสานงานกับพื้นที่วัดจันทร์ งานข้อมูลและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง กับโครงการทำไม้ งานรณรงค์เผยแพร่ของกลุ่มนักเขียนอิสระ ศิลปิน นักวิชาการ นักพัฒนา และนักศึกษา ที่อาศัยรูปแบบเวทีสาธารณะ อาทิ เวทีวิชาการ²⁷ งานนิทรรศการ²⁸ งานคอนเสิร์ต²⁹ และเวทีสื่อมวลชนในระดับท้องถิ่น-ส่วนกลางเพื่อผลักดันให้รัฐบาลยกเลิกโครงการทำไม้ทันที

²⁷ วันที่ 9 ตุลาคม 2535 มีการจัดโต๊ะเสวนาทางวิชาการเรื่อง ป่าสน ณ ศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ชุมชนในเขตหุบเขาแม่แจ่มเข้ามาสัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวเรื่องป่าสนบ้านจันทร์ หลังจากการลงไปพูดคุยให้ข้อมูลของเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน กับ กลุ่มเหมืองฝายบ้านทัพ-ไร่ โดยใช้ฐานของความสัมพันธ์ส่วนตัวกับนักพัฒนาองค์กรเอกชนที่มีอยู่ในพื้นที่ก่อนหน้านี้ ขณะเดียวกัน กลุ่มพระ ชำราชการครู ที่มีความตื่นตัวทางการเมืองก็เริ่มติดต่อประสานงานกับกลุ่มเคลื่อนไหวในเชียงใหม่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ³⁰

ชาวบ้านทัพ-ไร่ อธิบายการเข้าร่วมคัดค้านโครงการทำไม้สนบ้านวัดจันทร์ครั้งนี้ว่า “บ้านฝายทัพ-ไร่ มันได้รับผลประโยชน์จากน้ำแจ่มเป็นหลัก ตั้งนาได้ใช้น้ำฝายหลวงแม่แจ่ม ถ้าต้นน้ำมันถูกตัด ถูกฟันกลืนน้ำจะแห้ง เราก็ได้ห้วงตัวนี้เป็นหลักใหญ่ เราก็ชวนกันไป”

กระทั่งต้นเดือนธันวาคม 2535 ความร่วมมือในการคัดค้านระหว่างกลุ่มคนในหุบเขาแม่แจ่มกับองค์กรภายนอกเริ่มมีความเด่นชัดและแหลมคมยิ่งขึ้น มีการเปิดเวทีพูดคุยจังหวะในการเคลื่อนไหวร่วม ออกแถลงการณ์ ถวายข้อคัดค้านการทำไม้สนบ้านวัดจันทร์กลางตลาดอำเภอแม่แจ่ม การประสานงานกับกลุ่มเหมืองฝายแม่แจ่มในเขตบ้านแม่ลอง อ.ฮอด และบ้านท่าข้ามเหนือ อ.จอมทอง ที่ใช้น้ำแม่แจ่มในการทำเกษตร และสภาตำบลหางดง อ.ฮอด ร่วมลงมติคัดค้าน

วันที่ 10-11 ธันวาคม 2535 สภาตำบลข้างเค็ง และสภาตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม มีการประชุมเร่งด่วนเพื่อลงมติของสภาตำบลอย่างเป็นทางการว่า จะร่วมคัดค้านการตัดไม้สนในโครงการหลวงบ้านวัดจันทร์อย่างถึงที่สุด หลังจากมีมติวันนั้น สภาตำบลทั้งสองร่วมกับสภาตำบลบ้านจันทร์ เดินทางไปยื่นหนังสือคัดค้านการทำไม้สนบ้านจันทร์ให้กับนายกรัฐมนตรีผ่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ณ อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อขอให้รัฐบาลยกเลิกการทำไม้สนโดยด่วน

ฝ่ายการเมืองออกมาจับปากกับตัวแทนสภาตำบลทั้งสามว่า จะเอาเข้าคณะรัฐมนตรีก่อนวันที่ 20 มกราคม 2536 และให้ชาวบ้านไปติดตามความคืบหน้าจากทางจังหวัด หรือส่วนท่าไม้ภาคเหนือ ขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ต่อไป แต่เรื่องราวก็ไม่คืบหน้าแต่อย่างใด

วันที่ 15 พฤศจิกายน 2535 มีเวทีสัมมนาเรื่อง สังคมได้และเสียอะไร จากโครงการทำไม้บ้านจันทร์ ณ โรงแรมสมาคม YMCA, เชียงใหม่

²⁸ เริ่มมีการจัดนิทรรศการเคลื่อนที่ ตั้งแตงาน “เบิกฟ้าล้านนาไทย” ของพรพนักศึกษาวิชาชีพ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 16-20 พฤศจิกายน 2535 และมีการปรับปรุงนิทรรศการนี้ รมรณงค์ในตัวเมืองเชียงใหม่ และอำเภอแม่แจ่ม อำเภอฮอด ในเวลาต่อมา

²⁹ คอนเสิร์ท “คืนหนาว ป่าสน คนคอย” จัดขึ้นที่บริเวณสนามวอลเลย์บอลของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ 12 ธันวาคม 2535 มีนักร้องหลายคนมาร่วมรณรงค์คัดค้านการตัดป่าสนวัดจันทร์ เช่น สุรัชย์ จันทิมาธร ,ลิษา –สุวิษานนท์ ,สุนทร เวชานนท์,วงไพบ้าน เป็นต้น

³⁰ ในสมุดบันทึกการทำงานปี 2535 ของนักวิจัย ระบุว่า ในช่วงเดือนธันวาคม มีประสานระหว่างกลุ่มนักศึกษา กับกลุ่มเคลื่อนไหวในอำเภอแม่แจ่มอย่างต่อเนื่อง

เดือนกุมภาพันธ์ปี 2536 คณะสงฆ์อำเภอแม่แจ่ม กับกลุ่มชาวบ้านจำนวนหนึ่งขึ้นไปบวชป่าสนแปลงแรกที่จะถูกตัดฟันร่วมกับชาวปกากะญอที่นับถือพุทธ ขณะที่ชาวปกากะญอส่วนที่นับถือคริสต์ก็ใช้พิธีกรรมสวดวิงวอนพระเจ้าให้ช่วยดูแลป่า ณ โบสถ์บ้านหนองเจ็ดหน่วย ชาวบ้านที่ขึ้นไปบวชป่าสนบ้านจันทร์ เล่าบรรยากาศ

“ตอนช่วงวัดจันทร์ที่ไปต่อสู้อันไปบวชป่า ที่รวมกันไปก็มาคุยกัน เก็บเงินกันคนละ 10 – 20 บาท รวมกันไป ปรีกษากับพระว่าประเพณีอันไหนที่เคยทำทางบุญ ก็เลยพากันไปบวชไม้ บวชป่า ตอนนั้นมีโรงเลื่อยแล้ว ก็คิดว่าคงจะแพ้แล้ว ที่แรกชาวบ้านยังไม่ได้ตื่นตัวกัน มีพ่ออินคำกับบอมรินทร์ เขาไป 2 คน ไปบวชไม้มาแล้วเขา(อป.) ไปแกะผ้าเหลืองออก ที่รู้ข่าวว่าเขาดึงผ้าออกก็เพราะหม้อย่างเขามาบอก เราติดต่อกัน ตอนก่อนจะบวชทางคณะสงฆ์ พระครูท่านบอกว่า สิ่งใดที่ได้บวช เป็นของที่สูงแล้ว ถ้าคนใดทำลายคนนั้นย่อมฉิบหาย หรือว่ามีอุปสรรคมีอันเป็นไป เป็นได้บอกเจ้าที่เจ้าดิน เขาถึงได้แพ้เรา มันศักดิ์สิทธิ์จริง

...

ก่อนหน้านี้เราไม่เคยบวชป่าที่ไหนเลย ครั้งแรกที่บวชก็ที่วัดจันทร์ ตอนพ่อไปวัดต่างก็เคยได้ผ่านทางวัดจันทร์แต่ไม่ได้ไปค้าขายที่นั่น มันเป็นบ้านยาง จะว่าไปทางวัดจันทร์จะเจริญกว่าเป็น ดีกว่าเขา อาจเพราะว่ายางที่นั่นเป็นคนฉลาด คนต่างถิ่นมาอยู่มาก จีนฮ่อก็มี”³¹

“ที่ป่าสนมันจะตัดเป็นผืนติดกันไปหมดเจาะต้นเอายางมันด้วย ไม่นานต้นมันก็ตาย ที่ไปบวชป่าต้นไม้มันแต่ต้นเกียะ ไม่มีไม้อื่นเลย มันไม่ได้เป็นดงเหมือนป่าบ้านเรา ที่ขุนน้ำมีน้อยเดียวจะเท่าร่องน้ำแม่แรกนี่แหละ มันเป็นบวชๆ ตอนไปบวชป่ามันเดือน 4 น้ำไหลมาอยู่ในบวชที่ละน้อยๆ”³²

หลังจากการต่อสู้คัดค้านมาได้ระยะหนึ่ง แกนนำชาวบ้านเริ่มมีแนวคิดที่จะจัดตั้งกลุ่มท้องถิ่นเฉพาะขึ้น เพื่อให้การผลักดันเรื่องป่าสนบ้านจันทร์เป็นเรื่องของคนแม่แจ่มทั้งหมด และ

³¹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านทัพ-ไร่, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 มีนาคม 2545

³² เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท้องผาย, ศาลาอเนกประสงค์บ้านท้องผาย, 29 พฤษภาคม 2545

วางแผนในระยะยาวเพื่อเชื่อมชุมชนต่างๆ ในแม่แจ่มให้เข้ามาร่วมกันวางแผนการพัฒนาแม่แจ่มในทิศทางที่เหมาะสมกว่าที่เป็นอยู่

วันที่ 13 มีนาคม 2536 แกนนำกลุ่มได้เชิญผู้นำชุมชนและตัวแทนชาวบ้านในเขตตำบลที่ใกล้เคียงร่วมกันจัดตั้ง “กลุ่ม อัก เมือง แจ่ม” ขึ้น โดยมีการคัดเลือกนายอมรรินทร์ สุขพุทธิกิจ ชาวอยุธยาที่มาอาบิยอยู่บ้านข้างเค็ง เป็นประธานกลุ่ม พ่ออินคำ นิปุณะ บ้านไร่ กับนายเปี้ย ผั่นศรี ตัวแทนจากตำบลแม่นาจร เป็นรองประธาน และครูอุทิศ สมบัติ เป็นเหรัญญิกกลุ่ม

กลุ่มอักเมืองแจ่มมีความพยายามในการจัดโครงสร้างการบริหารให้ครอบคลุมตัวแทนจากทุกตำบลทั่วทั้งอำเภอแม่แจ่ม โดยมีคณะกรรมการชุดแรกทั้งหมด 23 คน ส่วนคณะที่ปรึกษาประกอบด้วยกลุ่มพระสงฆ์ ครู ข้าราชการ และกลุ่มแม่บ้าน อีกทั้งยังคาดหวังว่า จะหาอาสาสมัครในการทำงานเพิ่มอีก 15 คน

วันแรกของการประชุมของกลุ่มอักเมืองแจ่มมีการกำหนดจังหวะก้าวในการเคลื่อนไหว ผลักดันให้โครงการทำไม้สบ้านจันทร์ยุติ ด้วยการเปิดเวทีสาธารณะในตัวอำเภอแม่แจ่ม 2 ครั้ง ขึ้นหนังสือผ่านนายอำเภอเพื่อกดดันทางการเมือง ในส่วนงานเนวร่วมจะมีการพาคณะกรรมการคนใหม่ขึ้นไปดูป่าสบ้านจันทร์ แจกเอกสารประชาสัมพันธ์เรื่องการคัดค้านป่าสบ้านที่มาจาก “กลุ่มอักเมืองแจ่ม”

ถ้อยแถลงตอนหนึ่งในวันนั้น ประกาศเจตนารมณ์ของกลุ่มอักเมืองแจ่มชัดเจน

“เราจะสร้างเนวร่วมในวงกว้าง โดยบ่งบอกถึงการได้รับประโยชน์ของชาวบ้านเมื่อเข้ามาในกลุ่มอักเมืองแจ่ม ที่ไหนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม จะได้ไปช่วยกัน”³³

จากนั้นเป็นต้นมา กลุ่มอักเมืองแจ่มเดินหน้าร่วมนำกับกลุ่มองค์กรภายนอกเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการป่าสบ้านจันทร์ จนกระทั่งมีมติจากคณะกรรมการบริหารโครงการหลวงบ้านวัดจันทร์ให้ยุติการทำไม้ชั่วคราว ในวันที่ 15 มิถุนายน 2536

เมื่อเสร็จจากงานการเมืองสิ่งแวดล้อมที่ต้องเคลื่อนไหวต่อสู้กดดัน กลุ่มอักเมืองแจ่มปรับทิศทางทำงานเนวร่วม เช่น จัดพิธีทอดผ้าป่าข้าวเปลือกเพื่อเป็นการตอบแทนกับชาวปกากะญอบ้านวัดจันทร์ที่ช่วยในการปกป้องป่าต้นน้ำแม่แจ่ม ผ้าป่าต้นไม้ ไปปลูกป่าบริเวณบ้านเหล่า ลุ่มน้ำแม่แรก ร่วมรณรงค์ปลูกต้นไม้กับชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้านในวันแม่แห่งชาติ และมีแผนการดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์อื่นๆ เช่น การปล่อยปลา กำจัดขยะ รวมถึงการก้าวไปแก้ไข

³³ จากสมุดบันทึกการทำงานของผู้วิจัย, 13 มีนาคม 2536

ปัญหาที่ส่งสมในแม่แจ่ม เช่น ปัญหาเหมืองแร่नाฮ่อง โดยทางกลุ่มฯ ได้พากันขึ้นไปที่แปลงชุดเหมืองเพื่อเจรจากับบริษัททำเหมืองแร่ให้มีการเฝ้าระวังปัญหาผลกระทบจากรถแร่วิ่ง และผลักดันให้อำเภอดัดถนนอ้อมเมือง เป็นต้น

ระหว่างนั้นเริ่มมีข้อเสนอให้กลุ่มฮักเมืองแจ่ม จัดวางบทบาทเป็นตัวกลางระหว่างชุมชนกับรัฐ และองค์กรสนับสนุนภายนอก โดยให้ชุมชนจัดทำแผนการพัฒนาของชุมชน และกลุ่มฮักเมืองแจ่มจะเป็นพลังหนึ่งในการต่อรองร่วมกับสภาตำบล รวมถึงผลักดันให้โรงเรียนบรรจุมหาวิทยาลัยท้องถิ่น³⁴ เพื่อวางรากฐานการศึกษาเรื่อง “แม่แจ่ม” ให้กับเยาวชนที่อยู่ในระบบโรงเรียนได้รับรู้ถึงท้องถิ่นของตน

ปลายปี พ.ศ. 2536 กลุ่มฮักเมืองแจ่ม ขยับเข้าไปทำงานในระดับภูมิภาคด้วยการร่วมกับการะบวนการทำงานเวทีสิ่งแวดล้อมปี 36 ของกลุ่มองค์กรพัฒนาภาคเอกชน มีการจัดเสวนาปัญหาแม่แจ่มขึ้นเป็นครั้งแรกในวันที่ 14 กันยายน 2536 วันนั้นมีการหยิบยกความเปลี่ยนแปลงในแม่แจ่มขึ้นมาเป็นประเด็นถกเถียง ก่อนที่จะทำข้อเสนอเพื่อร่วมแลกเปลี่ยนในเวทีระดับภาคเหนือ และระดับประเทศต่อไป

ในระดับพื้นที่ กลุ่มฮักเมืองแจ่ม และกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น โครงการแควโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้บางคนมีการประสานงานและทำงานร่วมกัน โดยใช้ยุทธศาสตร์ที่ได้รับการผลักดันจากองค์กรพัฒนาเอกชนระดับภาค เรื่อง “การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำโดยองค์กรประชาชน” มีการวางแผนงานที่จะทำงานร่วมในเขต 3 ลุ่มน้ำย่อย คือ ลุ่มน้ำแม่แรก แม่ปาน และแม่อวม

ในแต่ละลุ่มน้ำจะมีโครงการที่ลงไปทำงานร่วมกับชุมชนอยู่ในระดับหนึ่งแล้วแต่เพียงแต่วางแผนเป้าหมายในการทำงานร่วมกันมากขึ้น ทว่ายังไม่ทันได้ปฏิบัติการร่วมกัน ปัญหาความขัดแย้งที่ลุ่มน้ำแม่แรกก็ปะทุขึ้น

3.2 หลังปากกล้วย : การเมืองระหว่างต้นน้ำ กับ ปลายน้ำ แบบที่ 2

หลังสิ้นสุดกรณีป่าสนวัดจันทร์ ภาพของความสำเร็จในการร่วมกันต่อสู้ระหว่างคนต้นน้ำ ปากกะญ้อบ้านจันทร์ กับ กลาง-ปลายน้ำ ทั้งคนแม่แจ่ม ฮอดได้รับการกล่าวชื่นชม และยกให้เป็นต้นแบบหนึ่งของการเคลื่อนไหวองค์กรประชาชนในระดับลุ่มน้ำ อันสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ “การจัดการลุ่มน้ำโดยองค์กรประชาชน” ของกลุ่มองค์กรพัฒนาภาคเอกชน

³⁴ ภายหลัง พระสุทัศน์ ซึ่งเป็นคณะกรรมการที่ปรึกษากลุ่มได้จัดหลักสูตร แม่แจ่มศึกษา ขึ้นภายในโรงเรียน)

เงื่อนไขจากความสำเร็จในระดับการประสานของชาวบ้านที่ใช้น้ำแจ่ม มีหลายปัจจัยที่เกื้อหนุน ที่สำคัญคือ มีโจทย์ร่วม และ ผู้กระทำการฝ่ายตรงข้ามอย่างชัดเจน เป็นตัวเป็นตน คือ องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้

ตลอดปี พ.ศ. 2536 เรื่องราวของกลุ่มน้ำแจ่มได้รับการนำเสนอเป็นภาพตัวแทนของความสำเร็จของชาวบ้านแม่แจ่มในการจัดการทรัพยากรในเวทีสาธารณะหลายต่อหลายครั้ง ตัวอย่างบทส่งท้ายในบทความของสันติพงษ์ ช้างเผือก นำเสนอภาพไว้ว่า

“กลุ่มน้ำแจ่ม เป็นกลุ่มน้ำหนึ่งที่องค์กรประชาชนได้พิสูจน์ตัวเองให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการและพิทักษ์รักษาทรัพยากรไว้ การก่อเกิดองค์กรและการเชื่อมประสานเครือข่ายมีสายน้ำน้อยใหญ่ในกลุ่มน้ำแจ่มเป็นตัวเชื่อม การที่ดำเนินมาและจะเกิดต่อไปขององค์กรประชาชนไม่เพียงแต่ยังประโยชน์แก่ชุมชนเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ในเขตลุ่มน้ำน้ำและลุ่มน้ำอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องอีกด้วย”³⁵

กระทั่ง ช่วงรอยต่อปี 2536-2537 ภาพสร้างของความร่วมมือพิทักษ์ทรัพยากรในเขตลุ่มน้ำก็ถูกสั่นคลอนอย่างแรง ด้วยข่าวความขัดแย้งระหว่างต้นน้ำ-ปลายน้ำในลุ่มน้ำแม่แรก น้ำสาขาของแม่น้ำแจ่ม

ตอนนั้นมีความพยายามจากหลายฝ่ายทั้งกลุ่มอัครเมืองแจ่ม องค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อจะเข้าไปคลี่คลายปัญหา ทว่าความขัดแย้งได้ลุกลามบานปลายและไปเกี่ยวพันอย่างสลับซับซ้อนกับปัญหาการเมืองในท้องถิ่น จนที่สุดมีการเดินขบวนขับไล่ผู้นำตำบลออกจากตำแหน่งในเดือนธันวาคม ปี พ.ศ.2536³⁶

พื้นที่หลังปากล้วย ต้นน้ำแม่แรกที่เป็นกรณีปัญหา ในอดีตเคยเกิดปัญหามาแล้วครั้งหนึ่งในช่วงปี พ.ศ.2520 สมัยนายอำเภอจอม ขวัญดี เป็นนายอำเภอแม่แจ่ม รัฐอนุญาตให้บริษัทเอกชนรายหนึ่งเข้าประทานบัตรเหมืองแร่ดีบุก กลุ่มลูกค้ำเหมืองฝายและชาวบ้านหลายบ้านได้ร่วมตัวกันคัดค้าน กระทั่งนายอำเภอต้องสั่งระงับการดำเนินการไป

บรรดารายชื่อแกนนำที่ร่วมคัดค้านในปีนั้น ปรากฏชื่อ “ผู้นำ” ที่เพิ่งถูกขับออกจากตำแหน่งรวมอยู่ในนั้นด้วย

³⁵ สันติพงษ์ ช้างเผือก(2536:18)

³⁶ วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2537 กำนันตำบลท่าผา ขอมลาออกจากตำแหน่งตามประชามติที่ลงไว้

16 ปีต่อมา พื้นที่หลังป่ากล้วยกลายเป็นปัญหาอีกครั้ง เป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากการขยายตัวของไร่อ้อยเหลืองตามแนวทางการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม เมื่อปลายทศวรรษที่ 2520

บริเวณพื้นที่หลังป่ากล้วย ซึ่งมีอยู่ประมาณ 1,200 ไร่ มีทั้งส่วนที่เป็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งน้ำซับ หรือที่เรียกว่า น้ำออกสู่ และส่วนที่ไร่อ้อยของชาวปกากะญอ บ้านป่ากล้วย คนไตหรือคนเมืองบ้านสามสบ บ้านผานังและบ้านเหล่านาฮือน ขึ้นไปทำไร่อ้อยอยู่บ้างไม่มากนัก เมื่อมีการขยายตัวของการปลูกอ้อยเหลือง คนไตจากทั้งสามขยายพื้นที่เพาะปลูกของตนขึ้นไปบริเวณหลังป่ากล้วย ก่อปรกับช่วงปี พ.ศ. 2535-2536 น้ำในลำน้ำแม่แรกลดปริมาณลงอย่างน่าใจหาย กลุ่มลูกค้ำเหมืองฝายท้ายน้ำแม่แรกจึงเริ่มออกมาเคลื่อนไหวจัดประชุมแก่เหมืองในราวเดือนพฤศจิกายน 2536 ที่ประชุมวันนั้นถกเถียงกันถึง ปัญหาการบุกรุกพื้นที่หลังป่ากล้วยว่า น่าจะเป็นต้นเหตุสำคัญของปัญหาน้ำแม่แรกจนนำไปสู่การลงมติให้ทำจดหมายยื่นถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง³⁷ เพื่อแก้ไขปัญหาระยะนี้โดยด่วน

ปริมาณน้ำแม่แรก เป็นจุดใหญ่ใจความหนึ่งที่กลุ่มเหมืองฝายหิบบกมากัดดันให้หน่วยงานภาครัฐ และสภาตำบลให้จัดการกับปัญหาการบุกรุกป่าทำไร่อ้อยของชาวบ้านสามหมูบ้าน แต่ในเบื้องต้นแล้ว การเคลื่อนไหวครั้งนี้ยังมีประเด็นคาบเกี่ยวอื่นๆ พ่วงอยู่ด้วย ดังนี้

ห นี ง - ชาวบ้านคนหนึ่งในบ้านเหล่านาฮือน หมู่ 3 (ปัจจุบันแยกเป็นหมู่ 9) ต้องการขุดบ่อเลี้ยงปลา และเลี้ยงหมูบริเวณริมแม่น้ำแม่แรก คนในละแวกบ้านเดียวกันไม่ต้องการให้ทำจึงเกิดความบาดหมางนำไปสู่การเอาเรื่องการบุกรุกป่าของคนบ้านเดียวกันไปฟ้องร้องต่อทางการให้เข้ามาจัดการ เพราะทราบดีว่าป่าไม่มีนโยบายในการกวาดขันจับกุมการเบียดป่า

ส อ ง - นักพัฒนาท่านหนึ่ง ซึ่งขณะนั้นรับงานโครงการของมูลนิธิฟื้นฟูชนบท และเข้าไปอาศัยค้าขายผ้าทออยู่ในแม่แจ่ม ได้อธิบายที่มาของกรณีปัญหาหลังป่ากล้วยผูกโยงกับการทำงานกับชาวปกากะญอบ้านแม่ยางล้านว่า

“เรื่องเริ่มต้นที่บ้านแม่ยางล้านต้นตัว พวกกันมากันเขต คนพื้นราบที่เข้าไปทำกินไม่พอใจจะบีบเขาเขา ดูแล้วเขาเขาไปไม่รอด ต้องหาคนพื้นราบไปช่วย พอดีคุ้นเคยกับกลุ่มบ้านยางหลวง ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำแม่แรก หาคนบ้านยางหลวงไปคุยกับคนบ้านแม่ยางล้าน พอทำเรื่องร้อนขึ้น ก็ต้องโคดลงไป”³⁸

³⁷ 12 พฤศจิกายน 2536 ขึ้นหนังสือถึงนายอำเภอและป่าไม้เขตเชียงใหม่ แจ้งว่ามีผู้บุกรุกป่าต้นน้ำแม่แรก

20 พฤศจิกายน 2536 ขึ้นหนังสือถึงสภาตำบลท่าผา เรื่องกรณีขาดแคลนน้ใช้ในการเกษตร

³⁸ พัฒนาการองค์กรและเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน กรณี: ต้นน้ำแม่แรก (2537: 6-7)

คำสัมภาษณ์ของนักพัฒนาท่านนี้ สอดรับไปกับเอกสาร“ประวัติการก่อตั้งชุมชนและที่มา” ของป่าชุมชนบ้านแม่ยางล้านที่เขียนขึ้นโดยนายทองคำ โพแก้ว ชาวบ้านแม่ยางล้าน ซึ่งกล่าวถึงที่มาของการอนุรักษ์ของบ้านแม่ยางล้านว่า ปี 2524 รัฐบาลได้ประกาศและส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทนฝิ่น มีพ่อค้านายทุนเข้ามาจับซื้อผลผลิต นับแต่ปี 2529 ผลการทำลายป่าเริ่มเห็นได้ชัด ทางกลุ่มชาวบ้านจึงตั้งเวทีพูดคุยกันและกลายเป็นที่มาของ “โครงการชุมชนอนุรักษ์ป่าและพัฒนาต้นน้ำ” ที่เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่วันที่ 15 พฤษภาคม 2532

กระบวนการในการรักษาป่าของชาวบ้านแม่ยางล้าน มีการแบ่งเขตป่า ไร่สอย ป่าอนุรักษ์ พื้นที่ทำกิน และสร้างกฎกติการ่วมขึ้นใหม่ใช้ภายในบ้านก่อน จากนั้นช่วงปี พ.ศ. 2535-2536 จึงเริ่มประสานไปยังชุมชนปกากะญอใกล้เคียง เพื่อขอร้องไม่ให้เข้ามารบกวนป่าชุมชนของตน และคลี่คลายไปเป็นการวางแผนจัดการร่วมกัน ระหว่าง 2 หมู่บ้าน 9 หย่อมบ้านในที่สุด³⁹

เมื่อสืบความสัมพันธ์ของแกนนำชาวปกากะญอเช่น นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม แห่งบ้านแม่หลุ พบว่า เขารู้จักคุ้นเคย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และขอสนับสนุนการทำกิจกรรมจากนักพัฒนาท่านนี้มาตั้งแต่ปีพ.ศ.2534⁴⁰ บุญส่งได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวทางสังคมทั้งภายในหมู่ชาวปกากะญอกับกลุ่มคนพื้นราบในแม่แจ่มอย่างต่อเนื่อง⁴¹ กระทั่งปี พ.ศ. 2536 บุญส่งขึ้นเป็นพ่อหลวง(ผู้ใหญ่บ้าน) และพยายามหาช่องทางในการนำเสนอปัญหาป่าต้นน้ำแม่แรก และเสนอโครงการอนุรักษ์ป่า ผ่านไปยังนายอำเภอ และสภาตำบล แต่ไม่ได้รับการตอบรับ

ดังนั้น การเข้าหานักพัฒนา คือ ช่องทางหนึ่งในการเชื่อมต่อระหว่างกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชาวบ้านปกากะญอกับชาวบ้านยางหลวงที่นักพัฒนาท่านนี้ลงไปคลุกคลีตั้งแต่เข้ามาทำงานในแม่แจ่ม

ส า ม- พื้นฐานมาจากความขัดแย้งภายในบ้านยางหลวงเดิม เนื่องจากผู้นำระดับตำบลคนนี้มีลูกบ้านหลายคนกล่าวหา เขาพัวพันกับผลประโยชน์ในโครงการต่างๆ เช่น กรณีเงินสนับสนุนและข้าวหลองข้าวหลวง งบประมาณของโครงการพัฒนาหมู่บ้าน และการสอบแข่งขันคัดเลือกเข้าเป็นอนามัยตำบล เงื่อนไขเหล่านี้นำไปสู่ความขัดแย้งกับกลุ่มคนที่เคยสนับสนุนเขามาแต่เดิม ขณะเดียวกันกลุ่มอำนาจเก่าในบ้านยางหลวงก็ต้องการผลักดันคนของตนขึ้นเป็นผู้นำแทน

³⁹ ทองคำ โพแก้ว (มปป.)

⁴⁰ บุญส่ง เคยทำหนังสือถึงรัฐบาลเพื่อชี้แจง เรื่องการบุกรุกทำลายป่าของคนพื้นราบ เมื่อทราบข่าวว่า รัฐมีนโยบายอพยพชาวเขาออกจากป่าต้นน้ำ

⁴¹ พัฒนาการองค์กรและเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน กรณี:ต้นน้ำแม่แรก (2537: 2-3) และ พุดคุยกับบุญส่ง นันทวิเชียรชม,สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 29 มิถุนายน 2544

หลังจากที่มีการยื่นหนังสือให้กับภาครัฐและสภาตำบล กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ ทอยกันลงพื้นที่หลังป่ากล้วย เช่น ผู้ใช้น้ำเหมืองฝาย คณะสงฆ์ และเจ้าที่อุทยานแห่งชาติอินทนนท์ (27 พฤศจิกายน 2536) และนายอำเภอ หน่วยพัฒนาต้นน้ำ และตัวแทนผู้ใช้น้ำ (1 ธันวาคม 2536) กระทั่งได้ข้อสรุปในเบื้องต้นว่า ทางอำเภอจะขอเวลาแก้ปัญหาให้แล้วเสร็จภายใน 1 เดือนต่อจากนี้ ทว่าการรับปากของนายอำเภอไม่ได้ทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งดีขึ้นแม้แต่น้อย กลับยิ่งตึงเครียดเข้าไปอีกเมื่อการเคลื่อนไหวเรื่องป่าต้นน้ำเปลี่ยนประเด็นไปเป็นการขับไล่ผู้นำ⁴² โดยมีกลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มอำนาจเก่า กลุ่มที่ขัดแย้งกับผู้นำ รวมถึงสมาชิกสภาจังหวัดอำเภอแม่แจ่มเข้าผสมโรงด้วย

ต่อกรณีการไล่ผู้นำชุมชนนี้ แกนนำกลุ่มเหมืองฝายประเมินจากฐานข้อมูลที่กลุ่มพบว่า ผู้นำได้จัดทำแผนที่ทำกินเสนอให้ทางอำเภอ โดยในเขตบ้านหมู่ที่ 1 ได้รวมเอาพื้นที่หลังป่ากล้วยผนวกเข้าไปด้วย และมีความเป็นไปได้ว่า ผู้นำคนนี้จะมีส่วนในการสนับสนุนให้ชาวบ้านทั้งสามบ้านขึ้นไปรุกป่าเพื่อเรียกเก็บผลประโยชน์ อาจจะถึงขั้นทำไร่เพื่อขายที่ดินให้กับนายทุนที่ได้รับประทานบัตรเหมืองแร่ ซึ่งมีข่าวปล่อยออกมาตลอดเวลาว่า จะกลับมาทำเหมืองแร่ดิบอีกครั้งหนึ่ง หลังจากถูกคัดค้านไปเมื่อ 15-16 ปีที่แล้ว

ทิศทางข้อมูลข่าวสารในเรื่องนี้ยังปรากฏอยู่ในเวทีสาธารณะ ตัวอย่างบทความของเกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์นิข (2538) ที่กล่าวถึง ความขัดแย้งเกี่ยวกับปัญหาที่ดินทำกินบนดอย อันเป็นแหล่งต้นน้ำ และมีเนื้อหาตอนหนึ่งกล่าวว่า ในกรณีที่กำนันบางคนพยายามกว้านซื้อที่ดินไว้ในการยึดครองของตนเอง โดยกระตุ้นให้ชาวบ้านบางส่วนหักร้างถางพงในที่ป่าดอย แล้วกำนันจะเข้าไปเรียกค่าจัดการ(หรืออีกนัยหนึ่งค่าคุ้มครอง) โดยได้รับการปันที่ดินที่หักร้างถางพงใหม่ราว 1 ใน 4 ถึง 1 ใน 5 ส่วน⁴³

หลังจากผู้นำยอมออกจากตำแหน่งในเดือนกุมภาพันธ์ 2537 ตามประเพณีของชาวบ้าน ยังคงมีการเคลื่อนไหวของกลุ่มเหมืองฝายอย่างต่อเนื่องเพื่อให้รัฐเข้าไปจัดการปัญหา แต่ก็ไม่มีความคืบหน้าแต่อย่างใด

การลุกฮือขึ้นไล่ผู้นำชุมชนของชาวบ้านยางหลวงยังกลายเป็นเงื่อนไขให้กลุ่มชาวบ้านที่ขึ้นไปทำกินในพื้นที่หลังป่ากล้วย ลุกขึ้นมาได้ตอบว่า กลุ่มเหมืองฝายบ้านยางหลวงไม่ได้เดือดร้อนเรื่องน้ำจริง ปั่นแต่งเรื่องขึ้นมาเพื่อขับไล่ผู้นำของตนมากกว่า พวกเขาปฏิเสธความเกี่ยวข้องกับการขายที่ดินให้ธุรกิจเหมืองแร่ โดยอ้างอิงความทรงจำในอดีตว่า “ตนก็เคยเป็นผู้ร่วมคัดค้าน

⁴² 1 ธันวาคม 2536 ตัวแทนเหมืองฝายและกลุ่มผู้ใช้น้ำประชุมกันที่วัดยางหลวง ที่ประชุมมีมติให้กำนันตำบลท่าผา ลาออกจากตำแหน่ง เพราะใช้อำนาจในทางมิชอบ และมีส่วนสนับสนุนให้ชาวบ้านหมู่ 1, 2, 3 ขึ้นไปบุกรุกป่าไร่แล้วเหลื่อม 5 ธันวาคม 2536 ชาวบ้านหมู่ 6 บ้านยางหลวงราว 300 คน รวมตัวกันหน้าว่าการอำเภอเรียกร้องให้ขับไล่กำนันออก

⁴³ เกรียงศักดิ์ (2538: 37)

เหมืองแร่ของบริษัทเอกชนเหมือนกัน เป็นไปได้อย่างไรที่จะมาเข้ากับเหมืองแร่อีก” ส่วนน้ำที่แห้งไปในลำน้ำแม่แรกก็เป็นภาวะความแห้งแล้งปกติที่เกิดขึ้นทั่วประเทศไทย ไม่เฉพาะแต่ในแม่แรก พวกเขายืนยันว่า พื้นที่หลังป่ากล้วยเป็นพื้นที่ทำกินเก่าของชาวบ้านมาตั้งนานแล้ว ไม่ใช่ป่าต้นน้ำของน้ำแม่แรก

ทางอำเภอที่ถูกกดดันให้เข้ามาเป็นตัวกลางในการแก้ปัญหาอธิบายสาเหตุความขัดแย้งหลังป่ากล้วยว่า มาจากความต้องการอยากได้อาการวยของชาวบ้านพื้นราบ จึงรุกขึ้นไปจับจองพื้นที่ปลูกถั่วเหลือง ด้วยการว่าจ้างชาวกะเหรี่ยงเป็นคนเบิกที่ดินให้ เมื่อทางอำเภอขึ้นไปตรวจสอบก็อ้างว่า ที่ไร่ที่เบิกใหม่นี้เป็นของกะเหรี่ยง พื้นที่หลังป่ากล้วยเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพื้นที่ทำกินที่ผิดกฎหมายของคนที่นี้ ถ้าจะให้อพยพคนลงจากหลังป่ากล้วย โดยอ้างว่า เป็นพื้นที่ผิดกฎหมายจะทำให้ยากมาก เพราะเกือบทั้งอำเภอก็ผิดหมดจะต้องเอาลงหมด ทางอำเภอมีแนวทางออกให้ชาวบ้านโดยพยายามสร้างแนวคิดให้ทำกินอยู่ในที่ดินเดิม ไม่บุกเบิกป่าเพิ่ม

ด้านองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ในเบื้องต้นต้องการไปศึกษากระบวนการจัดการน้ำเหมืองฝายของชาวบ้านโดยมีสถานการณ์ของการประกาศใช้นโยบายน้ำแห่งชาติของรัฐเป็นโจทย์ใหญ่ ทว่าสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทำงานของตนจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงและกลายเป็นส่วนหนึ่งของเวทีความขัดแย้งในครั้งนี้ได้

รายงานฉบับหนึ่งโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติกล่าวถึง บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนภายนอกไว้ว่า “ช่วงแรกที่เข้าไปในชุมชน ทางกลุ่ม NGO ได้รับรู้สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากชาวบ้านเพียงฝ่ายเดียว ทำให้มีการวิเคราะห์ปัญหาผิดไป ส่งผลทำให้ชาวบ้านอีกฝ่ายหนึ่งไม่ยอมรับภาพ NGO และมอง NGO เป็นฝ่ายตรงกันข้าม ชาวบ้านเกิดความไม่ไว้วางใจ ซึ่งกรณีดังกล่าวทำให้เกิดเป็นปัญหาและอุปสรรคในการเข้าไปทำงานของคนทำงาน ส่งผลให้งานในพื้นที่เคลื่อนไปได้ยากเนื่องจากความไม่เข้าใจกันระหว่างคนต้นน้ำกับปลายน้ำ”⁴⁴

รายงานฉบับนี้ยังประเมินบทบาทของกลุ่มฮักเมืองแจ่มว่า การพยายามวางตัวเป็นกลางไม่เข้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำให้ชาวบ้านบางส่วนเกิดความไม่พอใจ ทางองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้าไปทำงานเห็นว่า บทบาทของตนเอง กลุ่มฮักเมืองแจ่ม และรัฐ ไม่น่าจะสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ดีเท่ากับชาวบ้านทั้ง 2 ฝ่ายหันหน้าเข้ามาหากัน เพื่อร่วมหาทางออกตามความเหมาะสม โดยองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้าไปทำงานมีสมมติฐานว่า ถ้าชาวบ้านได้นำเอาระบบความสัมพันธ์เชิงเครือญาติมาใช้ในการจัดการปัญหา น่าจะใช้ได้ผลดีกว่า

ข้อเสนอดังกล่าวเห็นได้ชัดเจนว่า เป็นความพยายามหนึ่งในการนำเสนอภาพของวัฒนธรรมชาวบ้านว่า ความเป็นพี่เป็นน้อง สายสัมพันธ์เครือญาติจะเป็นกลไกสำคัญประการหนึ่ง

⁴⁴ ปัญหาความขัดแย้งกรณีถั่วหลังป่ากล้วย (มปป.)

ในการจัดการความขัดแย้งของชุมชนได้ โดยที่ไม่ต้องพิสูจน์ว่า สายสัมพันธ์นี้จะใช้ได้จริงไหมในสถานการณ์ความขัดแย้งที่มีความสลับซับซ้อน และไม่ทำให้เข้าใจว่า ชาวบ้านได้สร้างกลไกใหม่ในการจัดการปัญหา หรือไม่ อย่างไร

ในช่วงปีพ.ศ. 2537 ฝนตกหนักและเกิดน้ำท่วมใหญ่ในแม่แจ่ม เหตุการณ์หลังป่ากล้วยจึงคลี่คลายไประดับหนึ่ง ภายหลัง (ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2540) มีองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ (โครงการแคร์) และหน่วยงานของรัฐพยายามเข้าไปจัดตั้ง “กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เขตลุ่มน้ำแม่แจ่ม” มีตัวแทนชาวบ้าน 22 หย่อมบ้านเข้ามาร่วมเป็นคณะกรรมการกลาง ใช้เวทีเครือข่ายประชุมวางแผน และออกกฎเกณฑ์ให้ชุมชนในเขตลุ่มน้ำปฏิบัติ และพยายามนำเสนอแผนต่างๆ เหล่านี้เข้าสู่องค์การบริหารส่วนตำบลท่าผา (อบต.ท่าผา) เพื่อให้องค์กรปกครองท้องถิ่นแสดงบทบาทในการจัดการทรัพยากรในเขตตำบลมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า การสร้างเครือข่ายแบบเป็นทางการเพื่อจัดการปัญหาทรัพยากรร่วมกันมีฐานอยู่บนกลุ่มจัดการทรัพยากรเดิมของชุมชนหรือไม่ และเครือข่ายฯ จะสามารถเป็นเวทีที่ให้ชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่แจ่มมีโอกาสในการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนกับรัฐ ระหว่างชุมชนด้วยกัน แะไหน/อย่างไร เครือข่ายแบบนี้มีข้อจำกัดและศักยภาพเพียงใดในการเผชิญหน้ากับสถานการณ์ปัญหาใหม่ๆ ที่ตนเองควบคุมไม่ได้

4. “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแม่แจ่ม”: กระบวนการทำให้เป็นสินค้า

ในที่นี้ จะกล่าวถึง พัฒนาการของกระบวนการทำให้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแม่แจ่มเป็นสินค้า โดยผ่านการวิเคราะห์ปฏิบัติการของคนกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนในหุบเขาแม่แจ่ม และมีการผลิตสร้างให้ “บ้านยางหลวง” เป็นพื้นที่ท่องเที่ยว และภาพตัวแทนของแม่แจ่มที่มีความหมายไปตามระบบคุณค่าที่กลุ่มคนเหล่านั้นต้องการให้เป็น

4.1 ทำไมต้อง “บ้านยางหลวง” ?

ราวปี พ.ศ.2536 การบูรณะปฏิสังขรณ์โบสถ์วัดยางหลวงแล้วเสร็จลงโดยสมบูรณ์ และมีงานปอยหลวงเฉลิมฉลองขึ้นในปีเดียวกันนั้น การบูรณะครั้งนี้ได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากกลุ่มนักวิชาการสายศิลปวัฒนธรรมทั้งด้านการศึกษาวิจัยเพื่อแสดงให้เห็นสังคมตระหนักถึง คุณค่าของงานศิลปกรรมของวัดยางหลวง อันมีนัยถึง *ประวัติศาสตร์ความรู้เรื่องของแม่แจ่มครั้งอดีต* ซึ่ง

มีผลต่อเนื่องกับการจัดหางบประมาณสนับสนุนในรูปผ้าป่า และกฐินจากกรุงเทพฯ โดยมีนักวิชาการที่มีชื่อเสียงของเมืองไทยท่านหนึ่งเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญ

เดิมกิจกรรมการสนับสนุนด้านการบูรณะปฏิสังขรณ์วัด และกิจกรรมทางวัฒนธรรมของกลุ่มอาจารย์กลุ่มนี้จะวางอยู่บนฐานของการใช้พื้นที่ “วัดป่าแดด” ซึ่งอยู่ใกล้ๆ เรือนพักของแกเป็นสำคัญ เมื่อกลุ่มนักวิชาการสายศิลปวัฒนธรรมที่เข้ามาศึกษาแม่แจ่มมีแนวคิดที่จะบูรณะโบสถ์วัดยางหลวงร่วมกับชาวบ้าน อาจารย์ท่านนี้จึงให้การสนับสนุนในการหาปัจจัยอย่างเต็มกำลัง

ราวปีพ.ศ. 2537 เป็นต้นมา กิจกรรมวัฒนธรรม และงานกฐิน-ผ้าป่า เริ่มเปลี่ยนย้ายสถานที่ไปใช้พื้นที่วัดยางหลวงแทน เพราะความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาจารย์ท่านนี้ กับพระ-คณะศรัทธาจำนวนหนึ่งในบ้านป่าแดดมีทิศทางที่แย่ง เนื่องจากสาเหตุสำคัญๆ ดังนี้

ประการแรก กลุ่มอาจารย์ ได้แจ้งผ่านมาทางวัดป่าแดดว่า จะมีคนจากภายนอกมาทอดผ้าป่าในช่วงปลายปี พ.ศ.2536 ขอให้คณะศรัทธาเตรียมการต้อนรับเหมือนที่เคยทำมา ปรากฏว่าคราวนั้นกลับไม่มีต้นผ้าป่าของชาวกรุงเทพฯ ดังข่าวที่แจ้งมา คณะศรัทธาเริ่มมีคำถามเกิดขึ้นว่า เกิดอะไรขึ้น !!!

“เราให้การต้อนรับเป็นอย่างดี มีการทำของใช้ในผ้าป่าให้ แล้วก็มาแห่ต้นสับชะตาให้ จากนั้นชาวกรุงเทพฯ ก็หิบบะเป๋ไคร่บะเป๋มัน กลับไป เราก็ไม่รู้ชาวบ้านกึ่งกันหมด ทุกครั้งมีผ้าป่า จะมีเงินเป็นหมื่นเป็นแสน ปรากฏว่าครั้งนั้นไม่มีต้น ชาวกรุงเทพฯ มาน้อย แกล้งจะขายตัวได้น้อย แกล้งหลอกพวกเราว่า ชาวกรุงเทพฯ จะทอดผ้าป่าให้”⁴⁵

ประการที่สอง คณะศรัทธาวัดป่าแดดต้องการขยายถนนเข้าสู่วัดป่าแดดโดยไปติดต่อกับพัฒนาที่ช่วยดูแลบ้านให้อาจารย์ เพื่อแจ้งความจำนงค์เรื่องที่ดินริมรั้วบ้านที่อาจารย์ซื้อไว้ คณะศรัทธากล่าวว่า เจ้าของที่ดินเดิมคือ ลูกเขยของปู่หนานใจ(ปู่มาหุ) ได้ขายที่ดิน ด้านที่ติดกับถนนเข้าสู่วัดป่าแดดให้กับวัดเพื่อขยายถนน หากเวลานั้นคณะศรัทธาไม่สามารถดำเนินการได้เพราะยังไม่มียกงบประมาณสนับสนุนเพียงพอ ต่อมาปู่มาหุ ได้ขายบ้านพร้อมที่ดินไปให้อาจารย์ และอาจารย์ได้ลื้อมรั้วเข้ามาในที่ดินที่ทางวัดซื้อไว้ เมื่อคณะศรัทธาเห็นว่า มีกำลังทรัพย์พอจะขยายถนนเพื่อเข้าวัดได้แล้วจึงมาขอที่ดินของอาจารย์ในเขตนี้คืน

ทางผู้ดูแลบ้านปฏิเสธเรื่องดังกล่าว

⁴⁵ สัมภาษณ์ชาวป่าแดดคนหนึ่ง, 13 มีนาคม 2545

แกนนำชาวบ้านยางหลวงที่ทำงานอยู่ในระดับใกล้ชิดกับกลุ่มอาจารย์กล่าวถึงสาเหตุของความขัดแย้งในเวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านยางหลวงว่า “ตอนที่ปู่หนานใจ ซึ่งเป็นพ่อเมียของปู่มาหู ต่อมาได้ตายไป ปู่มาหูเลยขายบ้านพร้อมที่ดินของปู่หนานใจให้กับอาจารย์ แล้วให้อ้าย (ม.) เป็นผู้ดูแลรักษา แล้วที่ทางเข้าวัดนั้นแคบ และในใบที่ดินนั้นก็เป็นเขตของบ้านอาจารย์ เขาจะมีการขยายถนนเข้าไปในวัด ก็จะทำให้เข้าไปในเขตบ้านอาจารย์ เขาจะขยายเข้าไปแต่อ้าย (ม.) ไม่ยอม ไม่ให้ขยายเพราะว่าเอาใบที่ดินมาอ้าง ทางคณะศรัทธาวัดป่าแคดไม่พอใจ ชาวบ้านได้บอกว่าพ่อหนานใจ เขาจะให้ขยายตั้งแต่เมื่อเขายังไม่ตายแล้ว อ้าย(ม.) ก็ว่าคนตายแล้วชี้ คนที่ให้ก็ตายไปแล้ว ก็เลยคิดไปตามใบที่มีอยู่ไม่ให้ขยาย แล้วอ้าย(ม.) ก็เถียงว่าเป็นของอาจารย์ไม่ใช่ของแก จะขยายไม่ได้กลัวอาจารย์ค่า เพราะว่าใบก็ออกอย่างนี้ก็เลยเอาตามใบที่มีอยู่ก็เลยต้องขัดแย้งกัน”⁴⁶

ขณะที่ผู้นำชาวบ้านในเขตวัดป่าแคดลุกขึ้นมาแถลงไขข้อเท็จจริง หลังจากอ่านรายงานความก้าวหน้าของโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนในหุบเขาแม่แจ่ม ดังนี้

“จริงๆแล้ว ปู่มาหูเป็นลูกเขยของพ่อหนานใจ ขายที่ให่วัด มีเสาไฟฟ้าอยู่ข้างทาง พี่หนานจำเรณูต้องการขยายถนน ซื่อที่กับปู่มาหู พอซื้อเสร็จแล้วขอพวกไฟฟ้าย้ายเสาให้เข้าไปข้างในเพื่อขยายทาง ทางไฟฟ้าก็มาขยายแล้ว ปู่มาหูก็ย้ายรั้วแล้ว ในวันหนึ่งปู่มาหูขายบ้านให้กับ อาจารย์ๆ ทำรั้วบ้านแต่ย้ายรั้วไปที่เดิม พี่หนานจำเรณูก็ไปติดตามว่าอันนี้ได้ซื้อแล้ว แต่(ม.) ว่าใบที่ดินมันว่าอย่างนี้พี่หนานจำเรณูก็ไม่ว่าจะว่าอย่างไร ซื้อแล้ว แนนอนแต่ไม่มีการโอนเพราะจะทำถนน.....”⁴⁷

ประการที่สาม เขตบ้านที่อาจารย์ซื้อไว้จะติดกับลำเหมืองขัง (เป็นลำเหมืองที่รองรับน้ำที่เหลือจากนาฟากหนึ่งไหลไปยังนาอีกฟากหนึ่ง) อยู่มาวันหนึ่งปรากฏว่า มีการสร้างร้านนั่งเล่นควบบั๊ปปะปอนลำเหมือง ซึ่งจาริตทางนี้ถือว่า ไม่ควรทำ กลุ่มเหมืองฝายที่พากันมาลอกลำเหมืองจึงรู้ร้านนั่งเล่นในเขตบ้านอาจารย์ออก

⁴⁶ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านยางหลวง, ศาลาวัดยางหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

⁴⁷ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 8, โรงเรียนแม่แจ่ม, 6 ธันวาคม 2545

“เขาล้อมรั้ว แล้วสานรั้วมาไว้อีกฝั่งหนึ่ง ครอบลำเหมืองไว้ ก็มีคนไปบอกว่า ที่อาจารย์อยู่ฝั่งโน้น เรามีน้ำเหมืองเป็นแดนจะเอาลำเหมืองไปอยู่ฝั่งโน้นไม่ได้ เพราะที่วัดก็ติดลำเหมือง ที่ของอาจารย์ก็ติดลำเหมือง แกก็เลยย้ายรั้ว”⁴⁸”

ประการที่สี่ เป็นความขัดแย้งระหว่างเจ้าอาวาสวัดป่าแดดกับผู้ดูแลบ้านในช่วงบวช สามเณรภาคฤดูร้อนที่วัดป่าแดด เจ้าอาวาสวัดป่าแดดขณะนั้นไปขอมิมน้ำจากบ่อน้ำบ้านอาจารย์ เนื่องจากสามเณรมีจำนวนมาก ผู้ดูแลบ้านได้ถอดปลั๊กน้ำออกเลยมีการถกเถียงว่ากล่าวกัน

“แล้วเรื่องใช้น้ำบ่อ อาตมามีส่วนเกี่ยวข้องอยู่เต็มร้อย ก็คือเมื่อปี 2537 บวช เณรภาคฤดูร้อนครั้งแรกที่วัดภู หลังปีใหม่ไปอบรมที่วัดป่าแดด ที่นาทางได้ วัดตอนนั้นเป็นไร้วัว สามเณรไม่มีที่อาบน้ำอาศัยที่ฟากทางเหนือมันใกล้บ่อน้ำอาจารย์ ไปขอใช้น้ำบ่อกับคุณ(ม.) ก็บอกว่าจะได้ลงน้ำบ่อไปด้วย ก็เลยสูบน้ำจากบ่อนั้น เอาน้ำมาใส่ถังให้กับเณร มีวันหนึ่งเณรไปเสียบไฟที่บ้านเขาแต่น้ำไม่ไหลออกก็ไล่สายไปดูก็ปรากฏว่าโดนตัดไฟ ไม่รู้ว่าใครตัด ก็เลยย้ายไปที่อาบน้ำทางใต้วัดเพราะชาวบ้านเกี่ยวหัวเสร็จแล้ว”⁴⁹

ประการที่ห้า มีนักศึกษาจำนวนหนึ่งมาพักอาศัยอยู่บริเวณบ้านอาจารย์ ตกคืนวันหนึ่งได้พากันส่งเสียงดังรบกวนไปถึงวัด หลังเหตุการณ์วันนั้นมีเรื่องเล่าอยู่ในกลุ่มชาวบ้านยางหลวงที่สัมพันธ์กับอาจารย์ว่า “มีนักศึกษาจำนวนมากได้ไปนอนบ้าน กินเหล้าส่งเสียงดัง พวกเณรเลยไปขว้างบ้าน พวกนักศึกษาลงมาคุก็ได้อ้อนอิฐที่มาจากวัดป่าแดดเป็นหลักฐาน และได้เห็นพระเณรวิ่งไป 5 รูป ตอนนั้นก็รู้ว่า มีตุเป็นคนที่สั่งให้ทำ จากนั้นมา ตุก็ไม่ค่อยกินเส้นกับอาจารย์ อย่างที่ทอดกลิ้ง ถ้าเป็นงานของอาจารย์แล้ว บอกเลยว่า ไม่ต้องไปนิมนต์พระวัดป่าแดดมา”⁵⁰

ขณะที่พระสงฆ์ที่ถูกกล่าวอ้างจากชาวบ้านยางหลวงในฐานะผู้สั่งให้เณรไปขว้างบ้านอาจารย์เพื่อเตือนนักศึกษาที่กินเหล้าเสียงดัง ออกมาชี้แจงในเวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 8 เมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2545 ว่า “ตอนออกพรรษาปีหนึ่ง น่าจะประมาณปี 39-40 จำไม่ได้มีนักศึกษามาที่วัดมีการบวชชี ประมาณเดือนเกียงแรม 2 ค่ำถ้าจำไม่ผิด ตอนเช้ามีพิธีบวชชี จะมีคนเข้ามาในวัดเข้ามีคนมานอนที่วัดก็หลายกลุ่ม คนที่บวช มีสลา(ช่าง)ทำโบสถ์ และคนอื่นๆ

⁴⁸ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 8, โรงเรียนแม่แจ่ม, 6 ธันวาคม 2545

⁴⁹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 8, โรงเรียนแม่แจ่ม, 6 ธันวาคม 2545

⁵⁰ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านยางหลวง, ศาลาวัดยางหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

อีกมานอนที่วัดป่าแดด อาตมาตื่นมาประมาณตีหนึ่งมีเสียงร้องเพลงเล่นกีตาร์ดัง ฟังว่าเป็นใคร กลัวว่าจะเป็นเณร กลัวจะเด็กที่มาบวชชี นอนไม่หลับแล้วลุกขึ้นมาร้องเพลง ฟังดูเป็นเสียงที่มาจากบ้านก็ไม่ได้ว่าอะไร

ตอนเช้ามีนักศึกษาคนหนึ่งเดินมาทางวัด อาตมากวาดลานวัดอยู่ ก็ได้บอกให้นักศึกษาคนนั้นว่า ช่วยบอกเพื่อนๆ อย่าส่งเสียงดัง เกรงใจชาวบ้านเขา ก็เตือนด้วยความหวังดี พอคืนที่สองอาตมาก็หลับสนิท ตอนเช้ามีเณรไปบิณฑบาตใกล้ๆ บ้านเขามีคนมาจับแขนเณรว่า เณรมาขว้างบ้านหรือ เณรบอกไม่ได้ทำ ถ้าอย่างนั้น จะเอาตำรวจมาจับ เณรบอก เอามาเลย ถ้าฉันจะไปโรงพัก เณรบอกไปก็ไป

คืนที่สามก็มีเสียงร้องเพลงอีก คืนที่โดนขว้าง คือ คืนที่สอง อาตมาอบรมเณรอยู่ 7 วัน 6 คืน แล้วมีเด็กกลับบ้านพอลบถึงบ้านยางหลวง คำถามแรกที่เด็กโดนคนบ้านยางหลวงถามคือ ตู(พระ)ใช้ให้ไปขว้างบ้านอาจารย์หรือ เราก็งงว่าไปขว้างยังงี้ พ่อหลวง อบท.ว่าทำไมไม่โทรศัพท์ไปที่บ้านจะได้จัดการให้ แต่ที่อาตมาโดนคิดว่าได้พูดบอกนักศึกษา แล้วคณะศรัทธาวัดป่าแดดว่า ให้อาตมาว่า เอาหินไปขว้างเขา ต่อมาเขาก็จะไม่มาทอดกฐินวัดป่าแดดอีกแล้ว ศรัทธาคนนั้นก็ยังพูดถึงจนถึง ณ วันนี้ ก็ไม่รู้จะว่าอย่างไร”⁵¹

จากสาเหตุทั้งหมดที่กล่าวมา นอกไปจากความรุนแรงที่เกิดขึ้นในงานบุญไร้ต้นผ้าป่าของชาวกรุงเทพฯ ที่จัดโดยอาจารย์ท่านหนึ่งแล้ว ที่เหลือ คือ กรณีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างความเป็นส่วนรวมของสังคมชุมชนกับความเป็นปัจเจกชนของคนภายนอกที่เข้ามา

ตัวอย่าง การอ้างอิงอดีตของคณะศรัทธาเรื่องที่ดินขยายถนน เป็นการอ้างถึงจารีตของชุมชนที่มีการตกลงซื้อ-ขายกัน โดยไม่ต้องมีลายลักษณ์อักษรผ่านความสัมพันธ์ในหมู่คณะศรัทธาหัวหมวกวัดเดียวกัน ขณะที่การอ้างสิทธิของผู้ดูแลบ้านวางอยู่บนฐานของความเป็นเจ้าของที่ดินที่ถูกต้องชอบธรรมตามกฎหมาย กรณีอื่นๆ ก็เป็นเสมือนปฏิกิริยาโต้ตอบจากคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนต่อการเข้ามาของคนภายนอกที่มาใช้พื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และทำสิ่งที่ไม่ถูกไม่ควร

ชาวบ้านจำนวนหนึ่งวิเคราะห์ว่า การย้ายฐานมาวัดยางหลวงน่าจะเกี่ยวพันกับกรณีพิพาทหลังป่ากล้วย กล่าวคือ หลังจากผู้นำยินยอมลาออกตามประชามติของชาวบ้าน เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ปี 2537 มีคู่แข่งทางการเมืองที่มีโอกาสในการขึ้นตำแหน่ง 2 คน คนหนึ่งเป็นพ่อหลวงบ้านป่าแดด อีกคนเป็นชาวบ้านยางหลวง ซึ่งตามข่าวว่า ได้รับการผลักดันจากกลุ่มผู้นำเก่า และคนที่มิปฏิกิริยาต่อผู้นำเดิมที่ถูกไล่ออกไป

ระหว่างนั้นมีเสียงลือหนาหูว่า มีการวิ่งเข้าหาทางกลุ่มอาจารย์เพื่อขอความช่วยเหลือ แนวโน้มการให้ความช่วยเหลือจะเทไปยังคนที่สองมากกว่า เพราะผู้สมัครคนนั้นมีสายสัมพันธ์กับ

⁵¹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม ครั้งที่ 8, โรงเรียนแม่แจ่ม, 6 ธันวาคม 2545

กลุ่มแกนนำบ้านยางหลวงที่สนิทชิดเชื้อกับกลุ่มอาจารย์ ช่วงก่อนลงคะแนนมีผู้เสี่ยงเลือดออกออกไปทั่วว่า ถ้าชาวยางหลวงคนนี้ได้รับการคัดเลือกจะมีกลิ่นใหญ่ของคนกรุงเทพมหานครให้กับวัดหลายวัดทั้งในตำบลนี้และใกล้เคียง

เดือนเมษายนปี 2537 เขาก็ได้รับเลือกตั้งขึ้นเป็นผู้นำ พอถึงหน้าออกพรรษาปีเดียวกัน กลุ๊น *เสี่ยสอง* พ่อค้าหูนและนักธุรกิจการเงินชื่อดังคนหนึ่งของไทย ก็มีกำหนดการทอดตามวัดต่างๆ 9 วัด แต่ละวัดจะได้ปัจจัยวัดละ 1 แสนบาท

คณะศรัทธาวัดแต่ละวัดมีการเตรียมงานต้อนรับหมู่กลุ๊นเป็นอย่างดี เช่น วัดเอ็น มีการล้มควายเลี้ยงขวัญคนที่มาทอดกลุ๊น ถึงวันทอดจริงมีการกำหนดกันไว้ว่าจะถวายปัจจัยให้วัดละ 3 หมื่นบาทก่อน ที่เหลืออีก 7 หมื่นบาทให้แต่ละวัดทำโครงการไปขอภายหลัง

เวลาผ่านไป ปัจจัยก่อนนั้นก็ยังไม่ถึงวัดแม้แต่วัดเดียว การไม่ยอมมาชี้แจงเรื่องปัจจัยที่เหลือ 7 หมื่นว่าเกิดปัญหาอะไรขึ้น ทำให้คณะศรัทธาวัดอื่นผูกโยงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาเรื่องกลุ๊นเสี่ยสองเข้ากับคณะผู้จัดและผู้มาติดต่อกับวัด เพื่ออธิบายมูลเหตุว่า *ทำไม กลุ๊นของกลุ่มอาจารย์จึงข้ามน้ำมาวัดอื่นไม่ได้* นอกจากกลที่วัดยางหลวงที่เดียว

“บ้านเฮา ...มันเคยมาครั้งหนึ่ง ตอนกลุ๊นนายสอง เงินล้านเอ็ดจะมาทอด 9 วัดวัดไหนได้แสน พonganเสร็จอีกวันมันว่า จะให้วัดไหน 3 หมื่น ที่เหลือจะโอนมา แต่เงินนั้นไม่มา นายสองมันมาครั้งหนึ่งที่สวนสุนนไพร ก็ไปถามมันว่าจะมาจัดการให้ แต่ก็เจียบหายไป ตอนเขาบอกว่าจะให้แสนนั้นชาวบ้านรู้กันหมด ตั้งแต่คราวนั้นมาก็เลยว่ กลุ๊น มัน ข้าม น้ำ ไม่ ได้”⁵²

4.2 งานวัฒนธรรมที่บ้านยางหลวง

จากเงื่อนไขความขัดแย้งที่กล่าวมาข้างต้นทำให้กลุ่มอาจารย์เปลี่ยนฐานการทำกิจกรรมมายังบ้านยางหลวงที่มีสายสัมพันธ์เดิมอยู่ก่อนหน้านั้น กอปรกับช่วงเวลาของการย้ายฐานมาบ้านยางหลวง ทาง “โครงการชุมชนรักป่า” ซึ่งเป็นโครงการขององค์กรพัฒนาภาคเอกชนในภาคเหนือกำลังริเริ่มโครงการ “ศิลปินัสญจรสู่ต้นน้ำ” เพื่อทำงานรณรงค์เชิงบวกกับสาธารณะในประเด็น “คนอยู่กับป่า”

⁵² เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่ม, ศาลาอเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 ธันวาคม 2544

ผู้ที่รับผิดชอบโครงการคนหนึ่ง⁵³ กล่าวว่า ทางโครงการมีโจทย์ว่า จะใช้งานวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการดึงให้ชนชั้นกลางในเมืองเข้ามารับรู้ถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรได้อย่างไร

การที่เลือกแม่แจ่ม เป็นพื้นที่หนึ่งของกิจกรรมศิลปินสัจจรสูด้นน้ำ⁵⁴ ก็เพราะแม่แจ่มมีทรัพยากรที่เอื้อกับการทำงานมากมายทั้งตัวชาวบ้าน คนประสานงาน โดยในระดับการดำเนินการนั้น เป็นเรื่องของนักพัฒนาท่านหนึ่งที่อาศัยอยู่ที่นั่นว่าจะขบคิดหรือประยุกต์กิจกรรมอะไรขึ้นมา

นักพัฒนาท่านนั้นได้เลือกใช้สถานที่ป่าชุมชนบ้านแม่หลุ และบ้านยางหลวง เป็นพื้นที่ในการดำเนินกิจกรรมส่วนของแม่แจ่ม ด้วยการพานักเขียน-ศิลปินขึ้นไปเขียนรูปภาพต่างๆ ในเขตป่าต้นน้ำ ตลอดเวลาของการดำเนินโครงการที่แม่แจ่มจะให้ศิลปินพำนักอยู่ในบริเวณเรือนของอาจารย์ท่านหนึ่ง ต่อมาในปีพ.ศ. 2538 โครงการศิลปินสัจจรสูด้นน้ำ ได้เชิญสื่อมวลชนสายสิ่งแวดล้อม/สายวัฒนธรรมจากกรุงเทพฯ และเชียงใหม่คณะใหญ่ลงพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม โดยมีตารางกิจกรรม 2 กิจกรรมเกิดขึ้นในระหว่างวันที่ 5-6 สิงหาคม 2538 คือ

หนึ่ง-การพาไปเดินป่าบริเวณบ้านปกากะญอแม่หลุ โดยให้ชาวปกากะญอเป็นคนนำทาง บอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับป่าชุมชน สมุนไพร กับ กลุ่มสื่อมวลชนแต่ละกลุ่ม

สอง-การจัดพิธีสืบชะตาแม่น้ำ บริเวณน้ำแม่แรก โดยมีชาวบ้านยางหลวงจำนวนหนึ่งเข้าร่วมกิจกรรม

ในครั้งนั้นสื่อมวลชนที่เข้าร่วมกิจกรรมทุกคนจะได้รับการดูแลเป็นอย่างดี โดยใช้สถานที่บ้านอาจารย์เป็นที่พักรับรอง ทานอาหารขันโตกร่วมกัน และสามารถหาความรู้ เลือกซื้อผ้าทอได้จากร้านของนักพัฒนาที่ตั้งอยู่ใกล้ๆ กันได้อีกด้วย

การใช้งานวัฒนธรรมชาวบ้านแม่แจ่มเป็นเครื่องมือในการเคลื่อนไหวเชิงรุกกับสาธารณชนได้กลายเป็นข้อต่อสำคัญที่ทำให้ การทำงานประเด็น “การจัดการทรัพยากรของชุมชน” ที่ผลักดันโดยกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือกลุ่มหนึ่ง ไหลมาบรรจบ “การทำงานสายศิลปวัฒนธรรม” ของกลุ่มอาจารย์ โดยมีปัญญานักพัฒนาสองท่านเป็นตัวกลางในการประสาน และสร้างรูปธรรมของงานวัฒนธรรมต่างๆ ตามที่แต่ละฝ่ายต้องการจะนำเสนอภาพของแม่แจ่มให้ออกมาอย่างไร

⁵³ พุดคุยกับเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบโครงการคนหนึ่ง, สิงหาคม 2545

⁵⁴ ปี พ.ศ 2539 ช่วงท้ายของโครงการมีการแสดงภาพเขียนของศิลปิน ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทางโครงการฯ ซึ่งประสานงานกับอาจารย์อยู่เป็นระยะ และเชิญอาจารย์มาเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดเตรียมสถานที่เปิดงาน ด้วยการสร้างสรรค์ลานดอกไม้ ที่สั้นน้อยถึง แม่น้ำปิง วัง ยม น่าน

ชาวบ้านยางหลวงกลุ่มหนึ่งกล่าวว่า ประเพณีที่เกิดขึ้นในช่วงระยะนี้อาจแยกได้เป็น 2 ประเภท คือ *ประเพณีใหม่* เช่น งานบูชาแม่น้ำ งานจุลกฐิน และ*ประเพณีเก่าที่สร้างให้ใหญ่โตขึ้น* เช่น การล่องสังขาร ซึ่งบางปีอาจทำในฤดูอื่นๆ ที่ไม่ใช่ช่วงเวลาจริงของประเพณีนั้นได้ ตามแต่เงื่อนไขของกลุ่มอาจารย์ร้องขอมา

“แต่ก่อนการบูชาแม่น้ำเราก็ไม่มี การบูชาแม่น้ำถือว่าเป็นของใหม่ เรารู้สึก ว่า แต่ก่อนเราจะมีก็แต่ประเพณีตานแพพระเจ้าเท่านั้น มาทำที่สวนสมุนไพรปัจจุบันนี้ ทำเป็นพิธีให้เขาดูเพื่อจะได้ออกทีวี แห่กันที่สวนสมุนไพรไปก็สนุกดีเหมือนกันบูชาพระเจ้าบูชาแม่น้ำแต่หลังนั้นบ้านเราก็ไม่มีการบูชาแม่น้ำ

...

ล่องสังขารจริงๆ วันที่ 13 เมษายน ทุกปี ล่องบ้านใครบ้านมันจะมีคนแก่ๆ ไปไม่เกิน 5 คน ไม่ได้ทำยิ่งใหญ่ แต่ก่อนมันก็เอาต้นกล้วยมาทำเป็นแพ เอาดอกไม้ไปปักทำกันเล็กๆ ไปล่องสังขารไม่เกิน 5 คน 10 คน ส่วนมากจะเป็นคนเฒ่าคนแก่ที่ไป การที่อาจารย์มาจัดประเพณีล่องสังขารเตรียมไว้ที่ได้ ออกทีวีวันนั้น มีรายการทุ่งแสงตะวันมาด้วย เราได้รวมกันเป็นหมู่แล้วไปทำการประเพณีล่องสังขารหลังเมื่อ หลงฤดู อาจารย์(...)จะมาจัดวางให้เราว่าให้ทำอะไรๆ แต่ที่อาจารย์ได้ทำให้ยิ่งใหญ่ก็เพราะว่าที่อื่นๆ เขาไม่มีอีกแล้ว แต่เหลือที่ยางหลวงเท่านั้นก็เลยต้องทำให้ยิ่งใหญ่เพื่อการอนุรักษ์เอาไว้

...

สาเหตุที่ทำให้ยิ่งใหญ่และหลงฤดูด้วยนั้นก็เพราะว่า อาจารย์ได้มีนักข่าว นักท่องเที่ยวมาด้วย ทางนักท่องเที่ยว อาจารย์ อยากจะเห็น ว่ามันมีอย่างไบบ้างและจะทำด้วย มีการเทศน์ธรรม ทำพิธีอย่างไรก็เอาพ่อน้อยเปี้ย เก่งการทำ พ่อน้อยคำคำ วงษ์ซื่อ เอาหนังสือไปอ่านการทำพิธีสงฆ์น้ำมนต์ สัมป่อย ไปตามปู่สังขาร ย่าสังขาร ตอนที่ทำนั้นก็มีส่วนจริงๆ ด้วย พวกเราก็ไม่ได้คิดว่า นี่ยังไม่ถึงเวลาที่จะทำ ไม่ถึงประเพณีที่จะทำ แต่เขาอยากจะเห็นพิธีล่องสังขารชาวบ้านกันู่งฟ้าเมืองกัน ก็เหมือนกันกับเราไปแสดงหน้านั่นเอง ก็มีรดน้ำปีใหม่มันเหมือนกันก็พูดกันตรงๆ ชาวบ้านเขาก็อยากจะออกทีวีด้วย”⁵⁵

⁵⁵ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านยางหลวง, วิทยายางหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

ล่องสังขาร

บูชาแม่น้ำ

จุลกฐิน

จุลกฐิน

ภาพที่ 7.4-7.7 งานวัฒนธรรมที่บ้านยางหลวง

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านยังชี้ชัดว่า การนำเสนอภาพวัฒนธรรม (แม่แจ่ม-ล้านนา-ชนบท-ไทย) ที่ใช้ชาวบ้านยางหลวงกลุ่มหนึ่งเป็นผู้กระทำการ ในหลายกรณีคำนึงถึงความสอดคล้องของประเพณีพิธีกรรม และคนในชุมชนค่อนข้างน้อยเกินไปเมื่อเทียบกับการให้ความสำคัญกับความต้องการอยากเห็น ต้องการชมความแปลก ความเก่า ของบรรดานักท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวต่างๆ

เมื่องานวัฒนธรรมที่ยางหลวงทั้งของกลุ่มอาจารย์ นักพัฒนา และงานวัฒนธรรมของรัฐเริ่มปฏิบัติการดีขึ้นในทั่วขอบเขตหุบเขาแม่แจ่ม กระบวนการในการนำเสนอภาพแม่แจ่มผ่านเวทีสื่อและงานวิชาการ ก็มีผลอย่างน้อยที่สุด 2 ประการ คือ

หนึ่ง- ช่วยผลิตสร้าง กระพือแพร่ความหมายและมูลค่าของ “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแม่แจ่ม” ให้มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่มีสุนทรียภาพ มีความโรแมนติกเหมาะสมเจาะกับรสนิยมของการบริโภคของชนชั้นกลาง ดังตัวอย่างสื่อที่นำเสนอ

“เมื่อมีการตัดถนนผ่านโค้งเขาสูงหุบเขาแม่แจ่ม เมืองที่เคยยากจนข้นแค้น ก็เปลี่ยนไป มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับโลกภายนอก ผู้คนมีความเป็นอยู่ดีขึ้น...ฉันขอขอบคุณถนนสายภูเขาที่ตัดสู่เมืองในหุบแห่งนี้ไม่ได้ แม้ว่าบ่อยครั้งถนนจะนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชน แต่ถนนสายนี้ได้นำฉันเข้ามาพบ มารู้จักเมืองในอ้อมกอดของขุนเขาที่ในวันนี้ไม่ได้เป็นเมืองปิดอีกต่อไป แต่แม่แจ่มก็ได้ “เปิด” จนไม่เหลืออะไรให้ค้นหาและติดตาม เพราะฉันพบว่าภายในโอบล้อมของขุนเขามีเรื่องราวที่น่าสนใจมากมายซุกซ่อนอยู่...”⁵⁶

“เคยมีคนให้ฉันตื่นตื่นจากแม่แจ่มมาผืนหนึ่ง สวยเหมือนทอดด้วยฝีมือนางฟ้า แล้วลอยลงมาจากสวรรค์ ใครจะนึกบ้างว่า วันหนึ่ง เมื่อฉันได้ไปเยือน แม่แจ่ม จะนั่งอยู่ข้างๆ นางฟ้าตัวน้อยๆ วัยสิบสองขวบดูเธอสอดเส้นด้าย ขึ้นๆ ลงๆ ทอตีนจกอันงามเลิศอย่างน่าประหลาดใจ ...เดี๋ยวจะเล่าให้ฟัง ย้อนกลับไปปลายฤดูหนาวเมื่อปี 2536”⁵⁷

“งานเทศกาลหัตถกรรมผ้าตีนจกได้เน้นให้เห็นถึงวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชาวบ้านพื้นบ้าน ซึ่งเป็นแบบดั้งเดิมของชาวไทยล้านนายังไม่ถูกกลืนเหมือนชีวิตชาวเมือง”⁵⁸

สอง-มีส่วนในการเสริมสร้างให้ “ความรู้/ ความจริง” ที่ผลิตขึ้นจากผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกมีพลังอำนาจในการกำกับ/อธิบายวัฒนธรรม “แม่แจ่ม” แทนปากคำของคนท้องถิ่นมากขึ้น หรือกล่าวได้ว่า ที่ทางของความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมแม่แจ่มกำลังตกอยู่ในภาวะถูกช่วงชิง ดีความ จัดตำแหน่งแห่งที่ใหม่ กระทั่งคนท้องถิ่นไม่มีพลังพอในการอธิบาย “ตนเอง” ในเวทีสาธารณะ และบางกรณี “ความรู้/ความจริง” ที่สร้างขึ้นก็หลุดลอยไปจากข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของชุมชน (จะกล่าวเรื่องนี้อีกครั้งในหัวข้อ จุลกฐิน)

ตัวอย่างคำกล่าวของปัญญาชนท่านหนึ่ง (ที่เข้าไปคลุกคลีอยู่ในแม่แจ่ม) ต่อหน้าคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นช่างทอจากบ้านทัพ-ไร่ ท้องฝ่ายและบ้านยางหลวง รวมถึงผู้คนเข้าร่วมในเวทีเสวนา

⁵⁶ ปิยะอุทัย ปิโยพิระพงศ์ (2541:85-86)

⁵⁷ นิรมล เมธีสุวกุล(2545:47)

⁵⁸ หนังสือพิมพ์เดลินิวส์, 23 พฤษภาคม 2537

“ 9 ปี มหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม คนแม่แจ่มได้อะไร” เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ปี พ.ศ.2546 ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความรู้เกี่ยวกับผ้าตีนจกที่เธอมีส่วนประกอบสร้างขึ้นมีตำแหน่งแห่งที่ต่างจากความรู้ของชาวบ้านที่เป็นช่างจกตีนจกอย่างไร

“การศึกษาประวัติศาสตร์ก็มีหลายวิธีการ อย่างที่เรากำลังสัมภาษณ์แม่ฮุ่ยนี้ก็คือ ประวัติศาสตร์บอกเล่า คือเอาคำบอกเล่าของแม่ฮุ่ยมาบันทึก แต่ที่(ผู้ฟัง)พูดถึงหนังสือ(ที่ดีความลวดลายของชิ้นตีนจก) ท่านอาจารย์เครือมาศกับ(ดิฉัน) นี้พูดในลักษณะเดียวกัน คือ พูดเรื่องนิพพานและสวรรค์ ที่นี้ที่เราพยายามถามว่า ชาวบ้านคิดอย่างนี้แท้จริงไหม แม่ฮุ่ยก็ตอบอย่างเดັก๋อ มันเป็นการยาก เพราะว่าที่เขียนเนี่ย มันเป็นขั้นการวิเคราะห์ ไม่ใช่เอาประวัติศาสตร์บอกเล่ามาเขียน คนที่เรียนสายศิลปะเนี่ย มีการวิเคราะห์ในเชิงศิลปะว่า สีแดงหมายถึงอะไร แล้วก็สัญลักษณ์ในเรื่องหงส์ นกนาคร อันนี้เป็นการวิเคราะห์ทางศิลปะทางประวัติศาสตร์ศิลป์”⁵⁹

เช่นเดียวกับตัวอย่างคำอธิบายเกี่ยวกับ “วัฒนธรรมแม่แจ่ม” ที่ปรากฏอยู่ในสื่อสิ่งพิมพ์จำนวนมากในช่วงเวลานี้

“นี่คือบางตอนในบทสนทนาระหว่างฉันกับพี่(น.) ผู้คลุกคลีกับชุมชนและผ้าแม่แจ่มจนแทบจะรู้จักแทบทุกเส้นด้ายของผืนผ้า และเข้าใจความรู้สึกของคนแม่แจ่มราวกับเป็นคนในท้องถิ่นจริงๆ และฉันได้ซาบซึ้งกับอีกหนึ่งความหมายของลายผ้าจากบทสนทนายามค่ำคืนกับพี่(ม.) ผู้ซึ่งเคยบอกฉันว่า ผ้าทอแต่ละผืนนั้นทำจากแรงรัก มิใช่ แรงงาน ที่ตีราคาเป็นเงิน...“ไม่ใช่เรื่องแปลกที่บนผืนผ้าของผู้หญิงแม่แจ่มจะเต็มไปด้วย ช้าง ม้า นก ไก่ นาค หงส์ และลายล่างสุดของตีนจกมีชื่อเรียกว่า “หางสะเปา” คำไคร่ทางจิตวิญญาณของชาดก อันเป็นรากฐานของอุดมคติของชุมชนชาวพุทธในล้านนา ทำให้ลวดลายบนผ้าทออันงดงามของแม่แจ่มมีความหมายอันลึกซึ้ง มีคุณค่าแก่การพิจินในมิติที่กว้าง ลึกกว่าที่มองเห็นด้วยสายตา...”⁶⁰

⁵⁹ เวทีเสวนา “ 9 ปี มหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม คนแม่แจ่มได้อะไร”, ที่ว่าการอำเภอแม่แจ่ม, 7 กุมภาพันธ์ 2546

⁶⁰ ลักขณา ปันวิชัย, ศิริศักดิ์ คุ้มรักษา(2540:262)

“สำหรับความหมายของผ้าดินจกนั้น (น.) ได้เล่าให้ฟังว่า... สตรีชาวแม่แจ่มจะต้องมีดินจกของตนเองอย่างน้อย 1 ผืน หากใครมีฐานะดีอาจจะมีถึง 20 ผืน เพื่อนำไปทำบุญหรือไปงานเทศกาลสำคัญๆ หรือแม้กระทั่งนำผ้าชิ้นดินจกไปถวายทานแก่พระสงฆ์เมื่อตนเองได้ละจากโลกนี้ไปแล้ว ซึ่งเชื่อว่าบุญกุศลเหล่านี้จะส่งผลให้ผู้ตายมีชิ้นดินจกไปสู่อีกโลกหนึ่ง ซึ่งความเชื่อนี้ยังสืบทอดมาจนถึงยุคปัจจุบัน”⁶¹

อย่างไรก็ตาม กระบวนการประดิษฐ์สร้างประเพณีวัฒนธรรมทั้งใหม่-เก่าอย่างมากมายในบ้านยางหลวงก็มีส่วนช่วยในการเลือกสรรรูปแบบประเพณีที่ตื่นตาตื่นใจ คัดเลือกคนที่มีความถนัดและไม่มีปฏิกิริยาคัดค้านการกระทำดังกล่าว เพื่อขยายขยายการนำเสนอภาพนั้นไปยังพื้นที่อื่น เช่น งานวัฒนธรรมทั้งของเอ็นจีโอและรัฐ ในจังหวัดเชียงใหม่ บนห้างสรรพสินค้า ศูนย์นิทรรศการกลางเมืองหลวง กรุงเทพฯ และปริมณฑล ในหน้าปฏิทินประจำปีของการบินไทย บ้านผู้ดีมีเงินที่ต้องการประดับประดางานเลี้ยงรับรองแขกด้วยสไตล์ล้านนา ตามคำบอกเล่าของชาวบ้านยางหลวงที่เคยไปร่วมงานในสถานที่ต่างๆ

“อย่างที่พอไปแสดงที่กรุงเทพฯ ก็ไม่ได้เป็นช่วงประเพณีจริงๆ เพียงแต่จะไปแสดงให้เขาเห็นเท่านั้น ไปทำสังขารล่องเหมือนกัน แล้วไปแสดงดีฝ่ายที่กรุงเทพฯ ไปตีฝ่ายในตึกก็ได้ ไปเรียกขวัญข้าวก็ไปทำ ฮ้านเจ้าที่ต่างๆ ก็ไปทำบนตึก ก็มีพ่อน้อยเปี้ยไปอ้าฝิฝาย ทำการตีฝายเอาไม้หลักฝายไปได้ ก็ตลกดี เอาไม้เอาซ้อนไปตีฝายไม่มีน้ำ เอาซ้อนมัดหลักแล้วเสียบไปที่ตึกกล้วยทำให้เขาเห็นว่า สมัยก่อนเรามีการตีฝายแบบนี้ ที่ตึกนั้นก็ไม่ได้มีน้ำ ตีฝายแบบแห้ง ซ้อนหน้าแว่น หลักฝายต่างๆ เราก็นำไปจากบ้านเตรียมไป เอาใส่รถสิบล้อไปเลย เตรียมงานกันก็หลายวัน ดำรวจยังถามเลยว่าเอาไปทำอะไร ตรวจดูของในรถ เราก็บอกไปว่าจะเอาไปจัดงาน

...

ตอนไปทำที่สนามหลวงพอขึ้นท้าวทั้งสี่แล้วฟ้าร้อง เหมือนกันกับที่เราทำจิตจริงๆ ได้วิ่งกันเลย ได้กอดกันไว้เมื่อลมมาแรงมาก เหมือนกับเราแห่พระเจ้าเมื่อไหร่แล้วจะมีลมมีฝนทันที ตอนไปทำที่กรุงเทพฯ นั้นฝนจะตกใส่

...

⁶¹ หนังสือพิมพ์เดลินิวส์, 3 พฤษภาคม 2537

ที่เมืองทองธานีก็เคยไป งานวิถีไทยที่สวนลุมก็ไป อย่างบ้านเราเมืองเรานี้ถ้าเมื่อทำการล่องสังขาร เมื่อไหร่แล้วรับรองว่าฝนจะตกทุกครั้งไป พิธีปอยหลวง เรียกขวัญข้าวที่เราไปแสดง ไปจัดกาดมั่ว หล่อพระ หล่อเทียน สาริด การทำประเพณีเกือบทุกอย่าง ที่ไปทำก็ไปก่อนที่อาจารย์จะมาทอดจุลกฐินแล้ว เริ่มไปตอนแรกนั้นที่ค่ายทหาร จปร.เขาชะโงก ที่นครนายก ไปปีไหนก็จำไม่ได้แล้ว แต่ว่าไปที่ไหนๆนะจำได้ แต่ว่าจะเป็นปีไหนจำไม่ได้แล้ว ไม่ได้จดบันทึกไว้

...

ที่ไปจัดงานที่บ้านคนรวynn อาจารย์ก็เอาคนแม่แจ่มไปทั้งหมด แต่ก็ไม่รู้เหมือนกันว่าอาจารย์ไปจัดที่ไหนบ้าง เมื่อไปจัดที่บ้านคนรวynn หลังจากที่เราได้จัดงานเสร็จแล้ว เขาก็รับช่วงนั้นต่อไป แล้วยกพวกเราไปทำต่อ ที่บ้านแม่สร้อยนั้น เขาปูบ้านด้วยแผ่นทองแน่นหนา เวลาที่เราเดินเราต้องเหยียบให้ดีไม่มันเดียจะหกล้ม”⁶²

ชาวบ้านยางหลวงกลุ่มที่ไปร่วมงานแสดงวัฒนธรรมในพื้นที่ต่างๆ เล่าว่า คนบ้านยางหลวงที่ไปจะแบ่งหน้าที่และงานกันเป็นประเภท เช่น ใครจะจักสานรูปสัตว์ ใครจะแสดงทอผ้า ใครจะเป็นคนตีฟ้าย เลี้ยงผี หรือแสดงอะไรตามที่กลุ่มอาจารย์ได้กำหนดไว้ให้ เมื่อไปบ่อยครั้งเข้าทุกคนก็จะรู้ว่าแต่ละคนก็จะต้องทำอะไรโดยไม่ต้องมาบอกกล่าวอีก

“ถ้าอาจารย์เอาคนบ้านอื่นๆ ไปอีกก็ต้องไปสอนอีก พวกเราเคยทำแล้ว อย่างก็ ก็ไม่ได้ต้องเอามา เอาไว้ที่กรุงเทพฯ เลย ถ้าไปอีกก็ไปใช้ได้เลย เหมือนช่างซอนั้นแหละ เอากันไปเป็นชุดๆ อย่างนั้น ราคาที่เป็นกันเอง อย่างจะเอาเราไปทำอะไรนั้นเรารู้อยู่แล้ว ถ้าเอาหม้ออื่นไปเขาอาจทำไม่เป็นก็ได้ เช่น ฟุ้งนี้เทศน์ธรรมเดือนยี่ มะรืนนี้ดำหัวปีใหม่ ทำได้ทุกสาย ตามประเพณีต่างๆ พื้นเมืองของเรานี้แหละ เปลี่ยนทุกวัน เพราะไปครั้งหนึ่ง เป็น 10 วัน พุดง่ายๆ ว่า เราก็เป็นนักแสดงนี่แหละ”⁶³

⁶² เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านยางหลวง, วัดยางหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

⁶³ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านยางหลวง, วัดยางหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

งานแสดงวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทำให้ชาวบ้านยางหลวงกลุ่มหนึ่งมีโอกาสเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ที่ไม่เคยไป มีประสบการณ์แปลกใหม่ และได้รับการดูแลทั้งอาหารที่พักเป็นอย่างดี มีค่าเบี้ยเลี้ยงรายวันที่มากกว่าค่าจ้างแรงงานในแม่แจ่ม 3-5 เท่าตัว คนเฒ่าบางคนยังมีโอกาสได้แสดงฝีมือรู้สึกว่าคุณยังมีประโยชน์ และสามารถหาเงินจากค่าเบี้ยเลี้ยง การขายสินค้าที่ตนผลิตขึ้นอีกด้วย

“คิดแล้วก็ตกวันละ 300-500 บาทเลย ก็ได้เยอะเหมือนกัน ค่ากินค่าอยู่อะไร อาจารย์ก็ออกให้พวกเราหมดเลย เข้าโรงแรมให้เราอนเป็นอย่างดี ถ้าจกसानได้ มีคนมาซื้อในงานอาจารย์ก็ไม่เอาเงินที่เราได้ขายไป ก็ได้เงินส่วนนี้ไปด้วยอย่างที่พอไปทำนั้นก็มีการปั่นวู ปั่นควาย ปั่นวัวต่าง แล้วอย่างผู้หญิงก็ไปทอผ้า จัดกาดมั่ว ทำกับข้าวพื้นเมือง ...เขาคิดต่อมาทางโรงเรียนสืบสานวัฒนธรรมผ่านทางอาจารย์ (ม.)และ(น.) โรงเรียนสืบสานนั้น อาจารย์ชัชวาลย์เป็นเพื่อนกันอาจารย์ (ม.) ถ้าหากว่าจะไปติดต่อทำให้ไปที่ไหน สืบสานภูมิปัญญาของชาวบ้านที่นี้ที่นั่น เขาก็จะมาติดต่อที่ พี่(น.) อ้าย(ม.) แล้วทั้งสองจะมาติดต่อกับชาวบ้าน”⁶⁴

กิจกรรมทางวัฒนธรรมในฐานะตัวแทนของชาวบ้าน(ยางหลวง-แม่แจ่ม-ล้านนา ฯลฯ)และการได้รับผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจและสังคมที่มีมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ทำให้กลุ่มชาวบ้านยางหลวงกลุ่มหนึ่งสานต่อกันอย่างเหนียวแน่นเป็นทั้งผู้รองรับ ผู้ปฏิบัติที่ช่วยให้การขับเคลื่อนงานวัฒนธรรมแม่แจ่มในพื้นที่บ้านยางหลวงให้มีความยิ่งใหญ่ ตระการตาสอดคล้องกับรสนิยมของชนชั้นกลางและคนภายนอกมากขึ้น

หนึ่งในงานพิธีกรรมที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รับรู้กันในวงกว้าง คือ “ประเพณีจุลกฐิน”

⁶⁴ เสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านยางหลวง, 4 กรกฎาคม 2545

4.3 จุลกฐิน

“ประเพณี” ในประวัติศาสตร์แม่แจ่ม (?)

“ชาวเมืองแจ่ม...เขาสืบทอดประเพณีและข้อปฏิบัติเก่าแก่โบราณไว้ได้อย่างน่าชื่นชมอย่างเช่น ประเพณีจุลกฐิน ท้องถิ่นนี้อาจจะหายเหมือนงานบุญทานหลวงไฟพระเจ้า แต่ที่แม่แจ่มยังปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนาน มีจริงเป็นอยู่จริงในชีวิต ไม่ใช่จัดตั้งฉาบฉวยเพื่อคึงนักท่องเที่ยว ไปงานจุลกฐินที่ไหนก็ไม่ประทับใจเท่าไปจุลกฐินแม่แจ่ม”⁶⁵

เดือนกรกฎาคม 2545 หนังสือท่องเที่ยวชื่อดังเล่มหนึ่งของเมืองไทยได้นำเสนอภาพของ “ชาวเมืองแจ่ม” ในฐานะผู้สืบทอดประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่นไว้ โดยหยิบยกตัวอย่างงานบุญทานหลวงไฟพระเจ้าและประเพณีจุลกฐิน ซึ่งเทียบกับสถานที่อื่นแล้ว แม่แจ่มไม่ได้ตกเป็นเครื่องมือของการท่องเที่ยว หากเป็นเรื่องของการสืบทอดประเพณีจากอดีต

จะว่าไปแล้ว การนำเสนองานจุลกฐินเป็น *ประเพณีดั้งเดิม* ของชาวบ้านยางหลวง หรือ ชาวแม่แจ่ม น่าจะเกิดขึ้นหลังจากงานจุลกฐินครั้งใหญ่ เมื่อปี พ.ศ. 2541 สิ้นสุดลง ดังตัวอย่าง งาน 2 ชิ้น ดังนี้

“จุลกฐินเป็นงานบุญที่ไม่ได้จัดให้มีบ่อยครั้งนัก เพราะจัดเป็นงานที่ต้องอาศัยความพร้อมหลายด้านประกอบเข้าด้วยกัน ระหว่างคณะศรัทธา ชุมชน และภูมิปัญญาเรื่องการทอผ้า บ้านยางหลวงว่างเว้นพิธีทอดถวายผ้าจุลกฐิน มาหลายสิบปี และได้รับการฟื้นฟูอีกครั้ง”⁶⁶

“สำหรับชาวบ้านการได้ทานจุลกฐินถือว่าได้อานิสงส์สูงสุด โอกาสได้ทานจุลกฐินก็ไม่ได้มีบ่อยครั้ง โดยปัจจุบันที่เทคโนโลยีสิ่งทอทันสมัยได้มาแทนที่การปั่นฝ้ายทอหูกแบบเดิมดั้งเดิม คนที่ทอผ้าเป็นจึงลดลง จะหาคนมาช่วย

⁶⁵ มาลา คำจันทร์-นามแฝง(2545)

⁶⁶ รายการ “ประทีปปริทัศน์” โดยมีบริษัทป่าใหญ่ครีเอชั่น เป็นผู้ผลิตรายการ

กันทำผ้าจุกจุกให้เสร็จภายในวันเดียวจึงเป็นเรื่องยาก ถ้าไม่ใช่ที่นี่ เมืองแม่แจ่ม เมืองที่ยังมีเสียงคำหูกดังก้องหุบเขาไม่เคยหยุดมานานับร้อยปี”⁶⁷

ที่มาที่ไปของงานจุกจุกที่จัดขึ้น ณ วัดยางหลวง เป็นอย่างไร ? ผู้ริเริ่มจัดงานท่านหนึ่งได้กล่าวไว้ในนิตยสารชื่อดังว่า

“ผมนั่งคุยกับชาวบ้านที่วัดยางหลวงนี้ถามเขาว่าหมู่บ้านเราเคยมีงานจุกจุกบ้างไหม คนอายุ 50 – 60 ปีขึ้นไปบอกว่าเคยมีเมื่อสัก 40 ปีที่แล้ว ผมว่าไหนลองเล่ามาให้ฟังหน่อยซิ เขาก็เล่าว่า ปู่ย่าตายายนี่ เขาพาไปซื้อตรงลานที่เคยปลูกฝ้าย นี่เราทำราวตีล้อมตรงนี้ ตรงนี้ที่ตีไม้กันขนุนเพื่อใช้ย้อมผ้า นี่ไง ก้อนหินที่ใช้เป็นก้อนเส้า ใช้เสร็จโยนทิ้งอยู่ข้างกำแพงวัดยังอยู่เลย หลังโบสถ์เราทวนข้าวทิพย์ คนนี้ชี้ๆ แล้วคนนั้นก็เล่า นี่เรามีการละเล่นแบบนี้ละ ผมคุยกับชาวบ้านตั้ง 20 – 30 คน จนที่สุดได้ถามเขาว่า ถ้าเมื่อเราจะทำจุกจุกกันจะไหวไหม ชาวบ้านบอก แหม ถ้าอาจารย์มาเป็นแกนกลางจัดตั้งเสียหน่อยก็คงจะสำเร็จ ก็เลยตกลงทำกัน

...

ระหว่างที่ลงมือทำ ชาวบ้านมาร่วมงานเยอะ คนนั้นมา แม่อยู่อายุ 70 – 80 ปีแล้ว แม่นึกได้นะว่าเคยมีอันนี้ด้วย อีกคนพ่ออยู่ พ่อนึกได้ว่ามีอันนี้ด้วย ผมก็จุกๆ ไข่มดว่ามีอะไรต่ออะไรมั่ง พอมาปีที่สอง เราทำเราก็เอาสิ่งที่เคยขาดตกบกพร่องจากปีแรกมาเพิ่มเติมเรียกประชุมชาวบ้านหลายครั้ง ถามว่าเราเคยมีอย่างนี้จริงไหม ทุกคนก็กันได้ พอปีที่สองก็เพิ่มขึ้นอีกมาปีที่สามมีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นๆ มาร่วม ทุกคนก็ขึ้นได้ก็เพิ่มเข้าไปอีก อย่างคำสั่งศักราชฐานสวดตามคำดั้งเดิมของชาวบ้าน สามปีแรกหาไม่ได้นะ ปีนี้เราหาได้ ค่อยๆ คั้น ค่อยๆ เจอ แต่ละปีก็จะมีอะไรใหม่เพิ่มขึ้นมา”⁶⁸

คำสัมภาษณ์ของผู้ริเริ่มจัดงานที่อ้างว่า คนได้พูดคุยกับชาวบ้านยางหลวงอายุเกินครึ่งร้อยหลายคนและมีการยืนยันจากความทรงจำของชาวบ้านผ่านสถานที่จริงว่า ลานปลูกฝ้าย ที่ย้อมฝ้าย-

⁶⁷ รัตนา พรหมพิชัย(2542)

⁶⁸ โรมรัน (2543): เน้นตัวเอียงโดยคณะวิจัย

กวนข้าวทิพย์ อัฐ-หินที่เคียววางเป็นฐานเตา และการละเล่นต่างๆ นานาในอดีตของงานจุลกฐินเมื่อ 40 ปีก่อน

เมื่อพิจารณาจากความหมายนี้แสดงว่า การจัดงานจุลกฐินที่บ้านยางหลวงมีความชอบธรรมอย่างยิ่ง เพราะมีรากฐานของประเพณีในอดีตที่บ้านยางหลวง และเกิดจากการปรึกษาหารืออย่างมีส่วนร่วมโดยมีชิ้นส่วนความทรงจำร่วมของชาวบ้านแต่ละคน แต่ละบ้านมาช่วยต่อเติมให้ งานจุลกฐินปรากฏตัวรูปเป็นร่าง และมีรายละเอียดอย่างที่เห็น

ความจริงดังกล่าวได้รับการตอกย้ำจากหนังสือ “ผ้าทอพื้นเมืองในภาคเหนือ โครงการพัฒนาผ้าพื้นเมืองในทุกจังหวัดของประเทศ” ของมหาวิทยาลัยศิลปากรที่พิมพ์เผยแพร่ปี พ.ศ.2543 ในหน้า 191 ระบุชัดเจนว่า งานจุลกฐินเป็นประเพณีท้องถิ่นในช่วงออกพรรษา

“ จุลกฐิน หรือกฐินเล่น...โดยส่วนใหญ่ของประเพณีนิยมปลูกฝ้ายล่องหน้าพอเป็นพิธี แต่สำหรับอำเภอแม่แจ่มนี้จะปลูกอย่างเป็นเรื่องเป็นราวกันหลังดำนาเสร็จ ชาวบ้านจะปลูกฝ้ายเอาไว้ใช้ในพิธีจุลกฐิน พอสมอฝ้ายแตกก็เป็นช่วงที่จะมีจุลกฐินพอดี...อาจารย์(ท่านหนึ่ง) จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดการทอดจุลกฐินเป็นเวลาหลายปีติดต่อกัน รื้อฟื้นประเพณีดังกล่าว จัดเป็นงานประเพณีท้องถิ่นในช่วงของการออกพรรษา เป็นการรวมตัวของกลุ่มนักนิยมใช้ผ้าพื้นเมือง นักออกแบบเสื้อชั้นนำของเมืองไทยจะไปพบปะสังสรรค์ในงานจำนวนมาก บางกลุ่มจะใช้เวลาในช่วงนี้อบรมการพัฒนาผ้าจากของอำเภอแม่แจ่มไปในตัว เพราะการไปร่วมงานในการทอดจุลกฐิน ทางคณะผู้จัดจะจัดให้พักกับชาวบ้านที่เป็นช่างทอผ้า การไปร่วมงานจึงได้ทั้งผลบุญและอ้อมคากับผ้าชิ้นดินจกแท้ๆ ของอำเภอแม่แจ่ม”⁶⁹

ติดตามมาด้วยผลงานวิจัยเรื่อง“ศิลปะพื้นบ้านล้านนา: การเปลี่ยนแปลงเพื่อการดำรงอยู่” (2544) ของคณาจารย์กลุ่มหนึ่งในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่พยายามแสดงภาพความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีจุลกฐินกับอุดมการณ์ศาสนา โดยผู้เขียนวิเคราะห์ว่า ผู้หญิงมีโอกาสน้อยกว่าในการเข้าถึงการปฏิบัติธรรมเพื่อการหลุดพ้นและต้องใช้ความพยายามที่แตกต่างกันจากชายในการสะสมบุญบารมี ดังนั้น ในวิถีชีวิตของผู้หญิงชาวไทยวนที่อำเภอแม่แจ่ม จึงต้องใช้การทอผ้าจิ๋วเพื่อถวายพระในพิธีจุลกฐินเพื่อสร้างบุญที่ยิ่งใหญ่

⁶⁹ ผ้าทอพื้นเมืองในภาคเหนือ โครงการพัฒนาผ้าพื้นเมืองในทุกจังหวัดของประเทศ (2543)

“ในพิธีถวายเป็นพุทธบูชาที่วัดยางหลวง...ในปี พ.ศ.2541 ที่ทอดผ้าไม่ต่ำกว่า 40 ที่ตั้งเรียงรายอยู่ตามแนวด้านหนึ่งของอุโบสถ ผู้หญิงชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของที่ส่วนใหญ่อายุตั้งแต่วัยกลางคนขึ้นไป ได้ร่วมใจมาทอดผ้า ซึ่งพิธีได้เริ่มเมื่อหลังเที่ยงคืนไปแล้ว ...การทอดผ้าของคนอนตลอดคืบของกลุ่มผู้หญิงในการสร้างและสะสมบุญแก่ตนเอง”⁷⁰

คำอธิบายของงานวิจัยชิ้นนี้มีแนวโน้มที่แสดงนัยว่า ประเพณีจุกจุก เป็นวัฒนธรรมของชาวแม่แจ่มมาแต่อดีต เนื่องจากผู้หญิงที่นี่จะใช้การทอดผ้าถวายเป็นพุทธบูชาเพื่อเป็นช่องทางหนึ่งในการสะสมบุญของตน

ขณะทำงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเชื่อ พิธีกรรม: กระบวนการเรียนรู้เพื่อศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนบ้านยางหลวง ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่” (2546) ของนักศึกษาระดับปริญญาโทท่านหนึ่งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็เสนอภาพออกมาในทำนองเดียวกัน

“ การส่งเสริมสนับสนุนจากคนภายนอก ผู้เล็งเห็นและตระหนักในคุณค่า ความสำคัญเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการร่วมกับชาวบ้านเพื่อฟื้นฟูพิธีกรรมของชุมชนได้กลายเป็นส่วนที่มีผลในเชิงบวก หากเทียบกับก่อนหน้านี้ที่พิธีกรรมได้สูญหายไปแล้ว โดยเฉพาะพิธีกรรมจุกจุก ดังนั้นในเชิงคุณค่าจึงนับได้ว่าเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านเล็งเห็นความสำคัญของพิธีกรรม และแทบไม่น่าเชื่อว่าพิธีกรรมที่สูญหายไปแล้วกลับเป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านทั้งชุมชนได้เข้ามามีส่วนอย่างทั่วถึง พร้อมเพรียง”⁷¹

กระบวนการนำเสนอภาพที่มาจาก “คำบอกเล่าของชาวบ้านยางหลวง” ผลงานวิจัยวิทยานิพนธ์ หนังสือจากหน่วยงานราชการ รวมถึงนิตยสารท่องเที่ยว สารคดี สารคดีโทรทัศน์ที่เผยแพร่ออกมาหลังจากสิ้นสุดงานจุกจุกในในแต่ละครั้งล้วนมีส่วนสำคัญในการช่วยต่อยอดและผลิตซ้ำให้ “จุกจุก” เป็นภาพตัวแทนหนึ่งของวัฒนธรรมดั้งเดิมในแม่แจ่มที่เชื่อมโยงอุดมการณ์ทางศาสนา ระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชนหมู่บ้าน และการทอดผ้าให้เป็นหนึ่งเดียว

วัดยางหลวง : พื้นที่เฝ้าระวังความเก่าแก่

⁷⁰ วัฒนธรรม วัฒนธรรมพันธุ์ ปลูกพันธุ์ วัฒนธรรมพันธุ์ และสามารถ ศรีจันทร์ (2544)

⁷¹ อภิชาติ จันทร์แดง(2546:140): ตัวเน้นโดยคณะวิจัย

งานจุลกฐินที่จัดขึ้นในบ้านยางหลวง ครั้งแรกใน พ.ศ. 2541 มีขั้นตอนในการเตรียมงานในหลายส่วน และใช้เวลาในการเตรียมเป็นเวลาแรมเดือน

แกนนำชาวบ้านคนหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มผู้ร่วมจัด⁷² เล่าว่า ตั้งแต่เริ่มงานอาจารย์จะมาบอกขั้นตอนของการทำงานทอดจุลกฐิน ผ่านมาทางอาจารย์ม. และพี. น. จากนั้น จะให้ปู่จารย์วัด แก้วดบอกรศรธาให้มาประชุมกันว่าจะทำอะไร ไปปิ่นฝ้ายไปทำพิธีอะไรต่าง ๆ จะเอาคนทอดหูกกี่คน สะล้อซอซึงเอาที่ไหน ใครจะไปประกอบกรเก็บฝ้าย จะเอากี่กัหล้ง จะเอาคนนั้นทำฝ้ายโน้นฝ้ายนี้ ก็มีการวางตัวกันไว้

“อ้าย (ม.)พี (น.)จะมาบอกทางพ่อหนานสุวรรณ พ่อน้อยเปี้ยอีกทีหนึ่ง ว่าอยากให้งานเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ว่าเขา (อาจารย์) ต้องการอย่างนี้ จากนั้นพ่อหนานสุวรรณ พ่อน้อยเปี้ย กำนันคอนแก้ว ริยะนา ให้ศรธาทำพิธีอย่างนั้น”

แกนนำต่อว่า ส่วนของค่าใช้จ่ายที่ใช้ในการจัดงานนั้น บางครั้งก็เอาเงินกองกลางของวัดออกไปก่อน เพื่อซื้ออุปกรณ์เตรียมงาน บางครั้งก็ระดมจากชาวบ้านให้ช่วยกันออกเงิน บ้านละ 10- 20 บาทเป็นทุนสำรองไปก่อน ถ้างานจุลกฐินแล้วเสร็จก็หักกันทีหลัง ตัวอย่างปีหนึ่งมีค่าใช้จ่ายทั้งหมดที่ออกไปก่อนแสนกว่าบาทได้ปัจจัยมาถวายสามแสนกว่าหักกลบลบรายการต่างๆ ที่ใช้จ่ายไปก็เหลือเงินประมาณแสนกว่าบาท

การเตรียมงานที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง คือ จัดปรับสภาพลักษณะชาวบ้านให้เป็นชุมชนดั้งเดิม ด้วยการควบคุมการแต่งกาย การใช้วัสดุอุปกรณ์ในการกิน และพฤติกรรมการแสดงออกของชาวบ้านในช่วงระหว่างงานเพื่อทำให้ผู้ที่มาเยือน เกิดความพอใจสูงสุด ดังคำกล่าวของแม่บ้านคนหนึ่ง

“วันงานให้ทุกคนนุ่งผ้าทอพื้นเมือง ให้ที่ปักแก่นักท่องเที่ยว บ้านละ 2 คน โดยเลี้ยงข้าวแขกที่มานอนบ้าน ด้วยอาหารพื้นเมืองเหนือ มีการใช้ภาชนะจากธรรมชาติ เช่นถ้วย ถ้วยใบตองแทน ช้อนใช้กะลามะพร้าว แก้วน้ำให้ใช้กระบอกไม้ไผ่แทน และทำให้ใจเป็นคนที่มีความโอบอ้อมอารีทำตามขั้นตอนที่(ม.) (น.) และอาจารย์ แนะนำอย่างเคร่งครัดเพื่อให้เกิดความประทับใจต่อนักท่องเที่ยวให้มากที่สุด เพราะว่าการที่แขกเหล่านี้มาทำบุญ

⁷² คณะวิจัยนำชื่อ บ้านและวันสัมภาษณ์แกนนำท่านนี้ออกเพื่อไม่ให้ได้รับผลกระทบจากการให้ข้อมูล

ได้เงินเป็นจำนวนมากเป็นหลักแสนเพราะไม่เคยมีมาก่อนในวัด
 ยางหลวง”⁷³

ปีแรกของพิธีจุลกฐินในสายตาณะศรัทธาบ้านยางหลวงส่วนใหญ่ประสบความสำเร็จ
 อย่างสูง กลุ่มแกนนำชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับกลุ่มอาจารย์จึงเริ่มมีการพูดคุยถึงข้อ
 เสนอของอาจารย์เกี่ยวกับวิหารหลังใหม่

จากนั้นจึงเริ่มทำการรื้อศาลาการเปรียญหลังเก่าที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้นในราว
 พ.ศ.2517 ศาลาการเปรียญหลังนี้ใช้วัสดุกระเบื้องลอนมุงหลังคา และมีรูปทรงสถาปัตยกรรมแบบ
 ใหม่ที่ขัดแย้งกับสุนทรียะของคนในเมืองที่โหยหา “ความดั้งเดิม”

วิหารหลังใหม่ในรูปแบบเก่าจึงได้รับการวางแผนไว้คร่าวๆ โดยใช้วิหารวัดต้นเกว๋น⁷⁴
 ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง เป็นต้นแบบ และคาดว่า จะใช้ไม้สักเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง
 เช่น งานมุงหลังคา หน้าบัน หรือพระพุทธรูปไม้สักหน้าตักใหญ่ที่สุดในอำเภอแม่แจ่ม

“ศาลาการเปรียญหลังเก่านั้นสร้างเมื่อปี 2517 แล้วเสร็จปอยหลวงเมื่อ ราว
 2521-22 ราวๆ นี้ ก็รวมๆ สร้างได้ 5-6 ปี เสร็จ แต่อาจารย์ไม่ถูกใจก็เลยรื้อ
 สร้างวิหารใหม่ อาจารย์ออกหัวคิดทั้งหมด อาจารย์ก็พาพ่อกับแก้วไปดู
 วิหารทั่วเมืองเชียงใหม่ แล้วก็ไปถูกใจที่วัดต้นเกว๋น ก็เลยอยากได้แบบนี้
 เป็นแปลนแบบโบราณ และอาจารย์ก็อยากได้แบบนี้ด้วย ก็เลยตามใจ
 อาจารย์ปรึกษาหารือกันว่าอยากจะให้เป็นไม้สักทั้งหมดทั้งหลัง พื้นก็จะปู
 ด้วยแผ่นทอง อาจารย์ว่าอย่างนั้น เขาไปเห็นที่บ้านแม่เสริมฐิ ที่ข้างสวน
 ลุมพินี ถ้าเราเดินเร็วๆ ไม่ได้จะล้ม ที่พระประธานเป็นไม้สักนั้นอาจารย์
 เป็นต้นคิดเพราะว่า ทั่วเชียงใหม่ยังไม่มีวัดไหนทำ แต่เรารู้ว่าถ้าใช้ปูน
 แล้วจะถูกกว่าเราใช้ไม้ การใช้ไม้ต้องใช้เงินเยอะ อันนี้เราจึงต้องแล้วแต่
 อาจารย์เพราะว่าอาจารย์เป็นคนหาเงินมาเลยต้องตามใจ เราเพียงแต่เป็น
 แรงงานให้ไปหาไม้มา แล้วก็ไปคุยกับศรัทธาวัดยางหลวงก่อนแล้วค่อย

⁷³ สัมภาษณ์แม่บ้านคนหนึ่งในบ้านยางหลวง, 7 พฤศจิกายน 2544

⁷⁴ วิหารวัดต้นเกว๋นได้รับการยกย่องให้เป็นสถาปัตยกรรมพื้นเมืองล้านนาที่งดงามทรงคุณค่าที่สุดแห่งหนึ่ง (ดูเพิ่มใน กุศล เอี่ยม
 อรุณ, 2540:340351)

ตกลงกัน จากนั้นก็ได้ตกลงกันเป็นที่เรียบร้อยว่าเอาเป็นไม้สักตามที่อาจารย์ต้องการ”⁷⁵

แรกนั้นก็มีคนในบ้านบางคนออกมาทักท้วงว่า วิหารที่คิดสร้างใหญ่เกินไปกำลัง กลุ่มชาวบ้านที่สัมพันธ์กับกลุ่มอาจารย์ก็ออกมาอธิบายว่า เรื่องนี้ไม่มีปัญหาสามารถสร้างได้สำเร็จอย่างแน่นอน เพราะมีอาจารย์ให้การสนับสนุนอยู่

“ตอนแรกก็มีความเหมือนกันว่าสร้างใหญ่เกินไป จะเก็บเงินกันอย่างไรเงินตั้งเยอะแยะ เราก็บอกเขาไปว่า ลายมันก็มี ก็เอาตามอาจารย์นั่นแหละ อาจารย์ว่าก็ตามใจอาจารย์”⁷⁶

ชาวบ้านเปรียบเทียบระหว่างการก่อสร้าง-บูรณะวัดยางหลวงด้วยแรงศรัทธาของคนในบ้านเมื่อก่อนกลุ่มอาจารย์จะเข้ามา กับหลังการเข้ามาจัดงานบุญในบ้านว่า

“ศาลาหลังเก่ากับวิหารหลังใหม่สร้างต่างกันคือ วิหารหลังเก่า นั้นชาวศรัทธาบ้านยางหลวงช่วยกันทำ เวลาเงินมีก็จ้างส่ไปทำเป็นคราว ๆ ไป เก็บข้าวหล่อ เป็นประเภท มีประเภท 1 2 3 ประเภทหนึ่งออกสามถึงประเภทสองออก สองถึง ประเภทสาม ออกหนึ่งถึง หรือ ถ้าเป็นเงินที่เก็บกันก็ ประเภทหนึ่ง(มั่งมี)ออก 300 ประเภทสอง(พออยู่พอกิน)ออก 200 ประเภทสาม(ทุกข์) ออก 100 ตามลำดับ นานเหมือนกันกว่าจะได้ปอยหลวงแต่ก่อนก็เป็นแรงงานของศรัทธาวัดยางหลวงทุกคน เช่นไปเก็บหิน คนละสี่ หาบ ห้า หาบ หรือ ทราบ คนละ สี่ห้าหาบ เป็นกันไปอย่างนั้น สร้างได้ประมาณ 5 - 6 ปีจึงได้ปอยหลวง”⁷⁷

“พอมีอาจารย์เข้ามามีการแบ่งประเภทไม่มีแล้ว ได้เก็บเท่ากันทุกคน เก็บเป็นเกล็ดไม้หลังคาเรือนละ 50 แผ่น ที่ออกเป็นเงิน 200-300 ก็มี บางบ้านให้

⁷⁵ สัมภาษณ์พ่ออุ้ยท่านหนึ่ง,บ้านยางหลวง,30 มิถุนายน 2545 (คณะวิจัยจำเป็นต้องนำชื่อท่านออก เนื่องจากเกรงว่าจะเกิดผลกระทบกับผู้ให้สัมภาษณ์)

⁷⁶ สัมภาษณ์พ่ออุ้ยท่านหนึ่ง,บ้านยางหลวง, 30 มิถุนายน 2545

⁷⁷ สัมภาษณ์พ่อคอนแก้ว สารินจา, บ้านยางหลวง, 30 มิถุนายน 2545

มากกว่า 50 แผ่น พวกคนยากจนจริง ๆ ตามใจเขาก็ยอมเท่าใดก็ได้ สอมเป็นไม้เกล็ดไปเอาในป่าก็ได้ อย่างเงินจรรยาที่เราไปร่วมบุญวัดนั้น ก็ออกกันคนละ 20 บาท ไปรวมกันไว้ที่วัด เก็บน้อย ๆ อย่างนี้คนก็ไม่อดอด⁷⁸ ”

การเนรมิตวัดยางหลวงให้เป็นภาพตัวแทนของความเก่าแก่ดั้งเดิมของวัฒนธรรมล้านนา⁷⁹ ด้วยการสร้างวิหารหลังใหม่อย่างใหญ่โตและใช้งบประมาณในการลงทุนสูง ด้านหนึ่ง เสมือนว่า จะเป็นหน้าเป็นตาของคณะศรัทธาบ้านยางหลวงที่สามารถเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของตนกับบุคคลภายนอกให้เข้ามาเป็นเจ้าภาพผู้อุปถัมภ์วัดของตนได้ ทว่าอีกด้านหนึ่ง ความใหญ่โตเกินกำลังนี้ได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงกลไกในการดึงส่วนเกินจากชาวบ้าน(ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกัน)มาสร้าง/บูรณะวัด อีกทั้งยังทำให้ชาวบ้านตกอยู่ในภาวะพึ่งพา และถูกกำกับจากคนภายนอกมากขึ้น

“เงินที่ได้สร้างวิหารแล้วขณะนี้ได้หมดไปเป็นล้านแล้ว และก็คงอีกหลายล้านกว่าจะเสร็จ การที่บ้านเราทำใหญ่โตนี้ บ้านอื่นๆ เขาก็ไม่ว่า เพียงแต่เขาตะลึงกันเท่านั้นว่าทำได้อย่างไร และบางที่ยังอิจฉาศรัทธาวัดยางหลวงเลยว่ามีคนเอาเงินมาให้สร้างวัด การที่เราทำใหญ่โตนั้น ทางศรัทธาก็ไม่กลัวว่าจะสร้างไม่เสร็จเพราะว่าอาจารย์จะต้องช่วยให้เสร็จ เราแค่เป็นแรงงานเท่านั้น ตอนนี้ถ้าอาจารย์ทิ้งไปตอนนี้ เราจะมาบีบกันให้ออกคนละ 2,000-3,000 ก็คงไม่ไหว บ้านเราไม่เคยทำกันอย่างนั้น พ่อว่าคงจะเป็น 20 ปี ถึงจะแล้ว ถ้าศรัทธาบ้านเราทำกันเพียงลำพัง คนรุ่นพ่อคงจะไม่ทันเห็นปอยหลวง ”

วิหารหลังใหม่ที่เริ่มปลูกสร้างกันในปีพ.ศ. 2543 จนปัจจุบันใช้เงินไปแล้วหลายล้านบาท ทำให้งานกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น งานจุลกฐิน เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่มาร่วมบุญกลายเป็นสิ่งจำเป็นที่ไม่สามารถหยุดได้

⁷⁸ สัมภาษณ์พ่อคำคำ วงษ์ซ้อ, บ้านท่าผา, 4 กันยายน 2544

⁷⁹ ชาวบ้านที่เป็นแกนนำที่ร่วมจัดงานจุลกฐินเคยให้สัมภาษณ์กับคณะวิจัยว่า อาจารย์เคยเปรยถึงเรื่องการรื้อกุฏิออก ไปสร้างไว้ในที่ดินที่เช่าหว่านฝ้าย เพื่อสร้างเป็นหอไว้เก็บ ของหรือ ที่รับรองแขก หลังจากงานวิหารเสร็จ

ภาพที่ 7.8 แม่ฮุยเฝื่อนองนางฟื่อนจากภายนอกวาด
ลวดลายผ่านหน้าวิหารที่กำลังสร้าง

ภาพที่ 7.9 ภายในวิหารหลังใหม่วัดยางหลวง
ช่วงงานจุลกฐินปี 2546

ในระยะหลัง ภาพกระบวนการทำให้วัฒนธรรมบ้านยางหลวง(เช่น จุลกฐิน)เป็นสินค้ายิ่งปรากฏใจ่งแข็งขึ้นกว่าเดิมครั้งอดีต เช่น มีบริษัททัวร์แห่งหนึ่ง (มีสิ่งพิมพ์ของบริษัทช่วยในการนำเสนอภาพแม่แจ่มอีกแรง) มารับผิดชอบในการจัดการทัวร์งานจุลกฐิน

พนักงานบริษัทท่านหนึ่งได้แนะนำ “ทัวร์จุลกฐิน” ทางโทรศัพท์ว่า เป็นงานประเพณีของแม่แจ่มไม่ได้จัดขึ้นทุกปี เมื่อปี 2543 มีค่าใช้จ่ายในการเดินทางจากกรุงเทพฯ-แม่แจ่ม เพื่อร่วมงานจุลกฐิน 2 วัน เป็นเงินราว 10,000 บาท/คน ค่าอาหารที่พักรวมอยู่แล้วเสร็จ และจะมีโอกาสได้นอนพักในบ้านชาวบ้านอีกด้วย

การใช้ชุดมหรสพในการจาริกแสวงบุญ และขายความดั้งเดิมของแม่แจ่มกับนักท่องเที่ยวและการสร้างวิหารหลังใหม่ที่ใหญ่โตให้กับวัดยางหลวง รวมถึงการสานประโยชน์กันระหว่างกลุ่มอาจารย์ บริษัททัวร์ ธุรกิจสิ่งพิมพ์ คนภายนอกที่เข้าไปอยู่แม่แจ่ม และกลุ่มชาวบ้านจำนวนหนึ่งทำให้กระบวนการสร้างความหมาย และปฏิบัติการเกี่ยวกับ“จุลกฐิน” ในพื้นที่ยางหลวงมีความแข็งแกร่ง และส่งผลให้ชาวบ้านยางหลวงบางกลุ่มเกิดปฏิกิริยาอย่างรุนแรงต่อผู้ที่มาหวังดัง

5. กระบวนการโต้ตอบของคนท้องถิ่น

กระบวนการโต้ตอบของกลุ่มคนท้องถิ่นจำนวนหนึ่ง เกี่ยวกับการบิดเบือนประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของคนภายนอกมีจุดเน้นอยู่ที่ “งานจุลกฐิน” ที่จัดขึ้นที่ ณ วัดยางหลวง

พระสุทัศน์ แห่งวัดป่าแดงที่ได้รับนิมนต์ไปรับกฐินได้เทศน์ต่อหน้าคณะศรัทธาในการจัดครั้งแรกว่า การจัดจุลกฐินเป็นการผิดวินัยสงฆ์ เพราะพระรูปเดียวของวัดยางหลวงไม่สามารถรับกฐินได้ จากนั้นมีปฏิกิริยาโต้ตอบจากคณะผู้ร่วมจัดงาน ด้วยการห้ามไม่ให้ศรัทธาวัดยางหลวงนิมนต์พระสุทัศน์ในงานบุญที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มอาจารย์

ปี พ.ศ. 2544 มีข่าวกระเซ็นกระสาขออกมาว่า คณะสงฆ์อำเภอไม่ให้วัดใดวัดหนึ่งในอำเภอรับกฐินเกินสามครั้ง จากการสอบถามข้อมูลทางแกนนำคณะสงฆ์อำเภอปฏิเสธว่า ไม่เคยมีคำสั่งที่ออกจากคณะสงฆ์อำเภอเช่นนั้น ด้านกลุ่มศรัทธาวัดยางหลวงจำนวนหนึ่งเห็นว่า วิหารยังคาราคาซังอยู่ จึงพยายามวิ่งเต้นไปขอคำปรึกษาจากเจ้าอาวาสวัดพระธาตุคอยสุเทพได้ความว่า ถ้าวัดมีความจำเป็นต้องสร้างวิหารก็สามารถรับได้ ไม่ผิดอะไร ทางคณะศรัทธาจึงติดต่อกลับยังตัวแทนอาจารย์ ได้รับแจ้งภายหลังว่า อาจารย์นำกฐินไปลงที่อื่นแล้ว แต่จะพาคนกรุงเทพฯ ไปร่วมงานกินสลากแทน

แกนนำในคณะศรัทธาวัดยางหลวงจึงขออนุญาตคณะสงฆ์อำเภอเพื่อกินสลากแยกบ้าน และแจ้งว่า ทางวัดจะจัดให้มีการประกวดต้นสลากแบบดั้งเดิมขึ้นบริเวณลานวัด ใน วันที่ 17 กันยายน 2544

วันนั้น อาจารย์ประกาศเจตนารมย์กลางลานวัดเป็นภาษาเหนือผสมไทย แปลความได้ว่า

“แต่ละปีเราก็จัดจุลกฐินมาก็ได้เงินมานักอยู่แล้ว พ่อแม่ก็ได้รับรู้ร่วมกันอยู่แล้วว่า เงินจุลกฐินนั้น เราก็ได้มานับล้านบาทเกินล้านไปแล้ว ก็ได้มาสร้างวิหารจนใกล้เสร็จ แต่ยังขาดเงินอีกนับล้าน นับสองล้าน ผมคนเดียวก็คงไม่ไหว ก็ต้องขอแรงพ่อแม่พี่น้องมาช่วยกัน ในการนี้เราก็ต้องฟื้นฟูประเพณีต่างๆ ถ้าเรายังถวายนก้วยสลาก ชื่อกระป๋องกระแป้ง พลาสติก มา หมู่กรุงเทพเขาก็ไม่ยอมมาดูหรอก บ้านเขาก็มีเยอะอยู่แล้ว แต่ถ้าเราฟื้นฟูแบบโบราณเนี่ยะ คนกรุงเทพก็อยากมาดู เขามาเขาก็ไม่ได้มามีมือเปล่า เขาก็มีจิตศรัทธามาร่วมบุญร่วมกุศลบริจาคเงินบริจาคทองมาด้วย ปีหน้าก็จะจัดประกวดกันอีกครั้งหนึ่ง ปีนี้เงินรางวัลก็ยังไม่มากนักแต่ก็ไม่น้อย แต่ว่าปีหน้าก็จะเอารางวัลให้มันมากขึ้นไปอีก ประกวดกัน เอาให้มันสนั่นเมือง

แล้วก็ปีนี้อาจารย์ก็ไม่กล้าชักชวนเพื่อนฝูงมามากนัก เพราะไม่รู้ว่างานบ้านเราจะออกมามีอย่างไร แต่ว่าปีนี้ก็มาเห็น ก็มั่นใจแล้ว ปีหน้าก็จะได้อาชักชวนหมู่คารา หมู่ใครต่อใคร จะได้เอามา เขาจะได้มาช่วยกัน แล้วก็จะได้มาประกวดทั้งหัววัด หมู่ชาวบ้านต่างๆ เอาให้มันสนุกสนานครื้นเครง”⁸⁰

หลังจากงานกินสลากในวันนั้นผ่านไป ต้นสลากที่ผ่านการตัดสินโดยคณะกรรมการที่เป็นบุคคลคนภายนอกได้สร้างความกังขากลายเป็นประเด็นถกเถียงเกี่ยวกับ “ความจริงแท้ทางวัฒนธรรมแม่แจ่ม” ระหว่างกลุ่มอาจารย์ กับกลุ่มคนที่ท้องถิ่นในแม่แจ่มบางกลุ่มอีกครั้ง

“เอาใบมะพร้าวมาสานเป็นตัวจระเข้ แล้วว่าเป็นของแม่แจ่ม แม่แจ่มจะเอาทางมะพร้าวมาโค้งตรงประตูบ้านเท่านั้น ตอนทานสลากที่วัดยางหลวง หมู่ที่ได้ที่ 1 2 3 เขาทำเป็นตัวนก ตัวแมงอะไรไม่รู้ มันมาจากทางอื่น ไม่ใช่ของแม่แจ่ม ไม่มีการดัดแปลงอะไรสักอย่าง แม่ต๊ีบ(คนเฒ่าจากบ้านไร่) ไปทำให้เด็กดู ไม่มีนก ไม่มีหนูอะไร ทุกอย่างทำแบบเดิมหมด ที่ได้ที่ 1 2 3 เขาทำตัวนก ทำส้มดอก เอาของพวกนี้มาแต่งต้นสลาก เขากำหนดไม่ให้ใช้กระดาด ตั้งแต่เด็กๆ ก็เห็นแล้ว (บ้านเรา) ใช้กระดาดหุ้มเปาะ (ชะลอม) ตัดกระดาดเป็นรูปเขี้ยวหมา พันที่ตีนเปาะ เขามำกำหนดว่า อันนี้เป็นของแม่แจ่ม จริงๆแล้วมันไม่ใช่”⁸¹

กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และเวทีเสวนาประวัติศาสตร์ที่จัดขึ้นในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2544 –2546 จึงกลายเป็นเวทีหนึ่งที่ชาวบ้านใช้เพื่อการรื้อฟื้น ถกเถียง วิพากษ์วิจารณ์ต่อกระบวนการผลิตสร้างประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแม่แจ่มของคนภายนอกอยู่เป็นระยะ

ทุกเวทียืนยันค่อนข้างจะสอดคล้องกันว่า ชื่อเสียงแม่แจ่มโด่งดังขึ้น แต่ชาวบ้านไม่มีโอกาสพูดถึงเรื่องราวของบ้านตัวเอง เพราะมีคนอื่นพูดแทนไปเกือบทุกเรื่อง บางกลุ่มกังขาเกี่ยวกับการขายชื่อเสียงว่า มีผลประโยชน์เข้าเกี่ยวข้อง และร่วมกันวิเคราะห์ให้เห็นความเชื่อมโยงของเรื่องต่างๆ ที่เกิดขึ้น และอธิบายเหตุว่าทำไมคนถึงเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกับกระบวนการทางวัฒนธรรมที่กลุ่มคนภายนอกมาสร้างนั้น

⁸⁰ คำประกาศต่อหน้าสาธารณะของอาจารย์(...), วัดยางหลวง, 17 กันยายน 2544

⁸¹ เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชน ครั้งที่ 3, ศาลาเนกประสงค์วัดบ้านทัพ, 15 ธันวาคม 2544

กลุ่มชาวบ้านยางหลวงที่มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับกลุ่มอาจารย์ เปรียบเทียบว่า ในช่วงประวัติศาสตร์ที่ได้ลุกขึ้นมาต่อสู้กับรัฐ กลุ่มทุนทำเหมืองแร่ หรือไล่ผู้นำชุมชน เพราะเรา-ชุมชน เสียผลประโยชน์ สำหรับการเข้ามาของกลุ่มอาจารย์ชาวบ้านกลุ่มนี้เห็นว่า บ้านยางหลวงได้ทั้งชื่อเสียง รายได้ และไม่ได้เสียอะไรแม้แต่เนื้อมะ

ภาพที่ 7.10-7.11 งานจุลกฐินในฐานะเวทีของการแสดงออกทางวัฒนธรรมของคนใน-คนนอก

พ่อเฒ่าคนหนึ่ง ที่เป็นแกนนำชาวบ้านยางหลวงยอมรับว่า งานจุลกฐินเป็นสิ่งใหม่ของบ้านยางหลวง และตนรู้สึกภูมิใจที่อาจารย์มาจัดจุลกฐินให้

“แต่ว่าเมื่อก่อนบ้านเราก็ไม่เคยมีพิธีนี้ พ่อเฒ่าแม่เฒ่าเล่าให้พ่อฟังว่ามีก็แต่ทางในเมืองเท่านั้น จะมีก็แต่การกินสลากภัตร เทศน์ธรรมเดือนยี่ ทอดผ้าป่า ธรรมดา ก็รู้สึกดีใจมากที่บ้านเราได้ทำพิธีนี้ ก็ยังรู้สึกว่าปลื้มอกปลื้มใจ ยินดีเป็นอย่างยิ่ง ของบ่าเก่าได้ยินได้ฟังมาก็มีแต่ในเมืองเท่านั้น บ้านเรารดรา ก็ไม่มี จึงไม่ได้ไปเห็น แต่ว่าเมื่ออาจารย์ได้มาทำที่บ้านเราอย่างนี้ ก็รู้สึกยินดี”

ต่อกรณีของ “งานจุลกฐิน” ที่ถูกนำเสนอว่า เป็นประเพณีดั้งเดิมของแม่เฒ่าตลอดเวลาที่ผ่านมา กลุ่มคนท้องถิ่นหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มพระสงฆ์ คณะศรัทธาบางส่วนของบ้านยางหลวง กลุ่มชาวบ้านบ้านอื่นจำนวนหนึ่ง และชนชั้นกลางในอำเภอแม่เฒ่าหลายคนได้หยิบยกประเด็นสำคัญ 2 ประเด็นมาเป็นข้อวิพากษ์วิจารณ์ คือ

หนึ่ง- การที่กลุ่มอาจารย์กล่าวว่า งานจุลกลฐินเป็นประเพณีดั้งเดิมของแม่แจ่มเป็นการบิดเบือนประวัติศาสตร์ของแม่แจ่ม

สอง-การจัดจุลกลฐินโดยมีพระอยู่เพียง 1 รูปในวัดยางหลวง ถือว่าเป็นบิดเบือนประเพณีของศาสนาพุทธ เพราะพระวินัยกำหนดว่าต้องมีพระอย่างน้อย 5 รูปจึงจะรับกลฐินได้

จุดเผชิญหน้าสำคัญระหว่างกลุ่มคนในท้องถิ่นกับปัญญาชนนักพัฒนาทั้งสองท่านในประเด็นจุลกลฐินเกิดขึ้นในวันที่ 18 กรกฎาคม 2545 เมื่ออาจารย์บุปผา วัฒนาพันธุ์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หนึ่งในคณะนักวิจัยชุด “ศิลปะพื้นบ้านล้านนา: การเปลี่ยนแปลงเพื่อการดำรงอยู่” ได้ของบประมาณสนับสนุนจากแหล่งทุนแหล่งหนึ่งและนำนักศึกษา ผู้สนใจจากภายนอกจำนวนหนึ่งไปจัดเวทีเพื่อค้นผลงานวิจัยเรื่อง “ผ้าล้านนา” ให้กับคนแม่แจ่ม ณ วัดป่าแดด ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม

เนื่องจากงานวิจัยชิ้นนี้มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับผ้าทอแม่แจ่ม และผลงานวิจัยได้กล่าวถึง การถวายเป็นจุลกลฐินว่าเป็นการสะสมบุญที่ยิ่งใหญ่ของไทยวน พระสุทัศน์และชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่ร่วมเวทีอยู่ด้วยจึงหยิบยกเอาเรื่อง “งานจุลกลฐิน” ขึ้นมาซักถาม

กลุ่มท้องถิ่น ยืนยันว่า จุ ล ก ฐิ น ไม่ใช่ประเพณีวัฒนธรรมของแม่แจ่ม ดังนั้น เนื้อหางานวิจัยที่ดีความว่า การสะสมบุญทางหนึ่งของผู้หญิงแม่แจ่มผ่านช่องทางการถวายเป็นจุลกลฐินจึงไม่ใช่ข้อเท็จจริงแต่อย่างใด

กลุ่มปัญญาชนนักพัฒนาที่มีส่วนรู้เห็นในการสร้างงานจุลกลฐินบ้านยางหลวง อ้างว่า เป็นเรื่องของการสื่อสารที่สื่อมวลชนเขียนไปเอง การใช้คำว่าจุลกลฐินก็เพื่อสื่อกับคณะศรัทธากรุงเทพ และประเพณีจุลกลฐินมีรากฐานของอุดมการณ์พุทธเช่นเดียวกับประเพณีการทานผ้าจีวร

“มันเป็นเรื่องภาษา มันเป็นเรื่องใหม่ จริงๆ แล้วก็ไม่เคยมีใครพูดว่า เป็นของเก่า อาจเป็นของเก่าที่อื่น แต่ถ้าเป็นของแม่แจ่มก็เทียบได้กับประเพณีตานผ้า แต่ถ้าเราใช้จุลกลฐิน เพราะเราไปบอกศรัทธา เราไปบอกคนกรุงเทพ เพราะการสื่อความหมายว่า เป็นจุลกลฐินมันสื่อความหมายได้ง่ายกว่า โดย concept โดยหลักการ หรืออุดมการณ์ไม่ต่างอะไรกับประเพณีตานผ้า”⁸²

ทั้งสองยอมรับว่า ได้นำรูปแบบของประเพณีการจัดมาจากสิบสองปันนา และชาวเงินในวัดท่ากระดาศ จังหวัดเชียงใหม่ โดยอ้างว่า มีการสืบมาตั้งแต่โบราณ และที่สำคัญ พระในวัดมีเพียงแค่ 2 รูปก็สามารถรับกลฐินได้ เพราะถือว่า พระลงโบสถ์ร่วมกันในช่วงพรรษาหรือไม่ ถ้าคนท้องถิ่น

⁸² จากการบันทึกเทปข้อถกเถียงในระหว่างการประชุมเพื่อค้นผลงานวิจัยแก่ท้องถิ่นของอาจารย์บุปผา วัฒนาพันธุ์, วัดป่าแดด, 18 กรกฎาคม 2545

ยังคงยึดหลักว่า แต่ละวัดต้องมีพระ 5 รูปก็ไม่มีวัดใดในแม่แจ่มรับภิกษุได้สักวัด ครูบาโสภาก็ได้บอกไว้อย่างนี้เช่นกัน

ทางกลุ่มท้องถิ่นลุกขึ้นตอบได้ว่า กรณีนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องที่เราคิดเอาเอง หากเป็นเรื่องวินัย บัญญัติของพระสงฆ์ที่กำหนดใช้ทั่วประเทศ ไม่ใช่ภาคใดภาคหนึ่ง

เวทีวันนั้นปิดท้ายการถกเถียงด้วยบทส่งท้ายของพระสุทนต์ว่า

“ประวัติศาสตร์ประเพณีพื้นบ้านของเราเป็นสิ่งที่เราต้องชี้แจงคนอื่น เช่น ต้องบอกว่าประเพณีเรามาสองที่วัดยางหลวง มันได้แนวคิดมาจากสิบสองปันนา ถ้าพูดแบบนี้ก็สบายใจ คนอื่นที่เขาถามมาก็ถ้อยถอย คนในพื้นที่จะได้บอกเขาไปอย่างนั้น ก็จบ มันง่าย ถ้าไปบอกว่าประเพณีพื้นบ้านแม่แจ่ม เขาทำมานาน คนแม่แจ่มก็ไม่รู้จะพูดอย่างไร ถ้าเราบอกว่าเป็นประเพณีแม่แจ่ม ที่ทำมานานเราก็โกหกเขา เราต้องบอกว่าไม่ใช่ มันก็ไม่มันกันอีก”

หลังจากเหตุการณ์เผชิญหน้าจบลง มีคำถามส่งถึงแกนนำบ้านยางหลวงในท่วงทำนองว่า ชาวบ้านยางหลวงยังต้องการจุลจกฐินอยู่ไหม ถ้าไม่เอาจะได้บอกอาจารย์ให้ยกเลิก เมื่อได้ยินเช่นนั้น แกนนำชาวบ้านจึงป่าวประกาศให้คณะศรัทธาวัดยางหลวงมาประชุมที่วัดตอนหัวค่ำ ที่ประชุมพุ่งเป้าวิพากษ์วิจารณ์ไปยังพระสงฆ์ และกลุ่มคนที่ออกมาวิพากษ์วิจารณ์งานจุลจกฐิน พร้อมทั้งป้องปรามไม่ให้ลูกบ้านเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้

ในตอนสายวันต่อมา ปู่จารย์วัดเข้ามาขอความร่วมมือจากผู้ช่วยนักวิจัยของโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ให้ไปขอโทษปัญญานักพัฒนาท่านนั้น และขอให้ผู้ช่วยวิจัย ในฐานะลูกบ้านคนหนึ่ง คำนึงถึง วิหารที่ยังสร้างไม่แล้วเสร็จ เมื่อผู้ช่วยวิจัยท่านนั้นตั้งคำถามถึง ขวาลือเรื่องผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในการจัดงานจุลจกฐิน และงานแสดงวัฒนธรรม

ปู่จารย์วัด ไขความว่า มีคนได้รับประโยชน์จากการเข้ามาจัดจุลจกฐินและการออกไปแสดงวัฒนธรรมอย่างที่เป็นข่าวลือจริง แต่ต้องลองชั่งดูว่า ถ้าคนอื่นได้ 100 เรา(ชาวบ้าน) ขอได้ 10-20 ก็ยังดีกว่าไม่ได้อะไรเลย

แกนนำคนสำคัญของวัดยางหลวงกล่าวกับผู้ช่วยวิจัยว่า ตนยังยินดีที่จะสนับสนุนการทำงานประวัติศาสตร์เหมือนเช่นที่ตนเคยไปร่วมเวทีมาก่อน เพียงขอให้งานวิจัยครั้งนี้ยกเว้นการกล่าวถึง “วัดยางหลวง” เอาไว้ก่อน แต่สำหรับแกนนำชาวบ้านบางคนก็แสดงออกอย่างโจ่งแจ้ง และประกาศต่อหน้าผู้ช่วยวิจัยว่า ตนจะไม่ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลกับโครงการวิจัยประวัติศาสตร์อีกต่อไป

เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนครั้งที่ 7 (27 ตุลาคม 2545) ตัวแทนชาวบ้านยางหลวง หนึ่งในคณะวิจารณ์งานวิจัยชิ้นนี้ได้เสนอว่า คณะวิจัยไม่ควรมีการเปิดเผยรายงานความก้าวหน้าหนึ่งปีครั้งให้กับกลุ่มแกนนำชาวบ้านยางหลวงทราบ เพราะเกรงว่าจะเกิดปัญหาความขัดแย้งลูกหลาน ที่ประชุมวันนั้นมีข้อตกลงร่วมกันว่า น่าจะจัดเวทีที่เปิดกว้างในระดับอำเภอเพื่อให้คนอื่นนอกจากคน 4 บ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการพิจารณาประวัติศาสตร์ชุมชนที่กำลังดำเนินงานวิจัยอยู่

หลังงานจุลศุภินปี พ.ศ. 2545 ผ่านไป คณะวิจัยได้จัดเวทีเสวนาประวัติศาสตร์ชุมชนครั้งที่ 8 ในหัวข้อ “ร่วมสร้างประวัติศาสตร์แม่แจ่ม” (6 ธันวาคม 2545) วันนั้นมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมเวทีจากหลายส่วนทั้งข้าราชการอำเภอ ครู พระสงฆ์ คนเฒ่าคนแก่ นักเรียน และคนจากบ้านอื่นนอกพื้นที่วิจัย หลังจากการนำเสนอรายงานฉบับย่อแล้วเสร็จมีการวิพากษ์วิจารณ์งานวิจัยชิ้นนี้อย่างกว้างขวางหลายประเด็น เช่น ขอบเขตงานวิจัย 4 บ้านแคบเกินไปไม่สามารถกล่าวว่าเป็นตัวแทนของแม่แจ่มได้ การเน้นหนักเรื่องผีทำให้คนภายนอกมองแม่แจ่ม ผิดไปหรือไม่ การตั้งคำถามถึงเงื่อนไขเกี่ยวกับ การเขียนถึงงานจุลศุภินของอาจารย์ท่านหนึ่ง การออกมาแถลงไขความจริงที่ต่างไปจากเนื้อหาของงานวิจัย รวมถึงการวิจารณ์งานจุลศุภินปีที่ผ่านมา(2545) ว่า ไม่ใช่เรื่องเดียวกันกับ “การทานผ้าทันท้ใจ” ที่กลุ่มอาจารย์ได้เขียนไว้บนซองจุลศุภิน เป็นต้น

ช่วงท้ายของเวทีเสวนามีการพูดคุยถึง “การเขียนประวัติศาสตร์โดยคนแม่แจ่มเอง” เพื่อทบทวนการเข้ามาของอำนาจสยามในรอบ 100 ปี โดยมีสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค เสนอตัวเข้ามาสนับสนุนทุนในการทำวิจัยประวัติศาสตร์ครั้งนี้

สำหรับชาวบ้านทั้งสี่บ้าน เวทีเสวนาประวัติศาสตร์ในหัวข้อ “คืนความรู้ประวัติศาสตร์สู่ชุมชน” (25 มกราคม 2546) ถือเป็นโอกาสในการหยิบยกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของสี่บ้านในช่วง 100 ปี มาสนทนากันอย่างจริงจังอีกครั้ง

แม้ว่าโดยจุดใหญ่ใจความของชาวบ้านยางหลวงจำนวนหนึ่งที่เข้าร่วมเวทีต้องการเข้ามารับรู้ว่า งานวิจัยชิ้นนี้ได้นำเสนออะไรเกี่ยวกับบ้านยางหลวงโดยเฉพาะอย่างยิ่งงานจุลศุภิน กระทั่งทำให้กลุ่มอาจารย์ต้องเรียกระดับแกนนำชาวบ้านเข้าพบ และมีข่าวเล็ดลอดออกมาอยู่ตลอดเวลาว่า ถ้าจะให้จัดจุลศุภินอีกต้องมีการเข้าซื้อกันเกิน 80 % ของจำนวนคนในบ้าน แต่ถ้าเป็นเนื้อหาเรื่องอื่นที่คณะวิจัยนำเสนอ กลุ่มชาวบ้านยางหลวงก็มีส่วนในการตรวจทาน วิพากษ์วิจารณ์ และร่วมแสดงความคิดเห็นอยู่เป็นระยะ

ต่อประเด็นวัฒนธรรมในบ้านยางหลวง แกนนำชาวบ้านยางหลวงที่มีเป็นตัวแทนในการนำเสนอภาพแม่แจ่มร่วมกับกลุ่มอาจารย์ออกมาตั้งคำถามว่า การประดิษฐ์สร้างประเพณีให้งามตาเหมือนเอาแป้งมาปะ เพื่อรับนักท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง หรืออย่างไร

คำถามดังกล่าวนำไปสู่การปรับความเข้าใจเกี่ยวกับจุดหลักของการออกมาวิพากษ์วิจารณ์ของคนท้องถิ่นกลุ่มอื่น ไม่ใช่เป็นการขัดขวางงานจุลกลฐิน ทว่าเป็นเรื่องของการบิดเบือนประวัติศาสตร์โดยอาจารย์อ้างว่า มีการจัดงานจุลกลฐินขึ้นเมื่อ 40-50 ปีก่อน เมื่อมีการปรับความเข้าใจกันได้แล้วจึงนำไปสู่การถกเถียงเพื่อหาทางออกร่วมกัน ดังนี้

ประการแรก เรื่องการเขียนงานวิจัยประวัติศาสตร์เกี่ยวกับจุลกลฐิน ด้านหนึ่งเสนอว่า ไม่ควรเขียนถึงเรื่องนี้เลย แต่ก็มีข้อทักท้วงว่า ถ้าไม่เขียนก็เท่ากับยอมรับการนำเสนอภาพเหล่านั้นของคนนอก และอาจทำให้เกิดปัญหาภายหลังได้ถ้าหาใครมาอ่านหรือมาศึกษาเรื่องนี้และมีบางคนที่ว่า แม่แจ่มไม่ได้มีเฉพาะคนบ้านใต้(ยางหลวง) กลุ่มคนบ้านใต้จำนวนหนึ่งเสนอว่า ให้เขียนไปว่า จุลกลฐินเพิ่งจะเริ่มขึ้นเมื่อมีอาจารย์เข้ามา

ประการที่สอง ถ้าการนำเสนองานวิจัยชิ้นนี้ส่งผลให้กลุ่มอาจารย์ถอนตัวจากการอุปถัมภ์วัดยางหลวง ให้เป็นการรู้จักกันภายในว่า ได้มีการทำความเข้าใจกันแล้วในหมู่ชาวบ้านทั้งสี่บ้าน และคณะวิจัย โดยให้อ้างกับกลุ่มอาจารย์ทำนองปิดความ กล่าวคือ กลุ่มชาวบ้านได้ติดตามคณะวิจัยไปแล้ว แต่คณะวิจัยมีความต้องการเขียนเรื่องนี้เอง

ประการที่สาม มีการพูดคุยในเบื้องต้นเพื่อหาแหล่งทุนอื่นมารองรับการสร้างวิหารวัดยางหลวงให้แล้วเสร็จ ถ้าเกิดมีการถอนตัวของกลุ่มอาจารย์เกิดขึ้น

จากเวทีเสวนาประวัติศาสตร์ดังกล่าว ยิ่งแสดงชัดว่า กระบวนการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น ไม่เพียงเป็นไปเพื่อทำให้เกิดความเข้าใจต่อความเปลี่ยนแปลงที่มีคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนเป็นผู้กระทำการในประวัติศาสตร์ ทว่า กระบวนการวิจัยประวัติศาสตร์อย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนยังกลายเป็น *เวทีในการสนทนา* กับเรื่องเล่าอันหลากหลายของคนในชุมชน นอกชุมชน ตลอดจนรวมถึงเป็นเวทีในการเจรจาต่อรอง สร้างความขัดแย้ง ปรับความเข้าใจและหาทางออกร่วมกันในอนาคตอีกด้วย

6. สรุป

ความเปลี่ยนแปลงของช่วงระยะเวลา 10 ปีมานี้ว่า ในระยะแรกพื้นที่หน้าหมู่บ้านเริ่มมีการขยับขยายออกไปเป็น “ลุ่มน้ำแม่แจ่ม” ทั้งลุ่มน้ำ โดยเกิดขึ้นจากเงื่อนไขความขัดแย้งกับรัฐ ในกรณีคัดค้านป่าสนบ้านวัดจันทร์ มีความพยายามในการรวมตัวกันในรูปขององค์กรท้องถิ่น และต่อเชื่อมเข้ากับกระแสเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมและประชาธิปไตยจากภายนอก

จากนั้นในช่วงระยะหลังๆ การพัฒนาการท่องเที่ยวและการใช้พื้นที่อย่างหลงเป็นภาพตัวแทนความความเป็นแม่แจ่ม ล้านนา และมีปฏิบัติการทางวัฒนธรรมร่วมกับคนภายนอกทั้งในสถานที่จริง และเคลื่อนย้ายไปถึงเชียงใหม่ กรุงเทพฯ และที่อื่น เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการสร้างภาพให้แม่แจ่มเป็นดินแดนโรแมนติก และเสริมสร้างให้เกิดผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นชนชั้นกลางจากภายนอกมาเป็นคนกำหนดนิยามความหมายความรู้ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมแม่แจ่ม ซึ่งบางครั้งหลุดลอยไปจากการรับรู้ของชาวบ้านและคนในท้องถิ่น

การลุกขึ้นมาตอบโต้ของชาวบ้านกลุ่มหนึ่งกระทำผ่านเวทีในระดับท้องถิ่นเอง และใช้เวทีที่เปิดขึ้นของงานวิจัยจากภายนอกรวมถึงงานวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่มเป็นพื้นที่ในการแสดงเจตนารมย์ ปรับความหมาย และเข้ามามีส่วนร่วมใน “การสร้างประวัติศาสตร์ของตนเอง” มากขึ้น

บทสรุป: ประวัติศาสตร์ชุมชน กับ ของหน้าหมู่บ้าน

(ทศวรรษที่ 2440 - กลางทศวรรษที่ 2540)

ชุมชนที่ศึกษาในช่วงเวลานี้เป็นความต่อเนื่องของการขยายตัวของผู้คนเพื่อตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านแปงเมืองหลังสงครามในแถบหัวเมืองรอบๆ เชียงใหม่ส่งลงนับแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 24 หุบเขาเล็กๆ ที่มีเทือกเขาคอยหลวงขวางกั้น รกชัฏด้วยป่าไม้ มีสัตว์ป่ามากมาย เป็นสังคมบ้านที่ประกอบกันขึ้นเป็นเมืองในนาม “เมืองแจ่ม” ที่มีผีพ่อเจ้าหลวง ผีควบเมืองเป็นอำนาจทางสัญลักษณ์ในการกำกับชีวิตและจุดอ้างอิงความเป็นคนเมืองแจ่ม และมีพุทธศาสนาเป็นกลไกหนึ่งในการหลอมรวมความแตกต่างด้วยระบบงานบุญประจำปี

ด้านการเมืองปกครองมีพญาเจ้าเมืองเป็นผู้นำในหุบเขาและมีคณะปกครองในระดับบ้านที่ลดหลั่นกันมา พญาเจ้าเมืองจะเก็บส่วยจากชาวบ้านชาวเมือง และยอมรับอำนาจของเชียงใหม่ด้วยการแต่งตั้งแต่งตั้งคนไปมอบบรรณาการทุกปีเมื่อปีใหม่มาเยือนกระทั่งสยามขยายอำนาจเข้ามาปกครองในระบบมณฑลเทศาภิบาล และผนวกเอาเมืองแจ่มเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแขวงจอมทองในปี พ.ศ. 2443 ก่อนจะตั้งที่ว่าการอำเภอเมืองแจ่มขึ้น ในปี พ.ศ.2451

ภายใต้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เน้นการเปิดพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ด้วยการสร้างเวทีแลกเปลี่ยนสลับกับการพูดคุยรายกลุ่ม รายคน และวิเคราะห์เงื่อนไขต่างๆ รวมไปถึงชาวบ้านทั้งสี่บ้านหลัก คือ บ้านทัพ บ้านไร่ บ้านท้องฝาย บ้านยางหลวง รวมถึงชาวแม่แจ่มอีกจำนวนหนึ่งทำให้ชาวบ้านกลายเป็นผู้กำหนดเวลา (periodization) ที่พวกเขาารู้สึกได้ถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชน และการเปลี่ยนแปลง “ของหน้าหมู่บ้าน” โดยมีข้อมูลจากเอกสารที่ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงหรือไม่เคยนำมาใช้วิเคราะห์ มาเป็นองค์ประกอบในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น 6 ช่วงในรอบ 100 ปี ดังนี้

1.ทศวรรษที่ 2540 - ปลายทศวรรษที่ 2460 เป็นช่วงการเปลี่ยนผ่านของอำนาจการปกครองตนเองจาก “เมืองแจ่ม” ไปเป็น “อำเภอเมืองแจ่ม” การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นการลดสถานภาพของระบบการปกครองแบบพญาเจ้าเมือง อันเป็นสำนักร่วมทางการเมืองที่ชาวบ้านรู้สึก ว่า พวกเขามีอิสระในการปกครองตัวเองอยู่ระดับหนึ่ง ไปสู่ การเป็นหน่วยการปกครองในระดับท้องถิ่นหน่วยหนึ่งที่ขึ้นต่อรัฐบาลกรุงเทพฯ

แม้ว่าบ้านทั้งสี่ซึ่งสังกัดอยู่ในเขต “เมืองแจ้ม” จะอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างปากตะวันตกของแม่น้ำสาละวินกับเชียงใหม่และมีชาวบ้านบางกลุ่มเป็นพ่อค้าวัวต่างที่ทำการค้าขายอยู่ในอาณาบริเวณแถวนี้อยู่แล้ว แต่ระบบการผลิตของชาวบ้านทั้งหมดยังคงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นสำคัญ

ระบบการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้านส่วนใหญ่สัมพันธ์อยู่กับฐานทรัพยากรที่เป็น “ของหน้าหมู” หลายประเภท การใช้ “ของหน้าหมู” แต่ละประเภทมีทั้งการใช้ในชีวิตประจำวัน และใช้เฉพาะฤดูกาลหรือเฉพาะช่วงประเพณีพิธีกรรมของชุมชน อาทิ การใช้บ่อน้ำ การจับปลา/ล่าสัตว์ การใช้ที่นาในแต่ละฤดูกาล

การใช้ “ของหน้าหมู” ในหลายประเภท ชาวบ้านมีการจัดองค์กรทางสังคมในรูป “สิบมีหัว ชาวมีแก้ว” เช่น หัวหมวด แก้วด แก้วผาย หรือจัดในรูปของความสัมพันธ์แบบอื่น เช่น เครือญาติ สายตระกูล และ/หรือ มี “จาริต” ที่เป็นกฎเกณฑ์รับรู้ ยอมรับกันในหมู่วาบ้าน-กลุ่มผู้เชื่อว่าใครเป็นผู้ใช้ ใช้อย่างไร เมื่อเกิดข้อขัดแย้งจะจัดการอย่างไร “จาริต” เหล่านี้ผูกพันอย่างแนบแน่นกับอุดมการณ์ผีและพุทธ ระบบคุณค่าที่ชุมชนประกอบสร้างขึ้น เช่น ความเป็นธรรม

แม้ว่าการใช้ “ของหน้าหมู” จะให้สิทธิแก่คนที่มาก่อน คน(กลุ่ม)ที่ทำ/ใช้แรงงานของตน (ของบรรพบุรุษของตน) เป็นลำดับแรกที่มีสิทธิ หรือความชอบธรรมในการเข้าถึง เก็บเกี่ยวดอกผลของแรงงานนั้น เช่น เครือญาติสายที่ขุดน้ำบ่อ บุคเบิกที่นา คนที่ไปแปงโจจับปลา ไปหมายคันไม้ที่จะมาทำฝืน หรือเจ้าของนาที่ปลูกข้าว ทำไร่ แต่ก็ไม่ได้มีนัยว่า การใช้สิทธินั้นจะมีความเป็นเจ้าของที่กีดกันสิทธิของคนอื่นได้ หากว่าเป็นลักษณะที่มีการใช้หลักการเชิงซ้อนบนพื้นที่ หรือในทรัพยากรหนึ่งๆ เช่น การใช้น้ำบ่อร่วมของชาวบ้านหลายครัวเรือน การใช้ที่นาเพื่อหาผักหญ้าอาหาร ปลูกาที่มีตามธรรมชาติ หลังเจ้าของนาเก็บเกี่ยวก็สามารถไปขอเก็บข้าวที่เหลืออยู่ตามรวงหรือนำวัว-ควายมาปล่อยให้กินตอซังข้าว เป็นต้น

ภายใต้ระบบการปกครองในยุคพญาเจ้าเมือง อำนาจพญา หรือผู้นำท้องถิ่นเข้ามาสัมพันธ์กับ “ของหน้าหมู” และทรัพยากรของชาวบ้านในขอบเขตที่แคบมาก และมีเงื่อนไขที่สั้น กล่าวคือ ก่อนการส่งส่วยให้กับอำนาจเชียงใหม่ มีการกำหนดชนิดของป่า และกำหนดพื้นที่หวงห้ามพิเศษในวังปลาที่มีความสมบูรณ์ที่สุดเพื่อนำสิ่งเหล่านั้นไปบรรณาการเท่านั้น นอกจากนี้อำนาจพญาเจ้าเมืองไม่ได้มายุ่งเกี่ยวกับของหน้าหมูของชาวบ้านมากนัก

เมื่อสยามเข้ามาควบคุมเมืองแจ้ม มีการเปลี่ยนวิธีการเก็บส่วนเกินการผลิตใหม่ จากข้าวของป่า เป็นเงินค่าหัวที่กำหนดให้ชายอายุเกณฑ์ คือ 18 –60 ปีจ่ายเป็นจำนวน 4 บาท รวมถึงการเกณฑ์แรงงานอยู่เป็นระยะ การค้ำประกันของผู้ชายเพื่อหาเงินตราจึงมีมากขึ้น ขณะที่ความสัมพันธ์กับ

อำนาจสยามในช่วงเปลี่ยนผ่านทางการเมืองกลับมีการปะทะขั้นรุนแรงถึงขั้นฆ่าเจ้าหน้าที่ทั้ง จาก นั้นค่อยๆ คลี่คลายลง กระทั่งสยามเข้ามาควบคุมพื้นที่มากขึ้น

ในยุคนี้สยามเข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนใน 3 ลักษณะ คือ หนึ่ง-เข้ามาเปลี่ยนแปลงอำนาจ การเมืองการปกครอง สอง-เข้ามาขูดรีดส่วนเกินจากการผลิตด้วยการเก็บภาษีเป็นเงินตราที่ส่งผล ให้ชาวบ้านต้องดิ้นรนไปรับจ้าง ค่าขายมากขึ้นกว่าในช่วงยุคพญาปกครอง และสาม-หาประโยชน์ จากป่าโดยเน้นการทำไม้สักเป็นสำคัญทำให้เกิดการกีดกันสิทธิในการเข้าถึงไม้สักของชาวบ้านและ บางกรณียังเป็นการล่อลวงละเมิดจารีตที่กำกับพื้นที่อยู่ แต่โดยรวมแล้วอำนาจสยามก็เข้าไปเกี่ยวข้อง กับการใช้ “ของหน้าหมู” ในชุมชนน้อยมาก

2.ปลายทศวรรษที่ 2460 - ต้นทศวรรษที่ 2490 เป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านยืนยันตรงกันว่า ชุมชนในหุบเขาแม่แจ่มประสบภาวะกันข้าว/อดอยากอย่างรุนแรงที่สุด แต่เดิมมีคำอธิบายสาเหตุ การกันข้าวเชื่อมโยงกับ 2 ประเด็นหลัก คือ หนึ่ง-คำอธิบายแบบพุทธตำนานสมัยพระพุทธองค์ เสด็จมาและให้นามเมืองที่เกี่ยวข้องกับ “ความอดอยาก” และสอง-คำอธิบายด้วยข้อจำกัดของระบบ นิเวศน์ ซึ่งคาดว่าจะเป็ฯชุดคำอธิบายที่เกิดขึ้นภายหลัง แต่ผลการวิจัยพบว่า เงื่อนไขสำคัญอีก ประการหนึ่งที่ถูกมองข้ามไป คือ การขยายตัวของกิจการส่งข้าวให้กับคนงานทำไม้ของบริษัท *อีสต์ เอเชียติก ฝรั่งเศส จำกัด*

กิจการส่งข้าวให้คนงานทำไม้ที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ ยังชีพ และความสัมพันธ์ในการช่วยเหลือเกื้อกูลในชุมชนโดยเฉพาะระบบการผลิตและบริโภคข้าว จนทำให้เมืองแจ่มเข้าสู่ภาวะวิกฤตข้าวที่รุนแรงที่สุดตั้งแต่ที่ชาวบ้านเผชิญหน้ามา และมีกระบวนการ โต้ตอบทางวัฒนธรรมต่อผู้ให้กู้ข้าวเป็นระยะ

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านยังสามารถอิงอาศัย “ของหน้าหมู” อันที่อยู่รอบชุมชนในการ ดำรงชีวิตได้ เช่น ใช้พื้นที่ป่าสำหรับทำไร่ข้าวหมุนเวียน จับปลา หาผัก หน่อไม้ไปแลกข้าว ขาย แลกข้าวหรือหาของป่าไปขายให้ร้านค้า เป็นต้น

ส่วนนโยบายผลักดันให้ที่ดินเป็นสิทธิเอกชน ด้วยการออกใบจอง และใบเหี้ยมย่ำ เพื่อ มุ่งหวังจะเก็บภาษีจากที่นาให้ได้มากและทั่วถึงขึ้นนั้นส่งผลให้เจ้าของนาที่เสียนาจากระบวนการกู้ ข้าวได้รับบาดเจ็บ แต่ก็กลายเป็นแรงผลักดันและข้ออ้างให้กลุ่มอำนาจในชุมชนใช้เป็นเงื่อนไขใน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ของป่าดงหลวง ซึ่งเป็น “ของหน้าหมู” ที่มีศักดิ์สิทธิ์ที่สุด แห่งหนึ่งในเมืองแจ่ม

ตารางสรุป แสดงการโยงความสัมพันธ์ระหว่างระบบการผลิตกับจารีตประเพณีในรอบปี (ก่อนการผลิตฝิ่น)

เดือน	กิจกรรมการผลิต	อื่น ๆ	ความสัมพันธ์กับ พุทธศาสนา	ความสัมพันธ์กับ อำนาจผี
เดือน 3-4	เก็บฝ้าย		ตานข้าวใหม่และตาน หลวงพระเจ้า	
เดือน 5-6	ฟันไร่ทั้งไร่ และเผา		เป็งเดือน 6 วัดช้างเค็ง	เลี้ยงผีเสื้อบ้าน
เดือน 6-7	ตีฝ้าย ลอกเหมือง	เอาปลาและล่าสัตว์ จำนวนมากกว่าปกติ	ปีใหม่	-ดำหัวผีพ่อเจ้าหลวง -เลี้ยงผีฝ้าย
เดือน 8	นำข้าวไร่(ปลูกข้าว ไร่) ไปเอาหญ้าที่ไร่ ข้าวบ้าง		เป็งเดือน 8 วัดทองกาน	ขึ้นหอเจ้าที่ (ผีไร่)
เดือน 8-9	หว่านกล้าข้าวนา เอา น้ำเข้าเหมือง ไถนา			ขึ้นหอเจ้าที่ (ผีนา)
เดือน 10	ปลูกข้าว			
เดือน 12-เดือนเกียง-ยี่	เกี่ยวข้าวไร่ ข้าวแต่ละ พันธุ์จะเกี่ยวไม่ พร้อมกัน		เริ่มกินสลาก ตั้งแต่วัดช้างเค็งเรื่อย มา	เลี้ยงผีไร่
เดือน 3	เกี่ยวข้าวนา ตีข้าว เอาข้าวขึ้น หลอม	-เอาวัวควายลงมา เลี้ยงในทุ่งนา -เริ่มไปหางานรับจ้าง		เลี้ยงผีนา

3.ต้นทศวรรษที่ 2490 - กลางทศวรรษที่ 2500 เป็นช่วงเวลาที่ระบบการผลิตฝิ่นเริ่มแพร่หลายหลังสงครามมหาเอเชียบูรพาจบสิ้นลง ช่วงนั้นความแตกต่างในฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านที่สืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์กับบริษัทที่ทำมาค้าขายและรัฐมีมากขึ้น ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะปรับตัวเข้ากับการปลูกพืชเงินสดอย่างฝิ่นแตกต่างกัน คนที่ร่ำรวยอยู่แล้วจะสามารถขยายพื้นที่ปลูกด้วยการจ้างแรงงาน คนที่พอมีพอกินจะเริ่มจากแปลงขนาดเล็กที่สามารถทำได้โดยการระดมแรงงานในครัวเรือนอย่างเข้มข้นขึ้น หรือบางคนใช้วิธีการกู้ยืมเงิน เพื่อจ้างแรงงาน และขยายพื้นที่ปลูกเพิ่ม ส่วนคนจนจะเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในไร่ยาฝิ่น ขอเก็บจากผลผลิตที่เหลือ หรือทำแปลงขนาดเล็กๆ ขณะที่ชาวบ้านอีกหลายคนไม่ได้เข้ามาสู่กระบวนการปลูกฝิ่นเลย

ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2440 จนถึงกลางทศวรรษที่ 2500 จะเห็นได้ว่า วิถีชีวิตและระบบการผลิตส่วนใหญ่ของชาวบ้านมีรูปแบบในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกันบนฐานคิดเรื่อง “สิทธิการใช้” และเป็นการใช้หลักการจัดการเชิงซ้อนที่ไม่สามารถกีดกันหรือผูกขาดสิทธิในการ

เข้าถึง-ใช้ทรัพยากรอื่นในพื้นที่ได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด กระนั้นก็ตาม สิทธิในการใช้ทรัพยากร หรือ การจัดการ “ของหน้าหมู่บ้าน” ของชุมชนไม่สามารถมองแยกขาดออกจากความสัมพันธ์กับอำนาจ การปกครองหรือ อำนาจอานาจนอก เช่น รัฐ-ทุนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนได้

4.กลางทศวรรษที่ 2500 - กลางทศวรรษที่ 2520 ในช่วงเวลานี้ มีภาพปรากฏที่แสดงให้เห็นว่า รัฐต้องการเข้ามาควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในเขตแม่แจ่มมากขึ้นด้วยการตรา กฎหมายขึ้นมารอบครองและกีดกันสิทธิของชาวบ้านหลายฉบับ เช่น พ.ร.บ.อุทยานแห่งชาติ 2504 พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ 2507 นอกจากนี้ยังมีการแบ่งสรรทรัพยากรให้กับหน่วยงานรัฐ รัฐวิสาหกิจ และผู้ประกอบการเอกชนจากภายนอกเข้าไปหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

นอกจากการขยายอำนาจเข้าไปควบคุมและแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรโดยการอ้าง สิทธิความเป็นเจ้าของแล้ว รัฐยังมีความพยายามในการขยายอำนาจเข้าไปควบคุมบริหารจัดการใน ชีวิตประจำวันของชาวบ้านและสร้างเงื่อนไขให้ชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การขยายอำนาจรัฐเข้าไปจัดการพื้นที่แม่แจ่มไม่ได้กระทำไปบนพื้นที่ว่างเปล่า เพราะแต่ละแห่งมีอำนาจจารีตของชุมชนท้องถิ่นที่มีแบบแผนในการจัดการทรัพยากร มี ประวัติศาสตร์ความเป็นมา และวิถีของสังคมวัฒนธรรมที่ผูกพันอยู่กับทรัพยากรในท้องถิ่น ด้วย เหตุนี้จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและความขัดแย้งในรูปแบบต่างๆ ท่ามกลางบรรยากาศทางการเมืองที่มีการแบ่งแยกขั้วทางอุดมการณ์อย่างชัดเจน

ภายใต้บริบทดังกล่าวจะเห็นทิศทางของความเปลี่ยนแปลง “ของหน้าหมู่บ้าน” ในฐานะที่เป็น กระบวนการทำให้ “ของหน้าหมู่บ้าน” กลายเป็น “ของหลวง-ของรัฐ” และ “ของใครของมัน-ของส่วนตัว” และกระบวนการโต้ตอบต่อรองของชาวบ้านเพื่อใช้ ยืนยัน หรือผลิตสร้าง “ของหน้าหมู่บ้าน” ขึ้น ใหม่ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันระหว่างรัฐ-ทุนกับชุมชน และความขัดแย้งภายในชุมชนที่มีความ สลับซับซ้อนอย่างยิ่ง

5.กลางทศวรรษที่ 2520 - กลางทศวรรษที่ 2530 ช่วงเวลานี้ ชุมชนทั้ง 4 บ้านและ แม่แจ่ม ได้กลายเป็นพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาโครงการขนาดใหญ่ที่รัฐและองค์กรระหว่างประเทศทุ่ม บงประมาณลงมาในพื้นที่ เพื่อผลักดันให้ชาวบ้าน ก้าวไปสู่ภาวะ “การพัฒนา” ทางเศรษฐกิจ สังคม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรตามแนวทางการอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่า ของโครงการ

ภายใต้บริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม พื้นที่ป่าหน้าหมู่บ้านที่ เคยเป็นของชุมชนแม่แจ่ม โดยมีวิถีคิดเรื่อง สิทธิการใช้ (ใช้ทำอะไร หาเห็ดหน่อ หาฟืน เก็บตองตึง ฯลฯ) มีการหดตัวลงอย่างรวดเร็ว และมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิถีคิด ความสัมพันธ์ของชาวบ้าน

ที่มีต่อพื้นที่ป่าให้เป็นลักษณะ “ความเป็นเจ้าของ” เพื่อจะสามารถทำการผลิตพืชเชิงเดี่ยวในระบบตลาดได้อย่างเต็มที่ การใช้ประโยชน์ที่ซ้อนทับในหลายกรณีนำไปสู่ ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้าน ด้วยกันเองที่ต่างคนต่างอ้างสิทธิว่า ตระกูลตนเคยใช้พื้นที่นี้มาก่อน จนต้องใช้อำนาจของกลุ่มผู้นำทางการเมืองเข้ามาช่วยตัดสินอยู่เสมอ

การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดและความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่มีต่อพื้นที่ป่าในลักษณะ “ความเป็นเจ้าของ” รวมถึง การเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดการแรงงาน เทคโนโลยี ปุ๋ยยาเคมี และที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศอันเป็นผลพวงมาจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม ยังเป็นกรอบช่วยอธิบายการหายไปของบรรดาของหน้าหมู่บ้านอีกหลายประเภท เช่น การสร้างถนนในเขตภูเขา และการพัฒนาพืชเศรษฐกิจของโครงการพัฒนาทำให้ “ตะกอนดินทราย” ไหลลงแม่น้ำสาขาและน้ำแม่แจ่ม วังปลาทั้งหมดเริ่มต้นเงินและสูญสลายไปในที่สุด ตะกอนดินทรายยังส่งผลต่อหนองบึง ริมน้ำแม่แจ่มที่เคยเอาไว้เก็บผัก หาปลาอีกด้วย

กระนั้นก็ตาม ชุมชนก็เริ่มมีการผลิตสร้างพื้นที่หน้าหมู่บ้านใหม่ๆ ขึ้น บนเงื่อนไขของความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งระหว่างชุมชนกับอำนาจภายนอก หรือภายในชุมชนเอง เห็นได้ชัดจากกรณีการยอมรับการจัดการ ป่า ชุม ชน แบบเป็นทางการ หรือ การรวมตัวระหว่างคนบ้านต่างๆ เพื่อค้านค้าน การเปิดเหมืองแร่บ้านบนนาของบริษัทเหมืองบ้านปู จำกัด ที่ได้ขออนุญาตประทานบัตรเหมืองแร่เหล็กในต้นปี พ.ศ.2532 แม้ว่าจะมีการกว้านซื้อที่ดินจากตัวแทนของบริษัทไปหลายแปลงแล้ว แต่กลุ่มชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยก็ใช้ประเด็นผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม น้ำ และชุมชนในเขตอำเภอแม่แจ่มมาเป็นประเด็นหลักในการเชื่อมร้อย ขยายแนวร่วมเพื่อทำให้มีพลังในการต่อรองมากขึ้นและชี้ให้เห็นว่า บริษัทได้ซื้อที่ดินส่วนใหญ่ในบ้านบนนาไปแล้วก็จริง แต่ไม่สามารถเปิดเหมืองทำได้ถ้าคนแม่แจ่มทั้งหมดไม่เห็นด้วย

6.กลางทศวรรษที่ 2530 - กลางทศวรรษที่ 2540 ช่วงเวลานี้สถานการณ์ความขัดแย้งเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรที่ความเข้มข้นขึ้นและส่งผลให้จินตนาการเกี่ยวกับ “ของหน้าหมู่บ้าน” ของชุมชนในเรื่องเกี่ยวกับทรัพยากรขยายไปซ้อนทับกับขอบเขตอำเภอ ขอบเขตลุ่มน้ำ และข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ดังเห็นได้จากการรวมตัวกันในนาม “กลุ่มฮักเมืองแจ่ม” เพื่อร่วมกับชาวปกะญอและกลุ่มปัญญาชนในการคัดค้านการทำให้สันบริเวณป่าต้นน้ำแม่แจ่ม

นอกจากนั้นยังมีเรื่องราวของความพยายามของชาวบ้านและกลุ่มคนท้องถิ่นจำนวนหนึ่งที่เข้าไปแย่งชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรม และผลิตสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเองขึ้นมาเพื่อท้าทายโต้ตอบต่อรองกับกระบวนการทำให้วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ในหุบเขาแม่แจ่มเป็นสินค้าภายใต้บริบทของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่กำลังถาโถมเข้ามาอย่างรวดเร็ว

การลุกขึ้นมาตั้งคำถาม รื้อถอนกระบวนการนิยามวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของชุมชน หุบเขาแม่แจ่มของกลุ่มคนภายนอกที่หลุดลอยไปจากความรู้ของชาวบ้าน อย่างน้อยที่สุดได้แสดงให้เห็นว่า อาณาบริเวณที่เรียกว่า *อดีตของชุมชน* ได้กลายสภาพเป็น “ของหน้าหมู” ที่พวกเขาต้องเข้ามาจัดการเพื่อให้ทรัพยากรรูปแบบนี้มีการสะสมเพิ่มพูน และทำให้พวกเขาสามารถที่จะเลือกปรับใช้ไปในแนวทางที่สอดคล้องกับชีวิตในอนาคตมากขึ้น.

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5ม2.12ก/18 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย ใบบอกเมืองเชียงใหม่ เรื่อง ยกป่าไม้แม่แจ่มถวายพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิฆิตปรีชากรกับส่งหนังสือสัญญาลงมาขอรั้ไฟ (เดือน 6 ปีระกา จ.ศ.1247)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 รล.-นก เล่ม 46 เอกสารเย็บเล่มชุดหนังสือกราบทูล กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 (จ.ศ.1247)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.ร.5 ม/42 /1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย เรื่องรวมมองปันโยเรื่องป่าไม้ (6 พฤศจิกายน 116-26 ธันวาคม 126)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.ร.5 ม/42 /2 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย เรื่อง เจ้านครเชียงใหม่ของเจ้าป่าไม้ (24 พฤศจิกายน 116 -24 กรกฎาคม 129)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.6 ,เรื่องที่ 1 ปักปันพื้นที่ ,เอกสารกรมราชเลขาธิการ,(23 มิถุนายน รศ.127).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม63 , เรื่องผู้ร้ายเงี้ยวจะเข้าปล้นที่ว่าการอำเภอแม่แจ่ม,เอกสารกรมราชเลขาธิการ(4-24 กุมภาพันธ์ ร.ศ.128).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.ร.6 ม/11,เรื่องความเห็นเรื่องการทำป่าไม้แม่แจ่มเป็นของรัฐบาล,เอกสารกรมราชเลขาธิการ ,(23 พฤษภาคม-20 กรกฎาคม 2458).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.ร.6 ม/42 ,เรื่องการประกาศใช้ชื่ออำเภอให้ตรงกับชื่อดำบลที่ตั้งที่ว่าการอำเภอ ,เอกสารกรมราชเลขาธิการ ,(8-20 มีนาคม 2459).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.ร.7 กษ / 7 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 เรื่อง บัญชีสำรวจการรายชื่อป่าไม้,ขนาดป่า,จำนวนป่ากับชื่อบุคคลหรือบริษัทรับทำป่าไม้สัก (30 เมษายน –10 พฤษภาคม 2470).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.ร.7 กษ/7 เอกสารราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 เรื่องหนังสือขออนุญาตทำป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ (19 –30 เมษายน 2475).

เอกสารราชกิจจานุเบกษา

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 83 ตอนที่ 119 ,31 ธันวาคม 2509 ฉบับพิเศษหน้า 75

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 91 ตอนที่ 225 ,29 ธันวาคม 2517 ฉบับพิเศษหน้า 21

หนังสือพิมพ์

ภาษาไทย

หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์, 2 มีนาคม 2516.

-----, 13 มีนาคม 2516.

-----, 6 เมษายน 2516.

-----, 12 เมษายน 2516.

-----, 17 เมษายน 2516.

-----, 19 เมษายน 2516.

-----, 23 เมษายน 2516.

-----, 8 กุมภาพันธ์ 2518.

-----, 3 เมษายน 2518.

-----, 4 เมษายน 2518.

-----, 17 กันยายน 2518.

หนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย, 28 มีนาคม 2518.

-----, 10 เมษายน 2518.

หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ , 3 พฤษภาคม 2537.

ภาษาอังกฤษ

Bangkok Metro Magazine , Oct 2000.

วีดิทัศน์

รายการประทีปปริทัศน์ ผลิตโดยบริษัทป่าใหญ่ครีเอชั่นจำกัด , 2541.

สารคดีชุด “เหมืองฝาย” ผลิตโดยโครงการหลักนิเวศน์ล้านนา สถาบันวิจัยสังคม , 2541.

หนังสือ/เอกสาร

ภาษาไทย

กรมป่าไม้

2495 รายงานประจำปีแสดงกิจการป่าไม้. กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตร.

2496 รายงานประจำปีแสดงกิจการป่าไม้. กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตร.

2509 รายงานประจำปี แสดงกิจการทำไม้ของกรมป่าไม้. กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้ .
กระทรวงเกษตร.

- 2514 **ประวัติ กรมป่าไม้ 2439-2514.** กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตร .
กุศล เอี่ยมอรุณ
- 2540 “วัดต้นเกว๋น...บวรroyทางพระราชดู,” เพื่อความเข้าใจในแผ่นดินเชียงใหม่ .
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี.
- เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์วนิช
- 2538 “วัฒนธรรมการจัดการภายในชุมชนดั้งเดิมและผลกระทบจากชุมชนชาติ:ตัวอย่าง
กรณีศึกษาจากชุมชนแม่แจ่ม,” **สังคมศาสตร์ปริทัศน์**. 17(2) มกราคม-มิถุนายน.
- เกษียร เตชะพีระ
- 2545 “วาทกรรมความเป็นไทย: ลาว เขมร ญวน พม่า ในจินตนากรรมชาติไทย” **มติชน
สุดสัปดาห์**. 22(1148) 19-25 สิงหาคม 2545.
- โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม
- 2528 รายงานผลการปฏิบัติงานการเร่งรัดการเพิ่มผลผลิตพืช. เอกสารเผยแพร่
- 2532 เอกสารโครงการพัฒนาหมู่บ้านภายใต้ความช่วยเหลือจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำ
แม่แจ่ม. เอกสารเผยแพร่
- โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
- มปป ปัญหาความขัดแย้งกรณีหลังป่ากล้วย (เอกสารอัดสำเนา).
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ อานันท์ กาญจนพันธ์ และธัญญิตา กาญจนพันธ์
- 2536 “ป่าชุมชนภาคเหนือ: ศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน,” ในเสน่ห์
จามริกและยศ สันตสมบัติ (บก.) **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา
เล่ม 2.** กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ชูศักดิ์ วิทยากัก
- 2538 “หมู่บ้านกับศักยภาพในการจัดการทรัพยากร: กรณีศึกษาการจัดการลุ่มน้ำชุมชน
ภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในภาคเหนือ” บทความประกอบการสัมมนาวิชาการ
องค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ทองคำ โพแก้ว
- มปป. **ประวัติการก่อตั้งชุมชนและที่มาป่าชุมชนบ้านยางล้าน** (เอกสารอัดสำเนา)
- นิรมล เมธีสุกุล
- 2545 “คืนจากศึกษา,” **กมล ชมตะวัน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สามสี.

บุญตา สืบประดิษฐ์ และอัจฉรา รักยุติธรรม (บก.)

- 2541 3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย. หนังสือประกอบงาน
สมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ, ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อ.เมือง จ.ลำพูน, 14-15 มกราคม
2542.

ประเสริฐ พันธชาติและคณะ

- 2532 “รูปแบบการพัฒนาการพัฒนาหลุ่มน้ำแม่แจ่ม,” รายงานการสัมมนาสรุปรูปแบบการ
พัฒนาหลุ่มน้ำและแนวทางในการดำเนินงานพัฒนาหลุ่มน้ำแม่แจ่ม. เชียงใหม่: สำนัก
งานบริหารโครงการพัฒนาหลุ่มน้ำแม่แจ่ม และศูนย์วิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัย
พายัพ.

ปิยะฤทัย ปิโยพิระพงศ์

- 2541 “แม่แจ่มเมืองจม อติตเม้งลึกลับในหุบเขา,” อนุสาร อ.ส.ท. 39(1), สิงหาคม.

ฝอยทอง สมวธา

- 2546 เล่าขานตำนานเมืองแจ่ม. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์

พรใจ เต็มวาริ

- 2534 การเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดินในประวัติศาสตร์ของสังคม
ชนบทภาคเหนือ : กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลป
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พิชัย น้อยวัฒน์

- 2520 “อุทยานแห่งชาติแม่แจ่ม,” นิตยสาร อ.ส.ท. 17 (11), มิถุนายน.

พิพัฒน์ สุวัชรังกูร และดารณี ศรีสง่า

- 2536 แผนการใช้ที่ดินจังหวัดเชียงใหม่ กรุงเทพฯ: กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตร
และสหกรณ์.

มณี เอื้อวิโรจน์

- 2529 “โครงการพัฒนาหลุ่มน้ำแม่แจ่ม,” เอกสารเผยแพร่โครงการพัฒนาหลุ่มน้ำแม่แจ่ม.
ในชัยวัฒน์ ชุ่มใจ และคณะ(บก.), สำนักงานเกษตรภาคเหนือ สำนักงานปลัด
กระทรวง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

มนุชญ์ วัฒนโกเมร

- 2529 ข้อมูลพื้นฐานพรรคการเมืองปัจจุบันและพรรคการเมืองกับการเลือกตั้งปี
2522-2529. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

มหาวิทยาลัยศิลปากร

- 2543 ผ้าทอพื้นเมืองในภาคเหนือ โครงการพัฒนาผ้าพื้นเมืองในทุกจังหวัดของประเทศ.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มาลา คำจันทร์(นามแฝง)

- 2545 “เชียงใหม่ เมื่อวานและวันนี้ในวิถีประชา,” อนุสาร อ.ส.ท. 42(12), กรกฎาคม.

ยศ สันตสมบัติ

- 2543 “คนเมืองกับตัวตนของคนเมือง: การผลิตซ้ำ/ผลิตใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์,” เอกสาร
ประกอบการเสวนาทางวิชาการ คนเมืองท่ามกลางบริบทการเปลี่ยนแปลง.
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ,25 สิงหาคม 2543.

โรมรัน(นามแฝง)

- 2542 “มหากุศลกับจุลกฐินที่แม่แจ่ม,” แพรว. 22 (512) ,ธันวาคม.

รัตนา พรหมพิชัย

- 2542 “จุลกฐินแม่แจ่ม,” อนุสาร อ.ส.ท. 39(6),มกราคม.

ลักขณา ปันวิชัย กับศิริศักดิ์ คุ้มรักษา

- 2540 “หัตถกรรมเมืองเชียงใหม่,” เพื่อความเข้าใจในแผ่นดินเชียงใหม่. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์สารคดี.

วัฒนะ วัฒนาพันธุ์ บุปผา วัฒนะพันธุ์ และสามารถ ศรีจ้านงค์

- 2544 ศิลปะพื้นบ้านล้านนา: การเปลี่ยนแปลงเพื่อการดำรงอยู่. เชียงใหม่: Within
Design Co.,Ltd.

วิถี พานิชพันธ์

- 2529 “จิตรกรรมวัดทองแขกกับแนวทางการศึกษาจิตรกรรมล้านนา,” (เก็บคำบรรยาย)
ในทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนากุล(บก.) จดหมายข่าวล้านนาคดีศึกษา. 1(2) พฤษภาคม-
สิงหาคม 2529:24-29.

วิทยา อาภรณ์

- 2543 ประวัติชุมชนในบริเวณแม่หลู อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่.วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่.

วิไล สุทธิศิริกุล

- 2528 เชียงใหม่ ก่อน “เทศาภิบาล”, พ.ศ.2398-2442: การศึกษาโครงสร้างอำนาจการเมืองและเศรษฐกิจ. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมจิตร ทองประดับ

- 2544 คำอธิบาย ประมวลกฎหมายที่ดิน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ.

สมศักดิ์ สุขวงศ์

- 2535 การบรรยายเรื่องป่าสน. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
(เอกสารอัดสำเนา)

สรัสวดี อ๋องสกุล

- 2539 ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.

สหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม

- 2540 ประวัติความเป็นมาสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม จำกัด. เอกสารพิธีเปิดอาคาร สำนักงานสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม จำกัด, 29 พฤษภาคม 2540.

สันติพงษ์ ช้างเผือก

- 2536 “องค์การประชาชนกับการพิทักษ์ทรัพยากร: กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่แจ่ม,” เอกสารประกอบงาน “เวทีสิ่งแวดล้อมภาคเหนือ 2536”, เชียงใหม่.
2541 จากป่าเข้าสู่หน้าเสา. รายงานการศึกษาประกอบกระบวนการวิชามานุษยวิทยาเศรษฐกิจ สาขการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สำนักงานอำเภอแม่แจ่ม

- 2535 บรรยายสรุปอำเภอแม่แจ่ม. (เอกสารอัดสำเนา)

สุทัศน์ วชิรญาโณ, พระใบฎีกา

- 2541 “เล่าเรื่อง...เมืองแจ่ม,” เอกสารประกอบในงานมหกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ครั้งที่ 2. วัดป่าแดด ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่, 4-6 ธันวาคม 2543.

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์

- 2534 กิจภูมัตถ์อย่างหลวง เชียงใหม่. เชียงใหม่: คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ม.ล. กับ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์

- 2538 “สถาปัตยกรรมล้านนา บทบาทในสังคมเชียงใหม่จากอดีตถึงปัจจุบัน,” สยามอารยะ. 3(25), มกราคม.

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (บก.)

- 2536 **ป่าชุมชนในประเทศไทย:แนวทางการพัฒนา เล่ม 1.** กรุงเทพฯ :สถาบันชุมชน
ท้องถิ่นพัฒนา.

องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้

- 2515 **งานประจำปี ปีที่ 15 (พ.ศ.2514-2515).** องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้.
2515 **งานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า.** กองทำไม้ภาคเหนือ,
องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้,ฉบับที่ 8 (มกราคม-ธันวาคม).
2516 **รายงานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า.** กองทำไม้ภาคเหนือ,
องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้,ฉบับที่ 9 (มกราคม-ธันวาคม).
2517 **รายงานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า.** กองทำไม้ภาคเหนือ,
องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้,ฉบับที่ 10 (มกราคม-ธันวาคม).
2518 **รายงานความก้าวหน้าของการปลูกสร้างสวนป่า.** กองทำไม้ภาคเหนือ,
องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้,ฉบับที่ 11 (มกราคม-ธันวาคม).
มปป **โครงการปลูกสร้างสวนป่า (โครงการที่ 3).** กองทำไม้ภาคเหนือ,
องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้.

อภิชาติ จันทร์แดง

- 2546 **ความเชื่อ พิธีกรรม: กระบวนการเรียนรู้เพื่อศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชน
ชนบท ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนบ้านยางหลวง ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัด
เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมสงเคราะห์
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.**

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

- 2546 **“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน,”** เอกสารประกอบ
การสัมมนาโครงการวิจัย **“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อ
ชุมชน”.** โดยสำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)โรงแรมเชียงใหม่ฮิลล์,18
มีนาคม 2546.

อานันท์ กาญจนพันธุ์และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด

- 2535 **“วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า ภาคเหนือตอนบน”**
ใน **เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บก.) วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า .**
กรุงเทพฯ:สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

อนันต์ กาญจนพันธุ์

- 2541 ลิขธิในการเข้าถึงทรัพยากร: สถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับวิธีคิด. โครงการวิจัย
ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).(เอกสารอัดสำเนา)
- 2542 “พิธีกรรมผีเมือง และอำนาจรัฐในล้านนา,” สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย.
กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- 2545 เส้นผมบังภูเขา: ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์ กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาการเมือง.

ภาษาอังกฤษ

Doolittle , A.

- 1998 “Historical and Contemporary View of Legal Pluralism in Sabah, Malaysia
(North Borneo),” in Nancy Peluso (ed), **The Common Property Resource
Digest**. No.47 December :1-5.

Moore, Donald

- 1994 “Contesting Terrain in Zimbabwe’s Eastern Highland: Political Ecology ,
Ethnography ,and Peasant Resource Struggles,” **Economic Geography**.
70:380-401.

Peluso ,Nancy L.

- 1992 **Rich Forest , Poor People :Resource control and Resistance in Java**.
Berkeley:University of California Press.

Roth, Alan D.

- 1987 **Second Evaluation of the Mae Chaem Watershed Development Project,
Thailand**. US.,Development Alternatives,Inc. (มีทั้งภาษาไทยและอังกฤษ)

ภาคผนวก : เอกสารประวัติการให้สัมปทานป่าไม้แม่แจ่มที่ทางโครงการฯ รวบรวม
และมอบให้กับชุมชนท้องถิ่น

ประวัติการให้สัมปทานป่าไม้แม่แจ่ม

(ตั้งแต่ปี พ.ศ.2428 ถึง พ.ศ.2532)

รวบรวมและเรียบเรียงโดย

คณะวิจัย

สันติพงษ์ ช้างเผือก

เนาวรัตน์ ลินพิศาล

อินคำ นิปุณะ

นิกร เจริญวงศ์

โครงการ “ของหน้าหมู่บ้าน”: ประวัติศาสตร์ตัวตนของชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ธันวาคม 2545

บทนำ

เอกสารชุดนี้ คณะวิจัยได้รวบรวม และเรียบเรียงขึ้นจากเอกสารชั้นต้นที่พบอยู่ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพฯ ห้องสมุดของกองทำไม้ภาคเหนือ องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (อ.อ.ป.) จังหวัดลำปาง สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และเอกสารจากโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

ด้วยตระหนักว่า กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนแม่แจ่มที่ดำเนินการมาแล้ว และกำลังดำเนินการต่อไปในภายภาคหน้า แม้จะให้น้ำหนักอย่างมากต่อ “เรื่องเล่า” ของชาวบ้านและคนในท้องถิ่น แต่ก็ใช่ว่าจะปฏิเสธ “เรื่องเล่า” ของคนอื่น หรือ หลักฐานที่เป็นเอกสาร บันทึกข้อความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้อย่างสิ้นเชิง เรื่องราวของป่าไม้ คือ ตัวอย่างหนึ่ง

คนเฒ่าคนแก่ หรือ คนรุ่นก่อนสงครามญี่ปุ่นจะเล่าให้ฟังว่า “สัมปทานฝรั่ง” ล่องซุงลงมาเต็มลำน้ำแจ่ม ยามว่างแม่อุ้มลูก จูงหลานไปดูซุงไสไม้ จำได้ว่า เจ้าหน้าที่จะคอยสอดส่องกวดขันไม่ให้ชาวบ้านใช้ไม้สัก มีคนงานปางไม้ชาวขมุ ชาวลาวจากน่านบ้าง หลวงพระบางบ้างมาอยู่ บางคนได้เมียเป็นคนเมืองแจ่มได้ลูกได้หลานสืบมาถึงปัจจุบัน การทำไม้บางแห่งไปล่วงละเมิดป่าศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน มีเรื่องเล่าว่า หลวงโยนเอาคนงานไปขุดแม่น้ำจนเกิดเรื่องเล่าขวัญถึงความหายนะ ในช่วงหนึ่งธุรกิจส่งข้าวให้ปางไม้ยังมีส่วนสำคัญในการจัดหาเดิมให้ชุมชนเมืองแจ่มประสบภาวะข้าวยากหมากแพง และชาวบ้านหลายคนเอาหยาดเหงื่อไปแลกเงินตราเพื่อซื้อสิ่งที่ตนต้องการ

เรื่องเล่าเหล่านี้ไม่ปรากฏอยู่ในกองเอกสารที่รวบรวมมาแต่เดิมน้อย แล้วเอกสารเหล่านี้มีความสำคัญอย่างไร เบื้องต้นคงตอบได้เพียงว่า นี่คือ คู่สนทนากับเรื่องเล่าในท้องถิ่นที่น่าจะช่วยหนุนเสริมคำอธิบาย , ตรวจสอบแง่มุม-ช่วงเวลาแต่ละฝ่ายได้นำเสนอมา รวมไปถึง การก่อให้เกิดคำถามต่าง ๆ ตามมา

ทำไม... เจ้าเมืองเชียงใหม่ถึงเลือกให้ป่าไม้แม่แจ่มกับข้าหลวงสยาม เมื่อปี พ.ศ.2428

ทำไม...เรื่องเล่าการสร้างวัดป่าแดด กล่าวถึง พญาเชื่อนแก้วซื้อไม้จากพวกสัมปทานป่า แต่ถ้าในเอกสารระบุว่า ช่วงเวลานั้นไม่มีการสัมปทาน เราจะมีวิธีการตรวจสอบอย่างไร

ทำไม...พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ถึงทรงเข้าไปมีเกี่ยวกับการขอสัมปทานป่าแม่แจ่ม ...ฯลฯ

ดังนั้น เมื่อเปิดเอกสารขนาดหน้า ทีละหน้า ๆ คำถาม ความสงสัยน่าจะสว่างไสวอยู่ในหัวคิด และยิ่งเกิดเท่าทวีถ้าได้ยินคำกล่าวในที่สาธารณะ “ชาวแม่แจ่มนั้นแหละเป็นคนตัดไม้ทำลายป่า” นาคิดทีเดียวสำหรับข้อกล่าวหานี้...การทำลายป่าเป็นเรื่องของชาวบ้านชาวช่องอย่างเดียวจริงหรือ การทำลายป่าไม่มีประวัติศาสตร์ ไม่มีที่มาที่ไปใดๆ หรืออย่างไร

ถึงตรงนี้น่าจะเห็นราง ๆ แล้วว่า การกลับไปพิจารณาเรื่องเล่าของคนอื่น มีความสำคัญต่อ “คนแม่แจ่ม” ในปัจจุบันและอนาคตอย่างไร

คณะวิจัย ฯ

ประวัติการให้สัมปทานป่าไม้แม่แจ่ม

จ.ศ.1247 (พ.ศ.2428)

วันอังคาร เดือน 6 ขึ้น 1 ค่ำ

เจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่มีสุภอักษรเลขที่ ๓๓ เข้ามาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง(รัชกาลที่ 5)ยกป่าไม้แม่แจ่มให้กรมหลวงพิชิตปรีชากร (ข้าหลวงพิเศษสยาม)

วันพฤหัสบดี เดือน 6 ขึ้น 3 ค่ำ

เจ้าอินทวิชยานนท์,
พ.ศ.2416-2439
(สรสวดี, 2539:280)

มีสัญญาป่าไม้ลงลายเซ็นของเจ้าเชียงใหม่ และเจ้านายท้าวพระยาลาว ส่งทางไปรษณีย์ถึงกรุงเทพ เมื่อวันที่เสาร์ เดือน 7 ขึ้น 10 ค่ำ

วันอาทิตย์ เดือน 7 แรม 7 ค่ำ

กระทรวงมหาดไทยนำสุภอักษรถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มีพระราชหัตถเลขาที่ ๒๘๕/๔๗ พระราชทานกระแสรับสั่งว่า การแบบนี้ไม่เคยมีมาก่อน และทรงอ้างว่า เขตแดนเชียงใหม่เป็นของกรุงเทพมหานคร แต่ทรงพระบรมราชานุญาต เพียงมีเงื่อนไขว่า ต้องอยู่ในพระราชกำหนดกฎหมายบ้านเมืองในปัจจุบัน หรือที่จะเกิดขึ้นภายภาคหน้า

วันอังคาร เดือน 8 แรม 2 ค่ำ

กระทรวงมหาดไทยตอบไปยังพระเจ้านครเชียงใหม่

หลังจากนั้น (*ตัวเอกสารกำลังส่งซ่อม)

มีหนังสือกราบทูลจากกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการ กราบทูลเรื่อง ส่งสำเนาจดหมายพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ว่าด้วย ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้หลวงปฏิบัติราชการประสงฆ์เป็นผู้ซื้อและบรรพทุกคืนไคไนไมค์สำหรับระเบิดแก่งหินที่ขัดขวางกับการล่องไม้ในห้วยแม่แจ่ม แขวงเมืองเชียงใหม่ 10 ทับ

มีหนังสือจากกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขอแจ้งความมายังพระยาภาสกรวงศ์ทราบเรื่องได้รับสัญญาไว้แก่พระเจ้านครเชียงใหม่ และได้ทำหนังสือสัญญากับ มงปอก (ช่วงนั้นทำไม้อยู่ที่นครลำปาง) ว่า จะทำการระเบิดแก่งหินที่ขัดขวางกับการล่องไม้ในห้วยแม่แจ่ม แขวงเมืองเชียงใหม่ให้เสร็จใน 2 ปี (ไม่มีเอกสารชั้นต้นอื่น ๆ ยืนยันว่า มงปอก ได้ทำไม้ที่ป่าแม่แจ่ม)

ร.ศ.111

มกราคม (ถ้านับเดือนแบบเก่า จะเป็นปี พ.ศ. 2434 นับเดือนแบบปัจจุบันจะตกอยู่ต้นปี พ.ศ. 2435)

บริษัท คล้าก ทำสัญญารับเช่าทำป่าไม้แม่แจ่มต่อจากพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร มีกำหนด 15 ปี กระทรวงต่างประเทศส่งหนังสือสัญญาขอขออนุญาตยังกระทรวงมหาดไทย แต่กระทรวงฯ ไม่อนุมัติ เพราะข้อความในสัญญาผิดแบบ และกำหนดให้ 10 ปี จึงให้ไปแก้ไขใหม่

ร.ศ. 115

ตุลาคม (พ.ศ.2439)

บริษัท คล้าก ส่งหนังสือมาขออนุญาตอีกครั้ง ทางกระทรวงมหาดไทยให้บริษัทส่งผู้แทนขึ้นไปเจรจากับพระยาทรงสุรเดช ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ ตามหนังสือสัญญาว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ พระยาทรงสุรเดชมิได้บอกลงวันที่ 8 ตุลาคม ร.ศ.115 ว่า ไม่สามารถตกลงกันได้ จะต้องให้ปรึกษาทางกรุงเทพต่อไป

พฤศจิกายน

บริษัท คล้าก ส่งหนังสือ(วันที่ 19 พ.ย.115) ผ่านมาทางอุปทูตอังกฤษ และกระทรวงต่างประเทศทำหนังสือ (วันที่ 28 พ.ย. 115) แจ้งมายังกระทรวงมหาดไทยว่า ได้โอนอำนาจในเรื่องป่าไม้แม่แจ่มให้บริษัทบอมเบเบอร์มา

ร.ศ.116

24 พฤศจิกายน 116 (พ.ศ.2440) -เอกสารบางชิ้นระบุ วันที่ 22 พฤศจิกายน 116

กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทำสัญญาให้เช่าป่าไม้แม่แจ่มกับบริษัท บอมเบเบอร์มา

ร.ศ.115-119

มีใบบอกพระยาทรงสุรเดช และรายงานเจ้ากรมป่าไม้หลายฉบับรวมได้ความว่า กรมหลวงพิชิตปรีชากรได้จัดคนขึ้นไปทำสัญญาขายไม้ที่ตัดฟันแล้วตกค้างอยู่ในป่าให้แก่บริษัทบอมเบเบอร์มา และเกิดการแก่งแย่งกันระหว่างบริษัททั้งสอง ถึงเรื่องไม้ในป่าที่ซื้อไว้ก่อนและคราวหลังค้างมาในป่าแม่แจ่ม ภายหลังบริษัทคล้ากยกอำนาจทั้งหลายในป่าแม่แจ่มให้บริษัทบอมเบเบอร์มา (เป็นที่น่าสังเกตว่า ยังไม่มีการทำสัญญาระหว่างบริษัทต่างชาติ กับ รัฐบาลสยาม แต่มีการพูดถึงไม้ที่ตัดฟันตกค้างแล้ว)

ร.ศ. 120

1 เมษายน 120 (พ.ศ.2444)

บ.บอมเบ ฯ ส่งหนังสือสัญญาระหว่างบริษัทกับกรมหลวงพิชิตปรีชากร มาขออนุมัติ มีกำหนด 20ปี กระทรวงมหาดไทยยื่นให้สัญญาเพียง 6 ปี บริษัทอ้างว่า ป่าไม้แม่แจ่มทำยากกว่าป่าอื่นจะต้องลงทุนรอนานมาก เวลาเพียง 6 ปีไม่พอ กระทรวงมหาดไทยไม่ยอมขยายอายุสัญญา **เรื่องจึงค้างมา**

มกราคม 120 (พ.ศ.2445)

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ มาติดต่อขอรับเช่าทำป่าไม้แม่แฝง แม่แจ่มกับกระทรวงมหาดไทย แต่ทางกรุงเทพไม่ให้เห็นด้วย เพราะเห็นว่า เจ้านายทางเมืองนครเชียงใหม่และลำพูน มักนำสัญญาไปขายหรือรับเงินค่าน้ำใจจากบริษัททำไม้อีกต่อหนึ่ง และมักให้สัญญาต่าง ๆ กับบริษัททำไม้ทำให้รัฐบาลได้รับความลำบากเป็นอันมาก

ร.ศ.123

6 กุมภาพันธ์ 123 (พ.ศ.2448)

กระทรวงมหาดไทยพระราชทานกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่อง เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์เข้ากรุงเทพฯ ยื่นเรื่องราวทำไม้ป่าแม่แจ่มอีกครั้ง อ้างเหตุผลว่า มีช้างอยู่ไม่มีงานทำ กระทรวงมหาดไทยได้ปรึกษากับเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิฐศักดิ์ เห็นควรให้ทำ **เพราะความจำเป็นในทางราชการของมณฑลพายัพ** แต่ติดที่กรมหลวงพิชิตปรีชากรได้ยกให้บริษัทบอมเบเบอร์มาแล้ว กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ปรึกษากับมิสเตอร์สะโตรเบลและพระยาสุรสีห์ ฯ และปลัดกรมป่าไม้ เพื่อไปเจรจากับบริษัทบอมเบเบอร์มา โดยมีข้อแลกเปลี่ยน ดังนี้

1.บริษัท บอมเบ ฯ จะยอมคืนอำนาจ และขอให้มิข้อความระบุในสัญญาอนุญาตว่า เจ้านครเชียงใหม่จะไม่ไปอนุญาตให้ผู้อื่นรับช่วง นอกจากบริษัทบอมเบ ฯ

2.รัฐบาลจะไม่ขัดขวางที่ห้างกิมเซ็งหลีจะโอนอำนาจการเป็นผู้รับเช่าทำป่าไม้ให้บริษัท

3.ขอเปิดป่าแม่เม้ยตอนเหนือ ซึ่งกรมป่าไม้ปิดไว้ เพราะป่าแม่เม้ยที่ทำอยู่ไม้ไม่พอ และขาดทุน ขอเสียค่าตอบแทน 13 รูเปีย

กระทรวงมหาดไทยอนุญาตตามที่บริษัท ฯ ขอ

7 กุมภาพันธ์ 123

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตป่าไม้แม่แจ่มให้เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ทำมีกำหนด 6 ปี และตกลงกับบริษัทบอมเบย์เบอร์มาทั้ง 3 ข้อ

13 กุมภาพันธ์ 123

กระทรวงมหาดไทยทำสัญญาอนุญาตทำป่าไม้แม่แจ่มกับเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ (13 กุมภาพันธ์ 123 ถึง 31 มกราคม 129) และมีข้อความเพิ่มเติมไปจากสัญญาตามแบบที่ใช้อยู่ในกรมป่าไม้ 2 ข้อ คือ

- 1.ไม่ให้ผู้อื่นรับช่วง ถ้าจะอนุญาตจะให้ได้แต่บริษัทบอมเบฯ
- 2.ถ้าพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรฟ้องร้องว่ากล่าว เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์จะเป็นผู้รับว่ากล่าว และยอมเสียค่าทำขวัญและค่าเสียหายเอง

23 กุมภาพันธ์ 123

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ทำหนังสือสัญญากับบริษัทบอมเบเบอร์มา บริษัทยอมจ่ายค่าล่วงหน้า 1,000 ชั่ง ไม่คิดดอกเบี้ย 2 ปี ถ้าพ้น 2 ปี ไม่ส่งไม้ให้บริษัทถึง 500 ชั่งก็ดี หรือไม่ได้ใช้เงินคืนก็ดี จะต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ 1 ต่อเดือน เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์สัญญาจะขายไม้ให้บริษัทก่อนผู้อื่น ราคาที่ตกลงกันคือ ไม้ขนาดพิกัด 5 บาท ต้นละ 32 บาท 2 สลึง , ไม้ขนาดพิกัด 6 บาท ต้นละ 39 บาท

ไม้ที่บริษัทไม่ต้องการแล้วขายผู้อื่นได้ และบริษัทจะเป็นผู้รับผิดชอบเสียค่าของหลวงเอง จากนั้น บริษัทก็นำหนังสือสัญญานี้ไปจดทะเบียนที่สถานทูตอังกฤษ

ร.ศ. 123-126

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ลงมือทำไม้เอง และจ้างมิสเตอร์แบบ ขาดิวิสเป็นคนดูแล แต่ทำการไม่สำเร็จได้ดังคาด

ร.ศ.127

(เป็นปีเดียวกับ 4 ตำบลในเขตเมืองแจ่ม ซึ่งขึ้นกับอำเภอจอมทอง ยกฐานะเป็น อำเภอเมืองแจ่ม)

30 พฤษภาคม 127

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ ทำหนังสือสัญญามอบอำนาจให้มองปันโย หรือ หลวงโยนการพิจิตร¹ เป็นเอเยนต์ทำการป่าไม้แม่แจ่มต่างตัวเอง

4 มิถุนายน 127

เจ้าอินทวโรรสฯ ทำสัญญากับหลวงโยนการพิจิตรอีกฉบับ เกี่ยวข้องกับหนี้สิน และให้สัญญาที่จะให้ทำไม้ต่อไปถ้าได้ต่อสัญญากับรัฐบาลสยาม

ภาพ “มองปันโย” จากนิตยสารสารคดี (2539 :65)

3 ธันวาคม 127(พ.ศ.2451)

หลวงโยนการพิจิตรเล่าประวัติของตนเองในหนังสือฎีกาถึงรัชกาลที่ 5 เมื่อเดือนพฤศจิกายน ร.ศ.122 ว่า “ เดิมข้าพระพุทธเจ้าได้ออกจากเมืองมรเมธาต์ สาทิวกักเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่ในเมืองนครเชียงใหม่ได้ประมาณ ๓๐ ปีเศษ ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้พึ่งพระบารมีของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้านครเชียงใหม่ชุบเลี้ยงข้าพระพุทธเจ้า และพระเจ้านครเชียงใหม่ได้โปรดอนุญาตให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้รับเช่าทำป่าไม้ตำบลแม่ป๋าม แม่ป๋อย แขวงนครเชียงใหม่มาได้ประมาณ ๒๐ ปีเศษ”

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ ขออนุญาตต่อสัญญาทำป่าไม้ห้วยแม่แจ่มรวมทั้งฝั่งขวาและซ้ายมีกำหนดเวลา 15 ปี ทางกระทรวงมหาดไทยได้ปรึกษากับเจ้ากรมป่าไม้เห็นว่า ควรแบ่งป่าห้วยแม่แจ่มตำบลนี้ออกเป็น 2 ภาค ภาคหนึ่งปิดไว้ อีกภาคหนึ่งให้เจ้าอินทวโรรสฯ เป็นผู้รับเช่าต่อไป

23 มกราคม 127 (พ.ศ.2452)

มีหนังสือพระบรมราชานุญาตให้ต่อสัญญาตามที่กระทรวงมหาดไทยทูลถวาย (25 มกราคม 127)

7 กุมภาพันธ์ 127

เจ้าอินทวโรรสกับกระทรวงมหาดไทย ทำสัญญาป่าไม้แม่แจ่ม ฝั่งซ้าย หรือฝั่งตะวันออก เป็นเวลา 15 ปี (1 กุมภาพันธ์ 129 - 31 มกราคม 144)

10 กุมภาพันธ์ 127

เจ้าอินทวโรรสได้ขอกู้เงินหลวงเพื่อเป็นทุนทำการป่าไม้แม่แจ่ม จำนวน 4,000 ชั่ง

กรมหลวงดำรงฯ เห็นว่า เป็นโอกาสที่จะจัดการเปลี่ยนแปลง เรื่องผลประโยชน์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่จากส่วนแบ่งที่ได้จากภาษีอากร เป็นให้รับพระราชทานเงินเดือนอย่างเมืองลำปาง แรกนั้นเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ยังอดเอื้อนไม่ยอมเปลี่ยนแปลง แต่ที่สุดการตกลงในครั้งนั้น ก็มีว่า

1. กระทรวงพระคลังยอมให้กู้เงินไป 4,000 ชั่ง กำหนดผ่อนต้นเงินปีละ 500 ชั่ง เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ยอมเอาสัญญาป่าแม่แจ่มกับช้าง 30 เชือกดีไว้เป็นประกันเงินหลวงที่กู้ไป

2. ตั้งแต่ ร.ศ. 127 เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์จะได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ 250 ชั่ง

ร.ศ. 128

มกราคม 128 (พ.ศ.2453)

เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ถึงพิราลัย

กรมหลวงดำรงมีโทรเลขถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ให้ปรึกษากับ เจ้าทิพเพนธ์ ผู้เป็นภรรยา และเจ้าราชบุตร และแจ้งกลับมาว่า ถ้าผ่อนผันให้ใช้เงินได้จากผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากป่าแม่แจ่ม ผ่อนไปหลาย ๆ ปี เห็นพอจะใช้หนี้หลวงได้ เจ้าราชบุตรจะขอทำไม้ป่าแม่แจ่มเก็บผลประโยชน์ใช้เงินหลวงต่อไป

มองขวัญโก มอญจากเมืองมรแห่งเข้ามาหาเจ้าราชบุตรเพื่อขอทำป่าไม้แม่แจ่ม

ทางกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เห็นว่า ถ้าหลงทำสัญญาเข้าไปอีกรายจะเป็นการยุ่งมาถึงเงินหลวงที่เจ้าอินทวโรรสฯ เป็นหนี้อยู่ เกรงว่าเงินจะสูญ จึงให้กรมป่าไม้เรียกเอาสัญญารายนี้มาจัดการแทน ให้หลวงโยนการทำป่าไม้ตามสัญญาเดิม และหักผลประโยชน์ที่เจ้าอินทวโรรสฯ เคยได้ใช้หนี้หลวงให้หมดจึงคืนสัญญาให้เจ้าราชบุตร กรมหลวงดำรงฯ ส่งโทรเลขไปถึงเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ให้ชี้แจงเรื่องนี้แก่เจ้าราชบุตรฯ ก็ยอมว่า แล้วแต่จะโปรดทั้ง 2 อย่าง คือ ให้เจ้าราชบุตรทำป่าไม้ผ่อนส่งเงินหลวง หรือ กระทรวงมหาดไทยจะเอาสัญญามายึดไว้ จัดการทำป่าไม้แล้วหักเงินส่งหลวงจนครบหนี้

ทางกรมป่าไม้ เห็นว่า ถ้าให้หลวงโยนการทำป่าไม้ต่อไปยังได้กำไรมาก น่าจะเอาส่วนได้จากหลวงโยนการมากขึ้นอีก เพื่อให้หมดหนี้เร็วขึ้น

หลวงโยนการพิจิตร อดแอต ไม่ยอมขึ้นราคาไม้ ให้ว่ากำไรมีน้อย

กรมป่าไม้ เปิดบัญชีกำไรมากกว่าที่หลวงโยน อ้างไว้

ทางกรมหลวงดำรงจึงโทรเลขบอกเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ ให้หลวงโยนการพิจิตรมากรุงเทพฯ ขณะเดียวกันพระราชยาสั่งให้เรียกเจ้าราชบุตรมากรุงเทพฯฯ จะพูดกันด้วยการศพ และทรัพย์สินสมบัติ

หลวงโยนการมาถึงกรุงเทพฯ ได้พบกับกรมป่าไม้เป็นการตกลงร่างข้อสัญญาขึ้น แต่ยังลงชื่อไม่ได้ ด้วยเจ้าราชบุตร ผู้รับมรดกน่าจะรู้เห็นด้วยจึงยังไม่มีการลงนามในสัญญา

ร.ศ. 129

21 มกราคม 129 (พ.ศ.2454)

นายบึ้ง คนของพระราชชายาदारาร์ศมี ถู้อจจดหมายไปหากรมหลวงดำรง ฯ ที่บ้าน มีใจความว่า พระราชชายาอยากจะขอรับใช้หนี้หลวงแทน เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เพื่อจะได้มีหุ้นส่วนเกี่ยวข้องกับป่าไม้แม่แจ่มนี้ โดยจะขายเครื่องแต่งตัวที่มีอยู่ ถ้าไม่พอจะขอกู้เงินพระคลังข้างที่เพิ่ม แต่คราวนั้นกรมหลวงดำรง ฯ ยังวุ่นกับเรื่องการจัดการเสด็จพระปฐมเจดีย์ จึงขอตรวจตราเรื่องนี้ดูก่อน

5 หรือ 6 กุมภาพันธ์ 129

แม่ฮุ้น (ภรรยาพระยามหิบาลบริรักษ์) มหากรมหลวงดำรง ฯ ที่บ้าน บอกว่า พระราชชายาสั่งให้มาเตือนเรื่องจดหมายที่ส่งมาหรือในเรื่องป่าไม้แม่แจ่ม กรมหลวงดำรง ฝากถ้อยคำไปทูลพระราชชายาว่า ตนเป็นคนสองคนอยู่หนึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย อีกหนึ่งนับถือพระราชชายาเป็นญาติอันสนิท เพราะเหตุพระเจ้าเชียงใหม่ได้ฝากฝังไว้แต่แรก ในฐานะญาติ กรมหลวงดำรงเห็นว่า พระราชชายาในเวลานี้ตัวคนเดียว และมีบรรดาศักดิ์สูง มีทรัพย์สินสมบัติไม่ขัดสน ผลประโยชน์ที่ได้จากเมืองเชียงใหม่ราวปีละ 30,000 บาท และเงินพระราชทานเป็นเงินเลี้ยงชีพ และเงินที่ได้จากค่าเช่าอื่น ๆ ปีหนึ่งได้เงินเลี้ยงชีพราว 4-5 หมื่นบาท

ในการทำป่าไม้แม่แจ่ม เบื้องต้นต้องชักเนื้อไปลงทุนถึง 4,000 ชั่ง และพระราชชายาไม่ได้ไปตรวจเก็บหาผลประโยชน์ได้เอง ต้องวานผู้อื่นไปทำการแทนตัวในที่ไกลตา ถ้าหากคนที่ซื้อสัตย์จริง ๆ ไม่ได้ ถึงแม้ว่าการป่าไม้จะกำไรก็น่ากลัวจะถูกเขาคดโกง และเสนอว่า ถ้าหากมีเงินเหลือใช้ อยากจะได้ผลประโยชน์ให้มากขึ้น เห็นสู้ว่า เอาไปทำตึกให้เขาเช่าในกรุงเทพฯ ฯ นี่ดีกว่า ในฐานะเสนาบดี เรื่องนี้เป็นการง่าย ถ้าผู้รับมรดกเอาเงินมาใช้หนี้หลวงได้ก็ไม่มีกิจอันใดที่กระทรวงมหาดไทยจะยึดเอาสัญญานั้นไว้

8 กุมภาพันธ์ 129

พระราชชายาให้อุ่นส่งจดหมายหากรมหลวงดำรงอีกฉบับ ว่า เป็นประหลาดใจที่ได้รับฟังคำจากผู้อื่น เพราะนายบึ้ง ได้ไปบอกว่า กรมหลวงดำรงว่า ดีแล้ว พระราชชายาจึงได้จัดการขอยืมเงินพระคลังข้างที่เสียแล้ว หลังจากอ่านจดหมายกรมหลวงดำรง ฯ ประเมินว่า พระราชชายาฟังเสียงผู้อื่นมากกว่า เมื่อไม่เชื่อจะทำอย่างไรก็ตามใจ

เดือนกุมภาพันธ์ 129

เจ้าราชบุตรเดินทางมาถึง กรมหลวงดำรงเรียกมาถาม เจ้าราชบุตรมีความประสงค์จะรับทำต่อไป จะขออุปการะกับพระราชชายาก่อน เมื่อกรมหลวงดำรง ฯ ทราบว่า พระราชชายาจะทำไม้ป่าแม่แจ่มให้ได้ ถ้ารับผิดชอบจัดการอย่างไรก็จะเป็นการเกลี้ยพระราชชายา จึงระงับการทำสัญญากับหลวงโยนการพิจิตร และกับเรื่องป่าไม้แม่แจ่มนี้ไว้ตลอดมาจนถึงเดือนเมษายน

9 มีนาคม 129

หลวงโยนการพิจิตรยื่นเรื่องราวเดือนขอให้ตกลง และอ้างมารอยุ่ยาวนานเปลืองค่าใช้จ่ายมากมาย และพูดจาตกลงกับเจ้าราชบุตรไม่ได้ ให้กระทรวงมหาดไทยจัดการให้เด็ดขาด

กรมหลวงดำรง ฯ ปรึกษากับพระยากลัยานโมตรีแล้วสั่งว่า เรื่องนี้ฐานะของกระทรวงเพียงจะเอาเงินหลวงที่ค้างไว้ ถ้าผู้รับมรดกเอาเงินมาใช้ กู้จะปล่อยสัญญาทันที และส่วนตัวหลวงโยนการ ฯ ในเรื่องนี้รัฐบาลไม่มีอันใดเกี่ยวข้องโดยตรง นอกจากมีความกรุณา เพราะฉะนั้น จึงแนะนำให้หลวงโยนการ ฯ ไปพูดคุยตกลงกับเจ้าราชบุตรกันเสียโดยเร็ว

23 มีนาคม 129

หลวงโยนการพิชิตยื่นเรื่องราวเดือนอีกหนึ่งฉบับ กรมหลวงดำรง ฯ เช่นสั่งให้ไปพูดกับเจ้าราชบุตรอย่างสังคราก่อน

30 มีนาคม 129

เจ้าราชบุตรทำหนังสือถึงพระราชชายา ให้ทรงช่วยชำระหนี้พระราชทรัพย์ และถวายอำนาจและกรรมสิทธิ์ทรัพย์มรดกเกี่ยวกับป่าไม้

ร.ศ. 130

5 เมษายน 130 (พ.ศ.2454)

พระราชชายามีจดหมายถึงกระทรวงมหาดไทยฉบับหนึ่ง ว่า เจ้าราชบุตรได้มอบอำนาจเรื่องป่าไม้แม่แจ่มแก่พระราชชายาสีทิษชาด และขอทราบคำตอบ 3 ข้อ เรื่อง จำนวนหนี้สิน การขอลดดอกเบี้ย และจะให้ผู้หนึ่งผู้ใดแทนตัวรับเช่าทำป่าไม้แม่แจ่มดังเจ้าอินทวโรรสเคยรับเช่าทำนั้นจะได้หรือไม่

เมื่อได้รับจดหมายกรมหลวงดำรง ฯ ปรีกษากับพระยากลยาณไมตรี และถามบริษัทบอมเบเบอร์มา ว่า พระราชชายามีประสงค์อยากให้ผู้อื่นรับเช่าทำป่าไม้แม่แจ่มแทนเจ้าอินทวโรรสต่อไป บริษัทบอมเบเบอร์มา มีจดหมายรับรองมาว่า จะให้ผู้ใดเป็นผู้รับเช่าทำต่อไปไม่รังเกียจ และต้องทำตามสัญญาที่เจ้าอินทวโรรสทำไว้ คือ ไม่ขายช่วงให้ผู้อื่นนอกจากบริษัท และขายไม้ในราคาที่ได้สัญญา

กรมหลวงดำรงฯ มีจดหมายตอบกลับว่า เรื่องสัญญาข้อ 2 เป็นสัญญากันระหว่างเจ้าอินทวโรรสฯ กับบริษัท ไม่เกี่ยวกับสัญญาอนุญาตทำป่าไม้แม่แจ่ม ที่กระทรวงมหาดไทยทำสัญญาด้วย

10 เมษายน 130

กรมหลวงดำรง ฯ มีจดหมายตอบพระราชชายา

11 เมษายน 130

เจ้าราชบุตรได้ทำหนังสือให้ไว้ที่กระทรวงมหาดไทยใจความว่า คนไม่สามารถใช้หนี้หลวงได้ ขอมอบหนี้และอำนาจทำป่าไม้แม่แจ่มแก่พระราชชายา ถ้าพระราชชายาไม่นำเงินมาส่งพระคลังให้เสร็จภายในเดือนพฤษภาคม 130 เจ้าราชบุตร ยอมให้รัฐบาลริบช้าง 30 ช้าง กับ อำนาจการทำป่าไม้แม่แจ่ม

13 เมษายน 130

พระราชชายาตอบรับใช้หนี้หลวงและให้แม่ฮุ้นเป็นผู้แทนมีอำนาจเด็ดขาดในการจัดการเรื่องนี้

5 พฤษภาคม 130

กระทรวงมหาดไทยมีจดหมายถึงแม่ฮุ้นเรื่อง กำหนดเวลาใช้หนี้ภายใน 30 พฤษภาคม

6 พฤษภาคม 130

มิสเตอร์วูด ผอ.บริษัทบอมเบเบอร์มาพบกรมหลวงดำรง ฯ ที่กระทรวง วูดกล่าวว่า ฮุ้นจะเอาสัญญาป่าไม้รายนี้ไปยกให้บริษัทบอมเบฯ และเรียกข้อแลกเปลี่ยนดังนี้

1. ให้บริษัทใช้หนี้แทนเจ้าอินทวโรรส 320,000 บาท
2. ให้บริษัทรอง(สำรอง)เงินให้หลวงโยนการฯไปทำป่าไม้ 160,000 บาท
3. ให้บริษัทรับสัญญา ยอมให้ค่าตอบแทนพระราชชายาตามจำนวนไม้ที่ออกจากป่า ต้นละ 3 บาท
4. ให้บริษัทให้เงินแป๊ะเจี๊ยะ 50,000 บาท

วูดเห็นว่า ข้อแลกเปลี่ยนของฮุ้นเรียกแรงนัก จึงไม่ตกลงกัน

7 พฤษภาคม 130

อุ้นไปที่บ้านกรมหลวงดำรงฯ เพื่อยื่นหนังสือขอสำเนาสัญญาต่างๆ และกรมหลวงฯ ถามเรื่องป่าไม้แม่แจ่ม ว่าเมื่อไรจะเป็นการสำเร็จตกลงกัน อุ้นว่า กำลังพูดกับบริษัทบอมเบ ๑ อุ้นจะเรียกเอา 50,000 บาทยังไม่ตกลงกัน

11 พฤษภาคม 130

กรมหลวงดำรงฯ ทำหนังสือตอบแม่อุ้น

15 พฤษภาคม 130

หลวงโยน โทรเลขติดต่อกับนายห้างของบริษัทบอร์เนียวให้ช่วยซื้อไม้ป่าแม่แจ่ม ถ้าพระราชชายาได้รับสัญญาเช่าป่า

16 พฤษภาคม 130

อุ้นมาหากรมหลวงดำรงฯ ที่บ้าน เพื่อขอผ่อนผันเป็นเวลา 3 ปี ใช้ปีละแสน กรมหลวงดำรงฯ ว่ายอมไม่ได้ แต่ถ้าจะต้องการให้ได้ ก็ให้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6

19 พฤษภาคม 130

-แม่อุ้นทำหนังสือถึงพระราชชายา ทำการไม่สำเร็จตามความมุ่งหมาย

-หลวงโยนมีโทรเลขติดต่อกับบริษัทบอร์เนียว ซึ่งยอมซื้อไม้ราคา 7 พิกัดครึ่ง ยอมให้เงินล่วงหน้า 450,000 บาท เพราะเห็นว่า รัฐบาลมีแนวโน้มจะขายไม้ให้บริษัทบอมเบเบอร์มามากกว่าบริษัทตน

-พระราชชายาทำหนังสือถึงกรมหลวงดำรงฯ ขอผ่อนผันเวลาใช้หนี้เป็นธันวาคม 130 เพราะมีเวลาเพียง 25 วัน นั้นน้อยนัก

20 พฤษภาคม 130

กรมหลวงดำรงฯ ทำหนังสือถึงพระราชชายาปฏิเสธคำขอเลื่อนเวลา ด้วยสัญญาเจ้าราชบุตรได้กำหนดเวลาไว้เพียงสิ้นเดือน ความผิดชอบรั้งรออยู่จะตกแก่กระทรวงมหาดไทย ถ้าหลวงโยนการ ๑ หรือใครฟ้องร้องรัฐบาลจะตกเป็นจำเลย จึงไม่สามารถรอได้

หลวงโยนการฯ ทำหนังสือถึงพระราชชายา ขอให้พระราชชายาทำหนังสือทูลถวายในหลวงเพื่อกู้เงิน และบอกว่า ตนได้ไปติดต่อกับบริษัทบอร์เนียว (กลางเดือนพฤษภาคม) ซึ่งยอมซื้อไม้ในราคา 7 พิกัดครึ่ง ยอมให้เงินล่วงหน้า 450,000 บาท (ทางห้างบอร์เนียว สืบว่ารัฐบาลไม่ยอมขายให้เขา จะขายให้แต่ห้างบอมเบฯ เท่านั้น)

23 พฤษภาคม 130

พระราชชายาทำหนังสือทูลถวายรัชกาลที่ 6 ขอทำการป่าไม้แม่แจ่ม และขอผ่อนใช้หนี้รายปี หรือถ้าเป็นการขัดข้อง จะพระราชทานขายหรือจำหน่ายเครื่องทอง เพชร พลอย เครื่องแต่งตัว หรือขอพระราชทานกู้เงิน พระคลังข้างที่

30 พฤษภาคม 130

กรมหลวงดำรงฯ ทำหนังสือถึงพระราชชายาว่าถึงกำหนดเวลาใช้หนี้แล้ว 1 มิถุนายน หนังสือสัญญาอำนาจกรรมสิทธิ์ในป่าไม้แม่แจ่ม และช้าง 30 เชือก ตกเป็นของรัฐบาล

5 มิถุนายน 130

พระราชชายามีจดหมายถึงกรมหลวงดำรงฯ ว่า ได้ทำเรื่องทูลเกล้าฯ ถวายขอรับพระราชทานกู้เงินที่จะทำป่าไม้รายนี้ ถ้าไม่โปรดให้กู้ พระราชชายายอมให้รัฐบาลยึดป่าไม้รายนี้เป็นหลวงตามสัญญา

พระกัลยาณไมตรีทำบันทึกเพิ่มเติมเรื่องป่าไม้แม่แจ่มในทางกฎหมาย ไม่เห็นมีขัดข้อง เป็นแต่เหตุที่รัฐบาลจะได้รับป่าไม้นั้นมาไว้ โดยฐานะเป็นผู้สืบทอดกรรมสิทธิ์จากเจ้านครเชียงใหม่

8 มิถุนายน 130

มิสเตอร์ล้อยค์ เจ้ากรมป่าไม้ ซึ่งขึ้นไปตรวจการป่าไม้ในมณฑลพายัพต้นศก 130 ได้ไปตรวจป่าแม่แจ่ม และทำบันทึกเสนอความเห็นเรื่อง จัดการป่าไม้แม่แจ่ม และเห็นว่า ควรให้รัฐบาลทำป่าไม้รายนี้แทน

15 มิถุนายน 130

กรมหลวงดำรงฯ ทำหนังสือเก็บใจความที่มาจากป่าไม้แม่แจ่มทูลถวายรัชกาลที่ 6

25 มิถุนายน 130

กรมหลวงดำรงฯ ทำหนังสือความเห็นถวายเพิ่มอีกหนึ่งฉบับ พร้อมแนบบันทึกความเห็นของพระยาภิรมย์ภักดี และมิสเตอร์ล้อยค์ เรื่อง ป่าไม้แม่แจ่ม

ใจความตามเนื้อเห็นของเจ้ากรมป่าไม้นั้น

1. เห็นว่าป่าแม่แจ่ม มีไม้มากพอจะทำเอากำไรได้ แต่ต้องการทุนมาก ถ้าผู้มีทุนน้อยทำไม่ได้เพราะเป็นป่าท้ายาก

2. ทางที่จะตกลงในเรื่องนี้ มี 2 ทาง คือ ขายสัญญาให้บริษัทบอมเบเบอร์มา แต่เจ้ากรมป่าไม้ไม่แนะนำ เพราะยังมีทางที่จะจัดทำป่าไม้แม่แจ่มนี้ให้อยู่ในมือรัฐบาล และให้รัฐบาลได้ผลประโยชน์มากกว่า คือ รัฐบาลทำป่าไม้นี้เสียเอง โดยกระทรวงพระคลังมหาสมบัติออกเงินล่วงหน้าให้กระทรวงมหาดไทยในต้นปี 150,000 บาท ปีต่อ ๆ ไปอีก 6 ปี ไม่นเกินปีละ 50,000 บาท เอาเงินนี้ไปให้หลวงโยนการฯ ทำทุนตัดไม้ในปีนั้นส่งให้รัฐบาล อย่างที่เคยทำ คือ ขายไม้ให้รัฐบาล 5 ปีก็ตั้งใช้แทนเงินล่วงหน้าที่ได้รับไปเป็นปี ๆ รัฐบาลขายให้บริษัทบอมเบเบอร์มาอีกต่อหนึ่งราคา 8 ปีก็ตัด โดยคาดว่า ตลอดเวลา 15 ปี รัฐบาลจะได้กำไรจากค่าขายไม้ 630,000 บาท และเงินค่าต่อและภาษีจากบริษัทบอมเบฯ อีก 52,8000 บาท รวมกำไรเป็นเงินสดที่หักทุน 1,158,000 บาท

กรมหลวงดำรงฯ เห็นว่า ทำตามนี้จะแก้ปัญหาทางกฎหมายในบันทึกของพระยาภิรมย์ภักดีได้หมด และให้เจ้ากรมป่าไม้พูดทบทวนก็ทำทางที่จะตกลงกันได้โดยเรียบร้อย

ทางเสีย 2 อย่าง คือ ไม้จะไม่ตกออกมาได้ กับ หลวงโยนการฯเป็นหนี้เขาอยู่มาก ถ้ารับเงินล่วงหน้าแล้วล้มละลายลง รัฐบาลต้องหาคนอื่นมารับเหมาตัดฟันต่อไป เจ้ากรมป่าไม้ได้ไปตรวจแล้ว ฟังกลับมาเห็นว่า ไม้ตกได้ไม่ยาก และเรื่องหลวงโยนการฯ ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงจะมีความลำบากในการหาตัวคนรับเหมาทำต่อไปอยู่บ้าง แต่ก็พอจะหาได้ และเงินล่วงหน้า หลวงโยนการฯ ยอมนำช้าง 64 ช้าง และทรัพย์สินสมบัติที่อยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ 454,800 บาทมาตีเป็นประกันไว้

รัฐบาลจะต้องประกาศโอนความเกี่ยวข้องของกรมหลวงพิชิตปรีชากรออกเสียจากป่าไม้รายนี้ เป็นแต่การประกาศและลงราชกิจจานุเบกษาเป็นพิธีเท่านั้น

8 กรกฎาคม 130

รัชกาลที่ 6 ทรงปฏิเสธคำขอร้องของพระราชา โดยพระองค์อ้างว่า เป็นการยากที่ผู้หญิงจะเข้าไปจับต้องทำการใหญ่ และขอให้พระราชาตั้งใจรักษาชื่อ รักษาพระเกียรติยศ พระเกียรติคุณของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไว้ให้เสมอเป็นการดีงาม

12 กรกฎาคม 130

รัชกาลที่ 6 มีพระราชหัตถเลขาตอบ กรมหลวงดำรงฯ และถึงกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติออกเงินล่วงหน้าให้กระทรวงมหาดไทย และนำเงินไปให้หลวงโยนการฯ พิจารณาทำทุนตัดฟันป่าไม้แม่แจ่มส่ง

รัฐบาล โดยหลวงโยน ขายไม้ที่ตัดในราคา 5 พิกัดครึ่ง เพื่อใช้แทนเงินที่รัฐบาลออกให้ แล้งรัฐบาลจะขายไม้ให้บริษัทบอมเบเบอร์มา ในราคา 8 พิกัด (ถ้าไร 2 พิกัดครึ่ง) คาดว่า 15 ปี รัฐบาลจะได้กำไร 630,000 บาท และเก็บค่าต่อและภาษีจากบริษัทบอมเบเบอร์มา ได้อีก 528,000 บาท รวม 1,158,000 บาท

พ.ศ.2457

28 มกราคม 2457

เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีหนังสือกราบทูลรัชกาลที่ 6 ความว่า เจ้ากรมป่าไม้ส่งความเห็นมายังกระทรวงมหาดไทยว่า หลวงโยนการฯจะขอเลิกการงานที่ปฏิบัติต่อรัฐบาลในเรื่องป่าไม้แม่แจ่ม เพราะชราไม่สามารถไปตรวจงานเองได้ และมีความประสงค์จะจัดกิจการถ่านหินถ่านไม้ที่วางไว้เป็นประกัน จึงเห็นเป็นโอกาสอันดีซึ่งรัฐบาลควรจะรับการป่าไม้ให้กรมป่าไม้ได้จัดทำป่าได้เอง

ตามบัญชีเงินกู้จนถึง 31 พฤษภาคม 2457 หลวงโยนการฯ เป็นหนี้รัฐบาล 364,242 บาท 36 สตางค์ หลวงโยนการฯมีไม้ที่ตัดแล้วค้างในลำน้ำปิงและป่าแม่แจ่ม คำนวณราคาเป็นเงินทั้งสิ้น 305,628บาท 47สตางค์ หักกันแล้วหลวงโยนการฯ เป็นหนี้รัฐบาลอยู่ 58,613 บาท 89 สตางค์ มีสเตอร์ลอยด์แนะนำให้รับช้าง 20 เชือกเอาไว้ใช้ในการทำป่าต่อไป

มีสเตอร์ลอยด์ยังเสนอให้รัฐบาลจ่ายเงินให้หลวงโยนการ 100,000 บาท เป็นกำไรสำหรับที่ได้ทำการมาแล้ว 3 ปี โดยรัฐบาลจะได้คืนจากกำไรของไม้ต่างๆ ซึ่งค้างอยู่ในป่าแม่แจ่ม และที่จะทำต่อไปภายในกำหนด 3 ปี

11 ปี ตั้งแต่รับต่อหลวงโยนการ ฯ จนถึงที่สุดสัญญา ประมาณว่าจะได้ไม้ซุง ปีละ 4,000 ต้น หักค่าใช้จ่ายเสร็จจะได้กำไรปีละ 40,000 บาท

25 กุมภาพันธ์ 2457

รัชกาลที่ 6 มีพระราชหัตถเลขา พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้รับป่าไม้แม่แจ่ม และจ่ายเงินให้แก่หลวงโยนการฯ

พ.ศ.2458

20 กรกฎาคม 2458

เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีหนังสือกราบบังคมทูลว่า กระทรวงมหาดไทยแจ้งว่า การรับไม้จากหลวงโยนการฯ เดิมกำหนดจะรับภายในวันที่ 31 มีนาคม 2456 แต่หาสำเร็จตามกำหนดไม่ กรมป่าไม้จึงได้รับป่าไม้แม่แจ่มเสร็จเมื่อ มิถุนายน 2458 ในระหว่างที่ยังไม่ได้รับหลวงโยนการ ฯ ได้กระทำการต่อมาถึงมีนาคม 2457 เป็นเวลา 1 ปี ได้ชักลากไม้จากป่ามาถึงลำน้ำมากอาจจะขายได้เป็นประโยชน์ของรัฐบาลโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย สมควรที่จะต้องจ่ายเงินเพิ่มเติมเป็นกำไรแก่หลวงโยนการฯ เพิ่มเติมอีกเป็นเงิน 106,000 บาท รวมเงินครั้งก่อน 100,000 บาท เป็นเงิน 206,000 บาท แต่เงินที่ขอจ่ายเพิ่มคราวนี้ จะจ่ายเท่าจำนวนเงินตามบัญชีที่กรมป่าไม้ได้สำรวจการแล้วโดยถูกต้องแน่นอน เป็นเงินไม่เกิน 106,000 บาท

13 สิงหาคม 2458

รัชกาลที่ 6 มีพระราชหัตถเลขา พระราชทานพระบรมราชานุญาต

25 สิงหาคม 2458

แผนกป่าไม้ มีคำสั่งที่ ๕/๑๓๘ ให้ปลัดทูลฉลอง ,เจ้ากรมฝ่ายเหนือ และผู้แทนกรมป่าไม้ ตรวจสอบความเห็นในเรื่อง หลวงโยนการพิจตรยกรรมสิทธิ์ป่าไม้แม่แจ่มให้รัฐบาล

พ.ศ.2458-2469

รัฐบาลสยามได้ดำเนินการทำป่าไม้แม่แจ่มด้วยตนเอง โดยขายไม้ที่ตัดได้ให้กับบริษัทบอมเบอรัมา กระทั่งหมดสัญญาในวันที่ 31 มกราคม 2469

พ.ศ.2469

1 มีนาคม 2469

รัฐบาลสยามได้ให้บริษัท อีสต์เอเชียติกฝรั่งเศส ทำไม้ป่าแม่แจ่ม 2540.8 ตารางกิโลเมตร โดยมีอายุสัมปทาน 15 ปี (ตั้งแต่ 1 มีนาคม 2469 ถึง 31 กุมภาพันธ์ 2484) * ป่าแม่แจ่ม ได้แยกออกเป็น 2 ส่วนคือ ป่าภาคเปิด เนื้อที่ 2540.8 ตารางกิโลเมตร (กินพื้นที่ส่วนใหญ่ของกลุ่มน้ำแม่แจ่ม) กับ ป่าภาคปิด มีเนื้อที่ 1,248 ตารางกิโลเมตร (ส่วนตอนใต้ของกลุ่มน้ำแม่แจ่มที่ติดกับป่าแม่ปิงตะวันตก)

15 ธันวาคม 2469

รัชกาลที่ 7 ให้เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการเฝ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาเรียนพระ ราชปฏิบัติในเรื่องระเบียบราชการป่าไม้ และได้มีราชโองการให้ทำบัญชีสำรวจรายชื่อป่าไม้,ขนาดป่า,จำนวนไม้ กับรายชื่อบุคคลหรือบริษัทที่ได้รับทำป่าไม้สัก

พ.ศ.2470

30 เมษายน 2470

เจ้าพระยาพยุหยาเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ กราบบังทูลถวายบัญชีกับแผนที่แสดงรายงานของป่าไม้ สักต่างๆ มีทั้งหมด 32 ป่า ดังนี้

1.อังกฤษ

ผู้รับอนุญาต	ชื่อป่า	จังหวัด	อายุสัญญา	ประมาณเนื้อที่ป่า(ตร.กม)	ประมาณจำนวนไม้ที่ตัดได้(ตัน)
1.บริษัท บอมเบอรัมา	1.แม่ปาย	แม่ฮ่องสอน	1/3/67- 31/2/82	5,670.4	36,103
	2.แม่ขอม แลแม่เม้ย	แม่ฮ่องสอน	1/3/67- 31/2/82	4,576.4	49,691
	3.แม่ก้อ	ตาก	1/9/67-30/8/82	96.0	16,564
	4.แม่ปิงฝั่งตะวันออก	เชียงใหม่ ลำพูน	1/3/68-31/2/83	4,352.0	82,072
	5.แม่จาง แม่อาจ	ลำปาง	1/3/68-31/2/83	3,059.2	124,168
	6.แม่สรอย	ลำปาง	1/3/68-31/2/83	563.2	36,916
	7.น้ำแหวง น้ำสา	น่าน	1/3/68-31/2/83	3,347.2	15,157
	8.ห้วยหลวง	ลำปาง	-	-	13,200
	ห้วยเพียน			<u>21,664.4</u>	<u>373,871</u>
2.บริษัทบอเนียว	1.แม่ปิงฝั่งตะวันตก	เชียงใหม่	1/3/68-31/2/83	4,230.4	59,502
	2.แม่ต๋อย	ลำปาง	1/3/68-31/2/83	1,604.4	36,270
	3.แม่ต๋น	ตาก เชียงใหม่	1/3/68-31/2/83	1,410.4	45,262
	4.เมืองฝาง	เชียงราย	1/2/56-30/1/71	364.8	35,800
				<u>7,610.0</u>	<u>176,834</u>
3.บริษัท หลุยติเลียวโนเวนซ์	1.แม่ปิงฝั่งตะวันออก	ลำปาง	1/3/68-31/2/83	3,040.0	22,994
	2.แม่หมอก	ลำปาง พิศณุโลก	1/3/68-31/2/83	2,240.0	33,202
	3.แม่ขอม ฝั่งตะวันตก	แพร่	1/3/68-31/2/83	280.0	46,618
				<u>5,560.0</u>	<u>102,814</u>

4.บริษัทแอ่งโกล สยาม	1.แม่งาว 2.พะเยา แม่จูน	ลำปาง เชียงราย น่าน	1/3/67- 31/2/82 -31/4/78	704.0 1,139.2 <u>1,843.2</u>	145,448 92,715 <u>238,163</u>
				36,650.6	891,682

ฝรั่งเศส

ผู้รับอนุญาต	ชื่อป่า	จังหวัด	อายุสัญญา	ประมาณเนื้อที่ ป่า(ตร.กม)	ประมาณจำนวน ไม้ที่ตัดได้(ตัน)
1.บริษัท อีสเอเชีย ติกฝรั่งเศส	1.แม่กก 2.แม่แจ่ม 3.แม่ป๋าย	เชียงราย เชียงใหม่ ลำปาง	1 / 3 / 6 9 - 31/2/84 1/3/69-31/2/84 1/3/69-31/2/84	8729.6 2540.8 178.3 <u>11448.7</u>	127,419 49,000 16,701 <u>193,120</u>
2.บริษัท ลำซำ	1. คลองสวน หมาก 2.ห้วยแย้ 3.คลองขลุง	กำแพงเพชร แพร่ กำแพงเพชร	1 5 / 8 / 6 6 - 14/8/81 1/3/68-31/2/83 1/7/57-30/6/72	180.0 101.6 80.0 <u>361.6</u>	9,828 6,462 7,204 <u>23,494</u>
				11810.3	216,614

เคนมาร์ก

ผู้รับอนุญาต	ชื่อป่า	จังหวัด	อายุสัญญา	ประมาณเนื้อที่ ป่า(ตร.กม)	ประมาณจำนวน ไม้ที่ตัดได้(ตัน)
บริษัทอีสเอเชียติก	แม่ยมฝั่งตะวันตก ออก	แพร่	1 / 3 / 6 7 - 31/2/82	1,433.6	110,312

คนในบังคับสยาม

ผู้รับอนุญาต	ชื่อป่า	จังหวัด	อายุสัญญา	ประมาณเนื้อที่ ป่า(ตร.กม)	ประมาณจำนวน ไม้ที่ตัดได้(ตัน)
เจ้าราชบุตรลำปาง	1.เมืองลอง 2.แม่ต้า	ลำปาง ลำปาง	1 / 9 / 6 7 - 30/8/82 1/9/67-30/8/82	1,427.2 204.8 <u>1,632.0</u>	23,383 35,607 <u>58,990</u>
หลวงประสาร ไมตรีราษฎร์	ห้วยหลวง	ลำปาง	1 / 9 / 6 7 - 30/8/82	32.0	8,131
เจ้าจันคำ	ห้วยบ่อทอง	แพร่	1 / 3 / 6 8 - 31/2/83	64.0	8,139
เจ้าราชสัมพันธ วงศ์	แม่ทาศคำ	ลำปาง	1 / 3 / 6 8 - 31/2/83	102.4	4,021

นายยังหลิม	คลองตรอน	อุตรดิษฐ์(ดิษฐ์)	1 5 / 9 / 6 8 - 14/9/83	580.0	7,115
เจ้าจันทร์ขันธ์	แม่แตะแล โก โก๊ะ	แม่ฮ่องสอน	1 / 3 / 6 9 - 31/2/84	339.2	5,000
เจ้าอุปราชน่าน	น้ำว้า และแม่จ ริม	น่าน	1 / 2 / 6 1 - 30/1/76	1,952.4	8,392
				4,702.0	99,788

รวมทั้งหมดมี	ป่าของอังกฤษ	17 ป่า	891,682	ตัน
	ป่าของฝรั่งเศส	6 ป่า	216,614	ตัน
	ป่าเคนมาร์ก	1 ป่า	110,312	ตัน
	ป่าของคนบังคับสยาม 8 ป่า		99,788	ตัน (เอกสาร 94,788 ตัน)
			1,318,396	ตัน (เอกสาร 1,313,396 ตัน)

พ.ศ.2475

19 เมษายน 2475

แผนกป่าไม้ กระทรวงเกษตรธิการ ทำหนังสือที่ ๑๗/๑๕๗ เรียน ท่านเจ้าพระยามหินทร เสนาบดีกระทรวงมณฑลว่า ได้รับรายงานว่า บริษัทอีสต์เอเชียติก ฝรั่งเศส ได้ยื่นหนังสือต่อกรมป่าไม้เพื่อขอผ่อนผันการชำระเงินค่าภาคหลวงไม้ป่าแม่แจ่ม จังหวัดเชียงราย และขอเพิ่มเวลาทำไม้ป่าแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ออกไปอีก 2 ปี โดยแนบความเห็นของพระยาสุรพินพิทักษ์ อธิบดีกรมป่าไม้ (9 มีนาคม 2475) ที่เห็นว่า ควรอนุญาตแก่บริษัทตามที่ร้องขอมา แต่การเพิ่มอายุสัญญาอาจเป็นเหตุให้ผู้อื่นอ้างเป็นตัวอย่างร้องขอบ้าง ดังนั้นควรแจ้งให้บริษัททราบว่า เมื่อถึงเวลาตัดฟันไม้ออกจากป่าไม้ได้ตามสัญญาจริง ๆ ให้บริษัทร้องขอขึ้นมา รัฐบาลจะพิจารณาด้วยดี

2 พฤษภาคม 2475

กระทรวงเกษตรธิการนำเรื่องนี้เข้าพิจารณาปรึกษาในสมาชิกเสนาบดีสภา

พ.ศ.2483

ก่อนสงครามมหาเอเชียบูรพา ป่าแม่แจ่ม ภาคปิดใกล้ ๆ จะสิ้นสุดการสัมปทาน(กุมภาพันธ์ 2484) และกำลังกลายเป็นป่าภาคปิดไปอีก 15 ปี (พ.ศ.2484- 2499) รัฐบาลจึงเปิดให้สัมปทานป่าแม่แจ่มตะวันตก-แม่แจ่ม แก่ บริษัทบอร์เนียว จำกัด ตั้งแต่ 1 มิถุนายน 2483-31 พฤษภาคม 2498 โดยระหว่างสงครามบริษัท ฯ ได้หยุดดำเนินการลงไปชั่วขณะ

พ.ศ. 2504

รัฐบาลได้ประกาศให้ป่าแม่แจ่ม(ทั้งภาคเปิดและภาคปิดเดิม) รวมทั้งสิ้น 3,788 ตารางกิโลเมตร (ราว 2,367,500 ไร่) อยู่ในพื้นที่สัมปทานป่าโครงการ 7 โดยให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ทำไม้ (อ.อ.ป) รัฐวิสาหกิจที่ตั้งขึ้นมาเป็นผู้ดำเนินการสัมปทาน ในระยะตัดฟัน 15 ปี (พ.ศ.2504-2519)

พ.ศ.2509

27 ธันวาคม 2509

มีการประกาศให้ป่าแม่แจ่มและป่าแม่ตั้นในท้องที่ตำบลหางดง ตำบลสออด ตำบลบ้านแอ่น ตำบลท่าเตื่อและตำบลมี้ดกา อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นป่าสงวนแห่งชาติตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 เนื้อที่ประมาณ 1,123,437 ไร่

พ.ศ.2516

รัฐบาลได้อนุญาตให้บริษัทเชียงใหม่ทำไม้ จำกัด เข้าสัมปทานไม้กระยาเลยในป่าโครงการแม่แจ่ม ลุ่มน้ำแม่หยอด (ขม.15) เป็นเนื้อที่ 766.16 ตารางกิโลเมตร เป็นเวลา 30 ปี (ตุลาคม 2516- 2546) แต่การทำไม้ได้ยุติลงชั่วคราวตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2522 ก่อนจะเปิดให้สัมปทานอีกครั้งใน ปี พ.ศ.2529 และเผชิญหน้ากับการคัดค้านของชาวบ้านในปี พ.ศ. 2531-2532

พ.ศ.2517

6 ธันวาคม 2517

มีการประกาศให้ป่าแม่แจ่มในท้องที่ตำบลแม่นาจร ตำบลแม่ศึก ตำบลช่างเคิ่ง ตำบลบ้านทับ และตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นป่าสงวนแห่งชาติตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 เนื้อที่ประมาณ 2,477,634 ไร่

พ.ศ.2532

17 มกราคม 2532

รัฐบาลมีคำสั่งที่ 32/2532 ให้สัมปทานไม้หวงห้ามทุกชนิดสิ้นสุดลง

หมายเหตุ : เอกสารเหล่านี้ไม่ได้รวมเอา “โครงการพัฒนาป่าไม้สน โครงการหลวงบ้านวัดจันทร์” ซึ่งดำเนินการโดย ฝ่ายทำไม้ภาคเหนือ องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (อ.อ.ป.) ซึ่งว่าจ้างบริษัท JAAKKO POYRY จากประเทศฟินแลนด์มาศึกษาความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจของการทำป่าไม้ และอุตสาหกรรมต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2527 และมีการเตรียมการกระท่ง พร้อมทั้งจะลงมือตัดฟันไม้สนแปลงแรก และส่งไม้เข้าแปรรูปในโรงเลื่อย ภายในปี พ.ศ.2535